

PO MUZIEJAUS BURĖMIS

M U Z I E J I N I N K Ų   D A R B A I   I R   Į V Y K I Ų   K R O N I K A

Leidinio rengėjas
Lietuvos jūrų muziejus

Redaktorė
Romualda Nikžentaitienė

Fotografijų autoriai
Alfonsas Mažūnas
Saulius Karalius
Rūta Žilienė

Maketavo ir spaudai parengė
UAB „AKTIN“

TURINYS

Pratarmė

<i>Olga Žalienė</i>	5

IŠ PRAEITIES

<i>Romaldas Adomavičius</i> Lietuvos laivai Sovietų Latvijos prekybos laivyne 1940–1941 metais	8
<i>Romaldas Adomavičius</i> Klaipėdiečiai piratų nelaisvėje	18
<i>Romaldas Adomavičius</i> Mokomasis karo laivas „Prezidentas Smetona“ Šventojoje 1939–1940 m.	24
<i>Dainius Elertas</i> XVI a. visuomenė šiaurinėje Kuršių nerijoje mokesčių rinkėjų duomenimis	33
<i>Dainius Elertas</i> Laivybos ir žvejybos Prūsijos Lietuvoje atspindžiai XVIII a. žodynuose	40
<i>Dainius Elertas</i> Prūsijos kultūros paveldo problema: Kuršių nerijos pavyzdys	53
<i>Dainius Elertas</i> Atėję iš jūros: vieno istorinio mito pėdsakais	57
<i>Romualdas Adomavičius</i> Pietryčių Baltijos jūrinė kultūra XX a. pradžioje	73
<i>Romualdas Adomavičius</i> Tradiciniai laivai – dalis tautinio identiteto	84

DABARTIES PULSAS

<i>Jurgita Eglinskienė</i> 2002–2012 m. Lietuvos jūrų muziejaus projektų apžvalga	92
<i>Arūnas Grušas, Pavel Kulikov</i> Baltijos jūros žinduolių paplitimas ir būklė Lietuvos teritoriniuose vandenyse	100
<i>Saulius Karalius</i> Taškuotųjų medūzų <i>Phyllorhiza punctata</i> veisimo ir auginimo metodika Lietuvos jūrų muziejuje	106
<i>Mindaugas Žilius</i> Biocheminiai procesai ir bentopelaginė apykaita Kuršių mariose	110
<i>Vaiva Lankelienė</i> Šeimyniškumas muziejuose	118
<i>Nika Puteikienė</i> Kad muziejus šviestų. Lietuvos jūrų muziejus žengia į mokyklinės bendrojo lavinimo programas	124

EKSPONATAI PASAKOJA

<i>Rūta Mažeikienė</i> Muziejaus lankytojai galėjo stebėti XVI a. luoto konservavimą	130

PARODOS IR RENGINIAI MUZIEJUJE

<i>Nika Puteikienė</i> Lietuvos jūrų muziejaus renginiai 2012-aisiais	134
<i>Nika Puteikienė</i> Parodos Lietuvos jūrų muziejuje 2012 metais	138
<i>Vaiva Lankelienė</i> Baltijos muzeologijos mokykla 2012	142

Recenzija

<i>Hektoras Vitkus</i> Mokslo studija apie tarpukario Lietuvos jūrinio savarankiškumo siekį ir Lietuvos prekybos laivyno istoriją (Romualdas Adomavičius. Jūrinis savarankiškumas. Lietuvos prekybos laivyno kūrimosi istorija (1921–1940 m.). Klaipėda: Lietuvos jūrų muziejus, 2012. 124 p. ISBN 978-9955-9714-6-7)	146

PRATARMĖ

Lietuvos jūrų muziejus yra gyvas ir besikeičiantis. Tik taip, stengdamiesi neatsilikti nuo laiko, galime būti įdomūs savo lankytojams. Todėl jau keleri metai gyvename statybų nuotaikomis ir atsinaujinimo viltimi. 2013 metų pabaigoje į baigiamą rekonstruoti delfinariumą iš priverstinės komandiruotės Graikijoje sugrįžo dalis delfinų, prasidėjo visų ilgai laukti pasirodymai. 2015 metais jau galėsime džiaugtis ir delfinų terapijos centru, ir lagūna po atviru dangumi.

Ir akvariume įsibėgėja rekonstrukcija: įrengiami ruonių ir pingvinų baseinai, statomas priestatas, kuriame bus įkurta edukacinė klasė bei pagalbinės patalpos darbuotojams.

Pagal „Denoflit“ projektą, kartu su Klaipėdos universitetu ir Baltijos aplinkos forumu muziejaus specialistų darbo grupė intensyviai darbuojasi, kurdama naują ekspoziciją, skirtą Baltijos jūrai.

Matyt, žodis „rekonstrukcija“ dar ilgai skambės mūsų lūpose. Dabar jau atliekami parengiamieji darbai Laivybos istorijos III salės rekonstrukcijai ir po truputį imama ruošti administracinio pastato pertvarkai.

Visos šios statybos išties mums, matyt, ne pats artimiausias sielai darbas. Tačiau tik neskirsdydami darbų į mielus ir nelabai galime kurti patrauklų ir modernų muziejų, kokio ir tikisi mūsų lankytojai.

Kol statybininkai mūrija mūrus, muziejaus mokslininkai toliau tyrinėja jūrinės istorijos ir biologijos klodus. Šiame metraštyje Romaldas Adomavičius pasakoja ir apie klaipėdiečius piratų nelaisvėje, ir apie mokamąjį karo laivą „Antanas Smetona“, ir apie liūdną lietuviškojo laivyno dalią sovietmečiu. Dainius Elertas nagrinėja istorinius mitus ir Prūsijos paveldą. Biologai Arūnas Grušas ir Pavel Kulikov pristato straipsnį apie Baltijos jūros žinduolius, Mindaugas Žilius tyrinėja biocheminius procesus Kuršių mariose, o Saulius Karalius dalijasi medūzų auginimo muziejuje paslaptimis. Jurgita Eglinskienė metraštyje pristato muziejaus projektinę veiklą, jau buvusi mūsų darbuotoja Vaiva Lankelienė rašo apie šeiminingumą muziejuje svarbą, Nika Puteikienė supažindina su edukaciniais muziejaus laimėjimais, o Rūta Mažeikienė – su XVI a. luoto restauravimo projektu. Čia rasite ir 2012-iaisiais įvykusių renginių, parodų akimirkas.

*Olga ŽALIENĖ,
Lietuvos jūrų muziejaus direktorė*

IŠ PRAEITIES

LIETUVOS LAIVAI SOVIETŲ LATVIJOS PREKYBOS LAIVYNE 1940–1941 METAIS

Romaldas ADOMAVIČIUS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus vyr. istorikas-muziejininkas

Lietuvos jūrų prekybos laivynas tarpukariu buvo kuriamas nelengvai, susiduriant su vidinėmis (mentaliteto, lėšų ir specialistų trūkumo) bei išorinėmis (politinėmis ir ekonominėmis) problemomis. Šis procesas gana nuodugniai atskleistas pastaruoju metu pasirodžiusioje Romualdo Adomavičiaus studijoje apie Lietuvos žingsnius į jūrinių savarankiškumą (Adomavičius, 2012). Rezultatyvią Lietuvos vyriausybės ir verslininkų veiklą šia kryptimi apribojo, o vėliau ir nutraukė politiniai įvykiai: hitlerinės Vokietijos įvykdytas Klaipėdos krašto su uostu anšliusas 1939 m. kovo mėnesį, pasaulinio karo pradžia 1939 m. rugsėjo mėnesį ir likusios Lietuvos teritorijos sovietinė okupacija 1940 m. vasarą. Akcinei bendrovei „Lietuvos Baltijos Lloydas“ priklausę Lietuvos jūrų prekybos laivai buvo registruojami jų priimti negalinčiame Šventosios uoste. Dalis laivyno žuvo karo pradžioje, o likusieji laivai buvo nacionalizuoti 1940 m. (Adomavičius, 2008, p. 123–126). 1940 m. pabaigoje jie buvo įtraukti į sovietinės Latvijos jūrų prekybos laivyno sudėtį.

Straipsnyje bandoma rekonstruoti jūrų prekybos laivyno nacionalizavimo procesą 1940 m. ir parodyti Lietuvos laivų naudojimo Latvijos laivyne eigą 1940 m. pabaigoje ir 1941 m. pirmojoje pusėje. Pasinaudota iki šiol į lietuvių tyrinėtojų akiratį nepatekusiais dokumentais, saugomais Latvijos valstybės archyve.

NACIONALIZAVIMAS

1940 m. birželio mėnesį po šurkštaus politinio spaudimo Sovietų Sąjungos kariuomenė okupavo Lietuvą. Politškai aneksija buvo įforminta liepos 14 d. įvykusiais „laisvais“ rinkimais. Liepos 21–23 d. rinkimuose „išrinktas“ Liaudies seimas priėmė šalies politinius ir ekonominius pagrindus naikinančias deklaracijas: Lietuva skelbiama tarybų socialistine respublika; prašoma priimti naująjį darinį į SSRS sudėtį; žemė skelbiama valstybės nuosavybe;

nacionalizuojami bankai ir stambioji pramonė (Maslauskienė, p. 55).

Šalį rugpjūčio 3 d. prijungus prie TSRS, čia buvo pradėta formuoti sovietinė politinė-ekonominė sistema, kurios vienas kertinių postulatų buvo privačios nuosavybės, kaip darbo žmonių išnaudojimo pamato, panaikinimas. Buvo pradėtos nacionalizuoti upių ir jūrų laivininkystės bendrovės. LTSR liaudies komisarų taryba rugpjūčio 27 d. panaikino Susisiekimo ministeriją (Maslauskienė, p. 91–92).

1940 m. rugsėjo 5 d. sovietinė Lietuvos vyriausybė priėmė nutarimą „Apie Lietuvos laivyno nacionalizavimą“:

„Liaudies Komisarų Taryba nutaria:

1. Remiantis LTSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 6 straipsniu, nacionalizuoti visą variklinį ir nevariklinį (įskiriant transporto, technikos ir tarnybos pagalbinus laivus) laivyną. Nacionalizuotini yra varikliniai laivai, pradėdant nuo 10 HP ir aukščiau, ir 5 tonų bei didesnio krovinų keliamojo svorio nevarikliniai laivai, o taip pat visi gamybos ir tarnybos trobesiai bei pastatai kartu su kilnojamu ir nekilnojamu turtu, anksčiau priklausę vandens transporto organams ir privatiems laivų savininkams LTSR teritorijoje.

2. Remiantis TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 75 straipsniu, kuriuo bendro vandens kelių naudojimo vadovavimas yra vykdomas TSRS Upių laivyno bendrasąjunginio Liaudies Komisarato, perduoti nacionalizuotus upių laivus, prielaukas, namus, sandėlius, pastatus, kuro, takelažo ir inventoriaus atsargą Vakarų upių laivininkystės Nemuno eksploatacijos ruožo žinion, o technikos laivyną, tarnybinius būstus ir pastatus – TSRS Narkomrečfloto Vakarų baseino kelių valdybos Nemuno technikos ruožo žinion. Šventosios uosto pastatus ir jūros laivus, priklausiusius akcinei bendrovei „Lietuvos Baltijos Lloydas“, perduoti TSRS Narkomfloto žinion.

3. Išmokėti privatiems laivų savininkams, kuriuos paliečia nacionalizacija, 25 % laivų vertės, o akcinių

bendrovių „Lietuvos Baltijos Lloydas“ ir „Skuba“ akcijų turėtojams – 25 % akcijų vertės.

Pasiūlyti LTSR Finansų Liaudies Komisarui atleisti šiam reikalui reikalingas lėšas TSRS Narkomrečfloto kredito tvarka.

4. Patvirtinti šios sudėties Vyriausybinių komisijų nacionalizacijai atlikti: Nikolajus Stonys (pirmininkas), Antanas Velička, Kostas Vanagas, Jonas Kondratas, Elijus Arlauskas.

5. Įpareigoti komisiją baigti nacionalizavimo darbą ir pateikti Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybai atlikto darbo apyskaitą 1940 metų rugsėjo 15 dienai.

*Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas M. Gedvilas
Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybos reikalų vedėjas A. Bauža“
(LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 1, l. 28)*

Taigi jūrinius laivus buvo numatyta perduoti SSRS jūrų laivyno liaudies komisarui (*Narkomflot*), o upių laivyną – SSRS upių laivyno liaudies komisarui (*Narkomrečflot*).

Nacionalizavimo komisija buvo suformuota rugpjūčio 29 d. sudarytos bendrosios Vyriausybės komisijos pavyzdžiu. Komisijos pirmininku paskirtas N. Stonys prieš tai tarnavo referentu Vandens kelių direkcijoje (*LCVA*, f. 1059, ap. 2, b. 342, l. 23). Komisijos narys, sandėlininkas, turintis kalėjimo patirties, A. Velička tuo metu ėjo ruošiamos nacionalizuoti bendrovės „Lietuvos Baltijos Lloydas“ komisarų pareigas (*KAA*, f. 127, ap. 1, b. 74, l. 21).

Naujosios valdžios vykdytą ekonomikos reformavimo taktiką neblogai iliustruoja faktas, kad formali įstatymus leidžianti valdžia – LTSR laikinoji Aukščiausioji Taryba – šį vykdomosios valdžios nutarimą įteisino tik spalio 8 d., kai buvo paskelbtas jos prezidiumo įsakas dėl laivininkystės įmonių, jūrų ir upių laivyno nacionalizavimo (*Maslauskienė*, p. 133). Jo pagrindu spalio 26 d. Liaudies Komisarų Taryba priėmė naują nutarimą Nr. 266 „Dėl LTSR laivyno nacionalizavimo ir Valstybinės upių laivininkystės organizavimo“, kuris ir buvo realizuotas:

„Liaudies Komisarų Taryba nutaria:

1. Remiantis LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo spalio 8 d. įsaku „Dėl laivininkystės įmonių, jūrų ir upių laivyno nacionalizavimo“, patvirtinti pridedamąjį čia nacionalizuotinų laivininkystės įmonių ir laivų sąrašą.

2. Visą nacionalizuojamą turtą, indėlius, einamąsias sąskaitas LTSR bankuose ir užsienyje perduoti valstybinių organų žinion pagal sąrašą.

3. Atsiskaitymams su nacionalizuojamų laivų buvusiais savininkais komisija: LTSR Finansų liaudies komisa-

riato atstovas T. Zaleskis (pirmininkas), Liaudies kontrolės liaudies komisarui atstovas L. Jonuška, TSRS Rečfloto liaudies komisarui atstovai N. J. Danilin ir A. Velička

a) patikrina buvusių savininkų pateiktus dokumentus, įrodančius laivų nuosavybės teises;

b) atsiskaito pagal sąrašą nurodytą vertę.

4. Finansų liaudies komisarui išduoti lėšas (25 % atsiskaitymui).

5. Bendrovę „Skuba“ (frachtavimas ir ekspedicija) – nacionalizuoti.

6. Nacionalizuotųjų bazėje organizuoti LTSR vieningą Vandens valdybą LTSR valstybinės upių laivininkystės asmenyje.

7. Ji vadovaus visai laivininkystės įmonių ūkinei ir eksploatacinei veiklai ir vykdys visus laivininkystės darbus vidaus vandens keliuose LTSR ribose.

8. Prašyti TSRS Liaudies Komisarų Tarybos:

a) patvirtinti LTSR valstybinės upių laivininkystės organizaciją;

b) įpareigoti TSRS Upių laivininkystės liaudies komisarui priimti ją savo tiesioginai žinion, nustačius jos struktūrą sutinkamai su esama TSRS upių laivininkystės liaudies struktūra, taip pat atsiųsti į LTSR upių laivininkystę ne mažiau kaip 5 vadovaujančius darbuotojus ir specialistus;

c) įpareigoti TSRS Jūrų laivyno liaudies komisarui priimti savo žinion 5 jūrų laivus, priklausiusius buvusiam „Lietuvos Baltijos Lloydui“ ir Šventosios uostą.

9. Įpareigoti LTSR valstybinę Plano komisiją:

a) papildomai nužiūrėti 1941 m. plane paskyrimą lėšų LTSR vandens susisiekimo keliams rekonstruoti ir laivų remonto įmonėms bei uostams statyti;

b) pateikti LTSR Liaudies Komisarų Tarybai svarstyti sumanymą dėl LTSR upių laivyno krovinių pervežimų apyvartos didinimo ir dėl vandens kelių maksimalaus išnaudojimo pervežimams.

10. Įpareigoti LTSR Komunalinio ūkio liaudies komisarui išskirti organizuojamam LTSR upių laivynui 1 namus laivininkystės valdybai patalpinti ir 2 namus darbininkams bei tarnautojams įkurdinti.

11. Pripažinti nustojus galios LTSR Liaudies Komisarų Tarybos 1940 m. rugsėjo 5 dienos nutarimą Nr. 52 „Dėl Lietuvos laivyno nacionalizavimo“.

*Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas M. Gedvilas
Lietuvos Liaudies Komisarų Tarybos reikalų vedėjas A. Bauža
(LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 2, l. 160)*

Buvo sudarytas laivų savininkų sąrašas, į kurį pateko devyniasdešimt devyniems privatiems asmenims ir akcinėms bendrovėms priklausę laivai, daugiausia upių (LCVA, f. 1059, ap. 5, b. 22, l. 1–11). Jie buvo įvertinti 13,2 mln. litų. Nuomonė, kad numatyta 25 % laivų vertės kompensacija buvusiems savininkams siekta sudaryti atsižvelgimo į jų turtinius interesus įspūdį, kadangi tarp jų buvo daug užsieniečių (Maslauskienė, p. 134), nėra pagrįsta, nes dauguma upių laivų savininkų buvo žydų tautybės Lietuvos piliečiai.

Buvęs „Lietuvos Baltijos Lloyd“ bendrovės laivų kapitonas B. Krikštopaitis savo JAV išleistuose atsiminimuose rašo, kad 1940 m. birželio mėn. bendrovės kontoroje Kaune, Laisvės alėjoje, atsirado „komisaras“ (Krikštopaitis, 1979, p. 173).

Jūrinių laivų tuo metu turėjo tik AB „Lietuvos Baltijos Lloydas“. Bendrovės naikinimo eigą atsekti sunku, nes dauguma jos archyvų dingę. Tenka remtis įvykių liudininkų atsiminimais ir nuotrupomis dokumentuose.

Bendrovė buvo suskaidyta į kelis padalinius. Jūrų prekybos laivyną tvarkė „Lietuvos Baltijos Lloydas – Laivynas“, vadovaujamas vyriausiojo direktoriaus – vieno iš pirmųjų nepriklausomos Lietuvos laivyno kapitonų Z. Domeikos, vidaus vandenių laivyną – „Lietuvos Baltijos Lloydas – Vidaus laivininkystė“. 1940 m. rugpjūčio 22 d. nacionalizavimui rengiama bendrovė iš Pramonės ministerijos pavaldumo buvo pervesta į Susisiekimo ministeriją (KAA, f. 127, ap. 1, b. 90, l. 6). Ji funkcionavo senuoju pavadinimu dar 1940 m. spalio mėnesį, kai vienas iš garlaivio „Marijampolė“ įgulos narių, gindamasis nuo nepagrįstų kaltinimų, kreipėsi į „TSR Lietuvos Baltijos Lloyd“ vadovybę. Ant rašto išliko direktoriaus Z. Domeikos ir bendrovės buhalterio J. Lapšio rezoliucijos (KAA, f. 127, ap. 1, b. 15, l. 4).

Bendrovės darbuotojai, kurstomi agitatorių, kūrė profsąjungas ir kovojo už savo teises. 1940 m. liepos 16 d. Kaune „Lietuvos Baltijos Lloyd – Vidaus laivininkystės“ garlaivių ir baidokų darbininkai bei tarnautojai skundėsi skyriaus vedėju V. Snarskiu. Po skundu pasirašė keliasdešimt nepatenkintųjų (KAA, f. 127, ap. 1, b. 74, l. 15).

Kol krante vyko biurokratinis privatizavimo formavimo procesas, „Lietuvos Baltijos Lloyd“ laivai dirbo savo darbą. Bendrovės laivai šaldytuvai „Kretinga“ ir „Utena“ 1940 m. antrojoje pusėje gabendavo bendrovių „Pienocentras“, „Maistas“, „Sodyba“ ir kt. produkciją iš Rygos į Leningradą. Garlaiviai „Marijampolė“ ir „Šiauliai“ plukdė grūdus, medieną ir kitokius krovinius iš SSRS į Vokietiją. Iš ten pargabendavo mašinų detales, cementą. Reisai nebuvo ilgi, kadangi laivai plaukiojo daugiausia tarp Rygos,

Liepojos, Klaipėdos (tuo metu – Memelio) ir Ščecino uostų (Krikštopaitis, 1979, p. 178).

Lietuvos laivyno istorijos tyrinėtojas Romanas Vilčinskas-Vilkas teigia, kad raudonos vėliavos Lietuvos prekybos laivuose buvo iškeltos 1940 m. rugpjūčio mėn. Garlaiviai „Utena“ ir „Kretinga“ tuo metu stovėjo Leningrado uoste. Juose buvo suorganizuotos tam tikros iškilmės: nuleidžiant Lietuvos vėliavą, laivo kapitonas ar šturmanas skaitė iš anksto tam įvykiui parengtą tekstą prieš ant denio išrikiuotą įgulą. Ši informacija vakare radijo bangomis buvo nusiųsta į Lietuvą. Ta proga jūrinių klube buvo paruoštos vaišės „su propagandinėmis prakalbomis“ (LJMA, LJM p. m. 7934(2), p. 54–55).

Liepos–spalio mėnesiais minėti keturi laivai plaukiojo su lietuviškomis įgulomis. Garlaivis „Utena“ liepos–rugsėjo mėn. lankėsi Klaipėdos ir Ščecino uostuose, vėliau plaukiojo su sviesto kroviniu tarp Liepojos ir Leningrado. Garlaivis „Kretinga“ irgi dirbo Leningrado linijoje. Kapitono B. Monkevičiaus vadovaujamas garlaivis „Šiauliai“ gabeno į Rygą anglį iš Gdynės, Dancigo ir Ščecino uostų. Garlaivis „Marijampolė“ irgi plukdė anglį, tačiau spalio pabaigoje plukė ir į Klaipėdą su popiermalkėmis. Laivus vedė lietuviai kapitona B. Krikštopaitis, B. Monkevičius, L. Serafinas, A. Šimkus. Tik garlaiviui „Utena“ liepos–rugsėjo mėnesiais vadovavo latvis sentikis kapitonas Valdemars Ivanovs, 1939–1940 m. ejęs garlaivio „Marijampolė“ II šturmano pareigas (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 62, l. 174).

Galutine Lietuvos jūrų prekybos laivyno nacionalizavimo data laikytina 1940 m. lapkričio 29 d., kai Sovietų Latvijos valstybinei jūrų laivininkystei buvo perduotas paskutinis lietuvių laivas – garlaivis „Šiauliai“ (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 48, l. 5; b. 49, l. 9–12). Tuo metu bendrovė jau nebelaikoma laivininkystės kompanija ir nuo gruodžio 1 d. nebemokėjo savo tarnautojams algų. Tai buvo susiję su jau anksčiau priimtu sprendimu perduoti Lietuvos jūrų prekybos laivus Sovietų Latvijos valstybinei jūrų laivininkystei, kuri kaip tik tuo metu buvo formuojama nacionalizuojant privačias latvių laivininkystės bendroves.

Buvo nacionalizuoti akcinės bendrovės „Lietuvos Baltijos Lloydas“ jūriniai garlaiviai „Kretinga“, „Utena“, „Marijampolė“, „Šiauliai“, „Denny“ (laivas dėl karo aplinkybių taip ir liko JAV, tačiau sovietų valdžia pareiškė į jį pretenzijas), taip pat laivas-dirbtuvės „Darbas“ su inventoriu. Nacionalizuojamų laivų sąrašė nurodoma, kad nacionalizuoti ir bendrovės iš kitų savininkų nuomoti upiniai garlaiviai „Aušra“, „Rambynas“ ir „Lietuvaitė“, taip pat bendrovei priklausę upiniai motorlaiviai vilkikai „Lapė“, „Kiaunė“,

Garlaivis „Utena“ Liepojos uoste 1939 m. rudenį. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

„Bebras“, „Šernas“, „Birštonas“, „Merkys“, „Vilkas“ ir statomas motorinis baidokas „Ūdra“. Nacionalizuotas ir 21 „Lietuvos Baltijos Lloydo“ upinis baidokas: „Auksė“, „Džiugė“, „Irvė“, „Kantė“, „Pajauta“, „Rimgaila“, „Aldona“, „Raudė“, „Vairė“, „Vanga“, „Lazdona“, „Aušra“, „Daiva“, „Gunda“, „Lingė“, „Miglė“, „Ugnė“, „Milda“, „Erdmė“, „Sargė“, „Naudė“. Visi 38 laivai buvo įvertinti bendra 3 940 913,20 Lt suma (LCVA, f. 1059, ap. 5, b. 22, l. 1–2). Buvo nacionalizuoti ir bendrovės akcininkai „Lietūkis“, „Pienocentras“ ir „Maistas“, todėl žadėtą 25 % laivų vertės sumą LTSR finansų liaudies komisariatas sutaupė.

SOVIETŲ LATVIJOS LAIVYNO SUDĖTIN

Naujoji valdžia nematė reikalo iš Lietuvos jūrų prekybos laivų formuoti atskiro laivyno, kaip buvo padaryta kitose okupuotose Baltijos valstybėse – Latvijoje ir Estijoje. Priežastys buvo dvi: mažas laivų skaičius (4) ir savo uosto nebuvimas. Kaip minėta, šių laivų registravimas Šventosios uoste, negalinčiame priimti didesnio tonažo laivų, buvo padikuotas padėties be išeities, netekus Klaipėdos uosto.

Sovietų Latvija iš nepriklausomos Latvijos paveldėjo kelis jūrų uostus ir didelį komercinį laivyną. 1939 m. su Latvijos vėliava plaukiojo 101 komercinis laivas (tarp jų – 10 burlaivių) bendros 182 142 bruto registro tonų talpos (Latvijos, 1939). 1940 m. rugpjūčio 8 d. 61 laivas buvo jūroje, 4 remontuojami, 11 stovėjo uostuose (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 50, l. 96). 1940 m. rudenį ir Latvijoje buvo pradėtas realizuoti

upių ir jūrų laivų nacionalizavimo planas, kuriame nuo pat pradžių buvo numatyta vieta ir Lietuvos laivams.

Latvijos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas dekretą dėl jūrų ir upių laivininkystės įmonių nacionalizavimo paskelbė spalio 7 d. Numatyta nacionalizuoti akcinių bendrovių, draugijų ir pavienių savininkų laivininkystės bendroves su laivais ir visu turtu. Padarytos išimtys ne-savaeigioms jūrų laivams iki 50 t talpos ir upių bei ežerų laivams iki 5 t talpos, jūrų laivams su silpnesniais nei 15 (upių ir ežerų laivams – 10) indikuotų AJ varikliais, smulkiajai žvejybai ir medžioklei skirtiems laivams su tam tikrais apribojimais. Kaip ir Lietuvoje, savininkams buvo numatyta išmokėti 25 % laivo vertės išpirką (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 3, l. 10). Spalio 26 d. šio dekreto pagrindu Latvijos TSR liaudies komisarų taryba nutarė nacionalizuoti 56 laivininkystės kompanijas, 268 laivininkystės įmones, 150 motorinių valčių, 46 motorines jachtas, 6 žvejų motorines valtis, 29 keltus (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 3, l. 1. 21).

Praktinį postūmį procesui suteikė SSRS liaudies komisarų tarybos 1940 m. spalio 25 d. nutarimas „Dėl Latvijos valstybinės jūrų laivininkystės organizavimo“, pasirašytas LKT pirmininko V. Molotovo ir reikalų vedėjo N. Chlomovo. Svarbu tai, kad nutarimo antruoju paragrafu sąjunginis Jūrų laivyno liaudies komisariatas įpareigojamas „kartu su Latvijos ir Lietuvos vyriausybėmis“ akтуoti „iš Latvijos ir Lietuvos jūrų departamentų“ formuojamos laivininkystės valdybai pereinantį nacionalizuojamų laivininkystės kompanijų turtą, archyvus, laivus ir uostų ūkį, remonto įmones ir kt.

Įstaigos administracija ir politinė vadovybė įpareigojama į vadovų pareigas rekomenduoti „patyrusius jūreivystėje latvius ir lietuvius“. Labai taktiškas atrodo ir nutarimo paragrafas, nurodantis „išimties tvarka“ Rygos vyriausiojoje jūrų agentūroje raštvedybą vesti latvių, lietuvių ir rusų kalbomis (*LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 3, l. 1). Šį nutarimą spalio 29 d. sukonkretino SSRS jūrų laivyno ministro įsakymas, kuriuo Latvijos valstybinės jūrų laivininkystės viršininko pareigas laikinai eiti skiriamas Petras Stakle. Jam pavedama perimti nacionalizuotus laivus ir uostų turtą iš Latvijos ir Lietuvos jūrų departamentų bei pabrėžiama, kad įstaigoje raštvedyba vedama ir ataskaitos rašomos latvių, lietuvių ir rusų kalbomis (*LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 1, l. 1–2).

Kai kurie latvių laivai buvo nuskandinti karo veiksmų metu, dalis negrįžo į okupuotą šalį iš užsienio uostų. Nacionalizuoti buvo 73 jūrų prekybos laivai ir 2 ledlaužiai (*Bernsone*, 1994, p. 25–26; *LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 3, l. 39–40).

Išliko nacionalizuotų garlaivių „Kretinga“, „Utena“, „Marijampolė“ ir „Šiauliai“ priėmimo į sovietinį Latvijos laivyną aktai, pasirašyti Nacionalizavimo komiteto komisijos ir kai kurių laivų vadovų. 1940 m. lapkričio 6 d. Liepojoje buvo priimtas garlaivis „Utena“. Priėmimo akte nurodyti pagrindiniai laivo duomenys, aprašyta elektros, gelbėjimo, krovos įranga, nurodyti turimi laivo dokumentai ir laivo techninė būklė, mechanizmų bandymų rezultatai. Aktą pasirašė tik latviai komisijos nariai (*LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 49, l. 5–8).

Garlaivio „Kretinga“ priėmimo aktas buvo pasirašytas irgi Liepojoje lapkričio 11 d. „Utenos“ „dvynio“ būklė buvo įvertinta gerai. Akte šalia keturių priėmimo komisijos narių pasirašė ir laivo kapitonas Antanas Šimkus bei vyriausiasis mechanikas Vincas Pranaitis (*LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 48, l. 145–148).

1940 m. lapkričio 20 d. Rygoje buvo apžiūrėtas, išbandytas ir priimtas garlaivis „Marijampolė“. Lietuvių įgulos atstovai akto nepasirašė (*LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 48, l. 165–168).

Taip pat Rygoje lapkričio 29 d. buvo priimtas garlaivis „Šiauliai“, kurio kapitonas Benediktas Monkevičius ir vyriausiasis mechanikas Vincas Kriauciūnas pasirašė aktą kartu su komisijos nariais (*LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 49, l. 9–12).

Iki lapkričio 30 d. buvo įforminti visi dokumentai ir keturi lietuviški laivai tapo sovietinio laivyno dalimi (*LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 48, l. 5). Gruodžio mėnesį visi Latvijos valstybinės laivininkystės laivai buvo suskirstyti į grupes pagal tipus. Garlaiviai šaldytuvai „Kretinga“ ir „Utena“ pateko į II grupę, sausakrūviai „Šiauliai“ ir „Marijampolė“ – į III grupę (*LVA*, f. 1071, ap. 1, b. 78, l. 28).

Liudas Serafinas 1940–1941 m. buvo garlaivio „Utena“ kapitonas Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

KARUI ARTĖJANT

Keturi lietuviški laivai Sovietų Latvijos laivyno sudėtyje 1941 m. plaukiojo panašiais maršrutais kaip ir 1940 m.: tarp Latvijos ir Leningrado bei tarp Latvijos ir Vokietijos uostų Baltijos jūroje.

Laivai imdavo krovinį Rygos, Liepojos ir Ventspilio uostuose.

Įvairūs laivyno veiklą 1941 m. atskleidžiantys dokumentai surašyti daugiausia latvių kalba. Akivaizdesnių rusifikacijos požymių nematyti. Turbūt dar nebuvo sąlygų bei laiko tuo užsiimti ir buvo vykdomi valdžios nurodymai dėl trijų kalbų vartojimo. Užrašai ant gelbėjimo ratų – lietuviški, naudotasi netgi „Lietuvos Baltijos Lloyd“ laivų blankais: 1941 m. sausio 30 d. ant „buržuazinės“ bendrovės laivo „Utena“ blanko kapitonas L. Serafinas surašė raštą (latviškai) laivininkystės valdžiai dėl piniginių ataskaitų, o vasario 28 d. – pakvitavimą dėl kelionės iš Ventspilio į Rygą ir atgal išlaidų (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 992, l. 2, 16, 32). Ant „Lietuvos Baltijos Lloyd“ garlaivio „Kaunas“ blanko, matyt, su kapitonu B. Krikšto pačiu patekusio į „Marijampolė“, laivo kapitonas

Bronius Krikštopaitis iki 1941 m. vasario vadovavo garlaiviui „Marijampolė“. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

P. Pusuls 1941 m. kovo 28 d. parašė ataskaitą apie Karaliaučiuje reprezentacijai išleistus pinigus (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 1003, l. 55). Kai kada būdavo apsieinama ir be latvių kalbos. 1941 m. balandžio 22 d. laivininkystės Administracijos ir ūkio skyrius informavo buhalteriją, kad garlaivio „Šiauliai“ kapitono (B. Monkevičiaus) prašymu, sutikus laivininkystės viršininko pavaduotojui, visas susirašinėjimas ir nurodymai į „buvusius Lietuvos laivus“ turi būti siunčiami rusų arba lietuvių kalbomis (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 992, l. 200). Lietuvių kalba 1941 m. balandžio 18 d. Liepojoje sąskaitą už garlaivio „Šiauliai“ įgulai išskalbtus skalbinius išrašė ir kažkoks Šileika (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 992, l. 231).

NKVD „globą“ jautė daugiausia laivų vadovybė. Laivų kapitonai privalėjo reguliariai lankytis pas NKVD pareigūnus ir išklausti jų instrukcijas. Pradėta domėtis jų socialine kilme, veikla nepriklausomybės laikotarpiu (Krikštopaitis, 1979, p. 174–192). Be to, užsienio uostuose kapitonai buvo laukiami užsiregistruoti SSRS konsulatuose. Iškalbingas dokumentas: kvitas, liudijantis, kad 1941 m. kovo 1 d. iš garlaivio „Marijampolė“ kapitono P. Pusuls paimta 7,80 reichsmarkės už liudijimą apie kapitono atvykimą į SSRS konsulatą

Karaliaučiuje (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 1003, l. 78). Įgulos buvo sekamos, kad nebūtų sabotažo atvejų. Laivų įgulose atsirado ir kitokių naujovių. Buvo suburti laivų komitetai, kontroliavę kapitono veiklą laivo aprūpinimo ir ūkinėje srityje. 1941 m. sausio 24 d. Ventspilyje ant sąskaitoje už įsigytas 15 rublių vertės prekes kartu su kapitonu L. Serafinu ir II šturmanu L. Trautmaniu pasirašė ir laivo komiteto pirmininkas M. Freimanis bei sekretorius T. Jurgaitis (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 992, l. 13).

Atsižvelgiant į naują politinę aplinką, buvo tvarkomi ir laivų įgulų kultūriniai-buitiniai poreikiai. Iš archyve išlikusių įvairių kvitų, sąskaitų, pirkimo dokumentų matyti, kad šie poreikiai buvo formuojami bolševikinės ideologijos linkme. Laivuose atsiranda „raudonieji kampeliai“ su įprastine atributika: vadų portretais, atitinkamu interjeru ir t. t. 1941 m. balandžio 8 d. garlaiviui „Kretinga“ stovint Liepojoje, laivo kapitonas A. Šimkus ir laivo komiteto pirmininkas A. Gareckis kreipėsi į laivininkystės vadovybę, prašydami 1500 rublių Raudonajam kampeliui įrengti laive (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 1002, l. 148). Dar balandžio 5 d. tokios pačios sumos paprašė garlaivio „Šiauliai“ kapitonas B. Monkevičius ir laivo komiteto pirmininkas Z. Balsevičius. Planuota pirkti radijo imtuvą, patefoną su plokštelėmis, styginių instrumentų, šachmatus, šaškes, domino, politinės ir techninės literatūros, laikraščių, žurnalų, plakatų ir lozungų (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 992, l. 176). Kovo 6 d. laivui buvo nupirkti du portretai (nesunku atspėti kieno), kovo 25 d. – rėmeliai, balandžio 11 d. – šachmatai, balandžio 25 d. – „du vadų portretai“, žurnalai, knygos (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 992, l. 189, 194, 209, 214).

Artėjant Tarptautinei darbo žmonių šventei, garlaivyje „Kretinga“ buvo sudaryta Gegužės 1-osios komisija (vyr. mašinistas A. Peštenis, matrosas A. Gareckis, kūrikas A. Šileika), balandžio 24 d. nupirkusi 20 m dirbtinio vainiko, puokštę popierinių rožių, 7 vienetus beržų šakų, pakelį pieštukų ir pakelį smeigtukų laivui papuošti (*LVA*, f. 1071, ap. 2, b. 1002, l. 228).

Priede parodyta keturių lietuviškų laivų įgulų kaita 1940 m. gruodžio – 1941 m. birželio mėnesiais. Verta pažymėti, kad laivų vadovybė daugiausia buvo lietuviška. Ypač kalbant apie garlaivį „Šiauliai“ – paskutinį nacionalizuotą ir ilgiausiai išlikusį karo verpetuose Lietuvos jūrų prekybos laivą. Pastebima ir lietuvių mažėjimo laivų įgulose tendencija 1941 m. pirmojoje pusėje. Laivus palikdavo nepatenkinti naująja tvarka ir gimtinės pasiilgę jūreiviai (Krikštopaitis, 1979, p. 192). Jų vietas įgulose dažniausiai užimdavo latviai laivavedžiai, mechanikai, matrosai ir kūrikai, taip pat vienas

Garlaivio „Šiauliai“ įgula Ventspilio uoste 1941 m. vasario 17 d. Daugelis žuvo Leningrade 1942 m. pradžioje Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

kitas iš SSRS atvykęs kitatautis. Į Lietuvą išvykusius kapitonus B. Krikštopaitį ir A. Šimkų pakeitė latviai P. Pusuls („Marijampolė“) ir M. Veidė („Kretinga“). Gana lietuviškos iki pat karo pradžios išliko kapitonų B. Monkevičiaus ir L. Serafino vadovaujamos garlaivių „Šiauliai“ ir „Utena“ įgulos. Abiem kapitonams ir daugeliui įgulų narių buvo lemta žūti karo metu 1941–1942 m. (Adomavičius, 2008, p. 126; Adomavičius, 2010, p. 50–52).

1941 m. birželio 22 d. prasidėjo karas tarp Vokietijos ir SSRS. Žaibiškas vokiečių kariuomenės puolimas tiesiogiai veikė Baltijos jūroje likusių prekybos laivų situaciją. Sprendžiant iš archyvo dokumentų, garlaivis „Šiauliai“ pirmosiomis karo dienomis stovėjo Leningrado uoste. Laivas yra 16-os laivų sąrašo Nr. 2, kuriame išvardyti Latvijos valstybinės jūrų laivininkystės laivai, 1941 m. birželio (?) mėn. perduoti Leningrado Baltijos valstybinės jūrų laivininkystės žinion (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 78, l. 53). Sąrašo Nr. 1 įrašyti penki laivai, taip pat perduodami šiai įmonei, tarp jų „Kretinga“ ir „Utena“. Garlaivis „Marijampolė“ su aštuoniais kitais laivais buvo nuskandintas Dauguvos

žiotyse birželio 27 d., bandant užblokuoti prieš laivams vandens kelią į Rygą (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 78, l. 53–54). Taip Latvijos valstybinė jūrų laivininkystė, kaip jūrinė organizacija, išnyko vokiečiams užėmus jos bazes – uostus ir buvo atkurta SSRS jūrų laivyno liaudies komisaro 1944 m. spalio 28 d. įsakymu (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 1, l. 3).

Garlaiviai „Utena“, „Kretinga“ ir „Šiauliai“ ilsisi Suomų įlankos dugne. Simboliška, kad paskutinis nacionalizuotas garlaivis „Šiauliai“ išgyveno ilgiausiai iš visų Lietuvos jūrų prekybos laivų ir, nepaisant vokiečių aviacijos bombų, sugebėjo pasiekti seklumą Goglando salos pakrantėje po evakuacijos iš Talino 1941 m. rugpjūčio 30 d. Virš vandens paviršiaus kyšantis laivo korpusas klaidino ir sovietų povandenininkus. Povandeninės valtys „M-95“ vadas 1942 m. birželio 13 d. palaikė jį prieš laivą ir iššovė dvi torpedas, sprogusias ant akmenų prieš laivą (Руссин, 1988, c. 93).

Laivai nuskendo, tačiau nebuvo pamiršti. Po karo sąjungininkai pateikė pralaimėjusiai Vokietijai didžiules sąskaitas, reikalaudami kompensacijos už karo metu patirtus nuostolius. 1945 m. pabaigoje ar 1946 m. pradžioje buvo

Garlaivio „Šiauliai“ kapitonas Benediktas Monkevičius, sušaudytas Leningrade 1942 m. balandžio 8 d. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

laivų, 12 baržų, 27 vilkikus, aptarnavimo laivus, jachtas, motorines valtis bendros 373 956 000 rublių vertės. Sąraše buvo ir keturi lietuviški laivai. Jų žuvimo laikas ir vietos nurodytos apytikriai, bet laivų vertė fiksuota tiksliai. Pagal nenurodytus kriterijus, kiekvieno laivo vertė nustatyta dauginant tam tikrą sumą iš laivo tonažo (dwt). Mažieji refrižeratoriai „Utena“ ir „Kretinga“ įvertinti atitinkamai 2 960 000 rublių (3 700 rb už toną) ir 2 250 000 rublių (3 900 rb už toną). Garlaivių „Šiauliai“ ir „Marijampolė“ vertė nurodyta po 5 030 000 rublių (3 200 rb už toną). Be to, siekta kompensacijos už pačių sovietinių karių Dauguvoje nuskandinto garlaivio „Marijampolė“ krovinį: 8 automobilius, 100 motociklų, 600 dviračių, 200 t vilnos. Laivininkystė pretenzijas dėl šių nuostolių reiškė Vokietijos vyriausybei ir reikalavo kompensacijos.

parengtas Latvijos valstybinės jūrų laivininkystės laivų, nuskenusių arba vokiečių užgrobtų nuo 1941 m. birželio 22 d., sąrašas. Laivininkystė įtraukė į sąrašą 50 krovinių

suoti juos laivais ir įranga (LVA, f. 1071, ap. 1, b. 78, l. 11–13). Šis raštas buvo vienas iš daugelio milžiniškas Vokietijos reparacijas pateisinančių dokumentų.

PRIEDAS

GARLAIVIŲ „UTENA“, „ŠIAULIAI“, „KRETINGA“ IR „MARIJAMPOLĖ“ ĮGULOS 1941 M. SAUSIO–BIRŽELIO MĖN.

Garlaivis „Utena“

Kapitonas Liudas Serafinas (nuo 1940 09)

I šturmanas (vyr. kapitono padėjėjas) Teofilis Jurgaitis

II šturmanas (II kapitono padėjėjas) Arnolds Trautmanis (nuo 1941 05 22 Rudolfs Balodis)

I mechanikas Mikelis Freimanis (1941 03–05 Rudolfs Burkins, nuo 1941 06 Davids Frisnovits)

II mechanikas Fricis Gintals

Radistas Janis Osipovs (nuo 1941 06 24)

Vyr. mašinistas Kazimieras Ramanauskas (nuo 1941 05 21 Alberts Auce, nuo 1941 05 31 Ernests Veinbergs)

Bocmanas Kazys Mačionis (nuo 1941 06 Valerijonas Jasėnas)

Vyresnysis matrosas Karolis Tarasauskas (iki 1941 03 15; nuo 1941 05 13 Karlis Krūminš)

I klasės matrosas Stasys Kaselis (1941 04–05 Kazimieras Mendrikis, 1941 05 20 – 06 Flavians Uržumcevs; 1941 05 vieną dieną Herberts Kviesitis)

II klasės matrosas Kazimieras Mendrikis (1941 01–04, 06; 1941 05 17–19 Imants Vitinš)

I klasės kūrikas Indrikis Strautinš (iki 1941 06; jį pakeitė Nikolajs Silianitis)

I klasės kūrikas Henrikas Šaulys (iki 1941 01 07; jį pakeitė Jeronimas Rudaitis iki 1941 06; pastarąjį pakeitė Arturs Švilts)

I klasės kūrikas Nikolajs Paršonoks (iki 1941 06?; jį pakeitė Ivanis (Žanis) Zablovskis)
Virėjas Jeronimas Rudaitis (iki 1941 01 07; jį pakeitė Fricis Kurmis iki 1941 06; pastarąjį pakeitė Ana Vibulis)
Valytojas Alfreds Ciekals (1941 05 11 06; jį pakeitė Elena Jasėnienė)

Garlaivis „Šiauliai“

Kapitonas Benediktas Monkevičius (nuo 1938 08; 1941 02 16–28 jį pakeitė Bronius Krikštopaitis)
I šturmanas (vyr. kapitono padėjėjas) Edvardas Sliesoraitis (iki 1941 05; jį pakeitė Fritz Deetjen)
II šturmanas (II kapitono padėjėjas) Fritz Deetjen (iki 1941 05 31; jį pakeitė Roberts Buziks)
I mechanikas Vincas Kriaučiūnas (iki 1941 01 15; jį pakeitė Nikolaj Akinin)
II mechanikas Viktoras Puškaitis
Vyr. mašinistas Zigmas Balsevičius
Bocmanas Andrius Daniulaitis
Vyresnysis matrosas Klemensas Stonkus
I klasės matrosas Vytautas Bagdonavičius
I klasės matrosas Vincas Strikauskas
I klasės matrosas Vytautas Rukuiža (nuo 1941 02 16 iki 05 15; 05 23 jį pakeitė Vytautas Skrinškas)
II klasės matrosas Aleksas Medekša (nuo 1941 04 30; jį pakeitė 1941 05 10–18 Ludvigs Krastinš)
Kūrikas Juozas Pozemskis
Kūrikas Dmitrij Soloimskij (nuo 1941 02 16 iki 04 23; 1941 05 22 jį pakeitė Juozapas Čiuželis)
II klasės mašinistas (nuo 1941 02 kūrikas) Pranas Šaulys (iki 1941 05 13; 1941 05 24 jį pakeitė Leonids Miska)
Kūrikas Benadas Šapauskas (iki 1941 02 02; nuo 1941 02 11 jį pakeitė Leonas Vaitkevičius)
Virėjas Vilhelmas Veveris (iki 1941 01; jį pakeitė Benadas Šapauskas; 1941 02 13? pastarąjį pakeitė Vladas Čeprackas)
Valytojas Aleksas Medekša (iki 1941 04 30; jį pakeitė Filipis Markovskis)
Kambuzo tarnautojas Harijs Gerccs (iki 1941 04 07; nuo 1941 04 12 jį pakeitė Jelisej Tichomirov)

Garlaivis „Kretinga“

Kapitonas Antanas Šimkus (iki 1941 04 11; 04 10–22 jį pakeitė Roberts Plikške, nuo 04 22 Mikelis Veide)
I šturmanas (vyr. kapitono padėjėjas) Ignas Dzikas (iki 1941 02 25; nuo 04 09 jį pakeitė Oskars Šlosmanis)
II šturmanas (II kapitono padėjėjas) Stasys Runča (iki 1941 02 25; nuo 02 27 iki 04 10 jį pakeitė Antanas Kmitas)
I mechanikas Janis Buivids (iki 1941 01 25 (02 08?); jį pakeitė Igor Voicechovskij iki 04 15; 04 16 jį pakeitė Gothards Plavnieks)
II mechanikas Vincas Pranaitis (iki 1941 02 25; nuo 1941 04 14 Karlis Prikmans)
Vyr. mašinistas Jonas Simonavičius (nuo 1941 01 29 iki 02 13; 1941 02 14 jį pakeitė Antanas Peštenis)
Bocmanas Motiejus Mažukna
I klasės matrosas Leonas Vaitkevičius (iki 1941 02 10?; 1941 04 03–07 Janis Rekens)
I klasės matrosas Oskars Budinš (nuo 1941 01 26 iki 02 14)
II klasės matrosas Arturas Gareckas (Goreckis)
II klasės matrosas Gustavas Butkus
II klasės matrosas Michail Račkov (nuo 1941 01 28; nuo 04 08 Simanis Šnitke)
I klasės kūrikas Antanas Peštenis (iki 1941 02 13; jį? pakeitė Nikolajs Trede iki 03 13 ir nuo 04 19)
I klasės kūrikas Juozas Palaitis (iki 1941 02? jį? 1941 03 04–11 pakeitė Alfreds Grappe)
I klasės kūrikas Jonas Simonavičius (iki 1941 01 28, 02 13–25; nuo 01 29 iki 1941 05? jį pakeitė Jazeps Stolvskis)
I klasės kūrikas Arnolds Binemanis (nuo 1941 01 22 iki 02 25; nuo 1941 03 18 iki 1941 04? jį? pakeitė Benadas Šapauskas)
I klasės kūrikas Andrejs Bullens (nuo 1941 01 29 iki 02 20; 1941 03 21 jį? pakeitė Augustas Šileika)
I klasės kūrikas Nikolajs Paršonoks (nuo 1941 03 04 iki 1941 04?; jį? pakeitė Eduardas Krasovskis)
Virėjas Vladas Čeprackas (nuo 1941 02 13 jį pakeitė Jekaterina Matukevičė iki 1941 04 09, 04 10 pastarąją pakeitė Janina Mackevics)

Garlaivis „Marijampolė“

Kapitonas Bronius Krikštopaitis (nuo 1940 09 iki 1941 12 16; 1941 12 26 – 02 16; 02 17–21 jį pakeitė Benediktas Monkevičius; nuo 1941 02 28 Peteris Pusuls)
I šturmanas (vyr. kapitono padėjėjas) Romanas Vilčinskis (iki 02 25?; 1941 02 25 jį pakeitė Ignas Dzikas)
II šturmanas (II kapitono padėjėjas) Antanas Kmitas (iki 1941 02 26; nuo 1941 02 26 Stasys Runča)
I mechanikas Nikolaj Akinin (iki 1941 02 15; 02 26? jį pakeitė Antanas Krukonis)
II mechanikas Igor Voicechovskij (nuo 1941 01 25 iki 02 26 Antanas Krukonis; nuo 1941 02 26 Vincas Pranaitis)
III mechanikas Antanas Krukonis (iki 1941 01 25)
Vyr. mašinistas Stasys Jankauskas (iki 1940 12 17, 1940 12 26 – 1941 01 16; nuo 01 17? Simonas (Antanas?) Belousovas)
Bocmanas Vilius Vaitekonis
Vyresnysis matrosas Mikas Ektas
I klasės matrosas Vytautas Rukuiža (iki 1941 02 15)

I klasės matrosas Juozas Banionis
 II klasės matrosas Justas Paulikas (nuo 1940 12 26)
 II klasės matrosas Aleksandras Vaitkevičius (nuo 1941 02 04 iki 03 12; jį pakeitė jaunesnysis matrosas Andrejs Lembergs 03 14)
 II klasės matrosas Konstantins Vilnis (nuo 1941 02 26 iki 1941 05?)
 II klasės matrosas Pranas (Andrius?) Černiauskas (nuo 1941 05 21)
 Jaunesnysis matrosas Andrejis Gegeris (nuo 1941 03 14)
 Kūrikas Simonas (Antanas?) Belousovas (iki 1941 01 16?)
 Kūrikas Dmitrij Soloimskij (iki 1941 02 15; 02 19–25 jį? pakeitė Arvids Grinerts).
 Kūrikas Nikolaj Niedols (nuo 1941 01 18 iki 02 05)
 Kūrikas Rudolfs Zyle (nuo 1941 01 21 iki 02 25)
 I klasės kūrikas Jonas Simonavičius (nuo 1941 02 26)
 I klasės kūrikas Andrejs Bullens (nuo 1941 02 26)
 I klasės kūrikas Arnolds Binemanis (nuo 1941 02 26 iki 03 28?; nuo 1941 04 13 jį? pakeitė Nikolajs Kitenbergs; pastarąjį 1941 05 pakeitė Pranas Šaulys?)
 I klasės kūrikas Tolivaldis Jurgensons (nuo 1941 03? iki 05 11; nuo 1941 05 23 jį pakeitė Edgars Kalniņš)
 Virėjas Pranas Čepreckas
 Valytojas Edvardas Voroneckas (iki 1941 03 14; nuo 1941 05 10 Milda Gegeris)
 Kambuzo tarnautojas Justinas Paulikas (iki 1940 12 17; jį pakeitė Peter Miglans iki 1941 05 10; paskui Emilija Gegeris)

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Kauno apskrities archyvas (KAA), fondas 127.
 Latvijas valsts archivs (LVA), fondas 1071.
 Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), fondai 1059, R-754.
 Lietuvos jūrų muziejaus archyvas (LJMA).
 Adomavičius, Romaldas. Lietuvos jūrų prekybos laivynas 1938–1940 m. *Jūrininkų rengimas Lietuvoje jūreivystės istorijos retrospektyvoje*. Klaipėda: Libra Memelensis, 2008, p. 117–126.
 Adomavičius, Romaldas. Garlaivis „Šiauliai“ ir jo įgulos likimas. *Po muziejaus burėmis*, I. Klaipėda, 2010, p. 46–53.
 Adomavičius, Romaldas. *Jūrinis savarankiškumas. Lietuvos prekybos laivyno kūrimosi istorija (1921–1940 m.)*. Klaipėda, 2012.
 Bernsone, I., Blūmfelds, E., Miklāvs, A. *Latvijas Republikas tirdniecības flote un tās tragiskais liktenis 1940–1945*. Rīga: Zinātne, 1994.
 Krikštopaitis, Bronius. *Jūrų keliais. Jūrų kapitono atsiminimai*. Čikaga, 1979.
 Maslauskienė, Nijolė. *Nusikalstamos okupacinės politikos sistema – okupacinių politinių ir visuomeninių struktūrų vaidmuo ir kolaboravimas su jomis 1940–1941 m.*
 Latvijos prekybos laivynas. *Tautos ūkis*, 1939, Nr. 13, p. 303.
 Руссин, Юрий. *Всю войну на „Малютках“*. Москва: Воениздат, 1988.

LITHUANIAN SHIPS IN THE MERCHANT FLEET OF SOVIET LATVIA IN 1940–1941

Romaldas Adomavičius

Following the bringing of Soviet troops into Lithuania in June 1940, a collaborationist government was formed which commenced essential social and economic rearrangements according to the pattern of the Soviet Union. The property of private and joint-stock companies was nationalized. In November, the nationalization process of the joint-stock company *Lietuvos Baltijos Lloydas* was completed, too. As Lithuania had no sea port, the remaining four sea-going trade ships, *the Marijampolė*, *the Šiauliai*, *the Kretinga* and *the Utena*, were handed over to the state-owned sea shipping company of Soviet Latvia. The ship transfer reports were signed on 6–29 November in Liepāja and Riga. The ship officers and crew remained Lithuanian; the names of the ships were not changed, either. From 1940 to the start of the war, the ships usually sailed from Riga, Liepāja and Ventspils to Leningrad and German ports. The ship masters were under control by NKVD officers and trade union committees established on every ship. In spring, more and more Lithuanians would leave the crews, and they were replaced by seamen of the Russian and Latvian nationalities. By the outbreak of the war, the master of the steamship *Šiauliai* B. Monkevičius and the master of the steamship *Utena* L. Serafinas had retained their positions.

All the four Lithuanian ships were sunken at the beginning of the war. A large number of crew members and the masters B. Monkevičius and L. Serafinas perished. After the war, the Soviet government assessed this loss of the ships as damage caused by Germany and demanded compensation for it from the defeated Germany. The changes in the crews of the four steamships from December 1940 to June 1941 are reflected in the annex.

KLAIPĖDIEČIAI PIRATŲ NELAISVĖJE

Romaldas ADOMAVIČIUS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus vyr. istorikas-muziejininkas

2009 m. tarptautinio muziejininkų renginio, vykusio Kaliningrado srityje, metu atsirado proga aplankyti „uždarą“ Baltijsko (buv. *Piliava, Pillau*) miestą. Ypatinę miesto statusą paaiškina tai, kad čia įsikūrusi Rusijos karinio Baltijos laivyno bazė, ir miesto svečiai, ypač užsieniečiai, gali čia lankytis tik su specialiais leidimais. Kolega Laivyno istorijos muziejaus direktorius – antrojo rango kapitonas – pristatė muziejaus ekspoziciją. Bene naujausias muziejaus eksponatas buvo neišvaizdus plastiko laivelis, kurio laivagalyje aiškiai matėsi dviejų kadaise čia pritvirtintų galingų variklių žymės.

Laivelis pateko į Baltijsko muziejų iš Indijos vandenyno. 2008 m. lapkričio mėn. Rusijos karo laivyno sargybinis laivas „Neustrašimj“ kartu su NATO valstybių karo laivais patruliavo Indijos vandenyne, saugodamas prekybos laivų kelius prie Somalio krantų. Nuo 1991 m. Somalyje vyksta pilietinis karas, šalies vyriausybė nekontroliuoja situacijos valstybėje. Didžiausia su suirutę šioje valstybėje susijusia tarptautine problema tapo Indijos vandenyno Somalio pakrantės gyvenvietėse įsikūrusių piratų siautėjimas – savotiškas skurdaus krašto gyventojų verslas, tapęs pragyvenimo galimybe tūkstančiams žmonių. Vien 2008 m. piratai užgrobė apie 30 su įvairių valstybių vėliavomis plaukiojusių laivų ir pareikalavo milijoninių išpirkų už krovinių bei įgulų išlaisvinimą. Tarptautinei bendruomenei spręsti šią problemą sudėtinga, nes galimybes kištis į suverenios valstybės reikalus ir taip efektyviai išspręsti jūros plėšikų keliamas problemas riboja ne tik tarptautinė teisė, bet ir atskirų valstybių nenoras išlaidauti tokiai operacijai. Ne paslaptis, kad iškilus kokiai nors tarptautinei problemai, dažnai susiformuoja skirtingiems požiūriams į jų sprendimams atstovaujantys valstybių blokai, ir situacija „užkonservuojama“ ilgam. Somalio piratų visiškai pažaboti kol kas irgi nepavyksta, nes kovojama ne su problemos priežastimis, o su jos pasekmėmis.

Plėšikavimas jūroje turi labai senas istorines šaknis. Galėtume paspėlioti, ar ilgas laiko tarpas vandenimis plukdomo turto ir laivybos priemonių grobimo pradžia nuo laivybos atsiradimo. Sausumos įpročiai nelikdavo krante. Istoriniais laikais karų metu buvo plačiai naudojamas valstybių valdovų sankcionuotas plėšikavimas – kaperiavimas, kai laivų kapitonai oficialiai iš kare dalyvaujančios valstybės valdžios gaudavo teisę grobti valstybės oponentės komercinius laivus, už tai pasiimdami dalį užgrobtos turto ir, žinoma, nepamiršdami pasidalinti grobiu su savo siuzerenu. Kol valstybėms buvo naudinga, toks įteisintas (su politiniais įgaliojimais) piratavimas buvo savaime suprantamas ir dažnai labai efektyvus. „Kai valstybės požiūriu, kad individuali prievarta yra išteklius, kuri galima eksploatuoti, pakeitė požiūris, kad ji yra praktika, kurią reikia eliminuoti“ (Thomson, p. 121), pradėta kovoti su piratavimu. Piratu imta laikyti plėšiką, kurio prievartos veiksmai nebuvo valstybės sankcionuoti. XVIII a. daugiausia jūrų valdovės – Didžiosios Britanijos – karo laivyno pastangomis iš pagrindinių pasaulinės laivybos kelių buvo išstumti piratai. Britai įsigalėjo jūrose, ir kaperiavimo tradicijos buvo pamirštos.

Kas galėtų sieti Somalio piratų grėsmę Afrikos ragą skalaujančiuose vandenyse plaukiojantiems tanklaiviams ir sausakrūviams laivams, kaperių virtimo piratais (valstybės požiūriu) istorinį-teisinį procesą ir Klaipėdą? Sieja praeitis ir konkretus istorijos faktas iš paskutinių XVIII a. metų. 1799 m. pavasarį iš Klaipėdos į Portugaliją plaukusį klaipėdiečio pirklio burlaivį užgrobė piratai. Šią žinią pavyko aptikti Slaptajame valstybiniame Prūsijos kultūros paveldo archyve Berlyne – Daleme. Iš keleto valstybės instancijų susirašinėjimo nuotrupų pabandysime atkurti dramatišką Klaipėdos laivo ir jo įgulos gyvenimo epizodą.

XVIII a. pabaiga Klaipėdoje pasižymėjo jūrų prekybos pakilimu. Toliau buvo eksploatuojama klaipėdiečių pirklių aukso gysla: Nemunu atplukdytos ir Klaipėdos lentpjūvėse

apdirbtos medienos eksportas į Didžiąją Britaniją ir kitas Europos šalis. Nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos miesto pirkliai inicijuoja laivų statyklų įrengimą, specialistų kvietimą ir jūrinių laivų statybą Klaipėdoje (Adomavičius, 2009). Bene didžiausi šioje srityje buvo negocianto (didž-pirklio) Johanno Simpsono (1737–1811) nuopelnai. Gausėjo Klaipėdoje registruotų jūrinių burlaivių laivynas, formuojamas iš vietoje pastatytų ir kituose Vokietijos, Nyderlandų, Norvegijos, Didžiosios Britanijos, Suomijos, Švedijos uostuose įsigytų laivų (Fornaçon, 2001). 1801 m. Klaipėdos pirkliai turėjo 27 tokius laivus (Zembrickis, 2002, p. 194). Su medienos kroviniu į užsienio uostus iš Klaipėdos plaukdavo daugiau laivų nei visų kitų prekes gabenančių laivų. Išgabendavo ir nemažai žemės ūkio produkcijos: javų, linų ir kanapių pluošto, sėmenų, gyvulių odų.

1799 m. liepos 3 d. Friedricho Wilhelmo III karaliaus administracijos pareigūnai surašė raštą Rytų Prūsijos vietinei ministerijai (*Staatsministerium*) Karaliaučiuje. Rašte pasidalijama, matyt, neseniai į Berlyną atėjusia žinia, kad Klaipėdos pirkliui Wilhelmui Simpsonui priklausantį burlaivį „Charlotte“, vestą kapitono Hahno ir plaukusį į Lisaboną, pagrobė Maroko piratai („korsarai“) ir nuplukdė į Larašo (*Lareiche*) uostą (*GstPK, Etats Ministerium, 127 f., Nr. 8, S. 2*).

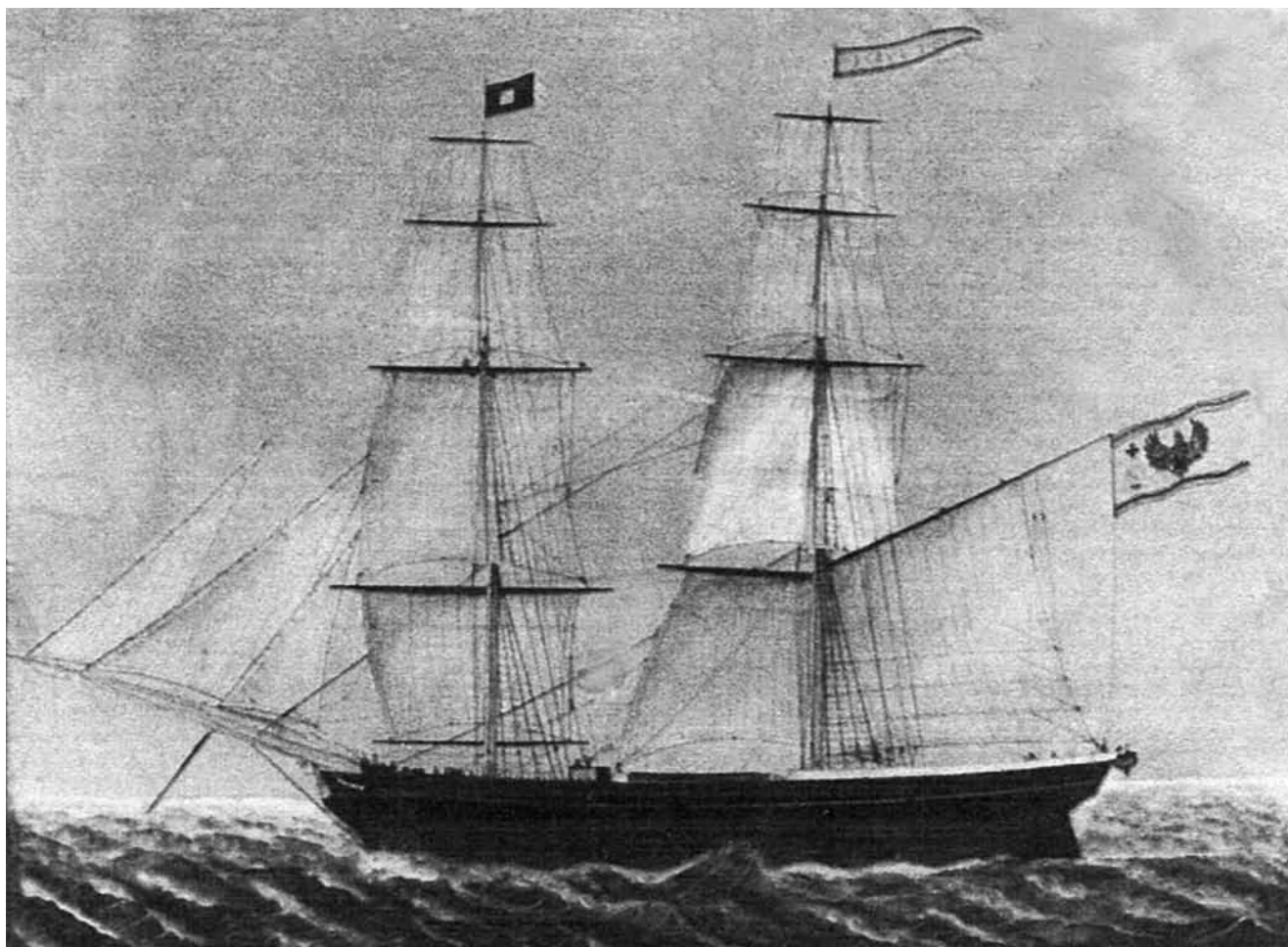
Rašte nurodoma, kad laivas priklausė klaipėdiečiui pirkliui Wilhelmui Simpsonui. Tai šiek tiek glumina, nes kalbamuoju laiku šiaip jau plačioje iš Škotijos į Klaipėdą atsikėlusių Simpsonų giminėje pilnamečių pirklyste užsiimančių asmenų nežinome. Bet to meto Klaipėdos pirklių grandio Johanno Simpsono laivą galėjo turėti jo pusbrolis, mokesčių tarėjas Ludwigas Simpsonas (1739–1808) arba pastarojo sūnėnas Johannas Ludwigas (1751–1819), Wilhelmo Simpsono (1720–1758) sūnus (Sembritzki, 1901, S. 280–283). Greičiausiai laivas priklausė Johannui Simpsonui, o kitoks vardas rašte atsirado per klaidą. Gali būti, kad tai mums nežinomas antrasis šio pirklio vardas, nes tuo metu krikštijant kūdikiui buvo suteikiami du, trys, netgi keturi vardai.

Šiame dokumente minimas burlaivis „Charlotte“, apie kurį nėra informacijos kituose šaltiniuose. Žinomi keturi Klaipėdos laivų savininkams XIX a. priklausę laivai tokio pavadinimu. Seniausias jų – 1809 m. Piliavoje vietiniam pirkliui pastatyta pinka (pilnas laivas), kurią tik 1834 m. nusipirko klaipėdietis J. G. Gerlachas (Fornaçon, 2002, S. 127). Žinių apie laivą trūkumas neturėtų stebinti, kadangi tuo metu išsamesni laivų registrai nebuvo sudarinėjami. Panašu, kad laivo eksploatavimo laikas buvo labai trumpas,

gal tik vienas reisas. Burlaivių epochoje tai nutikdavo dažnam laivui. Neatmestinas variantas, kad laivas buvo nupirktas kitoje Europos šalyje ar pirklio išnuomotas (frachtuotas) nugabenti arba pargabenti kokį nors krovinį. Iš žinomų šaltinių neaišku, ar laivas į Portugaliją plaukė iš Klaipėdos ir iš kito uosto. Kitas galimybė: neseniai pakeistas laivo pavadinimas, nors tais laikais tokia praktika nebuvo populiaru. Šiaip ar taip, tarp 35 burlaivių tokio pavadinimu (daugiausia brigų), įtrauktų į britiškojo Lloyd'o registro sąrašus 1799 m., su Klaipėda siejamų laivų nėra (Lloyd's Register, 1799).

Laivui vadovavo kapitonas Hahnas. Jis nebūtinai turėjo būti klaipėdietis. XVIII a. pabaigoje didėjant Klaipėdos laivų skaičiui, vietinių laivavedžių nepakako. Daugelio Klaipėdos laivų kapitonai tuo metu – anglai arba atvykėliai iš kitų vokiškų Baltijos ir Šiaurės jūros uostų. Atkeliavę į sparčiai ekonomiškai besivystančią Klaipėdą, jie susirado uždarbį, sukūrė šeimas ir tapo klaipėdiečiais. XIX a. žinomos bent kelios laivų kapitonų ir savininkų dinastijos, kurių dvi ar tris kartas formavo burlaivių laivavedžiai. Burlaivio „Charlotte“ kapitonas galėjo būti Johannas Hahnas (1763–1824), laivininkystės bendrovės „Hahn & Co“ bendrasavininkis XIX a. pradžioje jau po čia aptariamų įvykių. Žinoma, kad 1803–1824 m. šiai bendrovei priklausė pinkos „Niecka“, „Rosette“ ir brigas „Confidence“. J. Hahnas plaukiojo kapitonu visais šiais laivais (Fornaçon, 2001, S. 137; Fornacon, 2002, S. 131; Fornacon, 2003, S. 150). Bendrovės veiklą tęsė jo sūnus (?) A. Hahnas (? – 1842?), Klaipėdoje pasistatęs du burlaivius (Fornaçon, 2001, S. 166; Schmelzkopf, 2000, S. 106).

Neaišku, koks burlaivis buvo „Charlotte“. Iki XIX a. vidurio literatūroje ir spaudoje nebuvo priimta nurodyti burlaivio tipą. Jūriniai burlaiviai buvo vadinami tiesiog „laivais“ (*Schiff*), vidaus vandenų laivai – „plokščiadugniais laivais“ (*Kahn*). Apie „laivą“ kalbama ir 1799 m. dokumentuose. To laikotarpio populiariausi laivai Baltijos baseine buvo tristiebės pinkos (pilni laivai) ir dvistiebiai brigai. Tarp per ketvirtį amžiaus iki 1800 m. Klaipėdoje pastatytų 26 jūrinių burlaivių – 12 pinkų ir 7 brigai (dviejų laivų tipas neaiškus). Statyti ir mažesni laivai: dogeriai, galeasai, hojai, šnau, galiotai (Schmelzkopf, 2000, S. 106). Mados pasikeitė tik XIX a. pirmojoje pusėje, kai Klaipėdos laivyne ėmė vyrauti barko tipo tristiebiai burlaiviai. Turėdami omenyje tolimą tiems laikams reisą ir dokumente nurodomą laivo įgulos skaičių: kapitonas ir 8 įgulos nariai (*GstPK, Etats Ministerium, 127 f., Nr. 8, S. 2*), galime manyti, kad „Charlotte“ buvo dvistiebis burlaivis brigas.

Klaipėdos brigas „Elisabeth“ apie 1839 m. Tokio tipo laivas galėjo būti 1799 m. Maroko piratų užgrobtas burlaivis „Charlotte“ Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

Kad burlaivis „Charlotte“ (bent tuo metu, kai priklausė klaipėdiečiui) nebuvo patekęs į Lloyd'o registro sąrašus, perša mintį, jog jis nesilankė Didžiosios Britanijos uostuose, o plaukė su kroviniumi iš Klaipėdos ar kito Prūsijos uosto prie Baltijos jūros. Matyt, tai nebuvo tuo metu populiarus tarp Klaipėdos laivų savininkų „trikampis reisas“, kai iš Klaipėdos atgabenta mediena būdavo iškraunama Anglijoje ar Škotijoje, ten pasikraunama anglies ir plaukiama į Biskają arba Viduržemio jūrą, kur Ispanijos, Portugalijos arba Pietų Prancūzijos uostuose anglies krovinį „iškeisdavo“ į druską, gabenamą į Klaipėdą ar kitą Prūsijos uostą (Fornaçon, 2001, S. 136). Tokiu reisu buvo išvengiama grįžti namo „tuščiomis“ (su balastu), tačiau prarandamas mažiausiai vienas „trumpasis“ reisas navigacijos laikotarpiu (jei plaukiama tik su mediena į Britaniją ir grįžtama su balastu). Tomis sąlygomis reisų ekonominis efektyvumas priklausė nuo laivo saviniko ir kapitono (dažnai jie būdavo kompanionai) apsukrumo, ryšių užsienio uostuose, konjunktūros krovinių rinkose ir, žinoma, nuo laivo įgulos sugebėjimų.

Kokį krovinį galėjo gabenti „Charlotte“? Pirėnų

pusiasalio valstybės nebuvo populiariausi Klaipėdos pirklų prekybos partneriai. Tokia partnere ilgam buvo tapusi Didžioji Britanija, priimanti didžiulius kiekius kokybe garsėjančios Klaipėdoje apdirbtos medienos. Nepaisant to, klaipėdiečiai prekiaavo su Portugalija jau XVIII a. viduryje. Žinomas dokumentas, kuriame licento (muitų, imamų už jūros keliu atgabentas prekes) tarnybos pareigūnai 1752 m. birželio 15 d. pateikia duomenis apie spėjamo burlaivio „Charlotte“ savininko Johanno Simpsono tėvo Johanno Simpsono (1695–1774) ir pastarojo brolio Wilhelmo Simpsono (1697–1772) 1746–1751 m. supirktas ir laivais į Portugaliją bei Ispaniją išgabentas prekes. Išvežamos buvo populiariausios tuo metu Klaipėdos eksporto prekės: linų ir kanapių pluoštas (*LJMA*, juosta 5, kadras 3), nes medienos eksporto bumas dar nebuvo prasidėjęs. Klaipėdos prekybos ryšius su Europa kiek pakoregavo Septynerių metų karas ir buvimas Rusijos sudėtyje 1758–1762 m. Vėliau į Portugaliją neretai būdavo gabenami Klaipėdoje pagaminti ažuoliniai šulai vyno statinėms. Gal ir „Charlotte“ triumai buvo pilni šio portugališko portveino gamintojų laukiamo krovinio?

Beje, 1799 m. šaltiniuose minima, kad Prūsijos pirkliai tik prieš kelerius metus ėmė prekiauti su Portugalija.

Žinia apie burlaivio užgrobimą Berlyną pasiekė, matyt, birželio mėnesį. Iš to galime spręsti, kad „Charlotte“ (jei plaukė iš Klaipėdos) įgulai tai buvo pirmasis reisas 1799 m. navigacijoje. Klaipėdos uostas po žiemos atgydavo tik balandžio mėnesį, kai Dangėje žiemoję laivai po ledonešio galėdavo pradėti navigaciją. Turint galvoje, kad bendravimo galimybės dideliais atstumais tais laikais buvo nedidelės ir informacijai pasiekti Berlyną reikėjo laiko, laivas galėjo būti užgrobtas gegužės mėnesį. Matyt, dėl nepalankių vėjų „Charlotte“ nuklydo nuo kurso į pietus Afrikos krantų link ir pateko į Maroko piratų nagus. Larašo uostą Maroke, į kurį buvo nuplukdytas laivas, ir Lisaboną skiria beveik 400 jūrmylių. Beje, įplaukiant į uostą, baigėsi burlaiviui „Charlotte“ apvaizdos skirtas plaukiojimo laikas. Įplaukiant į upės žiotyse įsikūrusį įgulai nežinomą uostą, laivas atsitrenkė į uolas ir nuskendo su visu kroviniu. Visa įgula išsigelbėjo, tačiau liko „labai sunkioje vergovėje“ (*GstPK*, *Etats Ministerium*, 127 f., Nr. 8, S. 2).

Marokas tuo metu buvo suvereni valstybė, valdoma sultono. Nors jos juridinis statusas buvo kitoks nei formaliai Otomanų imperijai priklausančiose berberų gyvenamose kaimyninėse Šiaurės Afrikos teritorijose (dabartinis Alžyras, Tunisas, Libija), bendra islamo pasaulėžiūra diktavo panašų priešišką požiūrį į krikščioniškas valstybes. Iki XIX a. (kai Prancūzija užgrobė Šiaurės Afriką), Europos valstybių komerciniai laivynai labai kentėjo nuo Viduržemio jūroje siautėjusių berberų piratų. Dar 1623 m. Hamburge iš miesto tarybos, pirklių ir laivų savininkų sudarytas admiralitetas privalėjo rūpintis laivybos teisės ir saugumo Viduržemio jūroje klausimais. 1660 m. čia įsteigta speciali Konvojų deputacija, kuriai patikėta statyti ir aprūpinti ginkluotus laivus po Viduržemio jūrą plaukiojančių Hamburgo komercinių laivų apsaugai. Tai buvo reakcija į berberų piratų užpuolimus (Pelc, 2004, S. 60). Buvo įsigalėjusi praktika su berberų valstybėmis sudaryti sutartis dėl laivybos saugumo, sumokant sutartas sumas už savo laivų neliečiamybę. Už savo laivų apsaugą dideles sumas (faktiškai duokles) XVIII a. mokėjo Hamburgas, Danija, Švedija, Neapolis, JAV. 1796 m. sutartimi JAV berberams sutiko „padovanoti trisdešimt šešių pabūklų fregatą“ (Thomson, p. 124–125). Berberai nelabai paisė sutarčių sąlygų, todėl nesutarimai buvo sprendžiami ginklu. 1803 m. JAV pasiuntė į Viduržemio jūrą karo laivų eskadrą (flagmano laivas – fregata „Constitution“) saugoti amerikiečių prekybos laivus nuo piratų. Amerikiečių laivynas blokvavo Tripolį, apšaudė miesto įtvirtinimus ir privertė

vietinį valdovą pasirašyti taikos sutartį. „Charlotte“ pagrobimas rodo, kad ir Maroko pajūrio gyventojai praktikavo prekybos laivų grobimą, realizuodami taip įsigytas prekes ir reikalaudami išpirkos už įgulą. Valstybės ir vietinės administracijos vadovai neoficialiai rėmė tokius veiksmus, gaudami tam tikrą grobio dalį.

Prūsijos valstybės pareigūnai ėmėsi priemonių išlaisvinti Klaipėdos laivo įgulą. Prūsija neturėjo diplomatinių santykių su Maroku, todėl išsiaiškinti padėtį buvo pavesta Prūsijos pasiuntiniams Lisabonoje ir Konstantinopolyje. Situacija pradėjo aiškėti, gavus atsakymą iš Portugalijos, kad už įgulą reikės sumokėti išpirką. Prūsijos konsulas Kadise pareiškė manąs, kad teks mokėti 5 000 piastrų: 1 000 už kapitoną ir po 500 už aštuonis įgulos narius (*GstPK*, *Etats Ministerium*, 127 f., Nr. 8, S. 2). Panašu, kad ši naujiena Berlyne buvo priimta ramiai, kaip normalus dalykas. Tik 1799 m. liepos 17 d. Karališkosios Rytų Prūsijos komercijos ir admiraliteto kolegijos rašte Prūsijos biudžeto ministerijai teigiama, kad marokiečiai plėšikauti prie Portugalijos krantų „išlenda labai retai“, todėl į Lisaboną plaukiantiems laivams jokių pavojų nebūdavo ir laivų bei krovinių savininkams nekildavo mintis draustis nuo tokio atvejo (*GstPK*, *Etats Ministerium*, 127 f., Nr. 8, S. 5). Taigi piratų grėsmė naujus plaukiojimo rajonus įvaldantiems Klaipėdos jūreiviams tapo naujiena, nors, kaip pamatysime, susitikimai su jūrų plėšikais toli gražu nebuvo retas dalykas didžiųjų Šiaurės jūros uostų jūreiviams.

Apie draudimą prasitarta ne be reikalo. Prūsijos valdžia (matyt, ir laivo bei krovinių savininkai) nesitikėjo gauti kokios nors kompensacijos už prarastą turtą. Uoliai ir geranoriškai imtasi ieškoti būdų, kaip išlaisvinti įgulą. Reikalinga tam suma buvo žinoma, tačiau kas ir koku pagrindu turėjo mokėti? Valdininkai peržiūrėjo 1727 m. priimtą Prūsijos jūrų teisės kodeksą, 1684 m. laivų avarių aplinkyboms tirti skirtą įstatymą, kitus aktus, tačiau juose nerado straipsnio, apibrėžiančio tokį įvykį. Neįžiūrėta laivo savininko ir frachuotojų kaltės, nes Prūsijos jūrų teisės kodekso 8 dalies XXVI straipsnyje nurodyta nuostata išreikalauti iš savininko atlyginti nuostolius (turimos galvoje išpirkai reikalingos išlaidos), jei jie buvo padaryti iš išskaičiavimo arba siekiant apgauti, šiuo atveju negalėjo būti pritaikyta (*GstPK*, *Etats Ministerium*, 127 f., Nr. 8, S. 1, 4). Netiesiogiai galėjo būti pritaikytas ketvirtosios dalies XL straipsnis, numatantis, kad laive susižeidęs jame tarnaujantis jūreivis turi būti gydomas laivo savininko lėšomis (*GstPK*, *Etats Ministerium*, 127 f., Nr. 8, S. 6). Susidurta su situacija, neturinčia precedento ir nenumatyta Prūsijos

teisės aktuose. Valdžia nesiėmė kaltinti laivo savininko, tačiau patarė jam ir kitiems suinteresuotiems pirkliais išsiaiškinti šio įvykio aplinkybes ir numatyti panašių atvejų galimybę ateityje. Dėl laivo įgulos nuspręsta, kad „dabar valstybė juos iš žmoniškumo vienaip ar kitaip išlaisvins“ (*GstPK*, *Etats Ministerium*, 127 f., Nr. 8, S. 4).

Klaipėdiečių laivo įgulos pagrobimas paskatino ieškoti spendimo galimybių ir išeičių tokiems įvykiams pasikartojus. Minėtame Karališkosios Rytų Prūsijos komercijos ir admiraliteto kolegijos rašte nurodoma, kad reikėtų sekti Hamburgo ir Brėmeno pavyzdžiu ir kurti „Vergų kasas“ (*Sklaven-Casse*). Tokios savišalpos kasas primenančios įstaigos kauptų jūreivių piniginius įnašus, kurie prireikus būtų naudojami išpirkoms už piratų nelaisvėn patekusius laivų įgulų narius mokėti (*GstPK*, *Etats Ministerium*, 127 f., Nr. 8, S. 5). Tokių kasų atsiradimą su Pietų Europos regionu gyvai prekiaujančiuose Šiaurės jūros vokiškuose uostuose padiktavo karti patirtis. Vien Hamburgo pirkliai Viduržemio jūroje 1719–1747 m. neteko 50 laivų, kurių įgulos (682 jūreiviai) pateko berberų vergijon. 1752 m. Alžyre vergavo 58 hamburgiečiai. Jie visi buvo išlaisvinti iki 1754 m. pabaigos (Pelc, 2004, S. 66). Tokia kasa Hamburge atsirado 1624 m., Liubeke – 1629 m. Pinigai išpirkoms buvo renkami ir bažnyčiose. Nuo 1716–1723 m. panašaus pobūdžio rinkliavos vyko ir Danijos karalystei priklausančiuose uostuose (Pelc, 2004, S. 68–69). Prūsijai, tik pradedančiai plačiau vystyti savo jūrų prekybą, tai buvo naujiena. Minėtame rašte pažymima, kad tokių kasų kūrimo perspektyva nelabai reali, nes laivų savininkai „silpni“ ir Dancigo bei Klaipėdos uostai jau yra atsisakę stoti į tokią savitarpio pagalbos organizaciją. Rytprūsių laivybą reguliuojantys valdininkai akcentuoja, kad anglų, prancūzų ir olandų jūrų teisė nustato, kad patekęs vergijon jūreivis negali reikalauti iš laivo savininko išlaidauti jo išpirkai. Samprotaujama, kad jūreiviai savo noru plaukė į Lisaboną, tačiau, kita vertus, jie tikrai nesugebėtų surinkti 500 piastrų išpirkai už save sumokėti. Rytprūsių kolegija pasiūlė Berlyno valdininkams priimti įstatymą, atsakomybę už į vergiją patekusius laivų jūreivių išlaisvinimą deleguoti laivų savininkams ir kurti

tam skirtą bent 20 000 florinų fondą iš jų įnašų. Kaip alternatyva buvo pasiūlyta valstybės iniciatyva rengti rinkliavas į fondą Prūsijos uostuose bei ieškoti lėšų visuomeniniuose fonduose. Esamoje situacijoje buvo pasitikima gera valdovo valia ir valstybės pasirengimu atlikti pareigą – saugoti savo teritoriją; laivas – taip pat valstybės teritorija, nes priklauso jos piliečiui (*GstPK*, *Etats Ministerium*, 127 f., Nr. 8, S. 6–8).

Nėra tikslių duomenų, kaip baigėsi ši dramatiška istorija. Iš pateiktų dokumentų matyti geranoriškas Prūsijos valdžios nusiteikimas gelbėti savo piliečius. Šiaurės Afrikos piratai paprastai stengdavosi pakenčiamai elgtis su savo belaisviais, nenorėdami prarasti galimybės gauti už juos pinigų. Išlaisvinant musulmonų nelaisvėn patekusius jūreivius (perduodant išpirkas) kaip tarpininkai dalyvaudavo Prancūzijos ir Italijos bankai, vienuolių ordinai, vėliau – Anglijos, Olandijos, Danijos ir Švedijos konsulai Šiaurės Afrikos valstybėse, taip pat žydų pirkliai (Pelc, 2004, S. 72). Neaišku, ar klaipėdiečiai buvo išlaisvinti. Pesimistinę versiją patvirtintų klaipėdiečio mokytojo Bruno le Coutre atsiminimuose pateiktas jo motinos pasakojimas apie namą Klaipėdoje, Puodžių g. 20. Motina, burlaivių kapitono Hanso Eduardo le Coutre žmona, pasakojo, kad namą pastatė kapitono našlė, kurios vyras buvo patekęs į Maroko sultono nelaisvę. Ji išprašiusi karaliaus Friedricho Wilhelmo III leidimą rinkti jo karalystėje pinigus vyro išpirkai. Jos pastangos nuėję veltui: po septynerių metų elgetavimo atėjo žinia apie vyro mirtį. Už surinktus pinigus ji pastačiusi namą Puodžių gatvėje (le Coutre, 1960, S. 67). Jei tai tik legenda, ji neabejotinai atkartoja burlaivio „Charlotte“ likimo epizodą. Turint galvoje neramų laikotarpį, kai Europoje vis atsinaujindavo Napoleono ekspansijos nulemti karai, klaipėdiečiams grįžti namo galėjo ir nepavykti.

Afrika, piratai, Klaipėda į vieną kamuolį susipynė dėl laivybos, energingų ir žinių ištroškusių žmonių ryžto jūrų keliais pasiekti tolimiausius kraštus. Laikas teka – pasaulis keičiasi? Ne visai taip. Ar nematyti analogijų tarp Maroko „korsarų“ ir Somalio piratų nelaisvėn patekusių jūreivių. Juos skiria 200 metų. Tačiau ir vienu, ir kitu išlaisvinimui reikėjo ir reikia to paties: užmokėti išpirką.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (*GstPK*).

Lietuvos jūrų muziejaus archyvas (*LJMA*).

Lloyd's Register of Shipping – Register Book. Register of ships. (1799). London.

Adamavičius, Romaldas. Laivų statyba Klaipėdoje XVIII a. pabaigoje. *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Klaipėda, 2009, p. 115–135.

Fornaçon, Siegfried; Schmelzkopf, Reinhart. Schiffe aus Ostpreussen, I. 1730–1815. *Strandgut*, 49, Cuxhaven, 2001, S. 136–156.

- Fornaçon, Siegfried; Schmelzkopf, Reinhart. Schiffe aus Ostpreussen, I. 1730–1815. *Strandgut*, 50. Cuxhaven, 2001, S. 147–168.
- Fornaçon, Siegfried; Schmelzkopf, Reinhart. Schiffe aus Ostpreussen, II. 1815–1945. *Strandgut*, 51. Cuxhaven, 2002, S. 109–146.
- Fornaçon, Siegfried; Schmelzkopf, Reinhart. Schiffe aus Ostpreussen, II. 1815–1945. *Strandgut*, 54. Cuxhaven, 2003, S. 131–158.
- le Coutre, Bruno. Meine Strasse. Memeler Erinnerungen. *Memelland Kalender*. Oldenburg: Verlag F. W. Siebert, 1960, S. 53–73.
- Pelc, Ortwin. *Seeräuber auf Nord- und Ostsee*. Kiel: Boyens Verlag, 2004.
- Schmelzkopf, Reinhart. Schiffbau in Memel bis 1945. *Strandgut*, 48. Cuxhaven, 2000, S. 89–116.
- Sembritzki, Johannes. Genealogische Nachrichten, gewonnen auf Grund der Kirchenbücher. Forschung I. Adel und Bürgerstand in und um Memel. *Altpreussische Monatsschrift*, B. 38. Königsberg, 1901, S. 250–289.
- Thomson, Janice E. Samdiniai, piratai ir suverenai. *Valstybės kūrimasis ir eksteritorialinė prievarta ankstyvojoje moderniojoje Europoje*. Vilnius: Homo Liber, 2006.
- Zembrickis, Johanas. *Klaipėdos karališkojo Prūsijos jūrų ir prekybos miesto istorija*. Klaipėda: Libra Memelensis, 2002.

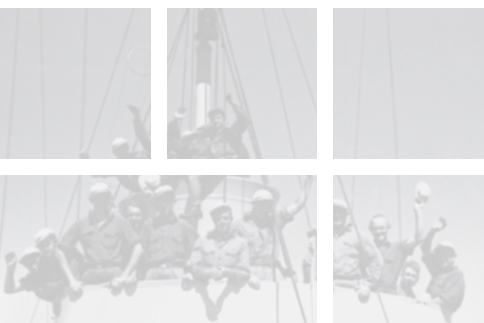
PEOPLE FROM KLAIPĒDA IN CAPTIVITY OF PIRATES

Romaldas Adomavičius

Piracy at sea began simultaneously with seafaring. During certain historical periods, it was tolerated or even encouraged by countries involved in mutual wars; they would use the so-called capers to do harm to the enemy's commercial shipping. Today, some areas that pose threat to sea transport still exist off the coasts of Africa and Asia. Most probably, the gravest problem of the recent years has been the rampage of Somali pirates in the waters around the Horn of Africa aimed at getting ransom for ships' crews and cargo.

In 1799, a sailing ship owned by Klaipėda merchant and ship owner Simpson, the *Charlotte*, under command of Captain Hahn was taken captive by pirates. On her way to Lisbon, the ship deviated from her course and was seized by the residents of the town of Larache in Morocco. The documents kept at the secret state archives of Prussian cultural heritage illustrate a situation that was new to Klaipėda seamen and ship owners, when the problem of the ransom for the crew (the ship with her cargo aboard had sunken in the approaches to the port) had to be solved. The Prussian functionaries were well-wishing, but the greatest difficulty for them was to find a law, which they could apply and allot funds for paying the ransom, because they had not encountered such practice before. Meanwhile, the so-called "slave funds" based on the mutual aid principle were being established in the major Baltic and North Sea ports as early as in the beginning of the 18th c.; these funds were intended for paying ransom for seamen that had been taken captive by Muslims in the Mediterranean Sea.

There are no exact data about the fate of the crew of the sailing ship *Charlotte*. As can be judged by sources dating to later times, the ship's master died in captivity without having received any help.

MOKOMASIS KARO LAIVAS „PREZIDENTAS SMETONA“ ŠVENTOJOJE 1939–1940 METAIS

Romaldas ADOMAVIČIUS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus vyr. istorikas-muziejininkas

Karo laivo „Prezidentas Smetona“ istorija – svarbus Lietuvos laivyno istorijos epizodas. Nepasižymėjęs modernumu ar galinga ginkluote, šis neišvaizdus laivas simbolizavo Nepriklausomos Lietuvos siekius artėti prie jūros ir tapti jūrų valstybe. Dešimtys jaunuolių iš visos Lietuvos atliko jame karo tarnybą ir turėjo galimybę tiesiogiai įsitikinti, kas tai yra didžiulių vandenų stichija. Gana nuodugnai ištyrinėtos laivo įsigijimo ir tarnybos priklausant Vidaus reikalų ministerijai ir saugant Lietuvos jūrų sieną, aplinkybės (Adomavičius, 2010). G. Surgailio studijoje

išsamiai papasakota „Prezidento Smetonos“ – mokomojo karo laivo – istorija nuo Lietuvos karo laivyno įkūrimo 1935 m. rugpjūčio 1 d. (Surgailis, 2003). Šiame straipsnyje bandoma atskleisti laivo įgulos tarnybos sąlygas Šventosios uoste po Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos, paskelbti kai kuriuos menkiausiai žinomus duomenis iš laikotarpio, kai laivą perėmė sovietinis karo laivynas.

1939 m. kovo 22 d. Lietuvos Respublika priėmė Vokietijos ultimatumą ir perdavė šiai valstybei Klaipėdos kraštą. Šalis neteko didelės dalies savo teritorijos su pra-

*Mokomasis karo laivas „Prezidentas Smetona“ remontuojamas plaukiojančiame doke Liepojoje. 1939? m.
Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys*

„Prezidentas Smetona“ Šventosios uoste. 1939 m. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

moniniu uostamiesčiu ir prekybos bei karo laivyno baze. Kariuomenės štabe sudarytais uosto gynybos planais nebuvo pasinaudota; jėgos buvo pernelyg nelygios. Jau kitą dieną į Klaipėdą susirengė pats A. Hitleris, lydimas Vokietijos karo laivyno eskadros. Mokomojo karo laivo „Prezidentas Smetona“ įgula atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje: laivui teko skubiai plaukti iš Klaipėdos uosto, tačiau atsarginės bazės jis neturėjo. 2,2 m grimzlė buvo per didelė, kad „Prezidentas Smetona“ galėtų įplaukti į Šventosios uostą.

Žinia apie ultimatumą buvo netikėta, nors nacistų siautėjimas mieste ir konfliktai gatvėse vyko jau ne pirmą mėnesį. Vasario 11 d. Klaipėdos įgulos vadas generalinio štabo pulkininkas A. Breimelis dėl padažnėjusių peštynių tarp karių ir „vokiškųjų organizacijų uniformuotų asmenų“ įsakė išaiškinti kareiviams ir karo laivo jūreiviams, kad vengtų tokių ekscesų ir į miestą juos leistų tik grupėmis (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 38, l. 18). Dar kovo 13 d. jūrų kpt. A. Kaškelis pasirašė raportą Karo technikos viršininkui, kuriame nurodė, kad šalia laikinosios laivo stovėjimo vietos (ties Dangės žiočių Šiaurės ragu) nėra galimybių statyti pastato kareivinėms, juolab nėra galutinai nusistovėjęs laivo įgulos etatų skaičius (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 38, l. 25). Jokių artėjančio pavojaus ženklų susirašinėjime nėra.

Kovo 23 d. rytą atvykęs į laivą Karo technikos štabo viršininkas pulkininkas P. Kutka įsakė laivo vadui A. Kaškeliiui išplaukti į jūrą ir laukti įsakymų ties Šventosios uostu. Prie laivo pradėjus rinktis agresyviems asmenims, teko palikti sandėliuose dalį laivo turto: beveik 108 t anglies, mokomąsias minas, atsarginius sraigtus, kelias valtis, baldus ir kt. Skalbykloje liko dalis įgulos aprangos, Lietuvos banko Klaipėdos skyriuje – 968,55 Lt (laivo inžinierius S. Darginavičius didžiąją dalį Klaipėdoje palikto turto atgavo komandiruotės balandžio 27 – gegužės 7 d. metu). 11 val. laivas paskutinį kartą išplaukė pro Klaipėdos uosto vartus. Kartu išplaukė šeši mažieji pakrančių apsaugos motorlaiviai. Jie pasiekė Šventąją, o „Prezidentas Smetona“ liko jūroje (Surgailis, 2003, p. 42–43). Į krantą buvo pasiūstas karininkas palaikyti ryšį su 6-uju pėstininkų pulku ir Kretingos apskrities komendantu. Jūrų ltn. P. Labanauskas išvyko į Kauną rūpintis Šventosios uosto gilinimu, o kariuomenės vadovybė skubiai susisiekė su Liepoja ir sutarė dėl laivo įplaukimo į tenykštį uostą. „Prezidentas Smetona“ periodiškai lankydavosi Liepojoje, nes tik ten buvo sąlygos remontuoti laivo korpusą sausajame doke.

Kovo 27 d. Kariuomenės štabas Karo technikos viršininkui pavedė įsakyti karo laivo vadui tuoj pat plaukti į

Liepoją ir stovėti ten, kol bus gilinamas Šventosios uostas. Naudojantis proga buvo numatyta laive sumontuoti minų statymo ir gaudymo įrangą bei atlikti darbus doke, taip pat apmokyti karininką ir 10 jūreivių minavimo praktikos Latvijos laivyne. Kitą dieną 10 val. laivas išplaukė į Liepoją. Prieš tai, laivo vado prašymu, į kitus dalinius buvo pervesti „neaiškaus pilietinio nusistatymo“ jūreiviai V. Knopfmileris, J. Rudys ir E. Portnojus (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 15, l. 3, 5).

Laivo vadas jūrų kpt. A. Kaškelis tiesioginei vadovybei raportavo, kad Šventojoje būtina skirti nuolatinę laivo laikymo vietą, pagilinti uosto akvatoriją iki 3,5 m gylio, įrengti pririšimo krantinę ir gėlo vandens tiekimo į laivą sistemą, išnuomoti ar pastatyti sandėlį laivo turtui laikyti ir patalpą raštinei, užtikrinti telefono ryšį su laivo raštine ir laivu iš Šventosios pašto, skirti laivui sunkvežimį, spręsti susirgusių jūreivių gydymo klausimą, leisti patiems įsigyti maisto produktų (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 38, l. 33).

Balandžio–gegužės mėn. „Prezidentas Smetona“ tris kartus buvo atplaukęs prie Šventosios, tačiau kaskart dėl kilusių audrų sugrįždavo į latvių uostą. Matyt, kariuomenės vadovybė dar nebuvo galutinai išsprendusi su laivo remonto ir pertvarkymo organizacija susijusių klausimų. Tik gegužės 11 d. gautas įsakymas vėl plaukti į Liepoją. Ten laivas išbuvo nuo gegužės 13 d. iki liepos 6 d. Tuo metu, jau birželio pa-

baigoje, latvių žemsemės baigė gilinti Šventosios uosto baseiną ir įplauką į jį. Laive buvo įrengti bėgiai, skirti minoms statyti. Matyt, taupumo sumetimais minų gaudymo įranga nebuvo sumontuota (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 38, l. 46, 68). Laivas įplaukė į Šventosios uostą liepos 6 d. 14 val. 35 min. ir prisirišo jam skirtoje vietoje (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 44, l. 34).

Bazės Klaipėdoje netekimas ir su Šventosios uosto pertvarkymu susijusios problemos negalėjo neatsiliepti vykdant tiesiogines laivo funkcijas – jūrų sienų apsaugą. Labai aštriai tuometinę situaciją mokomajame karo laive ir Šventojoje kritikavo rugpjūčio 5 d. laivą inspektavęs brigados generolas V. Nagevičius, tuo metu laikinai ėjęs Kariuomenės tiekimo viršininko pareigas. Kaip pagrindinį trūkumą jis nurodė bazės nebuvimą ir netikusią kovinę parengtį. Inspektorius peikė laivo vadovybę už tai, kad nevyksta mokymai, laivas nepritaikytas tiesioginei savo paskirčiai – minas gaudyti, todėl bet koks priešininkas, pristatęs minų uosto įplaukoje, uždarytų uostą.

Laivo vadas daug laiko praleidžiąs savo viloje Palangoje, jūrų ltn. V. Kuizinas studijuojąs inžineriją, nors labai trūksta denio karininkų, jūrų ltn. P. Labanauskas pasinėręs į visuomeninę veiklą su skautais ir šauliais. V. Nagevičius siūlė denio karininku į laivą skirti motorlaivio „Partiza-

Jūrų kpt. Antanas Kaškelis perduoda vadovavimą laivui kpt. ltn. Povilui Labanauskui. Šventoji, 1939 m. lapkritis
Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

*Laivo vadas kapitonas leitenantas P. Labanauskas
Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys*

nas“ vadą Juozą Tamašauską. Generolas netgi iškėlė idėją karo jūreivius pusę metų mokyti komerciniame laivyne, kur jie bent turėtų galimybę plaukioti. Paskui kitą pusmetį galėtų tarnauti karo laive. Šiai idėjai pritaręs AB „Lietuvos Baltijos Lloydas“ valdybos pirmininkas V. Rėklaitis. Net patys jūreiviai savo laivą vadinė „nei šis, nei tas“. „Šiandien pastebimas gaivalinis Šventosios uosto mūsų visuomenės lankymasis ir nepaliaujamas vaikštinėjimas po butaforinį šiuo tarpu karo laivą“ (LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1106, l. 48–53).

V. Nagevičius pažymėjo, kad nėra jūros sienos gynybos koncepcijos, ir siūlė ne pasitikėti tiesiogiai karo laivo veiklai vadovaujančiais karininkais Generaliniame štabe ir Karo technikos valdyboje, o atsiklausti senųjų karo jūreivių T. Daukanto, T. Reingardo, V. Rėklaičio, A. Daugirdo, B. Michelevičiaus nuomonės. Svarbūs jo pasiūlymai, kaip tvarkyti uostą, kuris vis užnešamas smėliu, neturi švyturio, netgi seklumas ir akmenis žyminčių plūdurių. Jo nuomone, uostą reikią militarizuoti, išskiriant uosto, miesto ir pajūrio zonas. Jame susiduria kelių ministerijų interesai (oficialiai uosto šeimininkė – Finansų ministerija), ir tai trukdo efektyviai jį tvarkyti. Uoste turįs būti vienas šeimininkas – uosto kapitonas, jūrų karininkas (LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1106, l. 56–60). Į V. Nagevičiaus rekomendacijas taip ir nebuvo atsižvelgta, nors 1939 m. spalio 7 d. Ministrų kabinetas nutarė Šventosios uostą perduoti Susisiekimo ministerijos žinion (LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1111, l. 31).

Kitas inspektorius, laikinai einantis Karo intendanto pareigas, pulkininkas V. Butauskas savo ataskaitoje nurodė, kad karo laivo įgulos padėtis sunki, nes laivas neturi sandėlių ir sąlygų laikyti daržoves bei kitus maisto produktus (LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 179).

Iš laikinai einančio Karo butų viršininko pareigas pulkininko inžinieriaus J. Šimoliūno inspekcijos ataskaitos matyti sudėtinga situacija apgyvendinant laivo karininkus ir puskarininkius. Karininkai gyvena krante brangiuose („beveik kaip Kaune“) butuose, o 13 vedusių liktinių puskarininkių butų visai neturi. Jiems inspektorius siūlė sekvestruoti 3 Šventojoje bendrovės „Statyba“ statomus namus po 4 butus. Kitais metais būtina pastatyti karines įgulas, maisto sandėlį, rūšį, dirbtuves ir garažą, šaudmenų, turto ir ginklų bei sprogstamųjų medžiagų sandėlius.

Tam pririnktų apie 150 000 Lt (LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 180).

Tuo pat metu laivą inspektavo II pėstininkų divizijos sanitarijos viršininkas gydytojas pulkininkas leitenantas J. Augevičius. Jis nurodė, kad 1939 m. rugpjūčio mėn. laivo įguloje buvo 3 karininkai, 1 laivūnas ir 30 jūreivių. Iki pilnos sudėties trūkstą 11 jūreivių (25 %). Laivo vadas esąs A. Kaškelis, mechanikas jūrų kpt. S. Darginavičius, o jūrų ltn. P. Labanauskas labai apkrautas, nes einąs artilerijos, minų, navigacijos ir rikiuotės karininko pareigas. Su vienu raštininku neapsidirbęs ir ūkio viršininkas. Laive telpa 60 žmonių. Puskarininkiai miegą lovose, jūreiviai – hamakuose. Mėsa įgulos maitinimui perkama „Maisto“ parduotuvėje Palangoje, duona – „Žuvėdros“ kooperatyve Šventojoje (LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 181).

Laivas buvo ginkluotas dviem 20 mm kalibro pabūklais „Oerlikon“, dviem sunkiaisiais kulkosvaidžiais „08“, dviem lengvaisiais kulkosvaidžiais „ZB“. Įgulos ginkluotė: 38 šautuvai „ZB“ ir „FN“ (LCVA, f. 384, ap. 2, b. 1069, l. 199).

Karo laivas „Prezidentas Smetona“ buvo tiesiogiai pavaldus Karo technikos viršininkui (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 12, l. 33).

Laivo vadovybė nesikeitė nuo Karo laivyno įkūrimo 1935 m. rugpjūčio 1 d. Laivui vadovavo jūrų kpt. Antanas Kaškelis, laivo inžinieriaus pareigas ėjo jūrų kpt. Stasys Darginavičius. Jaunajai karo laivyno kartai atstovavo jūrų ltn. Povilas Labanauskas. Artilerijos karininkas

Vytautas Kuizinas, tuo metu studijavęs inžineriją Prancūzijoje, nuo 1940 m. kovo 1 d. karo laive vėl užėmė artilerijos karininko vietą, o nuo gegužės 24 d. buvo paskirtas laivo inžinieriumi mechaniku.

1939 m. lapkričio 18 d. laivo vadu vietoj į atsargą išleisto A. Kaškelio tapo P. Labanauskas, pakeltas į kapitonus leitenantus. V. Kuizinas pakeitė S. Darginavičių, išėjusį į atsargą 1940 m. gegužės 9 d. Raštvedžiu – ūkio viršininku karo laive „Prezidentas Smetona“ 1939–1940 m. tarnavo leitenantas Albinas Kijauskas, pakeitęs leitenantą Stasį Jurevičių (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 35, l. 39). 1940 m. kovo–gegužės mėn. tarnauti laive pradėjo jūrų jaunesnieji leitenantai navigatorius Ričardas Nakas, mechanikai Juozas Teleiša ir Viktoras Lapas.

Laivui prieplauka buvo įrengta šalia Šventosios uosto dirbtuvių, iš kurių laivas buvo aprūpinamas elektra. Kadangi laivo ir įgulos aprūpinimui reikėjo gabenti įvairius krovinius, Karo technikos štabas jau 1939 m. gegužės 25 d. įsakė laivui perduoti sunkvežimį „Ford Eifel“, kurio vairuotojas turėjo būti įkurdintas laive (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 48, l. 92, 149). Anglį laivui krauti jūreiviai važiuodavo į Darbėnų stotį.

1939 m. liepos 29 d. buvo pasirašyta sutartis su majoru J. Šakėnu dėl dviejų aukštų vilos ir garažo nuomos laivui. Pastate numatyta įrengti raštinę, kabinetą ūkio viršininkui, patalpas maistui gaminti krante esančiai įgulai, budėtojų, jūreivių bibliotekai, intendantūros turto sandėliui, krante likusiems jūreiviams apgyvendinti (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 49, l. 9).

Sudarytos sutartys dėl ruginės duonos, bulvių ir daržovių tiekimo su kooperatyvu „Žuvėdra“, dėl gėlo vandens tiekimo – su K. Freimaniene, dėl patalpų nuomos – su kauniečiais minėtu J. Šakėnu ir J. Indrišiūnu. Laivo gėlo vandens poreikis per parą buvo 2 tonos, plaukiojant – dar tona papildomai (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 58, l. 33, 87).

Dėl netinkamų sandėliavimo sąlygų kentėjo ir materialinė laivo dalis. 1939 m. liepos 20 d. laivo įgulos komisija patikrino pavasarį nuo laivo nuimtų ir Šventojoje paliktų ginklų būklę ir nustatė, kad ji gerokai pablogėjo, nes ginklai buvo per menkai prižiūrėti ir valomi bei laikomi netinkamomis sąlygomis. Nepritaikytose patalpose laikomas ir kitas turtas (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 12, l. 30).

Karo laivo jūreiviai Šventojoje. Su akordeonu – Stasys Marcinkevičius. 1940 m. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

1939 m. rugpjūčio pabaigoje komplikuojantis tarptautinei situacijai ir „paaštrėjus santykiams tarp mūsų kaimynų“, Karo technikos viršininkas įsakė imtis atsargos priemonių, sustiprinti parengtį, siekiant prirėkus vykdyti priedangą ir mobilizaciją (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 35, l. 134). Laivo įgula papildyta keturiais mobilizuotais įgulos nariais. Rugsėjo 20 d. laive buvo 2 karininkai ir 32 jūreiviai. Laivui buvo priskirti sunkvežimis ir dviratis bei komanduoti iš kitų dalinių sanitarijos puskarininkis, gydytojas aspirantas ir vairuotojas (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 7, l. 110).

Naujasis laivo vadas P. Labanauskas 1939 m. gruodžio 12 d. surašė raportą Karo technikos viršininkui, pristatydamas naują karo laivo taikos metų etatų projektą ir teigdamas, kad senieji etatai nesudaro sąlygų atlikti laivui skirtų užduočių ir trukdo tinkamai rengti jūreivius. Jis teigė, kad šią situaciją patvirtino pasitraukimo iš Klaipėdos kovo mėnesį aplinkybės, kai laivas, neturėdamas pakankamos įgulos, negalėjo išstatyti reikiamų sargybų, užimant uostą SA būriams. Naujajame projekte laivo vadas numatė keturias papildomas karininkų pareigybes: jaunesniojo denio karininko (adjutanto), jaunesniojo inžinieriaus mechaniko (dirbtuvių viršininko), raštvedžio-iždininko ir gydytojo. Dėl navigacijos karininkų trūkumo laivas negalės plaukioti ilgiau nei 12 valandų (nėra pamainos). P. Labanauskas pabrėžė didžiulį patyrusių ir savarankiškų profesionalių specialistų laive poreikį. Kadangi Lietuvoje nėra specialios jūrų puskarininkų mokyklos, „vienintele mokykla lieka praktinis darbas ir ilgametis patyrimas tose specialybėse“. Pagal P. Labanausko etatų projektą, karo laive turėjo tarnau-

ti 9 karininkai, 5 laivūnai, 17 puskarininkių, 26 jaunesnieji puskarininkiai, 10 grandinių ir 20 jūreivių, iš viso 78 vyrai, suskirstyti į denio, ginklų, mašinų kūryklų ir pagalbinę tarnybas. 1935 m. nustatytame laivo etatų sąraše buvo 43 pareigybės (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 9, l. 1–4, 19).

Dvasiniais laivo įgulos reikalais pradžioje rūpinosi Karo technikos štabo kapelionas kunigas I. Česaitis. Kadangi jam važinėti į Šventąją buvo per toli, jo pareigas perėmė Šventosios klebonas kunigas V. Stankūnas ir jį pakeitęs kunigas A. Račkauskas (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 41, l. 3, 6, 7).

1939 m. liepos 15 d. tarnauti atvykęs dainininkas Bronius Marijošius subūrė greitai išgarsėjusį karo laivo „Prezidentas Smetona“ jūrininkų kvintetą, kuriame dar dainavo Bronius Bubelis, Vladas Šarauškas, Teodoras Jagėla ir Zenonas Simoniūkštis. Jie labai dažnai buvo kviečiami į įvairius renginius kariniuose daliniuose ir visuomenės suėjimuose Kaune ir kituose miestuose. 1940 m. liepos 7–9 d. laivo jūreivių kvintetas buvo Kaune ir dalyvavo „mūsų kariuomenės suruoštame SSSR kariams ansamblyje“ (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 35, l. 134).

Ne itin geros tarnybos sąlygos ir nepalanki pilnakraujei jūrinei veiklai aplinka neigiamai atsiliepė jūreivių discipli-

nai. Jau grįžtant iš Liepojos 1939 m. liepos mėn. keli laivo jūreiviai buvo aptikti neblaivūs po linksmo išsiskyrimo su Liepojos lietuviais. Kai kurie linksmybes pratęsė ir Šventojoje. Sprendžiant iš archyvo dokumentų, panašių pažeidimų pasitaikydavo nuolat: išgėrinėjimai, konfliktai tarpusavyje ir su miestelio gyventojais, atsisakymas vykdyti karininkų nurodymus. Įsikūrus Šventojoje sovietiniam kariniam daliniui, į tokius konfliktus bandyta įtraukti ir juos. Neblaivus vietos pašto viršininkas, nukentėjęs nuo karo jūreivių, ėjo pas raudonarmiečius ir grasino juos „užleisti ant jų“ (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 56, l. 6). Pradžioje jūreiviai neturėjo galimybių prasmingiau praleisti laisvalaikį. Laivo švietimo instruktorius P. Labanauskas 1939 m. gegužės mėnesį teisinosi Karo technikos dalių sporto reikalams tvarkyti komisijos pirmininkui: įgulos fizinis lavinimas neįmanomas, nes visa įgula būna laive, o kai dalis lieka krante, sportuoti nėra kur, nes nėra aikštyno (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 42, l. 7).

Nemenka problema buvo įgulos ir liktinių puskarininkių šeimų sveikatos apsauga. Šventojoje gydytojo nebuvo, o artimiausios vaistinės – Palangoje ir Darbėnuose. 1940 m. sausio 9 d. komandiruotas į laivą gydytojas Povilas Zizas

Laivą aplankė Darbėnų–Šventosios geležinkelio tiesėjai. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

Laivo karininkai išlydi į atsargą laivo inžinierių Stasį Darginavičių. Iš kairės: A. Kijauskas, P. Labanauskas, S. Darginavičius, J. Teleiša, R. Nakas, laivo gydytojas P. Zyžas. Šventoji, 1940 m. gegužė. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

skundėsi, kad trūksta vaistų ir instrumentų, nėra transporto prireikus gabenti ligonį (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 58, l. 20). 1940 m. birželio mėnesį į Lietuvą buvo įvesta okupacinė Sovietų Sąjungos kariuomenė. Karinis dalinys buvo dislokuotas ir Šventojoje.

Lietuvos prezidentui išvykus į užsienį, visokeriopai stengtasi naikinti su „Smetonos režimu“ susijusius objektus. 1940 m. birželio 23 d. Krašto apsaugos ministro ir Vyriausiojo kariuomenės vado generolo Vinco Vitkausko įsakymu Nr. 66, mokomojo karo laivo „Prezidentas Smetona“ pavadinimas buvo pakeistas į „Pirmūnas“. Įsakymu draudžiama iš laivo meškerioti, spjaudyti ir mėtyti šiukšles, kabinti atvirose vietose nenustatytu laiku skalbinius ir kitokius asmeninius daiktus, vaikščioti be kepurės (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 35, l. 130–131). Birželio 26 d. Kariuomenės štabo viršininkas įsakė iš dalinių ir įstaigų tuojau pašalinti buvusio prezidento Antano Smetonos paveikslus ir kitokius su jo vardu susijusius viešumoje esančius daiktus ir užrašus (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 50, l. 37). Beje, laivo pavadinimas buvo parinktas iš keleto variantų, kuriuos pasiūlė P. Labanauskas. Kiti rekomenduoti pavadinimai: „Pilėnai“, „Geležinis vilkas“, „Katkus“, „Kirchholmas“, „Žalgiris“.

Permainos Lietuvoje matyti iš laive gautų Karo technikos štabo telefonogramų. Liepos 5 d. gauta informacija apie karo kapelionų institucijos panaikinimą. Liepos 8 d. nurodyta politinio švietimo paskaitoms skirti tiek laiko,

„kiek ras reikalinga divizijų ir dalių politiniai vadovai“. Liepos 13 d. paskelbtas Liaudies kariuomenės vado generolo F. Žemaičio įsakymas dėl armijos sudemokratinimo, kuriame nurodoma, kad karininkai, kreipdamiesi į pavaldinius, turi vartoti žodį „tamsta“. Nestatutinis įsigyvenęs kreipinys „ponas“ iš vartojimo buvo išmestas. Pabrėžiama politvadovų reikšmė, auklėjant karius „meilės ir ištikimybės laisvajai Lietuvai dvasioje“. Rugsėjo 2 d. įsakyta atsiųsti duomenis apie karininkus, mokančius rusų kalbą (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 15, l. 22, 26, 30, 38).

P. Labanauskas liepos 15 d. raštu kreipėsi į tiesioginį vadą – Karo technikos viršininką, siūlydamas į Leningrade vyksiančią Raudonojo laivyno šventę po dviejų savaitų pasiųsti Lietuvos jūreivių, puskarininkių ir karininkų delegaciją (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 50, l. 43). Vargu ar tai buvo nuoširdus laivo vado noras. Liepos 20 d. į laivą atvyko kariuomenės vado įsakymu paskirtas karo laivo „Pirmūnas“ politinis vadovas Levas Traininas. Tai galėjo paskatinti neabejotinai jau planuotą laivo karininkų pabėgimą iš Šventosios į Klaipėdą. Liepos 21 d. motorlaivio „Partizanas“ vadas kapitonas leitenantas J. Tamašauskas pranešė vyresnybei, kad praėjusį vakarą 20 val. 30 min. karo laivo karininkai P. Labanauskas, V. Kuizinas ir R. Nakas išplaukė į jūrą jachta „Nijolė“ ir negrįžo. Laivo vado pareigas perėmė J. Tamašauskas, patvirtintas kariuomenės štabo III skyriaus slapto raštu. Rugsėjo 2 d. trys išplaukė karininkai buvo

paskelbti nežinia kur dingę, atleisti iš pareigų ir išbraukti iš karininkų sąrašo (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 35, l. 138–141). Rugsėjo mėnesį, kai laivas „Pirmūnas“ jau buvo perduotas sovietų daliniui, vis dar vadinamas laikinai einančiu laivo vado pareigas J. Tamašauskas surašė nutarimą, kad „savivališkai pasišalindamas iš Liaudies kariuomenės tarpo kapitonas leitenantas P. Labanauskas išsivežė 2 gelbėjimo lankus už 66 Lt ir 3 brezentinius hamakus už 171,90 Lt“, todėl nurodomos sumos kompensuojamos iš jo palikto turto. Išvardijamas ir kitas turtas, kurį pasiėmė trys pabėgėliai: ginklai, instrumentai, patalynė, avalynė ir kt. (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 60–62). Liaudies kariuomenės teisme jiems buvo iškelta byla už jachtos ir valstybinio turto pagrobimą, o jų asmeniniai daiktai buvo išstatyti parduoti iš varžytynių Kaune, buvusios Kunigų seminarijos rūmuose, pirmojo aukšto koridoriuje, spalio 18 d. (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 58, l. 219, 238).

Šis įvykis, matyt, paskatino okupacinę kariuomenę ryžtingiems veiksams. Liepos 29 d. laivo vadas kapitonas leitenantas J. Tamašauskas pranešė Karo technikos štabui, kad „vietinė rusų įgula“ 20 val. pareikalavo laivo

„Pirmūnas“ įgulą išvesti į krantą ir pastatė laive savo sargybas. Rūpindamasis jūreiviais, jis prašė mokėti jūreiviams maistpinigius, nes organizuoti maitinimą krante buvo neįmanoma (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 15, l. 63, 65).

Kas buvo tikrasis laivo šeimininkas, gerai iliustruoja istorija su dviem „Oerlikono“ sviediniais, kuriuos puskarininkis J. Jagminas aptiko ant spintelių jūreivių valgykloje ir apie tai pranešė laivo vadui. J. Tamašauskas liepė „nieko nedaryti be politinio vadovo“ (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 56, l. 7).

Krašto apsaugos ministro rugpjūčio 3 dienos įsakymu, laivas su turtu ir ginklais buvo perduotas SSRS kariuomenei Šventojoje (LCVA, f. 1364, ap. 1, b. 738, l. 140). Laivo jūreiviai perkelti į kitus dalinius: Šarvuočių rinktinę, inžinerijos batalionus, Ryšių batalioną, Autorinktinę, 6-ąją pėstininkų pulką. Laivo karininkai J. Tamašauskas ir A. Kijauskas buvo pervesti į Karo technikos štabą ir spalio pabaigoje paleisti į atsargą, politvadovas L. Treininas – Karo technikos politvadovo žinion (LCVA, f. 832, ap. 1, b. 35, l. 144–147).

Laivo turtas atiteko sovietų daliniams. Kaip matyti iš Likvidacijos komisijos dokumentų, į šį turtą įėjo Kaune esan-

Įgulos rikiuotė karo laive „Pirmūnas“ (buvęs „Prezidentas Smetona“). Šventoji, 1940 m. liepa
Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

tys internuoti lenkų motorlaiviai „Vėjas“ („Chris-Kraft-Utility“) ir „Banga“ („Narocz“), taip pat pasienio policijos motorlaiviai „Šaulys“, „Žaibas“ ir „Aitvaras“ bei motorlaivis „Ella“. Į lenkų laivus pretendavo Vilniaus apylinkėse dislokuoti iš Lietuvos kariuomenės suformuoto 29 teritorinio šaulių korpuso pionierių daliniai, tačiau, atrodo, sovietų karinė vadovybė nesutiko (LCVA, f. 1364, ap. 1, b. 738, l. 22). Rugpjūčio 6 d. Šventojoje pasirašytas karo laivo „Pirmūnas“ turto perdavimo ir priėmimo aktas. Jį pasirašė komisijos nariai A. Kijauskas ir J. Teleiša bei Šventojoje dislokuoto karinio dalinio vadas leitenantas Cukermanas, jaunesnysis karo technikas Polgorodnikas, bocmanas Šapošnikovas ir NKVD jūros pasienio apsaugos leitenantas Gribas. Tarp kitko, buvo perduota ir jachta „Šaulys“, lengvasis automobilis „Auto-Union“ ir sunkvežimis „Fiat“ (LCVA, f. 1364, ap. 1, b. 738, l. 82). Medinius motorlaivius „Aitvaras“ ir „Žaibas“ perėmė Upių laivyno liaudies komisariato įstaigos, motorlaivis „Šaulys“ atiteko 8-ajam atskirajam pontonų ir tiltų batalionui (LCVA, f. 1364, ap. 1, b. 739, l. 105).

„Pirmūnas“ kartu su motorlaiviu „Partizanas“ nuo rugpjūčio mėnesio buvo įtrauktas į Pasienio laivų brigadą Liepojoje ir pavadintas „Otlčnik“. Vėliau pavadintas „Koral“ ir naudotas kaip sargybos laivas (Baltuška, 2009, p. 185). Kitais duomenimis, laivas rugpjūčio 6 d. buvo perduotas 2-ajai Pabaltijo karinės apygardos NKVD pasienio laivų brigadai ir rugsėjo pradžioje pervedtas į Liepoją, perginkluotas kaip sargybos laivas ir pavadintas „Zadornyj“. Laivas buvo Pabaltijo karinės apygardos NKVD 2-ojo laivų būrio sudėtyje. 1941 m. sausio 9 d. laivas buvo pavadintas „Koral“ ir birželio 22 d. perduotas Baltijos karo laivynui. Naudo-tas kaip minų traleris, kurio borto numeris „76“ (Гайдук, Лапшин, с. 162). Savo tarnybą trijų valstybių (Vokietijos, Lietuvos ir SSRS) laivynuose baigė 1945 m. sausio 11 d., kai plaukdamas iš Helsinkio į Taliną, laivas (tuo metu turėjo borto numerį „Т-33“) 11 val. 25 min. užplaukė ant minos ir nuskendo. Tai įvyko 10–15 jūrmylių nuo Aegnos salos ties įplauka į Talino užtekį (*Bobrovas, Kopelmanas*).

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), fondai 384, 832, 923, 1364.

Adomavičius, Romaldas. Lietuvos sienų sargyboje: „Prezidentas Smetona“ 1927–1932 m. *Po muziejaus burėmis. Muziejininkų darbai ir įvykių kronika*. 1. Klaipėda: Lietuvos jūrų muziejus, 2010, p. 18–37.

Baltuška, Raimundas. *Baltijos jūra ir Lietuvos laivynas*. Vilnius: Baltos lankos, 2009.

Bobrovas, Kirilas; Kopelmanas, Vladimiras. Perduodama Lavensari... *Lietuvos žvejys*, 1977, Nr. 2, p. 9.

Surgailis, Gintautas. *Lietuvos karinis laivynas. 1935–1940*. Vilnius: Generolo J. Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2003.

Гайдук, А. А., Лапшин, Р. В. *Военно морские силы прибалтийских государств 1918–1940 гг.* Санкт-Петербург: Галера принт, 2009.

THE NAVY TRAINING VESSEL *PREZIDENTAS SMETONA* IN ŠVENTOJI IN 1939–1940

Romaldas Adomavičius

On 23 March 1939, the navy training vessel *Prezidentas Smetona* was forced to leave the port of Klaipėda, because following the acceptance of Germany's ultimatum the Lithuanian government handed over Klaipėda region to Germans. The navy vessel did not have an alternative base, so it found refuge in the port of Liepāja till July, while the harbour basin of the port of Šventoji was being dredged. In 1939–1940, while lying at berth in the port of Šventoji without hardly any possibilities of sailing to sea and carrying out its routine military service, the navy vessel *Prezidentas Smetona* could not perform its functions of guarding the sea border and training navy seamen. Due to this, and also due to unfavourable service conditions, the seamen's discipline deteriorated. Premises for the vessel's shore services were rented. The plans to build seamen's barracks and change the vessel's manning structure were never implemented.

In June 1940, Lithuania was occupied by the army of the USSR. The operations of the navy vessel fell under command by the Soviet army unit deployed in Šventoji. The vessel was renamed *the Pirmūnas*. A Russian political officer was appointed to the vessel. This prompted three of the vessel's officers to flee to Klaipėda in a yacht on 20 July 1940. On 3 August, the *Pirmūnas*, including all its property and weaponry, was handed over to the Soviet army in Šventoji and included into the NKVD border guard navy. In the summer of 1941, it was included into the Soviet Baltic navy fleet under the name *the Koral*. The vessel sank on 11 January 1945 during its voyage from Helsinki to Tallinn.

XVI A. VISUOMENĖ ŠIAURINĖJE KURŠIŲ NERIJOJE MOKESČIŲ RINKĖJŲ DUOMENIMIS

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininkas-istorikas

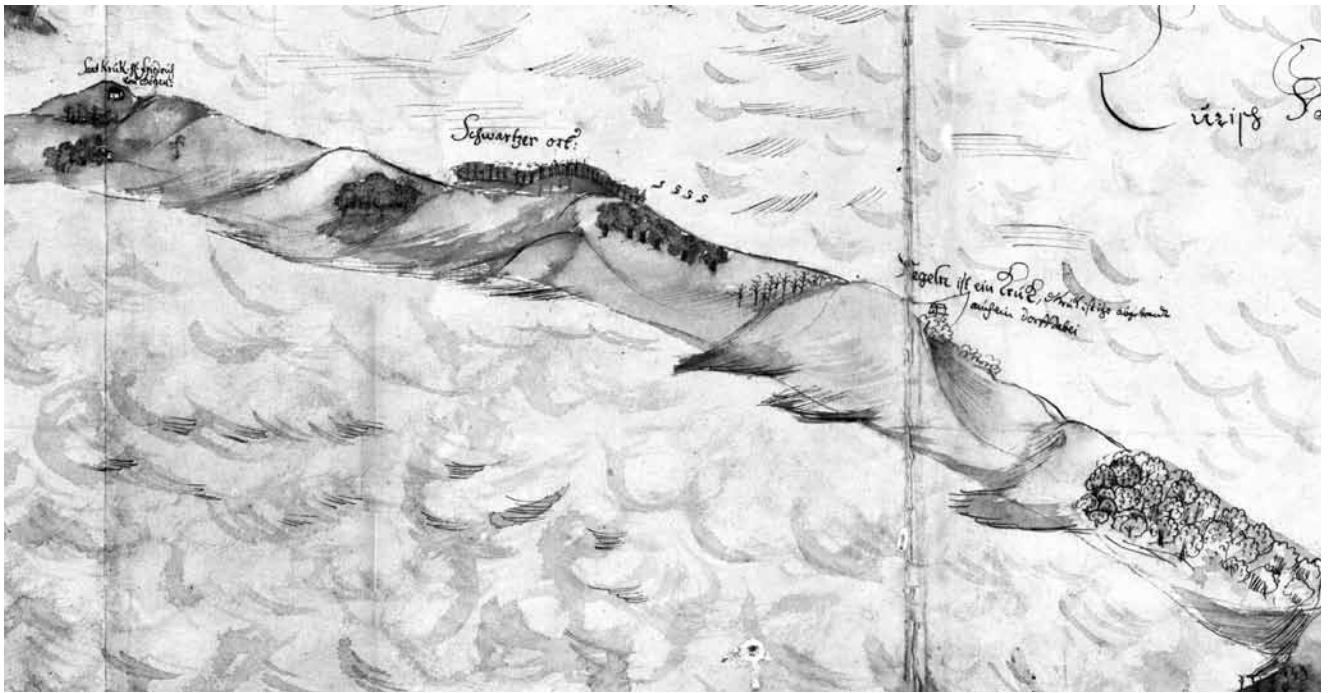

Pranešimas, skaitytas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Baltų kalbos ir kultūros“, vykusiame 2012 m. birželio 8 d. Klaipėdoje

Vokiečių ordino administracinis paskirstymas sudarė prielaidas skirti šiaurinę ir pietinę Kuršių nerijos pusiasalio puses. XIV a. pusiasalio pietūs buvo tiesiogiai valdomi Ordino maršalkai pavaldžios Rasytės flegerijos, o šiaurė administruojama Klaipėdos komturijos. Ordino valstybėje susiklosčiusios sąsajos nenutrūko Prūsijos kunigaikštystėje. Po 1525 m. nerijos pietūs buvo administruojami Rasytės burggrafijos, o šiaurė – Klaipėdos didžiojo valsčiaus. Kasdienybėje nubrėžtų administracinių ribų nepaisyta. Kartais jos persikeldavo net už marių į žemyninę pusę. XV–XVII a. Kuršių nerijos karčemų laikytojai gaudavo pievų žemyninėje pusėje. XVI–XVII a. Kuncų–Šarkuvos parapijos kunigas aptarnavo ne tik pietines pusiasalio gyvenvietes, bet ir šiaurines – Nidą, Karvaičius ir dalį žemyne esančių Nemuno deltos kaimų. Kitos gyvenvietės priskirtos Klaipėdos miesto bažnyčioms.

Pirmoji žinia apie šiaurinės nerijos gyventojų mokumą pasiekia iš 1515–1525 m. To meto mokiausios ir svarbiausios gyvenvietės buvo Juodkrantė, Nagliai ir Nida. 1541 m. pagal išrinktų mokesčių dydį kaimai išsidėsto jau kitaip: Nida, Nagliai, Karvaičiai, Juodkrantė. Į 1540 m. rinkėjo sąrašą nepateko šiauriausia pusiasalio gyvenamoji vietovė *Sandberg*, o vėliau *Sandkrug* (Smėlio karčema). Dėl įvairių priežasčių nuo turkų mokesčio buvo atleisti valdovui pavaldūs pareigūnai, už tarnybą gaudavę tik tiesioginį atlygį; karinės struktūros; valdovui pavaldūs ūkiniai, administraciniai vienetai, teikiančys pajamas tik išdui. Kasmetinė mokesčių už persikėlimą per marias statistika patvirtina Smėlio karčemos ir kelto svarbą. Mokesčių rinkėjai nesurašinėjo moterų, merginų, vaikų, paauglių, luošų, išimtininkų. Jų akiratin pakliuvo tik ūkių, gyvulių šeimininkai ir samdiniai, už kuriuos

mokėti mokesčiai. 1540 m. gegužės pabaigoje – birželio 24 d. užrašyti 56 turkų mokesčių mokėtojai. Iš jų 53 valdė savarankiškus ūkius ir 3 samdiniai. 1540–1541 m. Klaipėdos valsčiaus knygoje šiaurinėje nerijoje užrašyti 65 mokesčius mokėję asmenys, t. y. net 9 daugiau. Iš jų žvejų užrašyta 52 ir pusiau žvejų – 8, samdinių – 2. Pagal ūkių skaičių gyvenamosios vietovės išsidėsto taip: Nida, Karvaičiai, Juodkrantė, Nagliai, Smėlio karčema. Minimieji samdiniai tik Juodkrantėje ir Karvaičiuose. Klaipėdos valsčiaus knyga, Klaipėdos valsčiaus skolininkų sąrašai nurodo didžiausiose gyvenvietėse (Nidoje, Nagliuose, Karvaičiuose) gyvenus ir pusiau žvejus. Su šia kategorija sietinas abiejų sąrašų neatitikimas 7 asmenimis pačiose didžiausiose gyvenvietėse – Karvaičiuose ir Nidoje. Jose būta didesnės socialinės įvairovės ir asmenų, neturėjusių savo ūkių. Netikėtumą pateikia Nidos ir Karvaičių bendruomenių aprašas 1569 m. birželio 5 d. Sembos vyskupo Joachim'o Mörlin'o parengtoje Kuncų parapijos vizitacijoje. Joje fiksuojami ne tik tiesiogiai žvejyba besiverčiantys gyventojai. Nidoje surašyti 29 apmokestinti vyrai: karčemos laikytojas, 17 žvejų, 2 pusiau žvejai, 4 karčemos laikytojo padėjėjai, 2 kameriro padėjėjai, 4 tarnai. Iš esmės žvejų skaičius liko tas pats kaip ir 1541 m., o pusiau žvejų sumažėjo dviem. Karvaičiuose surašyti 27 apmokestinami vyrai: karčemos laikytojas, 19 žvejų, 3 pusiau žvejai, 2 padėjėjai ir 2 tarnai. Palyginus su 1540 m. duomenimis, pastebimas šios bendruomenės žvejų skaičiaus augimas. Tačiau žvelgiant į 1541–1603 m. padėtį, nesunku pastebėti pokyčius priešinga kryptimi. Nedaug išaugo tik Smėlio karčema. Mažiausiai nuostolių patyrė Nagliai. Šio kaimo ūkių skaičius išliko beveik nepakitęs visą XVI a. antrąją pusę. Laipsniškai mažiau kaip trečdalis gyventojų neteko Karvaičiai, tačiau branduolys išliko. Jiems kritiškas buvo prieš 1589 m. prasidėjęs ir po 1601 m. trukęs laikotarpis. Juodkrantė patyrė gyvenvietės plėtros (1541–1554 m., 1599–1601 m.) ir nuosmukio (prieš 1589–1593 m., 1603–1604 m.)

1648–1653 m. Klaipėdos didžiojo valsčiaus plano fragmentas su Kuršių nerijos atkarpa tarp Smėlio karčemos ir Naglių.
XVII a. kraštovaizdyje ėmė dominuoti kopos, o išliko tik nedideli miško plotai, pavyzdžiui, Juodkrantės sengirė
Klaipėdos miestiečių iniciatyvinės grupės archyvas

šuolius. Labiausiai iš visų sumenko Nida. 1570–1579 m. netekus beveik pusės gyventojų prasidėjo nuosmukis, kuris tęsėsi iki 1593 m. Sąlyginį 1594–1599 m. Nidos atsigavimą pakeitė 1599–1602 m. įvykusi katastrofa. Bendras mokesčius mokėjusių žvejų skaičius sumažėjo nuo 59 iki 30, t. y. beveik per pusę. Po 1569 m. šiaurinėje Kuršių nerijoje nebefiksuojami pusiau žvejai, o 1592–1599 m. surašyti paskutiniai samdiniai. Išgyveno tik valdantieji žvejybos priemonės. Nagliuose ir Juodkrantėje žvejų skaičius išliko beveik nepakitęs. Karvaičiai ir ypač Nida patyrė demografinį nuosmukį. Didžiausia bendruomene tapo Nagliai, o antrąja pagal dydį – Karvaičiai. Permainų priežasčių reikėtų ieškoti 1570–1593 m. ir 1589–1604 m. vykusiuose procesuose.

Neturime jokių duomenų apie 1500–1604 m. karo veiksmus Kuršių nerijoje. XVI a. Kuršių nerijoje gyventojų skaičiaus mažėjimo ir apleistų ūkių atsiradimo priežastis – maro epidemijos ir pustymai. Vėjo nešamo smėlio galia augo pamažu. Pabrėšime į jūros krantą išplaunamo smėlio svarbą. Neįvertinti 1510 m. rugsėjo 10 d. audros, pragrauzusios Aistmarių nerijos protaką ties Senąja Piluva ir atvėrusios Priegliaus srovę, padariniai Sembos krantų erozijai. XVI a. neįsisąmonintas ryšys tarp smėlio judėjimo ir augalijos. Medienos ruošinių reikalauta tik iš juodkrantiškių, ir tai rodo miško trūkumą kitur. Jis augo tik Juodkrantės apylinkėse. Smėlio pustymo paskata tapo ir gyvenvietės ištuštinęs maras. Kuršių nerijoje maras siautė 1515 m., 1570–1573 m.,

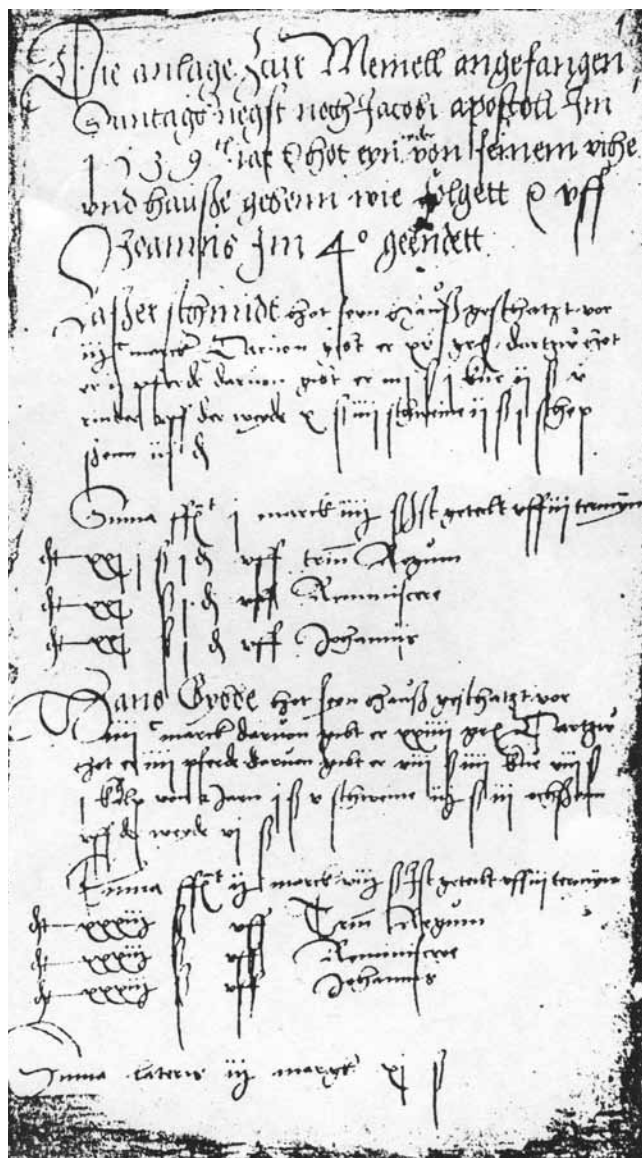
1600–1603 m. Po maro – 1515–1525 m. – Juodkrantė ir Nagliai tapo mokiausiais kaimais. Nuo epidemijos padarinių labiau nukentėjo Nida su Karvaičiais. 1570–1573 m. dėl maro 1579–1580 m. Klaipėdos valsčiaus Nidos skolingųjų sąrašas atsirado net 10, o 1589–1590 m. Juodkrantėje 7 apleistos sodybos. Po epidemijos 1603–1604 m. Klaipėdos valsčiaus knygoje Juodkrantėje surašyti vos šeši ūkių šeiminkai ir devynios tuščios vietos. Vietinis žvejys neišgalėjo čišno sumokėti menkėmis, „kadangi samdiniai išmirė, o daugelis ūkių apleisti“. Į neprižiūrimas kaimo žemes slinko pustomas smėlis. Maras ir smėlio potvynis sunaikino šimtmečio viduryje klestėjusią didžiausią gyvenvietę – Nidą. Čia liko vos 2 žvejai ir karčemos laikytojas. Ji sumenko tiek, kad prilygo mažiausiai pusiasalio gyvenamai vietai – Smėlio karčelai. Pustomo smėlio grėsmė pasireiškė arčiau jūros įsikūrusiose Nidos ir Juodkrantės gyvenvietėse, galbūt kiek mažiau arčiau marių įsikūrusiuose Karvaičiuose.

Turkų mokesčių rinkėjo ir Sembos vyskupo Joachim'o Mörlin'o sudaryti mokesčių mokėtojų sąrašai suteikia galimybę aptarti hipotetinius gyventojų giminystės ryšius; pasekti besidriekiančias jų gijas pusiasalyje ir kitur; priartėti prie migracijų, tęstinumo ir perimamumo klausimų. Pastarųjų sprendimai sietini su anksčiau aptartais maro padariniais ir jų likvidavimu. Didesnės giminių santalkos: Nidoje – *Lammat*, Nidoje ir Juodkrantėje – *Kawer* ir *Krawfse*; Nagliuose – *Suber*, *Gautsche*; Juodkrantėje –

Mawer. Tikėtina, kad surašyti sėsliai gyvenę vienos ar kelių kartų asmenys. Tokių bendrapavardžių nerandame Karvaičiuose. Ateiviai ir jų palikuonys sudaro daugiau kaip pusę šiaurinės pusiasalio dalies gyventojų: Nidoje 11 iš 20, Nagliuose 7 iš 11, Karvaičiuose 7 iš 12, Juodkrantėje 9 iš 15. Galima teigti, kad šiaurinėje pusiasalio dalyje beveik nebuvo asmenų, turinčių vyriškosios linijos giminaičių iš Ragainės, Įsruties, Georgenburgo ir Želvos valsčių. Išimtis – karvaitiškis Peter'is Rucke'as. Gyventojų bendrapavardžių radome Klaipėdos mieste ir jo priemiesčiuose, pusiasalio pietinėje dalyje, pamario kaimuose Klaipėdos valsčiuje, Nemuno deltoje, Semboje ir pietinėje marių pakrantėje. Pokyčius prabėgus 39 metams, pasikeitus dviem kartoms, Nidos ir Karvaičių kaimuose rodo 1569 m. sudarytas bažnyčios naudai apmokestintų asmenų sąrašas. Identifikuoti sunku dėl to, kad vizitatorius Nidoje užrašė 8 vardus be pavardžių. Neįvardyti gyvenviečių tarnai ir samdomi pagalbininkai. Iš 10 aiškiai identifikuojamų nidiškių tik tris pavardes randame vizitacijoje ar ankstesniuose sąrašuose, o septynių aptikti nepavyko. Karvaičiuose šis santykis toks: iš 21 bendrapavardžius turi 10. Bent dalį bendrapavardžių neturinčių asmenų sietume su ateiviais iš už Klaipėdos, Šakių, Žuvininkų, Neuhauseno, Labguvos, Tilžės, Ragainės, Įsruties, Georgenburgo, Želvos valsčių teritorijos. Jų skaičius toliau išliko gana didelis. Ryškios atvykimo iš pietinės marių pakrantės, Sembos ir Nemuno deltos kryptys. Taip pat akivaizdi vidinė migracija. 1569 m. vizitacijos duomenys leidžia sekti kai kurių giminių likimą iki pat XVII a. pr.

1540–1603 m. šiaurinės nerijos visuomenė jau buvo orientuota į žvejybą. XVI a. antroje pusėje, plečiantis užpustymams ir mažėjant pievų, žvejybos reikšmė vis augo. Su žvejyba, žvejybos priemonėmis, žvejybos ir pajūrio kontrole buvo susiję daugelis gyventojų. Prie ne tik žvejyba ir gyvulininkyste besiverčiančiųjų priskirtini juodkrantiškiai Kawr, Kawer, nidiškiai Kawer gali būti siejami su sturių ikrais – kaviaru ir jų ruošėjais. Baltijos eršketas – sturys buvo gaudomas jūroje, mariose ir Nemune. Kawer, Kawr vadinami asmenys gyveno Nemuno deltoje, nerijoje, pietinėje marių pakrantėje. XVI a. nerijos gyventojų ūkyje svarbią vietą užėmė gyvulininkystė. Pusiasalio šiaurėje (išskyrus Smėlio karčemą) gyventojai laikė 394 gyvulius, iš kurių galvijų prieauglis sudarė 68, auginamų mėsai – 83, pienui – 85, pienui ir vilnai – 79, kinkymui – 36. Bendras mokesčių mokėtojų skaičius, auginamos bandos dydis ir mokamų mokesčių suma rodo kiekvienos gyvenvietės ekonominį pajėgumą. Nidoje surašyta 19 gyvenusių mokesčių mokėtojų. Gyvulius laikė 13 gyventojų, o nelaikė – 6. Nidos bandą sudarė net

110 gyvulių. Nagliuose gyvulius laikė visi 11 surašytų asmenų. Nagliškių bandą sudarė 98 gyvuliai. Karvaičiuose gyvulius laikė visi 12 patekę į mokesčių rinkėjo akiratį asmenys. Jie turėjo 91 gyvulį. Juodkrantėje iš 13 mokesčių mokėtojų gyvulius laikė 10. Trys iš jų mokėjo 3 šilingus ir buvo įvardyti samdiniais. Tai maždaug atitinka kelių, gyvulių nelaikiusių, nidiškių mokamą pusę 5 šilingų „už židini“. Juodkrantės bandą sudarė 95 gyvuliai. Tokioms bandoms išlaikyti reikėjo ganyklų, šienaujamų pievų. Nidos, Naglių, Karvaičių karčemų privilegijos suteikė pievų žemyniniame krante. Dalis paruošto šieno žiemą iš Nemuno deltos galėjo būti gabenama rogėmis ledu, o vasarą – burvaltėmis. Gyvulių laikytojai turėjo pasirūpinti ir patalpomis šienai ruošti bei sandėliuoti, bandai žiemoti. Kaimo bandos turėjo būti gamos, mėšlas mėžiamas. Šie darbai galėjo konsoliduoti

1539 m. sudaryto Klaipėdos didžiojo valsčiaus mokesčių mokėtojų sąrašo antraštinis lapas. Autoriaus kopija

bendruomenę į talkas. Be karvių pieno, Nidos, Juodkrantės, Karvaičių gyventojai galėjo vartoti avių ir ožkų pieno produktus. Iš karvės paruošiama po pūdą sviesto, po pusę kapos apvalių sūrių – kaip iš 10 avių. Ėriena, aviena dažniau mėgavdavosi juodkrantiškiai, o ožkiena – nidiškiai. Mėsai tekdavo bergždi, mažapieniai gyvuliai. Karvių bandos prieauglis – veršiai, telyčios – užtikrino bandos tęstinumą ir su mėsiniais galvijais leido pasilepinti jautiena. Nekastruoti buliukai tapdavo veisliniais buliais ar nuramdytais jaučiais. Bulių daug nereikėjo. XVI a. kaip kinkomi gyvuliai plačiai naudojami jaučiai. Juos buvo galima naudoti į krantą velkant didžiąsias burvaltes ar žvejybai. Kinkiniais po du jaučius turėjo labiau naudotis nidiškiai ir juodkrantiškiai. Arklių būta visose gyvenvietėse. Arklio traukiamo arklo galia buvo prilyginama dviejų jaučių žagrės pusei. Galimybės lengviau įdirbti arklų naujas žemes ir jodinėti vertė arklus universalesniu ir patrauklesniu gyvuliu. Kiaulių dominavimą galima paaiškinti greitesniu išauginimu. Pamario žvejai jas išaugindavo šerdami gausiai žuvies praturtintu pašaru. Daugiau kiaulių laikė nagliškiai ir nidiškiai. Avys ir ožkos nereiklūs gyvūnai. Jos teikė vilną verpalams, vėlimui. Didesnė avių banda ganėsi juodkrantiškių, o ožkų – nidiškių lankuose. Tačiau nagliškiai visai neaugino smulkiųjų kanopinių – avių ir ožkų. Visų ūkiuose išaugintų gyvulių oda ir kailiai buvo svarbūs drabužiams, apavui, transporto priemonių priežiūrai. XVI a. viduryje pasiekęs apogėjų gyvulių ūkis per šimtmetį, smėliui užpustant vis didesnius pievų plotus, menko. Jo nuosmukiui reikšmės galėjo turėti gyvulių skaičių nustatantys apribojimai. Šiaip ar taip, 1658 m. Nidos, Naglių, Karvaičių, Juodkrantės 20 ūkių jau telaikė 6 arklius, 1 jautį, 26 karves, 5 kiaules. XVI a. gyventojų banda taip pat prisidėjo prie kaimus supančios augmenijos skurdinimo.

Prielaidos apie kitus šiaurinės nerijos gyventojų užsiėmimus. Nidiškį Peter'į Schmidt'ą galima sieti ir su kalvyste. Toks amatininkas buvo reikalingas keliaujančiųjų arkliais pakaustyti, valčių geležiniams apkaustams ir vežimų metalinėms dalims sutaisyti. Nagliuose ir

XVI a. pab. Caspar'o Hennenberger'io sudaryto Prūsijos žemėlapių fragmentas.
XVII a. variantas. Klaipėdos miestiečių iniciatyvinės grupės archyvas

Juodkrantėje galėjo būti praktikuojama drevinė bitininkystė. Laukinių bičių medų, vašką kopinėję asmenys vadinti bartininkais. Su tuo sietume juodkrantiškį Bartel'į Mawer'į, nagliškį Bartel'į Suber'į. Nidoje kažkokio sargybinio ar apsaugininko funkcijas galėjo eiti gyvulių neturėjęs ir iš 5 šilingų „už židini“ pusę mokėjęs Zcutzer'is. Apie dirbamą žemę šiaurinėje pusiasalio dalyje XVI a. šaltiniuose tiesiogiai neužsimenama. Jos gyventojai savo poreikiams gabeno ar įsigydavo kitur grūdų, miltų, duonos. Kadangi javai auginti negausiai arba neauginti visai, tai iš kitur turėjo atsigabenti ir buičiai reikalingų šiaudų. Tik XIX–XX a. dėl planingo nendrių sodinimo jos su nendriniais pastatų stogais tapo įprasta visų Kuršių marių pakrančių kraštovaizdžio dalimi. Todėl tikėtina, kad nerijos šiaurėje ilgaamžiškesniam nendriniam ar mažiau patvariam šiaudiniam stogui (lentiniai, čerpiniai buvo brangesni) žaliava keliaudavo iš žemyno ar Rasytės apylinkių.

1540–1603 m. fiskalinės apyskaitos rodo tik pagrindinį visuomenės socialinės struktūros kontūrą. Iš jų sužinome turto dydį, gyventojų užsiėmimus, pareigybes. Mokesčių rinkėjo sampratą apie šiaurinės Kuršių nerijos gyventojus

apibūdintų schema: turintys ūkius gyvulių augintojai; turintys „židini“, bet neturintys gyvulių; neturintys „židinio“ ir gyvulių samdiniai. 1540 m. didžiausiu atotrūkiu turto atžvilgiu pasižymėjo Nida. Čia surašyta 20 mokesčių mokėtojų. Tačiau vienas – Jan'as Rytzene'as – jau buvo pabėgęs. Iš jų net 13 mokėjo vos 3–5 šilingus. Nagliuose nebuvo nuskurdusių ir labai turtingų, o gyvulius laikė visi 11 surašytų asmenų, kurių turtas įvertintas per 5 šilingus. Nagliuose dominavo 8 šilingais – 14 šilingų 3 denarais apmokestinti stipresni „vidutiniokai“. Jie vyravo ir Juodkrantėje. Karvaičiuose turtingą diferenciaciją pabrėžė skirtumas tarp turtingiausio ir 5 šilingais 3 denarais – 7 šilingais apmokestintų vyraujančių silpnesniųjų „vidutiniokų“. Čia gyveno turtingiausias šiaurinės nerijos asmuo – Karvaičių karčemos laikytojas Caspar'as. Net 48 šilingais 3 denarais apmokestintą jo turtą sudarė 40 gyvulių banda. Nedaug nusileido 34 šilingais 3 denarais apmokestinta Nidos karčemos laikytojo 32 gyvulių banda. Nagliuose išsiskyrė Merten'o Pelleck'o 14 gyvulių ir Naglių karčemos laikytojo Jörge'o 13 gyvulių bandos. Turto dydžiu jiems artima nidiškio pareigūno raitelio Niclas'o Rewter'io 14 galvijų banda. Taip pat juodkrantiškių: Bartel'io Mawer'io 14 gyvulių banda, vertinama 17 šilingų, ir Martin'o Kawr zcw'o Schwartzerott'o 15 gyvulių banda, apmokestinta 16 šilingų. Šių asmenų turtas įvertintas brangiausiai. Išskirtiniu turtu laikytini kinkomieji gyvuliai – arkliai ir jaučiai. Tai rodo išlaikymo galimybes. Jaučius laikę asmenys turėjo ne mažiau kaip 8 šilingais 3 denarais apmokestintą bandą, o arklius – 8 šilingais. Išimtis – arklio šeimininkas juodkrantiškis Jann'as Grumsch'as. Daugiau kaip vieną kinkomą gyvulį laikantys savininkai: pas Karvaičių karčemos laikytoją Caspar'ą buvo 4 jaučiai ir 4 arkliai, pas Nidos karčemos laikytoją – 3 arkliai, pas nidiškį Merten'ą Rauch'ą – 2 jaučiai ir arklys, pas nidiškį Niclas'ą Rewter'į – jautis ir arklys, pas juodkrantiškį Jhan'ą Mawer'į – 2 arkliai. Prie jų pridėtume po vieną kinkomą gyvulį laikiusius Nidoje 2, Nagliuose 6, Karvaičiuose 3, Juodkrantėje 7 asmenis. Šie 23 asmenys sudarė pasiturinčiųjų grupę, nuo kurios transportui, traukimui, judėjimui epizodiškai naudojamų gyvulių buvo priklausomi likę 56 šiaurinės nerijos gyventojai. Gyvulių neturėjusių ir mažiausiai mokių asmenų imtis leidžia apčiuopti visuomenės dugną. Nidoje gyvulius laikė 13 gyventojų, o nelaike 6. Pastarieji turėjo mokėti 5 šilingus „už židini“. Tačiau 2 mokėjo tik pusę šios sumos. Įdomu tai, kad Nidoje surašyti 7 laikiusieji 2–4 gyvulius ir apmokestinti mažesnėmis sumomis. Juodkrantėje iš 13 mokesčių mokėtojų gyvulius laikė 10. Trys iš jų mokėjo 3 šilingus ir

buvo įvardyti samdiniais. Tai maždaug atitinka kelių gyvulių nelaikiusių nidiškių mokamą pusę 5 šilingų „už židini“. Šios trijulės išskyrimą rodo tai, kad jie neturėjo atskirų ūkių, o surašyti drauge. Tik vienas juodkrantiškis – Jann'as Grumsch'as laikė 3 gyvulius, apmokestintus 4 šilingais 3 denarais. Karvaičiuose gyvulius laikė visi 12, patekę į mokesčių rinkėjo akiratį, asmenys. Iš jų keturių turtas apmokestintas mažiau kaip 5 šilingais. Nidoje, Karvaičiuose, Juodkrantėje neturėjusieji arba turėjusieji mažai gyvulių nesiekė pusės, bet viršijo trečdalį visų gyventojų. Nelaikiusiųjų gyvulių reikalauti mokesčiai viršijo auginusiųjų 2–3 gyvulius. Tai leidžia kelti prielaidą apie jų dydį nustačiusio valdovo skatinimą ūkininkus auginti ir didinti bandą. Išsamiau visuomenės struktūrą atskleidžia 1569 m. Sembos vyskupo vizituotuose Kuncų–Šarkuvos parapijos kaimuose Klaipėdos valsčiuje sudaryto bažnyčios naudai apmokestintų asmenų sąrašo informacija. Asmens vertę ir galimybes atskleidžia mokesčių sumos: karčemos laikytojas – po 41, žvejai šeimininkai – po 26, pusiau žvejai – po 15 ir samdiniai – po 2 šilingus. Nidos ir Karvaičių didžiausią visuomenės dalį sudarė žvejai šeimininkai (17 Nidoje ir 19 Karvaičiuose). Jie turėjo mokėti po 26 šilingus. Iš jų išskiriami karčemų laikytojai: Nidoje – Merten'as, Karvaičiuose – bevardis asmuo. Karčemų laikytojai įrašyti sąrašo viršuje. Jie dar mokėjo 15 šilingų „der Kruger vom Zapfen“ mokesť. Taigi karčemų laikytojai atsiduria tarp kaimų įtakingiausiųjų ir turtingiausiųjų. Iš žvejų šeimininkų išskiriami administruojantys pareigūnai: Nidoje „Philip, der Kemrer“, Karvaičiuose „Jurgen Budler, Kemrer“. Žemesnę padėtį užėmė vadinamieji pusiau žvejai. Jie mokėjo perpus mažiau nei žvejai šeimininkai, t. y. po 13 šilingų. Nidoje jų buvo 2, o Karvaičiuose 3. Karvaičių duomenys atskleidžia pusiau žvejų priklausomybę, pvz., nurodoma, kad pusiau žvejys Anthonius yra prie žvejo šeimininko Philip'o Robum'o. Žemiausioje visuomenės pakopoje buvo tiesiogiai priklausomi asmenys: samdiniai ir tarnai. Už juos buvo mokama po 2 šilingus. Nidos karčemos laikytojas turėjo 4 samdinius, o kameriras – 2. Trys Nidos žvejai šeimininkai laikė 4 tarnus. Trys Karvaičių žvejai šeimininkai laikė 4 tarnus. Pati žvejyba jūroje ir Kuršių mariose reikalavo sutelktos darbo jėgos, darbų pasiskirstymo. Numanu, kad jau tuomet žvejojantuosius vienijo laivo / burvaltės bendrija. Žvejai šeimininkai turėjo žvejybos teisę ir pagrindines žūklės priemones (valtis, tinklus). Pusiau žvejai buvo nuo jų priklausomi ir už pusę laimikio naudojami šeimininko žvejybos teise bei žūklės priemonėmis. Samdiniai atliko tik pagalbines funkcijas. Sunkėjant išgyvenimo sąlygoms, skirtumai tarp šių sluoksnių mažėjo. Po 1569 m. šiaurinėje

Kuršių nerijoje nebefiksuojami pusiau žvejai, o 1592–1599 m. surašyti paskutiniai samdiniai (Juodkrantėje, Smėlio karčemoje).

Kuršių nerijos karčemų tinklas susiformavo XIV–XV a. valdant Vokiečių ordinui ir lėtai plėtėsi pasaulietinėje Prūsijoje. Čia rasdavo užuovėją, postovį ir nakvynę keliaujantieji nelengvai įveikiamu nerijos ruožu tarp Karaliaučiaus ir Klaipėdos. Šalia jo augo kaimai. Apie karčemas sukosi vietos bendruomenių gyvenimas. Jose keistasi naujienomis, idėjomis, paskalomis ir gandai. Čia būdavo sudaromi sandoriai. Galbūt kartais skambėdavo Dievo žodis ir buvo laikomos pamaldos. 1540 ir 1563 m. Turkų mokesčio rinkėjas nurodė karčemas veikus Nagliuose, Karvaičiuose, Nidoje. Karčemų laikytojai su valdovo pareigūnais sudarė nerijos visuomenės elitą. Karčemų laikytojų teises, pareigas, mokesčius, valdos priklausinius apibrėžė valdovo ar jo atstovo išduotos privilegijos. Teisėtu nerijos karčemų savininku ir toliau likdavo valdovas, tačiau konkrečiu valdytoju tapdavo privilegijuotas karčemos laikytojas. Išskirtinį karčemų laikytojų statusą pabrėžė įpareigojimas ne tik teikti paslaugas valdovo įgaliotiniams, bet ir rūpintis vietovės apgyvendinimu. Kartais karčemos laikymas tapdavo paveldimu vienos šeimos verslu. Tokiu atveju užrašymas paveldėtoji vėl turėjo būti patvirtintas. Karčemos laikymo teisė buvo parduodama su jos valda, priklausiniais, nekilnojamuoju turtu. Sandoris neturėjo pažeisti valdovo interesų, todėl buvo tvirtinamas valdovo atstovų ir įrašomas į valsčiaus knygas. Nagliuose karčemą laikė Jörge'as, Karvaičiuose – Caspar'as, Nidoje – neįvardytas asmuo. 1540–1541 m. Klaipėdos valsčiaus knygoje minima veikusi Smėlio karčema. Vienintelėje Juodkrantėje karčemos nebūta iki XVII a. Galbūt šiose karčemos jau buvo galima pašerti ir pakeisti nuilusius arklius. Todėl jų laikytojams pievų užrašymai buvo gyvybiškai svarbūs kaip ir žvejybos teisė. Jų rankose koncentravosi didžiausias turtas. 1539–1540 m. daugiausia apmokestinto turto turėjo Karvaičių karčemos laikytojas Caspar'as. Už jį minėtas karčemos laikytojas mokėjo daugiausia iš visų šiaurinės nerijos gyventojų. Po karvaitiško smuklininko, pagal nustatyto turto vertės dydį, ėjo Nidos karčemos laikytojas. Nuo jų atsilikio Naglių karčemos laikytojas Jörge'as. Karvaičių smuklininko bandoje ganėsi 35, Nidos – 20, o Naglių – 8 kanopiniai. Greta žuvies ant karčemos stalo galėjo puikuotis mėsos ir pieno patiekalai. Karvaitiškis ir nidiškis smuklininkai maisto racioną galėjo papildyti avių bei ožkų pieno produktais. Jų bandoje auginami veršiai, mėsiniai galvijai leido bent kartais pasilepinti jautiena. Visose karčemosose buvo auginamas didesnis kiaulių kiekis rodo buvus kiaulienos (mėsa, lašiniai, kraujas, dešros,

žarnokai) ir taukų (spirgai, apšvietimas, tepalai). Ypač daug jų buvo Nidos karčemoje. Jaučius laikė tik Karvaičių smuklininkas Caspar'as. Kiti – tik arklius. Karčemos laikytojų gyvulių ūkis verčia apmąstyti ir tai, ką mokesčių rinkėjas nutylėjo. Pagalbinių pastatų skaičiumi išsiskyrė Karvaičių karčema. Nidos karčema galėjo turėti didesnę kiaulių staldį. Tokiems ūkiams ir gyvuliams prižiūrėti reikėjo gausios šeimos. Tai imlus laiko darbas. Vien ganyto laikotarpis siekia apie 150 dienų per metus. Daug darbo rankų turėjo reikalauti ir mėšlavežis. Tačiau turkų mokesčių rinkėjas nemini smuklininkams tiesiogiai pavaldžių asmenų. 1569 m. vizitacijoje pažymėta, kad Nidos karčemos laikytojas turėjo 4 samdinius. 1589–1590 m. Smėlio karčema priklausė dvi žvejų šeimos su 6 samdiniais. Didesnį samdinių skaičių galėjo lemti su keltu susijusių funkcijų užtikrinimas.

Privilegijuota padėtimi išsiskyrė ir pareigūnai. Tikėtina, kad administravimo struktūra – pflgeris, vageris, raitelis – buvo suformuota Vokiečių ordino valdymo metu ir veikė dar 1540 m. 1541–1569 m. įsibėgėjus Klaipėdos valsčiaus integracijai į centralizacijos procesus, visoje valstybėje pareigybės vienodėjo. Dalis pareigūnų buvo susiję su gintaro regalijos taikymu. Kaip ir kitose pajūrio atkarpose, šias funkcijas turėjo vykdyti vadinamieji *Strandreuter* ir *Strandknecht*. Tikėtina, kad tokia tarnyba buvo pavesta čia jau esantiems kitiems pareigūnams. 1540–1541 m. valsčiaus knygos ir 1569 m. vyskupo vizitacijos duomenys tvirtintų, kad čia nuolat reziduojantys pareigūnai vertėsi žvejyba. Jie mokėjo truputį daugiau nei „vidutiniškai“, bet nebuvo patys didžiausi turtuoliai. 1540 m. vienas Klaipėdos didžiojo valsčiaus pareigūnų pusiasalyje galėjo būti pflgeris Jorge'as. Ordino valstybėje pflgeriai skirti valdai ar ūkiniam vienetui administruoti. Į jų funkcijas įėjo mokesčių surinkimas, pristatymas, darbų paskirstymas ir priežiūra. Pflgeris Jorge'as gyveno teritorijos, nutolusios į šiaurę, viduryje – Juodkrantėje. Turbūt iš čia į Klaipėdos pilį buvo gabenami nerijos gyventojų surinkti mokesčiai. 1540 m. minimas vageris Matz'as. Tokia sena pareigybės įvardijimo forma buvo likusi tik Klaipėdos valsčiuje. Ją vėliau pakeitė seniūnų – šaltyšių – pareigybė. Vageriai labiau žinomi Livonijoje nei Prūsijoje. Pareigybės ištakų tektų ieškoti XV–XVI a. Klaipėdos komtūrijos priklausomybės nuo Vokiečių ordino magistro Livonijoje epizoduose. Vageris kildinamas iš latviškų dialektų perdirbto vokiško termino *vogt*, t. y. *fogtas*. Jis sprendė ginčus ir atstovavo vykdomajai valdžiai. Privalėjo supažindinti gyventojus su valdovo įsakymais, perduoti tiesioginio valsčiaus valdytojo – amtmono – nurodymus. Vageris gyveno Karvaičiuose. 1540 m. Nidoje gyveno policines

funkcijas atlikęs raitelis Niclas'as. Ar pareigūnai veikė atskirai, ar būta pavaldumo, – neaišku. 1569 m. vyskupo vizitacijoje senosios pareigybės nebeminimos. Mokestį už žvejybą mokėjo Nidoje kameriras Philip'as su dviem padėjėjais, o Karvaičiuose – kameriras Jurgen'as Budler'is. Galima daryti kelias atsargias prielaidas. Pareigūnai vadinami bendru *Kemrer* vardu. Jau buvo įvykusi administracinė pertvarka, bet bent du pareigūnai liko tose pačiose gyvenvietėse.

XVI a. nerijos šiaurėje gyvenvietės patyrė demografinių sukrėtimų ir pustomo smėlio poveikį. Savo vietos ši amžių jos nepakeitė. XVI a. prisirišimo prie ūkių, kapinių ir sėsrumo tradicijos saitus nutraukęs vėjo nešamo smėlio „potvynis“ tik prasidėjo. Jo galios palaužti gyventojai prisitaikyti ir įprasti kraustytis vis kiton vieton įprato tik kitame – XVII a. – šimtmečiuje.

THE 16th C. SOCIETY IN THE NORTHERN CURONIAN SPIT ACCORDING TO THE TAX COLLECTORS' DATA

Dainius Elertas

On the basis of the tax collectors' data, the 16th c. society, economy and demographic situation in the northern part of the Curonian Spit are presented. Upon statistical processing of the data on collected taxes, the dynamics, scope and causes of the declines and upswings of the number of population, its welfare, social structure and lifestyle are analyzed. The relationship between the consequences of the 1570–1573 and 1600–1603 plague epidemics and the more intensive processes of snow drift in 1558–1608 is discussed. The demographic and economic crisis caused by these factors made the inhabitants gradually abandon animal husbandry from the 8th decade of the 16th c. For the population that had survived and stayed, fishing became the main occupation. The consequences of plague and sand drift predetermined migration. One should look for the roots of the population of the northern part of the peninsula of the 18th–early 20th c. not among the local descendants of the 16th c. but rather among the newcomers of the 17th–18th c.

LAIVYBOS IR ŽVEJYBOS PRŪSIJOS LIETUVOJE ATSPINDŽIAI XVIII A. ŽODYNUOSE

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininkas-istorikas

XVIII a. dovanojo išsamius vokiečių-lietuvių kalbos žodynus. Jie žeria kasdieninės Prūsijos Lietuvos gyventojų kalbos brangakmenius. Žodžiuose ir posakiuose sušvyti nuo mūsų nutolusio laiko kasdienybės atšvaitai. Kokias Prūsijos Lietuvos laivybos ir žvejybos realijas atspindi neišlikusių nežinomų autorių ir Jacobo Brodowskio rankraštiniai žodynai? Ar toks klodas yra pastebėtas toli nuo didžiųjų vandenų gyvenusių jų sudarytojų? Tokiems ir panašioms klausimams aptarti ir skiriame šį straipsnį. Jame nenagrinėsime žodžių kilmės, darybos ar vartosenos. Tai kalbininkų darbo laukas. Sutelksime dėmesį į žodžiuose fiksuojamą praeities kasdienybę. Tikimės, kad toks požiūris megs kalbininkų ir istorikų dialogą. Pateikiami žodynuose užrašyti žodžiai, frazės, posakiai nekeičiami. Patogumo dėlei skliaustuose nurodome raidėmis šaltinį, romėnišku skaičiumi – tomą ir arabišku – puslapį). Vartojami trumpiniai:

Vilma Zubaitienė, *Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštinųjų žodynų fragmentai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009 (VZ).

Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas. Dokumentinis leidimas su faksimile, priedais ir žodžių registru* (parengė Vincentas Drotvinas), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, t. 1 (BJ I).

Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas. Dokumentinis leidimas su faksimile, priedais ir žodžių registru* (parengė Vincentas Drotvinas), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, t. 2 (BJ II).

Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas. Dokumentinis leidimas su faksimile, priedais ir žodžių registru. Žodžių indeksas* (parengė Vincentas Drotvinas), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, t. 3 (BJ III).

Žymiausias XVIII a. Prūsijos Lietuvos žodynininkas, tautosakos rinkėjas, Trempų evangelikų liuteronų parapijos precentorius Jacobas Brodovskis paliko net 1050 puslapių vokiečių-lietuvininkų žodyno rankraštį. Ypatingą jo vertę sudaro tai, kad šalia Biblijos aiškinimui reikalingų sąvokų (*Vocabula Biblica Veteris et Novi Testamenti*) yra įvairių lietuvininkų kasdienybę apimančios leksikos (*Vocabula Domestica*) ir jos vartojimą iliustruojančių posakių, patarlių, mišlių rinkinys (*Proverbia, Aenigmata Lithvanica, Pharses*). Jo išsamumas ir pasaulietinių temų įvairovė pralenkė XVII a. sudarytus rankraštinius nežinomo autoriaus „Lexico Lithuanicum“, Friedricho Preatoriaus „Clavis Germanico-Lithvana“, 1730 m. Halėje išspausdintą Friedricho Wilhelmo Halcko „Wocabularium Litthuanico-Germanicum et Germanico-Litthuanicum“, 1744 m. Karaliaučiuje – Philippo Ruhigio „Littausch-deutsches und deutsch-littausches Lexicon“. Po J. Brodowskio mirties Trempų precentoriaus vietoje pradėjęs dirbti Gottfriedas Ostermejeris apgailestavo, kad Philippas Ruhigis nežinojo apie šio veikalą „[...] juk žinodamas jis būtų gerokai papildęs savo darbą, nes Brodowskio žodynas kur kas išsamesnis“¹. Todėl J. Brodowskio žodyną pasirinkome pagrindine mūsų atrama.

Žodyno autorius gimė 1692 m. toli nuo didžiųjų vandenų, pietiniame lietuvininkų pasaulio pakraštyje –

¹ Gotfrydas Ostermejeris. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1995, p. 91.

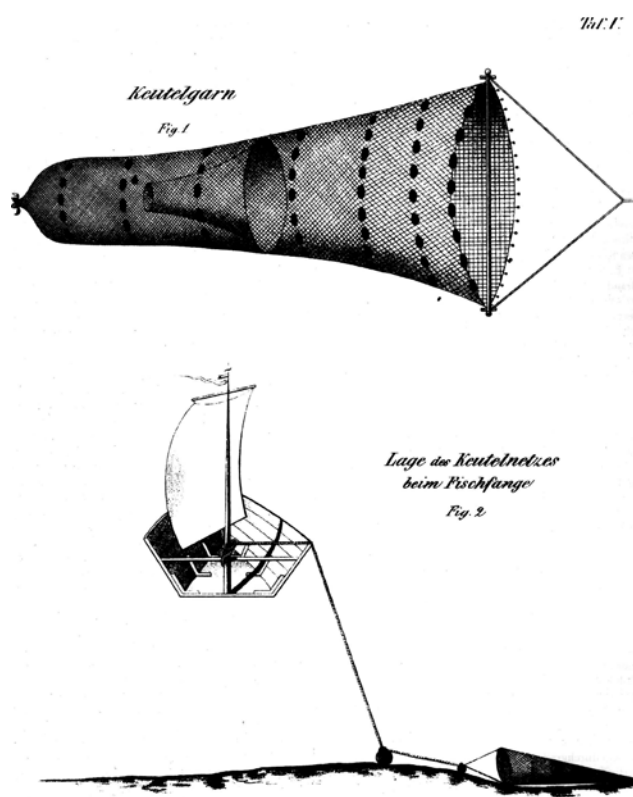

Geldapėje. Manoma, mišrios kilmės šeimoje. Tėvas mozūras, o motina lietuvinė². Baigė mokslus Karaliaučiaus Senamiesčio mokykloje. 1710 m. balandžio 24 d. pradėjo teologijos studijas Karaliaučiaus universitete. 1713 m. tapo Trempų evangelikų liuteronų vokiškos-lietuviškos parapijos precentoriumi. Eidamas šias pareigas padėjo kunigui, mokė vaikus³. Trempuose Jacobas Brodowskiis dirbo iki mirties 1744 m. Savo žodyną rengė apie 30 metų ir skyrė „vien Dievo garbei ir lietuvių kalbos mylėtojų labui“⁴. Manoma, kad J. Brodowskiis ir P. Ruhigis naudojosi Antrojo pasaulinio karo metu pražuvusiu XVIII a. rankraštiniu vokiečių-lietuvių žodynu, kuris buvo saugomas Karaliaučiuje⁵. Taip pat egzistavo dar viena neišlikusi J. Brodowskiio žodyno dalis⁶. Todėl naudojoms ir Vilmos Zubaitienės atlikta dingusių XVIII a. žodynų fragmentų rekonstrukcija⁷.

LAIVAI IR LAIVYBA

Mūsų nagrinėjamuose XVIII a. vokiečių-lietuvių kalbos žodynuose apie laivybą ir su ja susijusius reiškinius rašoma nedaug. Jų sudarytojai susidūrė su gyventojų, įsikūrusių kiek atokiau nuo didžiųjų vandenų – marių ir jūros, kalba. Tačiau žodynuose fiksuota nedidelė dalis realiųjų leidžia nujauti buvus ir lietuviškąjį jūrinės kultūros klodą. Jam priskirtini žodžiai ir posakiai: *Plaukti* (BJ I 809), *Perplaukti* (BJ I 666), *Ant ko plaukti, perplaukti* (BJ I 130), *Priplaukti* (BJ II 324), *persiirti Juremis* (BJ II 388), *į Jures isileistis* (BJ II 668), *išeiti Uppe* (BJ II 332), *per Uppe perkelti* (BJ I 933), *Aukštyn plaukti, užplaukti* (BJ II 316). Aiškinantiems Bibliją teko ieškoti suprantamų atitikmenų vietinėse kalbose. Taip į žodynus pateko Nojaus arkos apibūdinimas *Laiwas, Laiwēlis, Skryne* (BJ II 523) ir *iš nendru padarrytas Laiwa*. Laivais vadinamos visos plaukiojimo priemonės. Sakyta *Laiwu kellaut* (BJ II 392), *pereiti su Laiwu* (BJ II 348), *iškopti iš Laiwo* (BJ II 274). Net žvejų valtys vadintos: *Žuwininku Laiwēlis*

(BJ I 870). Dideli jūriniai prekybos ir kariniai laivai vadinti *Akrutas* (BJ I 54), *Akrutas Juremis einas* (BJ II 784); *Akrutai ant juru ateinantieji* (BJ II 784), *akrutais keliauti ant tos* (BJ I 578). Pabrėžiama jų funkcija: *Karo Akrutas* (BJ II 624) ar varymo būdas: *Akrutėlei su irklais waromi* (BJ II 12). Nepakrautą burlaivį buvo sunku valdyti. Srovės, bangos ir vėjas galėjo jį apversti. Todėl buvo rūpinamasi, kad be krovinio plaukiantys jūrų burlaiviai būtų pakrauti balastu *Gruze, Gramzde* (BJ II 196) – smėliu, akmenimis, žvyru. XVIII a. uostuose tai darė patys jūreiviai arba balasto krovėjai⁸. Šią

Velkamo tinklo – kiudelio brėžinys ir žvejybos kiudeliu schema, XIX a. piešinys. Kopija Lietuvos jūrų muziejaus rinkinyje

² Drotvinas, Vincentas. Jokūbas Brodovskis – žodynininkas. In: Jokūbas Brodovskis. *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas. Dokumentinis leidimas su faksimile, priedu ir žodžių registru (parengė Vincentas Drotvinas). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, t. 1, p. XXI–XXII.

³ Ten pat, p. XXII–XXIII.

⁴ Drotvinas, Vincentas. *Pratarmė*. In: Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas. Dokumentinis leidimas su faksimile, priedu ir žodžių registru (parengė Vincentas Drotvinas). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, t. 1, p. XI.

⁵ Zubaitienė, Vilma. *Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščių žodynų fragmentai*. Vilnius, 2009, p. 109.

⁶ Ten pat, p. 113–116.

⁷ Zubaitienė, Vilma. *Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščių žodynų fragmentai*. Vilnius, 2009.

⁸ Plačiau apie balasto krovimą žr.: Adomavičius, Romaldas. Laivų balastas Klaipėdoje XVIII–XIX a. *Po muziejaus burėmis. Muziejininkų darbai ir įvykių kronika*. Klaipėda, 2010/1, p. 38–44.

Nidos žvejai dalijasi laimikiu, 1940 m. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

kasdienybę rodo posakis: *Akruts sunkey krauts / diddis Akrutas* (BJ II 675). Smėlis ar kitas balastas buvo matuojamas talpos vienetu lastu: *Lastėnas – Lasthenes* (Steinhardt) (BJ II 675). Kartais jis vadintas tinkamu akmeniu: *Akmuo per miera sunkus – Laststein* (BJ II 675). Akmens, kaip svorio mato, naudojimas turi senas, viduramžius siekiančias tradicijas (Vaško akmuo, Medaus akmuo ir pan.). Be to, kaip balastą į laivus kraudavo ir akmenis. Pakrauti į laivą *Iloduoti, Įkrauti* (BJ I 709) buvo atsakingas darbas. Kraunamos prekės buvo suskaičiuojamos, pasveriamos, surašomos, apmokestinamos. Triume jos turėjo būti įtvirtinamos, sandėliuojamos atsižvelgiant į laivo stabilumą ir drėgmę⁹. Karo laivai sudarydavo flotiles, o šios jungėsi į laivynus. Lietuvininkai laivyną vadino savotiškai – *Plauksmas* (BJ I 890). Žodynų pateikiami didžiųjų jūrinių burlaivių dalių pavadinimai patvirtintų, kad tam tikrai lietuvininkų daliai jūreivio buitis buvo žinoma. Skirtas laivo priekis ir galas: *Pirmagalys Akruto* (BJ I 898),

Užpakalis Laiwo (BJ II 395). J. Brodowskio užrašytame posakyje *nuog pasturgalį Akruto Inkarus išmesti* (BJ II 383) randame kitą pastarojo pavadinimą. Apie inkarą užrašytos kitos frazės primena komandas: *Inkora iš Akruto išmesti* (BJ I 83), *Inkarus iš akruto išmesti* (BJ II 668). *Inkora nu Akruto išmesti* (BJ I 85). Jau iš tolo buvo pastebimi burlaivio stiebai – *Akruto Stėbas* (BJ II 779) ir vėliavos, vimpelai bei vėtrungės (*Flagge, Fahnelein*) – *Koruna Akruto* (BJ I 878). Prie šturvalo budintis jūreivis (*Ruder Knecht*) vadintas *Akrutų Wairininks* (BJ II 1028). Admirolas, laivyno vadas ar laivų patronas vadintas *Akruto Waldon's* (BJ I 54). Burlaiviais gabentos ne tik prekės, bet ir žmonės. Čia galėjai sutikti keleivį *Keliauninkas* (VZ 185) bei pirklių *Papirktojis, Kupczus* (BJ I 709). XVIII a. kelionė jūromis buvo nesaugi ne tik dėl gamtinių reiškinių, laivybos ypatumų, bet ir dėl piktavališko elgesio. Pakrančių gyventojai noriai plėšdavo ant seklumos užplaukusius laivus. Kartais į šią veiklą

⁹ Plačiau apie burlaiviais gabenamus krovinius, krovą žr.: Groth, Andrzej. Klaipėdos jūrų prekybos mastai ir struktūra 1664–1722 metais. *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Vilnius, 2009, p. 19–30; Adomavičius, Romaldas. Demereckas, Kęstutis. Klaipėdos burinis laivynas XVIII–XIX amžiais. *Jūrininkų rengimas Lietuvoje jūreivystės istorijos perspektyvoje*. Klaipėda, 2008, p. 45–46.

įsitraukdavo net pareigūnai. Tolimesnės jūros knibždėjo piratų. Lietuvininkai visus juos vadino *Juru razbaininkais* (BJ II 782). Laivai buvo apsiginklavę ar plaukdavo lydimi karinių laivų palydos. Juose, be jūreivių, būta profesionalių karių: *Žalneri ant Juru* (BJ II 624). Šie užimdavo sargybą, budėdavo – *Pelnawoti Wakta* (BJ I 710).

Žodynai nepateikia mažesniųjų priekrantės ir vidaus vandenų laivų pavadinimų. Tačiau mini, kad samdomas jūreivis (*Boot Knecht*) yra *Szepininkas* (BJ I 478). XIX–XX a. lietuvininkų dainų *šiporėlis, šiporius* J. Brodowskio užfiksuotas frazėje: *Szipporui alga duoti* (BJ II 837). Šis žodis nesietinas su panašiais *Szėporus* (BJ II 244), *Szeporyste* (BJ II 1071), *Szeperauti* (BJ II 1071), *Szeperka* (BJ II 249, 1071). Tai valdytojus nusakantys terminai *Užveizdas, Užweizdėtojis* (BJ II 1071) sinonimai, vokiškų *Schäffer, Schäfferey – dispensatio, procuratio, Schäffern, Schäfferin, Ausgeberin* atitikmenys. Įgulai buvo ruošiami maisto atsarga *Lugaminas* (VZ 188). Dėl darbo sąlygų, užmokesčio reikėjo tartis *Dingoti* (VZ 181). Žodynai rodo platų sąvokos *Waltis* (VZ 199, BJ II 24, 511, 1016) vartojimą. Tai didelės burvaltės su stiebais (*Rispen am Halm*. BJ II 1016) ir mažos irklinės valtys. J. Brodowskis užrašė ir kelias frazes: *wos ne wos Walties prigriebti* (BJ I 766), *Walti į Jures nuleisti* (BJ II 875). Neaiški jo minimų žodžių junginių *Awizas walingas, Waltis Awiziu diddeles*, t. y. *raspelichter Haber* (BJ II 216) reikšmė. Mažesnė valtis, luotas vadinta ir kitaip: *Pergas, Lotėlis, Botėlis* (VZ 191, BJ I 511, 870). Žvejai su upeiviais stengėsi nepataikyti *Ant Ulingos Wietos užbėgti* (BJ I 110) – užplaukti ant sekumos, raguvos ar kitos grėsmingos vietos. Taip atsitikus apgailestavo: *Lėkiau kaip Angel's, puolau kaip Weln's* (BJ I 741). Jūroje tam tikras vietas nustatydavo virve iki dugno nuleisdami sviestu apteptą akmenį. Ją tikslindavo, spręsdami iš prie jo prikibusio grunto vaizdo ir skonio. Galbūt šį veiksmą apibūdinantis XIX–XX a. žvejų posakis „išlaižyti jūros dugną“, XVIII a. turėjo atitikmenį – *Sulaižyti Wandenį* (BJ I 139). Laivyba tebėra pavojingas užsiėmimas. Tačiau kaip ir šiandien niekas nedegė noru sužinoti, susipažinti su sąvokas *Paskandinti, Paskęsti, Skendėti, Nuskęsti, Skendenys, Nuskandinti, Praskandinti, Paskęsti, Nuskendes* (BJ I 778, 781, 785) reiškusia tikrove. Sakyta *Ankšta Wandens grabe* (BJ I 741). Apie dingusius be žinios tardavo: *Nežinnom, kur pradingo. Kaip Ugnij prapuole sadege, Kaip Wandenij nuskendo* (BJ II 123). Vandenų žmonės skausminga patirtimi, neišsipildžiusiais lūkesčiais, džiaugsmu mėgo dalintis karčemosė. Todėl jiems tiko apibūdinimas *Wyne nuskendę* (BJ I 781).

Žodynuose randame žinių apie upių įveikimą ir dar vieną plaukiojimo priemonių rūšį – keltus. Keliaujantiems

upėtomis ir ežeringomis vietovėmis svarbu rasti būdą greičiau saugiai persikelti į kitą krantą. *Tiltas* (BJ I 509) ir tilteliai *Tiltelis* (BJ I 509) tiesti tęsiant pagrindinius kelius. Stacionarūs statyti iš akmenų *Bruggis*, sijų *Sije*, skersinių *Kaczkos* (BJ I 509). Svyruojantį skersinių tiltą dar vadino *Kabas Tiltas* (BJ II 248). Laivybai palengvinti ir priešų judėjimui apsunkinti įrengiami pakeliamieji bei pasukamieji tiltai – *Tiltas Paimmamas, Patraukiamas, traukiams* (BJ I 509, 814). Dėl ledonešių, potvynių ar susidėvėjimo jais naudotasi ne visada. Tiltų trūko šalutinių kelių trasose. Todėl keliaujantiems lietuvininkams reikėjo žinoti brastas *Brasta, Kopta, Perwasas, Perwažas* (BJ I 945). Taip pat perkėlų vietas. Jose naudoti įvairūs keltai: plauštai – *Plausmas* (VZ 191, BJ I 809), *Plauksmas* (BJ I 890), plokšti laivai – *Paramas, Params, Prams* (VZ 190, BJ I 809, 890), *Pervazas, Pervazas, Perwasas* (VZ 191, BJ I 890), *Važma* (BJ I 809). Paslaptingas žodžių junginys *Wehu Plaustas – Wellu Plaustas?* (VZ 200) nurodo dar vieną plaukiojimo priemonės pavadinimą. Keltos savininkas ar keltininkas *Perwažinink's, Paraminink's* (BJ I 813) rinko mokesčius už keleivį ir krovinį. Tai rodo žodžiai: *Muitas, Perwaž – Pinnigai, Wažba duoti* (BJ I 809). Upėmis žemyn buvo plukdomi rąstai: *Malkas Uppe leisti, Wandenu leisti* (BJ I 890). Juos rišdavo į sielius *Siela* (VZ 194), *Sėla* (BJ I 890). Sielininkai ant jų pakraudavo ir prekių. Tad Nogato, Vyslos, Priegliaus, Nemuno žemupyje pardavė nuplukdytus sielius ir prekes grįždavo sausuma su uždarbiu į aukštupį. Kartais vandens kelią užtverdavo rąstų užtvaras *Buom's, Bumėlis, Rykbumis* (BJ III 38, 41), prie kurio tekdavo sumokėti mokesť. XVIII a. lietuvininkai žinojo, kaip keliaujama *Wanden's ir Žėmės Kelliu* (BJ II 656). Galbūt jau tuo metu laivai galėjo *įbėgti, įbėgti* (VZ 183), *Išbėgti* (BJ I 258), o judėjimą jais į priekį vadinti *Eina, Eyna* (VZ 181).

Žodynuose pažerta jūreivystės pavadinimų, skirtų ne tik *Akrutams itaisyti* (BJ I 103). Burlaivio takelažo pagrindas – *Stiebas, Stėbas* (BJ II 779). Burė prie jo buvo tvirtinama įvairiai. Žvejai naudojami skersine įtempiančia kartimi *Ardas, Arduma* (VZ 178). Apie burės įtempimą ardumu (*Segel aufstremen*) sakyta: *Isprengti arduma* (VZ 169). Nepavyko aptikti kitų tiesioginių užuominų apie bures, žeglius, žegliavimą ar pan. Tikėtina, kad jas keliant, kreipiant, nuleidžiant vartoti įprasti žodžiai *Atwinoti, Užwynoti, Išwynoti, Įwynoti* (BJ I 152, 161, 585), o surenkant ir susukant – *Apwinoti, apwis-titi, appanoti* (BJ I 418), *Wynoti, Rangoti, Rangytis* (BJ II 627), *Gvintavoti, Gwintawota, Ciwintawota* (VZ 183). Siuvant bures ar drabužius jūreiviams ir žvejams buvo svarbus *Audeklas* (BJ II 136). Veltinis apsiaustas vadintas *Jupančia, Jupancze* (VZ 183), skraistė ar apsiaustas *Plotka, Ploštė, Ploszte* (VZ 192).

Joks takelažas negali apsieiti be skryščių, skriemulių ar panašių įtaisų – *Windas*, *Stukinnis* (BJ II 1020), *Skridinnis* (BJ I 633). Tokių jungčių ir virvių padedami žmonės gali pakelti didelį krovinį, sumažinti pasipriešinimo galią. Tai svarbu plaukiant su burėmis, nes vėjo galia itin didelė. Todėl *Itemtos*, *istrokotos Wirwes* (BJ I 138) buvo įprasta padėtis. Žodynuose plačiau atskleistas irklavimas: *Irtis*, *Persiyrti*, *nusiirti*, *atsiirti*, *Irrim's* (BJ I 809, BJ II 1028), irklai *Irklas* (BJ II 1028) ir irkluotojai *Irrėju / Irklu Suolas*, *Irklininkas*, *Irrejas*, *Irrikkas* (BJ II 1028). Plaukiant sekliuose vandenyse ar priplaukus prie kito laivo atsistūmimui naudoti statiniai, kartys, kuolai *Žugėrtas* (BJ I 870), *Buom's*, *Kartis*, *Wieżdas* (BJ II 276). Kartis su kabliu gale vadinta *Bussokas*, *Prikis* (BJ I 478). Kartais laivus ir valtis tekdavo užtraukti į krantą, vilkti nuo kranto, padedamiems žmonių ar arklių, todėl minėtini žodžiai *Pertraukimas*, *Persitraukim's* (BJ I 669) ir *Welka* (BJ I 529, BJ II 679, 688). Pastarasis vartojamas kaip J. Brodowskio užrašytoje mįslėje: *Ne gyw's gywa welka / Szepetis Utteles* (BJ I 529, BJ II 679, 688). Laivus, valtis, sielius nukreipdavo vairais, vairiniais irklais, varo plunksnomis – *Styras*, *Rudelis*, *Wairas*, *Styrėgla*, *Poczyna* (BJ II 1028). Tam pasitelkdavo *Wair-Wirwe* (Ruderband, BJ II 1028). J. Brodowskis užrašė komandą: *Wair-Wirwes atrišti* (BJ I 140). Sustojus laivus, valtis, keltus pritvirtindavo inkarais. Žodynai pateikia du sinonimus: *Inkoras* (BJ I 83) ir *Kattas* (BJ I 83). Todėl, be inkaro, liepdavo ir *Kattą imesti* (BJ I 83). *Tikkras inkaras* – tai svarbiausias stiprus inkaras (BJ I 83). Inkarai buvo rišami storomis tvirtomis virvėmis *Wirwe*, *Inkoro*, *Katto Wirwe*, *Kardielus Inkoro*, *Katto Kardielus* (BJ I 83) ar lynais *Lyna Katto*, *Lyna Inkoro* (BJ I 83). XIX–XX a. riestą valtį nosį žvejai vadino ragu. XVIII a. žodynai pateikia tik tiesioginę žodžio reikšmę – galvijo *Raggas*, *tris Raggai* (BJ I 645). Laivuose buvo įvairių durų, dangčių su rankenomis *Knypkas* (BJ I 685). Laivuoju naktį ar tirstame rūke buvo svarbu saugotis susidūrimų su kitais laivais. Siekiant to išvengti, buvo degami žvakių ir lajaus žibintai, deglai *Liktarna*, *Liktis*, *Liktėle*, *Waško Liktis*, *Lajaus Liktis*, *Žibnyčia*, *Žibburys*, *dégancze Smancycze* (BJ I 806, BJ II 715). Nesudėtingą remontą atlikdavo pati laivo įgula ar žvejas. Suplyšusios burės lopytos lopais – *Lopas* (VZ 188). Borto tarpus tarp lentų užkaldavo įmirkytų linų, kanapių pluošto kamšalu. Tarpams tarp lentų užkaišyti, medienai ir burėms impregnuoti naudotasi natūraliomis medžiagomis: *Deggu-*

Kuršių nerijos žvejys, 1940 m. Lietuvos jūrų muziejaus rinkinys

tas (VZ 180), *Smalla* (VZ 195), *Derwa* (VZ 180). Bitumas – *Kalno Waškas*, *Lippikai* (VZ 187, BJ I 365) – buvo žinomas, tačiau tokiems darbams per brangus.

Laivadirbystė yra atsakingas amatas. Iki pat XIX a. antrosios pusės ji priklausė profesionalų susivienijimų cechų sričiai. Amžininkai liudija lietuvininkų nagingumą apdirbant medieną, tačiau dėl diskriminacinių XVIII a. cechų nuostatų tapti laivadirbystės meistrų buvo negalima. Statant valtis, upių ir jūrų laivus, jie galėjo dirbti samdomais ar pagalbinais darbininkais¹⁰. Pati statyba vadinta *Budavoti*, *Budawoti* (VZ 179), *Budawone* (BJ I 301), *Dailidydste* (BJ I 302), *Pakurti*, *Apbudawoti*, *Pabudawoti*, *budawoti* (BJ I 754), *ant to budawoti* (BJ I 634), *Kurti* (VZ 187). Žodynai nepateikia dailidžių – *Budawones Mistras*, *Budawoninkas*, *Budawotojis* (BJ I 305), *Budawonininkai*, *Budawoninkai*, *Remėstininkai*, *Dailidės*, *Remėsai* (BJ I 302), *Mūčininkas*, *Muczininks* (VZ 189) – specializacijos. Tačiau žemiau pateikiami terminai turėjo

¹⁰ Padėtis pakito tik XIX a. Plačiau apie burlaivių statymą XVIII a. žr.: Adomavičius, Romaldas. Laivų statyba Klaipėdoje XVIII a. pabaigoje. *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Vilnius, 2009, p. 115–135.

būti žinomi ir jiems. Darbus prižiūrėdavo *Budawonės Užweizdas* arba *Cimernink's* (BJ I 302). Lentų pjovėjai vadinti *Dielininkas* (VZ 181), laivavinių kalėjai *Negelnink's* (BJ II 848). Sakyta: *Ant darbo numanai gera Remesninką* (BJ I 116). Šie darbus darydavo gausybe instrumentų – *Rikai Cimerninko* (BJ I 305). Medžiui apdoroti naudotas *Gelležies Kilyš* (BJ I 722), *Gelležinni Sklutta* (BJ I 722), *Gelležinnis klopas* (BJ I 722), *Pjuklėlis, Zogėle* (BJ II 240), *Teslucia Wedėga* (BJ I 610). Statybai tinkama mediena vadinta *Budawonės medis, Cimermedis, Rastai* (BJ I 302)¹¹. Tačiau dažniau laivadirbiai naudojami jau supjautomis plonesne *Lenta* (BJ I 477, VZ 187) ir storesne *Derna* (BJ I 477, VZ 207) ar *Lota* (BJ II 675). Pasižymėję vinių vietą – *Winnu Wieta* (BJ II 848) jas jungė varinėmis vinimis – *Warinnos Winnis* (BJ I 685, BJ I 694), *Patkawos Winnis, Up/guolis, Uknorius* (BJ II 435). Tam tekdavo *Imušti Nėgeli* (BJ I 714), *Kabbemis prikabinti* (BJ I 97), *Prikalti su Winnimi* (BJ I 97), *Winnys, Winnele, Winnį imušti, winnimis primušti* (BJ II 848), *Įkalti Winni* (BJ I 714), *Lototi, Lotas plėšt* (BJ II 675). Sureštus laivo špantus reikėjo *Įtwerti* (BJ I 702) ir *Apkalti, apkaldinti* (BJ I 714). Taip *Winnimis primuštas* (BJ II 848), *Pritaisytas* (BJ I 702) dirbinys virsdavo laivu. Ši ne kartą dar tekdavo *Gelležimis padrutinti, Winnimis padrutinti / prikalti* (BJ II 283). Kol pakeldavo galinę borto lentą *Wainikkas* (BJ I 481), reikėjo ir *Pergrežti, pragrežti, praskwerbti, įgrežti* (BJ I 477), *Įgrežti* (BJ I 697). Tam naudoti *Gražtas, Grežtojis, Granžtas, didis grąžtas, Gražtėlis, Twor-Gražtis, Lot'-grąžtėlis, Winnu grąžtelis macynikas, Sikgrąžtis, Apšacu grąžtelis* (BJ I 477), *Lotgrąžtis* (BJ II 675). Įvairiems tvirtinimams naudotos grandinės: *Lencugas* (BJ I 682), *gelležinni Lencugai* (BJ I 725), *pinte nupintas Lencugėlis, Suktas Lencugėlis* (BJ II 140, BJ II 999). Pakelti ir pritvirtinti – įvairūs kobiniai: *Nėgelis, Wirbalas ir Wagis* (BJ II 848). Meistro vardas turėjo garantuoti, kad atliktas darbas bus tobulas, t. y. *Aprepnas* (VZ 178).

Kita su laivadirbyste ir laivyba susijusi sritis buvo virvininkystė bei lynininkystė. Jas gaminantys meistrai vadinti *Wirwinink's* (BJ II 244, 999). Pagal paskirtį ir dydį daryta: *Lyna, Wyrzis, Strangas, Wirwe, Wirwėle, Wirwutte, Ryšys, Szien Weža* (BJ II 1047), *Dwilinka Wirwe* (BJ I 630), *plona Wirwėle* (BJ I 841). Žinota karnų virvė – *Geinis, Lunkų Wirwe* (BJ I 414), *Kanapju Wirwe* (BJ II 247), *Wirwes warinnes* (BJ I 685). Jas darydavo ne tik iš pluošto – *Skere liai, Skerelei, Skareliai* (VZ 195), bet ir plaušų – *Plauszai* (VZ 191),

Lunkas, Lunkai (VZ 188). Sakyta *Wirwe patraukyti; Wirwe / Stranga surinkti / sumegzti* (BJ II 1047), *Weju, witi, Suweju Wirwes* (BJ I 641), *Sznurą ant ko isztempti* (BJ I 590), *Wirwes uždėti, Wirwju* (BJ I 100). Beveik pasibaigusi, išleista virvė vadinta *Sznuras išeit* (BJ I 165). Dėl tvirtumo vertinta *Trilinka Wirwe ne weik truksta* (BJ I 645). Virvininkų ir jų amato žodyną baigiame žodžiu, reiškusiu įvijas, įsisukęs – *Pranarus* (VZ 192)

ŽVEJYBA

XVIII a. žvejyba buvo vadinama taip: *Žwejiste, Žuklyste, Žwejawimas, Žuklawimas, Žwejuoti, Žuklauti, Sužwėjoti* (BJ I 870). Kartais akcentuotas pats veiksmas: *Žuwis Sugaut* (BJ I 870), *Žuwis gaudyti, Žuwu gaudim's, Žuwis žwejuoti, (BJ I 870), Žuwis ištraukti* (BJ I 860), o kai kada – sėkmingumas, tad vartoti žvejybos sinonimai: *Žuwu laimejims, gawims* (BJ I 870). Sėkmė siejama su laime ir palaima: *Gilukkis, didis Gilukkis, gerra Palaima / gilukki turrėti* (BJ II 160), *Palaimingas, palaimingu but, palaimingas, Czestlyway, laimėti, passisekti, Sektissi, tūlam sėkasi, gerray sektissi, laimingay sektissi*, (BJ II 163). Tokia samprata kreipia į lemties, likimo sureikšminimą. Nors pripažįstama, kad svarbu pasirinkti *Žuwingas* (BJ I 873) vietas, tokias kaip užutėkis – *Salpa, Salpėle Žuwų* (BJ I 873). Iš bažnyčiose skaitomo Naujojo Testamento buvo žinoma ir simbolinė reikšmė: *Žmones žwejuoti* (BJ I 809). XVIII a. žvejyba Kuršių mariose griežtai reglamentuota. Nustatyta, kada, kur, kokiomis priemonėmis ir kam galima žvejoti. Nuo XVI a. nebesitenkinta pavieniais paliejimais, bet kurti šią veiklą raštu reglamentuojantys *Dawadas, Twarka, Prirėdijimas, Su- pridawadijimas* (BJ I 103). Taisyklėmis siekta nustatyti renkamus mokesčius, užtikrinti jų išrinkimą, apsaugoti nuo neekonomiško išteklių eikvojimo. Jūroje panašių administracinių ribojimų būta mažiau. Tačiau dera paminėti duoklės mokėjimą reiškusius žodžius: *Čyzioti, čyžuoti, czizjoti* (VZ 180) ir duoklę natūra *Czyze, Czize* (BJ III 47), dažniau pinigais – *Mezliava, Mezlewa, Meszlewa* (VZ 188). Už tvarkos pažeidimą žvejai buvo baudžiami ne tik baudomis, įkalinimu, bet ir viešomis kūno bausmėmis prie gėdos stulpo – *Dyba* (VZ 181). Už brakonieravimą dideliu mastu ar kėsiniama į tokią išskirtinai valdovui priklausiusią vertybę kaip *Gintoras, Gintar's* (VZ 182, BJ I 366, 478) grėsi mirties bausmė. Ši vykdyta pakariant kartuvėse – *Galgis*

¹¹ Trumpa žvejybos reglamentavimo apžvalga: Gaigalas, Kazys. *Kuršių marių baseino žuvys ir žvejyba*. Klaipėda, 2001, p. 213–218.

(BJ III 68). Tačiau ir tada buvo bandoma išsisukti duodant tarnautojams kyšį ar dovaną – *Balwas* (VZ 178, 207; BJ III 32)¹². Žvejybos reikalus prižiūrėjo pareigūnas *Žukmistras*, *Zugmistras*, *Žuwmistras* (VZ 201, BJ I 873). Jam padėję prievaizdai galėjo būti vadinami: *Dumčius*, *Dumczus* (VZ 181, BJ III 60), o pati tarnyba – *Dumczyste* (BJ III 60).

Vokiškuose istorijos šaltiniuose minimos šios žvejojančiųjų kategorijos: žvejai šeimnininkai, pusiau žvejai ir samdiniai. Pirmieji turėjo teisę į žūklę, verslo organizavimą, reikalingas priemones (tinklus, valtis ir pan.). Antrieji tai nuomodavosi iš pirmųjų, dirbdavo pirmiesiems ar buvo jų verslo dalininkai. Tretieji samdyti konkretiems darbams atlikti. Žodynuose pabrėžiama skirtis tarp žvejojančiųjų – *Žwėjis* (BJ II 243), *Žwejis*, *Žwejikkas* (BJ I 870) ir žvejybos verslo bei prekybos žuvimi savininkų – *Žuwinink's* (BJ I 860, BJ II 243), *Žuklijas*, *Žuwininks* (BJ I 870). Todėl abiem grupėms buvo svarbi samda, nuoma: *Renda*, *Samdas* (BJ I 117). Žuvininkai galėjo *Randoti*, *pa-Randawoti*, *Samdyti*, *Numuoti* (BJ I 118), o išsinuomoję žvejai vadinti *Randolius*, *Randolus*, *Randoninks* (VZ 193), *Randorus*, *Randawnink's*, *Samdininkas*, *Nomininkas* (BJ I 118). Žodynai nenurodo, kaip vadinti žvejojantieji drauge. Tačiau pateikia tokius galimus įvardus: *Bendray* (VZ 178, BJ III 35), *Sebrinnay*, *Sebras* (VZ 194, BJ III 249), *Taworyszczus*, *Taworiszczus* (VZ 197, BJ III 285). Paskutinis labiau siejamas su sunkiojo karo raitelio palydovais *tovariščiais*. Kartu dirbusiųjų tarpusavio santykius apibūdintų veiksmažodis *Sebrauti* (BJ III 249). Žvejota ir žuvis gabenta burinėmis bei irklinėmis valtimis: *Žuwininku Laiwėlis* (BJ I 870). Tačiau *Į Wandeni iėti* (BJ I 329) buvo galima ir kitaip. Priekrantėje žvejota įbridus: *Be laiwo į Jures eiti* (BJ I 329). Viena populiariausių žūklės su valtimis, nuo kranto ar po ledu priemonių tebėra įvairūs tinklai. Šiuos dirbdavo *Tinklu Audejei* ir *Wentru mezgejei* (BJ II 24). Buvo sakoma ir *Tinkla mėgsti* (BJ II 868), tad specializacijos pavadinimas *audėjai* ar *mezgėjai* čia sąlyginis. Tinklų gamyba turėjo tam tikrų panašumų ir su verpalų apdorojimu, audimu. Todėl jau XVIII a. galimai naudoti bendri terminai: *Szeiwa*, *Szeiwas trinti*, *Szpułoti*, *Spulojam's* (BJ II 120). Tinklai vertinti ir saugoti. Juos rūpestingai prižiūrėjo. *Tinklus taisyti* (BJ I 886) reiškė ne tik siūti, lopyti, bet ir *Issipainioti*, *išpainoti*, *išwynoti* (BJ I 277), *Į kruwa suwinot* (BJ II 24). Tvarkingai susuktas į ryšulį tinklas *Kullys*, *Atšanke*, *Motne* (BJ II 868) tolygus susuktiems verpalams – *Elungas*,

Motnyčia (BJ I 870), *Mazgytuwe* (BJ II 120, BJ II 731). Suvynioti surišti tinklai laikyti pakabinti ant kablo ar vinies – *Prie Wagio kabinti* (BJ I 102). Žodynuose pateikiami tinklo dalių pavadinimai. Svarbiausias tinklo matmuo – *Tinklo Skyle* (BJ II 736) ir *Tinklo Akys* (BJ II 868). Su juo siejami terminai: *Tekantiji Skyle* (BJ I 874), *Akkeis Tekėjimas* (BJ I 874). Neaišku, ką vadino *Tinklo Plewe* (BJ II 868). Žvejojant su tinklais naudotos kartys, kuolai ir ailiai: *Kartis* (BJ II 708), *Tinklu kartis* (BJ II 24), *Elksno Kuolas* (BJ I 733). Apie iš karčių daromas konstrukcijas tinklams tvirtinti sakydavo – *Karte primuszi aplinkui* (BJ I 593). Ją vadino *Aptwara Tinklo* (BJ II 868) ar užtvaru – *Kabalnyčia*, *kabalnica* (VZ 184). Tinklus pririšdavo ir traukdavo virvėmis: *Mitta*, *Mittos Tinklo Wirwes* (BJ II 24, 868). Juos gramzdindavo ir prispausdavo naudodami *Tinklo Szakes* (BJ II 868). Taip pat pririštus akmeninius, molinius svarelius – *Tinklo Swarzei* (BJ II 868). Tinklo vietą žymėjo ir kraštą prilaidavo ne tik kartimis, bet įvairiais plūdurais bei plūdėmis: *medinė Plude*, *Tinklo Pludes* (BJ I 890, BJ II 868). Ar tuo metu jau buvo žinomas burbulos formos plūdurais *Bumbulas*, *Kunkulas*, *Burbulys*, *Wandens Pusle* (BJ I 453), nežinia. Po šimtmečio ir vėliau taip vadinti stikliniai, metaliniai, kamštiniai, putplasčio, plastikiniai plūdurai.

Žvejyba tinklais primena medžioklę, yra aktyvi ir pasyvi. Pirmoji orientuota į vilkimą dugnu ar kitokį žuvis sėmimą – *Žuwjų valksmas*, *Tysis*, *Laima* (BJ I 873). Kita – į įvairių gaudyklių, spąstų žuvims statymą: *Spėsti ant ko tinklą*, *pastatyti Žabangus* (BJ II 868), *Tinklą spēsti* (BJ I 498), *Tinklus spēsti*, *paspensti* (BJ II 868), *Tinkla statyti* (BJ II 24), *Paspesti* (BJ I 149). Vieta su paspėstais tinklais vadinta *Spendimas* (BJ I 873). Tinklų naudojimas minimas sąvokose: *Ištiestas tinklas* (BJ I 1 253), *Tinklą nuauti* (BJ II 24), *Tinkla išėsti* (BJ II 24), *Tinkle įkloti* (BJ II 868). Šalia mįslingo pasakymo *Iš Dugno nuleisti* (BJ I 161) randame labiau suprantamą: *Tinkla užtraukti* (BJ II 24), *Iš Wandens ištraukti* (BJ I 278), *Iš Dugno Gillybes ištraukti* (BJ I 278). Apie laimikį netiesiogiai užsimenama frazėje: *Iš Tinklo ištraukti* (BJ I 278). Be bendros, visas panašias žvejybos priemones nusakančios, tinklų sąvokos, pvz., *Tinklas*, *Žwėjuo Tinklas* (vok. *Garn*, *Wade*, *Netz*) (BJ I 870, BJ II 24), *Žwėjuo Tinklas* vartota dideliame tinklui apibūdinti (BJ II 868). Pačiu didžiausiu tinklu aktyviai žūklei žodynai laiko *Newados*, *Newadas* (VZ 189, BJ II 24, 868). Juo gaudyta skirtingai – iš valčių, įbridus. Dideliu

¹² Plačiau apie gintaro rinkimo reglamentavimo taikymą: Elertas, Dainius; Vaičiulytė, Laima. Amber collecting regulations in coastal Lithuania until the middle of the 19th. c. *Vilnius dailės akademijos darbai*. Vilnius, 2001, t. 22, p. 43–51.

nevadų apvesdavo didelį vandens plotą ir sujungę galus ištraukdavo laimikį. J. Brodowski pateikia jo apibūdinimą mišle: *Stubba Langais išeit* – atsakymas *Newadas* (BJ I 870). Kitas ilgas tankus tinklas, kuriuo žvejota velkant įbridus, žodynuose minimas *Bradynys* (BJ I 873, BJ II 868). Jo variantas – dvibradis tinklas *Wedēja, Wėdėje* (VZ 200, BJ II 868). Taip pat mažas tankus rankinis tinklas *Marška* (BJ II 868). Kaip atrodė *šlampas* vadinamas tinklas ar bučius, neaišku. J. Brodowski nurodė tik tai, ką juo gaudė: *Pilna Szlampas Wėgėliu* (BJ II 127). Mažesniems tinklams apibūdinti vartotas žodis *Tinklelis* (BJ III 289). Su aktyvia žūkle sietinas apibūdinimas: *Kreiw's Traukim's* (BJ II 628). Žvejams jis nežadėjo gausaus laimikio ir reiškė lengvą minkštą vilktį. Su žvejyba graibštais ar panašiomis priemonėmis sietini *Witgarnis, Košerus* (BJ I 873). Prie pasyvos žvejybos priemonių priskirtume žodynuose minimus statomuosius tinklus: *Trigumbinne* (BJ II 24), *Trigubinnis* (BJ I 870), *Trubnicze* (VZ 198). Taip pat venterius: *Wenteris, Wentere, Wentere* (BJ I 870, 873, BJ II 24, 868). Sakyta – *Wenteres spęsti* (BJ I 870). žuvys gaudytos ir varžomis – *Waržas* (BJ I 873, BJ II 24, 231). Sunkiau identifikuoti tinklą, vadintą *Krytis, Kritis, Kritinnis* (BJ I 860, 873, BJ II 231). Gal vokiškas jo apibūdinimas *Hamen* ir *netze Haamen* sietinas su žodžiu *Hammen* – plaktukas. Tada keltina prielaida, kad taip vadintas kažkoks su kalamais kuolais statomasis tinklas. Kai žuvis „pati liūdavo į tinklus“ ar jos prigaudydavo pernelyg daug, murmėdavo: *Jau pabloda Žuwis* (BJ I 870).

Pasak lietuvininkų, *Zemojy sušal Wanduo* (BJ I 922). Užšalus ledui: *Lėd's* (BJ I 725), *Lėdlikis* (BJ I 725), *diddi Leddai* (BJ I 614) – žūklė tęsdavosi. Ji sustodavo tik šaktarpiais, kai marių paviršius būdavo nepakankamai sukaustytas – *Leddotas*, plaukė ledo *Lytis ar Ižžas* (BJ I 725). Žvejai didelėmis – *Peršautes* ar mažesnėmis – *Šaltpusnei* rogėmis (BJ II 435) traukdavo su tinklais užšalusiomis mariomis, upėmis, ežerais į poledinę žūklę. Kad einant ledu neslystų kojos, ant apavo užsidėdavo kalvio padarytus geležinius nagus: *Ekketnegelei geležinei* (BJ I 725), *Ledžegga, Ledo pentinai* (BJ I 725). Arkliai buvo kaustyti pasagomis: *Ledzinga, Patkawa* (BJ II 435). J. Brodowski užrašė frazę – *Patkawa atplėšt* (BJ II 435). Tačiau taip vadintos ir pačiužos. Ledas buvo kertamas kirviais ilgu kotu ir pentimi *ižakais* bei kirtikliais *dūromis*. Su pastaraisiais gali būti sietini žodynuose randami *Kirstuwas, Kertėklis* (BJ II 667). Pats ledo kirtimas apibūdinamas siekiamu rezultatu *Ekketi* – kirsti, kapoti (BJ I 505). Taip pat sakyta: *Ekkete prakirsti* (BJ I 136), *Iszgwerninus, iszgwerusos Skyles Ekkecziau* (BJ I 530). Prakirtus ledą eketėse buvo statomi tinklai. Į juos žuvis nukreipdavo išbaidydami. Tam po ledu

nuleisdavo lentą, į kurią mušė pagaliais. Ji vadinta *Spurtas, Spurts* (VZ 196). Poledinės žūklės patirtį rodo J. Brodowskio įamžintas sodrus posakis: *Maišoti kai' Szud's po Ekkete* (BJ I 638). Ledui išplaukus pavasarį ir dar prieš šalčius rudenį aistringi žvejai tapdavo tikrais medžiotojais. Dažnai griebdavosi net žuvis žalojančių būdų. Migruojančias neršti žuvis jie badydavo žeberklais ir perstekėmis: *Dudykle, Žuberklas* (BJ I 873). Neprofesionalūs žvejotojai eidavo su kabliukais *Meškeroti, Meškerioti* (BJ I 92, 870). Jie vadinti *Meškerėtojis* (BJ I 92) su *Mėškere, Meškere* (BJ I 92, 860, 689, 949, BJ II 231). Be kabliuko ir siūlo, meškerę sudarė savadarbis kotas: *Meškeryčia, Meškerycze, Meškeryt Kotis, Rikšte* (BJ I 92, 870). Žvejyba meškere sunkiai įsivaizduojama be masalo, kurį žodyne vadina: *Meškerių pėns* (BJ I 82). Meškeriotojams visais laikais buvo svarbu tinkamai priišti virvę – valą prie koto ir kabliuko. Todėl čia vėl paminėsime mazgus: *Mazgas, Mazga mezgu, mazgėlis, mazguotas, be mazgo, meksti, mazgioti, mėgsti, sumazgioti, n'atmazgotini Mazgai, Mazga mėgsti* (BJ II 591).

Pagautą žuvį stengtasi ilgiau išlaikyti gyvą ir šviežią. Kartais ji buvo dedama į prie žvejų burvalčių rišamą ir tempiamą vandenyje medinę talpą su skylutėmis ar dirbtinį vandens telkinį: *Skiaure, Skaurė, Žuwų Skryne, Skrinele, Žuwenyčia, Prudas* (VZ 194, 195, BJ I 860). Didelius žuvų kiekius iškraudavo ir gabendavo neštuvais bei karučiais: *Neštuwe, Lengweše* (BJ II 155). Pernelyg sunkiai ir daug norėjusiam nešti primindavo: *Wežimėlis tam Padaryt's* (BJ II 155). Mažesnis žuvų kiekis likdavo pačių žvejų poreikiams. Šeiminingės iš jų gamino įvairius patiekalus ugniakuruose – *Pelenas* (VZ 191) ar ant trikojų – *Reketis* (VZ 193). Žvejai ir žuvininkai siekdavo *Žuwis parduoti* (BJ I 873), o kiti, pvz., *Silkiu pirkti* (BJ II 915). Tad turėjo vartoti prekiavimą apibūdinančius žodžius – *Prekyste, Weikalas, Kupczawimas, Kupczyste, Kupczauti, Prekėti, Turgawoti, Wartuoti, Sprowawoti, Annoti, ant Prėkios wėsti, Prekyste ješkoti* (BJ II 629, 239, 240). Žuvys virsdavo preke – *Tawors, Prėke* (BJ II 629, 239, 240), o parduoiant prekes siekta užsidirbti. Žvejams buvo gerai pažįstamos galutinį rezultatą apibūdinančios sąvokos – *Pelnas, Turtas, Nauda, Piewaisus, Pirmones, Waisus, Lobis, Winninge, Užžyčkas, Dowana, Pėlnas, Užkaupas / Palukanos, Žiskas* (BJ I 709, BJ II 135, 136). Norėta *Žiska ieškoti, pelnyti, laimėti, nupelnyti, nusipelnyti, Naudint, Nauda wyt* ir gauti *dešimteriopa Nauda* (BJ II 135, 136). Kai kuriems tekdavo tik *giediškas Pėlnas, biauri Nauda* (BJ II 135). Po nesėkmės dūsaudavo – *nieko kuomi ne laimėti* (BJ II 135) ir *Kas man pelnu buwo* (BJ II 135). Teisindavosi, kad buvo *apžaisti, apgauti* (BJ II 136). Sandėrio metu buvo svarbu nustatyti kainą –

Čienė, *czienne* (VZ 180). Kaina, kurios laikomasi parduodant, vadinta *Turgus* (VZ 198). Žuvis buvo parduodama urmu, vienetais, talpomis ir svoriu. Visą parduodančiojo iš karto pagautą vienu ar keliems laimikį urminėje prekyboje buvo svarbu įvardyti, pvz., *Silkiu Szwyta* (BJ II 915). Konkretesnis žuvų kiekis galėjo būti apibūdinamas laikymo, grupavimo, gabenimo priemonių vienetais. Sudėtos žuvų kaugės vadintos: *Kaupas* (VZ 185), *Pišusas* (BJ I 860). Kartais žuvys buvo surišamos į ryšulius: *Klumokas* (VZ 185). Jos pilamos ir į talpas: *Kibiras, Kibbiras* (VZ 185), *Viedras, Wėdras, Wiedras* (VZ 200), *Spandis* – kibiras (VZ 196), *Silkiu Baczka* (BJ II 915). Kraunamos į krepšius: *Kalikas* (BJ II 239). Svoriumi nustatyti naudotos svarstyklės su svareliais – *Swaras, Swartis, Paswerimmas, Swar's* (BJ II 135). Kada kiekis nusakomas pagal *Swarti, pagal paswerima, sere, Swarču* (BJ II 135), galėjo kilti ginčų dėl svarmenų tikslumo. Pastarieji apibūdinami atsižvelgiant į kokybę, patikimumą ir dydį: tikras *Swartis, ne gėr's Swartis, dvilinkas Swartis, Tuleropas Swartis, didis Swartis, mažas Swartis* (BJ II 135). Neretai iš žuvininkų didelius žuvų kiekius urmu supirkdavo pirkliai ir prekeiviai: *Taworninkai, Kupczus, Kupczelnink's, Kupczuwene, Taworninke, Kupczelninke, Kupczius, Wertelka, Wertėlnink's, Wertikkas* (BJ II 629, 239, 240). Su jų pagalba ar tiesiogiai žuvis patekdavo į prekyvietes ir turgavietes: *Žuwu Turgus* (BJ I 873), *Turgaunyčia, Turgau-nicze* (VZ 198), *Rinka* (VZ 193), *Bazares* (BJ I 310). Tuo metu buvo sakoma, kad parduodama *Ant Rinkaus, Ant Turgaus* (BJ I 78). Turgus iš tolo klegėdavo, margavo, skleidė kvapus. Tad apie žioplesnį užrašyta, kad *Už Nosies Turgaus nereggi* (BJ I 461).

ŽUVYS

Ašimi, apie kurią sukosi ir sukasi žvejų kasdienybė, išlieka žuvis: *Žuwis* (BJ I 866); *Žuwėle* (BJ I 870, 873); *Žuwyte* (BJ I 870). XVIII a. sakyta: *Žuwis pašoko* (BJ II 319). Tuo metu net į mylimą merginą buvo kreipiamasi kaip į sunkiai pagaunamą gražią žuvį: *Mano Žuwyte gražiji* (BJ I 829). Šį posakį J. Brodowskis prilygina vokiškiems *mei Schatzchen, mei Hertzchen, mein allerliebste*: mano brangenybė, mano širdelė, mano mylimiausioji. Teigė, kad „*lietuviškai tai gražiausia moteris*“ (BJ I 829). Žuvis buvo vertinta kaip kokybiškas maistas. Todėl apie vaikų nedėkingumą tėvų atžvilgiu sakyta: *Tew's pėn' Waikus Žuwimis, o Waikai Tėwq Szunnimis* (BJ II 539).

Nagrinėtuose XVIII a. žodynuose vokiškų žuvų pavadinimų yra daugiau nei lietuviškų. Matyt, dalies lietuviškų įvardų žodynų sudarytojams sužinoti nepavyko. Jie mini šias žuvis: *Asetras, Eršketras, Erszketras* – eršketas (VZ 178, VZ 182), *Aukszle* – aukšlė (VZ 178), *Baltos Žuwis* – Sykai (BJ I 869), *Buišė, Buisze* – kuoja (VZ 179), *Dewynakkei, dewyn Akkiei* – nėgė (BJ I 869, BJ II 867), *Diguczei / Wilkuczei* – žuvis dyglė (BJ 869), *Ežers, Ešerys* – ešerys (BJ I 285, BJ I 866), *Egžlys, Egzlei, Ežegys, Ezzegijs, Ežgys, Ezgijs* – pūgžlys (VZ 207, 208), *Gružė* – gružlys (BJ I 869), *Karosas* – karosas (BJ I 869), *Karpa* – karpis (BJ I 869), *Karšis, Karszis, Palszos, Blėjes* – karšis (VZ 184, BJ I 501, 866), *Kulperšis* – pūgžlys (BJ I 869), *Lašiša, Laszisz, Lašišas* – lašiša (VZ 187, BJ I 869), *Lidekka, didele Liddeka, Liddekaite, Liddekėle* – lydeka (BJ I 869; BJ II 279), *Lin's, Linnas, Lynas* – lynas (BJ II 179, 708, 851), *Malė, Malle* – rainė (VZ 188), *Mekšras, Mekšra, Mekszras, Menszras* – kuoja (VZ 188, BJ I 869), *Menkė, Menke, Menkes* – menkė (VZ 188, BJ I 633, 869), *Piplis* – žuvis vijūnas (BJ I 869), *Plekstė, Plekstes, Pannos Marijos Žuwis, Wienpusis, Plake* – plekšnė (VZ 192, BJ I 889), *Ragota Žuwis* – vėjažuvė (BJ II 432), *Rapė, Rape* – karpinių šeimos žuvis (VZ 193), *Szapals* – šapalas (BJ I 602), *Sielawa, Murenka, Mureina* – seliava (BJ I 869), *Silkis, Silkis, Silkiu, Sylkis* – silkė (BJ I 869, BJ II 915), *Szmėrles* – žuvis *Cobitis fossilis* (BJ I 869), *Sterka* – sterkas (VZ 196), *Stinta* (BJ I 869), *Strepetyš* (BJ I 869), *Szalwis* – šalvis (VZ 196), *Szamas, Szarmas* – šamas (VZ 197, BJ I 869), *Szapalas* – šapalas (VZ 197), *Juru Ungurys* – jūros ungurys (BJ II 784), *Maru Unguris* – marių ungurys (BJ I 866), *Wėgėle, Kwappa* – vėgėlė (BJ I 869, BJ II 959), *Žiobras, Žobras* – žiobris (VZ 201). Palyginimui pateikiame žuvų klasifikaciją Fr. Kuršaičio žodyne, vartotą prabėgus šimtmečiui: jūroje gyvenančios žuvis – *menkė, -ės, plėksstė, -ės, silkelė, -ės, sturys, -io / stėrs, -io*; mariose gyvenančios ir upėse neršiančios žuvis: *lassissa, -os / lassis, nėgis, -io, sykas, -o, ssapalas, -o*; marių žuvis: *osska, -os, pūkys, -io, stėrkas, -o, stinta, -os*; marių ir upių žuvis kartu: *bruissė, -ės, bėrsskis, -io, esserys, -io, karssis, -iės, kwapė, -ės, lydeka, -os, plakis, -io, rūdawa, -os, sporė, -ės, taparas, -o, ungurys, -io, žiobris, -io*; upių žuvis: – *auksslė, -ės, grundulas / gružas, -o, ssamas, -o, pelkynų žuvis: karosas, -o, lynas, -o, pyplys, -io*¹³. J. Brodowskis kelis kartus užrašė mįslę apie lyną: *Lin's, Linnas* – *Žuwis Žole wienu wardu* (BJ I 866, 869), *Žuwis Žole wienu Warduo* – *Lynas* (JB II 179), *Žuwis Žole wienu wardu / Lynas, Linnas* (BJ II 708, 851). Jo žodyne plekšnės pavadinimas *Pannos*

¹³ Kurschat, Friedrich. *Worterbuch der Litauischen Sprache*. Halle, 1883, Bd. 2, S. 530.

Marijos Žuwis nurodo į etiologinę sakmę apie šių žuvų kilmę: „[...] Keliudama Švč. Mergelė Marija labai išalko, įkišo ranką į vandenį ir ištraukė žuvį. Suvalgiusi pusę tos žuvies, Švč. Mergelė pasisotino ir paleido atgal į vandenį, kad gyventų. Tai todėl ir šiandien dar žmonės plekšnes pavadina Švč. Mergelės Marijos žuvimis“¹⁴.

Žodiniai suteikia žinių apie žuvų sandarą, organus ir jų perkeltinę reikšmę. Žuvys buvo skirstomos į *Žuwis su Žvynais / be žvynu* (BJ I 873). Panašiai buvo rūšiuojami ir žmonės, nes žuvies *Žwynai, Žwynėlis* (BJ I 873) turėjo dar vieną reikšmę. Taip vadintos smulkios monetos ir pinigėliai: *Žwyneli, Žwynelei*. Apie karčemas, parduotuves, įstaigas sakyta: „Tu ne išeisi iš ten, ikki paskiausi *Žwynėlį užmokėsi*“ (BJ II 299, 300). Užrašyti kiti išoriniai žuvies požymiai: *Žuwies pilwas* (BJ I 873), *Žandai Žuwies* (BJ II 536), *Pažaunes* (BJ I 870, 873), *Pėleks* (BJ I 830). Viduje esantys organai vadinami viduriais: *Widdurus* (BJ I 274). Iš jų minimos: *Žuwies Kepenas* (BJ I 873), *Žuwies Tulžis* (BJ I 870). Čia esantys skysčiai vadinami *Žuwų Wanduo* (BJ I 873). Valantys ir valgantys žuvį susiduria su kaulais, ašakomis: *Ašaka* (BJ I 870), *Žuwu Kaulai, Pišbėns* (JB I 870). J. Brodowskiis užrašė tokį posakį: *Kamme Žuwis be ašaku, Mėsa be Kaulu* (BJ II 179). Prieš nerštą pagautos žuvys būna su ikrais – *Ikrai* (BJ I 870, 873) ir pieniais – *Apnaršai* (BJ I 873). Neršto metu nusilpusias žuvis buvo galima semti kibirais. Apie jų knibždėjimą sakyta: *šnabžda Žuwis* (BJ I 873). Tačiau buvo skiriamos ir gyvavedės žuvys: *Waikwede* (BJ I 873). XVIII a. žuvys rūšiuotos įvairiai. Pagal sugavimo vietą: *Žuwis Maru, Juru, Uppes* (BJ I 873), *Juru Zuwis* (BJ II 784), *Uppes Žuwis* (BJ I 894). Panašiai kaip ir vėžiai: *Jurų Wežys, Akmen's Wežys, Uppės Wežys* (BJ II 620, 784), *Uppes Wežei* (BJ I 894). Taip pat – pagal dydį: *Žuwis dideles, mažose* (BJ I 873). Žvejams, pardavėjams ir pirkėjams buvo svarbu vertinti bendrą kiekį: *didde žuwjuo daugybe* (BJ I 860); *labbay daug Žuwu turrėti* (BJ I 860). Didelis kiekis galėjo būti nusakomas ir kitais žodžiais, reiškusiais gausą, perteklių: *Pilnystė, Pilnyste* (VZ 191), *Apstas* (VZ 178), *Gannole* (VZ 182), *Prašmatas, Prszmatas, Prašmatus, Praszmatas* (VZ 192). Rinkai buvo svarbus kokybės apibūdinimas. J. Brodowskiis skiria tokias teigiamas kategorijas: *Žuwis Szcwiežios* (BJ I 873), *geros Žuwis / gražies Žuwis* (BJ I 873), *Žuwis Gywos* (BJ I 873), *Žuwis Walgomas* (BJ I 873). Prie jų šliejasi tinkluose spurdanti – *plekšė žuvis* (BJ I 873, 874). Neigiamai apibūdinamos maistui netinkamos ar mažiau tinkamos: *ladokos, negeros,*

menkos žuvis (BJ I 873), *Žuwis ne gyvos* (BJ I 873), *Žuwis numirruses* (BJ I 873), *Žuwis Senas* (BJ I 873); *Senas Žuwis* (BJ I 829), *Sapuwusi Žuwis* (BJ I 829), *Žuwis pripuwuses* (BJ I 873). Buvo siekiama: *Supuwuses Žuwis šalin numesti* (BJ I 829). Likusias reikėjo *Žuwis skusti* (BJ I 873), *Žuwis skrosti* (BJ I 873, BJ II 1004), *Žuwi išdarryti, iškrosti, išskrosti, pleikti* (BJ I 258, 261, 870), *Widdurus išimti* (BJ I 274), *Žuwi pusiau perkirsti* (BJ I 860). Kai kurioms tekdavo ir *Ašakas išrinkti* (BJ I 870). Pagal paruošimo maistui būdą *Žuwis walgit* (BJ I 870) skirstyta: *Žuwis nesuditos* (BJ I 873), *Žuwis Suditos* (BJ I 873), *Žuwis keptos* (BJ I 873), *Žuwis Wirtos* (BJ I 873), *Džiwintos Žuwis* (BJ I 873), *Žuwis nevirtos* (BJ I 873). Sudėjus jas *Suditi, apsuditi* žuvys įsisūrėdavo. Todėl prieš valgant tekdavo *Suditas Žuwis mirkyti* (BJ I 873). Statinėse nusistovėjęs *Silkiu Rasalas* naudotas maistui pagardinti (BJ II 915). Kiti žodynuose paminėti žuvies paruošimo būdai: *Žuwis iš druskas wirtos* (BJ I 873), *Žuwis iš sviesto wirtos* (BJ I 873), *Žuwis Swiestu Grietinne uždaryti* (BJ I 854), *Žuwu Srubba* (BJ I 873). J. Brodowskiis užrašė vertinimą: *Žuwis kaip Žuwis, bet Srubba geresne* (BJ I 870). Nagrinėtuose žodynuose nefiksuojamas žuvų rūkymas ar valgymas žalių. Juos mini etnografiniai žvejų buities aprašymai.

Žvejų pasaulio pakraštyje aptiktume netiesiogiai su žuvimis susijusių realijų. Kai kurios iš jų fiksuotos nagrinėjamuose žodynuose. Be žuvies, mėgti jūrų, upių ir akmenų vėžiai. J. Brodowskiis pateikė mįslę: *Struolis Szille, Kreiwulis Danguj', Strumbloks Ežere* – atsakymas: kiškis miške, mėnuo padangėje, vėžys vandenyje (BJ II 215). Jis mini ir valgytojui gerai žinomas vėžio dalis: *Wežiu Kewalas* (BJ II 620), *Wežiu Žnyples / žirkles / žnybju / Pėlek's* (BJ II 620), *Wežiu Girnos / girnėle* (BJ II 620). Upių, marių, jūros pakrantėse žmonės rasdavo kriauklių: *Kraukle* (VZ 186), *Juru Kraukle* (BJ II 784). Tam tikrų nepatogumų paupiuose keldavo bebrai: *Webrus* (VZ 208). Čia dėl žuvų žvejai varžydavosi su gyvūnais – *Udra, Obšrus, Obšczrus* (BJ I 873) ir paukščiais jūrų ereliu *Žuwedra* (JB I 870) ar kormoranu *Suwedra* (BJ I 870). Paukščių pavadinimuose skamba vienodas vertinimas – žuvies ėdimas. Galima numanyti, kad žvejai už sulesamas žuvis jų nemėgo. Mažytes žuvytes gaudantis tulžys – *Ledo / Maru Paukštis* (BJ I 725) – vertintas neutraliai. Mariose ir jūrose pasitaikydavo nuostabą keliančių dalykų, vadintų *Maru Dywai* (BJ II 784). Jūroje žvejams retai, bet tekdavo susidurti su banginiais: *Eršketrys, Erszketrys, Erszketris, Erškėtra, Bangos Žuwis* (VZ 182, 207, BJ I 869). Pavadinimas

¹⁴ Kiseliūnaitė, Dalia. *Pamarių sakmės*. Klaipėda, 2010, p. 59–60.

nurodo, kad banginis sietas su didžiausia vietos žuvimi – eršketu. Galbūt banginiai neskirti ir nuo Baltijos jūros delfinų. Viena aišku, kad banginiai, delfinai buvo laikomi žuvimis. Dažniau tekdavo sutikti ruonių: *Ruonis, Ronis* (VZ 193). XIX–XX a. Mažosios Lietuvos dainose apdainuojami jūrų veršiukėliai⁵. J. Brodowskio žodyne randame vokišką ir lietuvišką *Juru Weršis* (BJ II 787). Neaišku, ar tai veršio pavidalu jūroje, pakrantėse pasirodanti mitologinė būtybė, panaši į anglų *Brag*s, ar realaus gyvūno įvardas. Tokiems paslaptingiems padarams tenka priskirti žodyne užfiksuotą: *marinnis Smakas* (BJ II 784). Iš egzotiškų kraštų laivais jūreiviai parsigabendavo keisčiausių gyvūnų. Karaliaučiuje ir Klaipėdoje lietuvininkai galėjo pamatyti net atsivežtų beždžionių: *Beždzenka, Bezdona, Juru Kate* (BJ II 784).

GAMTINĖ APLINKA

Žodinių informacija apie XVIII a. laivybą ir žvejybą Prūsijos Lietuvoje būtų neišsami neįvertinus gamtinės aplinkos, kurioje tai vyko. Jos pagrindą sudarė jūra, marios, upės, ežerai ir aplinkinis kraštovaizdis. Šis supo uostas – *Ostas* (VZ 199), *Glewe* (VZ 182), prieplaukas – *Prieplauka, Prieirra* (BJ II 211) ir pajūrio vietoves – *Pamari gullis Daikt's* (BJ I 85). Priklausomai nuo metų laiko, meteorologinių sąlygų, kraštovaizdis įgydavo skirtingų bruožų. Dabar aptarsime tik pagrindinius iš vandens pastebimus kraštovaizdžio elementus, vandenų, orų, vėjų apibūdinimus. Neliesime orientavimuisi svarbių astronominių, laiko, pasaulio kryptių klodo. Jo nagrinėjimas galėtų tapti savarankišku tyrimu.

Siejamame su žvejyba ir laivyba Prūsijos kraštovaizdyje į akis krito šlapios, užliejamos ir pelkėtos vietos. Jos supo upių žiotis ir senvages. Todėl plaukiant upėmis, mariomis, kanelais ar keliaujant prie jų tekdavo išgirsti *Klampus* (VZ 185), dumblinas, purvinas – *Mulvinas, -a, Mulvuotas, -a, Mulwins, Mulwots* (VZ 189). Tokioms vietoms turėjo daug apibūdinimų: *Pelké, Pélke* (VZ 191, BJ II 959), *Plyne* (VZ 192, BJ II 959), *Klampyne* (VZ 185, BJ II 959), *Bangstas* (VZ 207), *Burlungis* (VZ 179, BJ II 959), *Smukine* (VZ 195), *Purwynas* (VZ 192), *Lugas, Luggus* (VZ 187, BJ II 959), *Luns* (VZ 187), *Lekmene* (VZ 187), *Mulwe* (VZ 189, BJ II 959), *Rudynas, Lulynas, Dubburys, Balla, Tekmene* (BJ II 959). Kelias, atsirėmęs į vandens kliūtį, bėgo brasta – *Esé* (VZ 207). Anksčiau ar vėliau keliauninkas pasiekdavo ribą, už kurios prasidėdavo ar baigdavosi vandenys. Visa didybe atsiverdavo *Priemares*

(BJ II 784) ar *Pa- Uppij* (BJ I 76). Nustebeš jis galėjo stebėtis *Ir plattu su Krasztu, ir gillu su dugnu* (BJ I 510, 737). Riba vadinta įvairiai: *Rakas* (VZ 193), *Kraštas Ežero, wissuose Kraštuose, Wiename Krašte* (BJ I 737), *Kampas* (VZ 184). Nuostabos pajautą jaučiame pagyrūno apibūdinime: *Iš tolo ir Mares išlaka, o priėjes nei Krašto* (BJ I 737), *Iš tolo ir Mares išplaka, o priėjes nei kraštos* (BJ II 784). Pakrantėse smėlio balsvumą, dumblo juodumą, žolių žalumą papildė svyruonėlė *Nendré* (VZ 209). Jos patamsėję stiebai išsiskirdavo sniego baltume žiemą. J. Brodowskio užrašytoje mįslėje pabrėžiama nendrės galia: *Balta Awis, juoda Galwa, Lédq praperde – Nendre, kurros Wiršus juods, leda praperde jiji aukščiaus ledo, negal je užšalti* (BJ II 264). Iš vandenų žvelgiantieji į nutolusį krantą lygioje jo linijoje pirmiausia išskirdavo kalvas – *Kalwa* (VZ 184), *Kaukara* (VZ 185), *Rywa* (VZ 193) ir šių šlaitus – *Kraušius* (VZ 186). Kuršių marių pakrantėse dunksojo kopos: *Kopos* (VZ 186), *Kalnai* (VZ 184), *Randuwos* (VZ 193). Įlanka ar lagūna vadinta *Wingis, Kreiwummas Maru* (BJ II 627), *Juru Wingis* (BJ II 784), o siaura įplauka: *Susmauka* (VZ 196); *Sansmoga Jurų* (BJ I 741), *Itoka* (BJ I 710), *Ištoka* (BJ I 894), *Ištekkėjims Wandenu į Mares* (BJ I 258), *Maru Nutekėjimas ir attekėjimas Jurų* (BJ I 673). Protaka pavadinta ir *Trainis, Traininnis* (BJ I 120). Tarp upių esanti teritorija buvo tiesiog *Tarpuppis* (BJ I 93). Tačiau net atviruose vandenyse slypėjo pavojus. Kelią galėjo pastoti *Uola Mariesa* (BJ I 850), *Uppėlu Akmens* (BJ I 258).

Žvejybai ir laivybai svarbiausia kraštovaizdžio dalis – vandenys – *Unduo, Wanduo* (VZ 199, 210). Patys vandenys žodynuose skirstomi pagal rūšį. Trykštantys gruntiniai vandenys: *Szaltinnis, Wersme, Pawersmis* (BJ I 510). Tekantys vandenys: *Latakas* (VZ 187), *Upė, Uppe* (VZ 199). Upės vingiai minimi J. Brodowskio užrašytoje mįslėje: *Kur tek-ti Kriwe, kas taw rup' Skuste (Kriwe Uppe, Skuste Piewa)* (BJ I 282, 894). Stovintys dideli vandenys, kaip natūralus ir neužtvinktas *Ežers Sawwalnin's bedugnis* (BJ II 300). Panašiai vadintas baigiantis užakti ežeras, liūno akivaras, mažesnis stovinčio vandens klanas – *Eszeruklijs* (VZ 208), *Ežeruklis* (BJ II 643). Dirbtiniai tvenkiniai ir iškasti vandens telkiniai – *Prudas* (BJ I 873), *Koželka* (BJ I 870, 873), *Ežers* (BJ I 873). Žodynai tvenkinius su užtvanka vadina *Prūdas* (BJ II 300), o mažą iškastą telkinį – *Koželka* (BJ II 300). Didieji vandenys vadinti skirtingai – *Juros, Jures* (VZ 183, 208, BJ II 219, 784) arba *Maros, Merios, mares* (BJ II 784, BJ II 300, BJ II 219). Tačiau abi sąvokos vartotos ir kaip sinonimai. Tam

⁵ Elertas, Dainius. Bangpūčio mitologema baltų pasaulėžiūroje. *Po muziejaus burėmis. Muziejinių darbų ir įvykių kronika*. Klaipėda, 2010/1, p. 79.

tikri skirties požymiai leistų labiau identifikuoti *Juros*, *Jures* su platesniais vandenimis nei Kuršių marios. *Jūrės*, *jures* siejamos su okeanu, t. y. vandenynu (VZ 183, 208). *Pakrantės* ar *pajūrio* sąvoką nusako terminas *Pakruša Jurų* (BJ II 219), nors su jūra siejamo vokiško žodžio *Meerisch* leituviškas atitikmuo žodyne yra *Maringas* (BJ II 784). Bet kokiu atveju, žvelgdamas į bekraščius vandenį, XVIII a. lietuvininkas galėjo atsidusti – *Wienas Marres* (BJ I 722). Žodynuose daug vietos skirta vandeniui ir jo savybėms: *tėkas Wanduo*, *gyvas Wanduo*, *lipdes Wanduo*, *pludžias* (BJ I 889), *Wanduo twistas* (BJ I 134), *Wandenis užtwysta* (BJ II 315), *Wanduo tykus alle gilus* (BJ II 196, 199), *Drumstum's Wanden's* (BJ I 614), *Uppes Wanduo* (BJ I 894), *Zemojy sušal Wanduo* (BJ I 922). Vandenių pažinimą pastebime užrašytuose posakiuose. Apie gerai sulopytus drabužius sakyta *per tus Lopus Wanduo ne pereit, ne pertėka* (BJ II 16). Bergždžia veikla ar darbas apibūdinamas *Mattuoti Wandenus su plaštaka* (BJ I 830), o sugebėjimas prasismelkti ar išsisukti – *nutekėti kaip Wanduo* (BJ I 562), *Wandens Srowe nutekėjo* (BJ I 565). Dėl audrų ir liūčių vandenys graso potvyniu – *Twanas*, *Twanai niukia*, *Pa-Už-Ap-pritwinti* (BJ I 139, 894), *Pludas* (BJ I 889), *Pludimmas* (BJ I 894), *Pudli, twanni, patwinnusi Uppe* (BJ I 134), *aptwinti, patwinti Uppes*, *Užtwinti, patwinnes Uppėlis, Uppes podraugdiddeley pateis, patwinno didi Uppe, Už – patwinnimas, Patwanas* (BJ I 766), *Maru Ankštybe* (BJ II 784); *Maru Pajuddinnimas* (BJ II 784); *Maru augimas* (BJ II 784), *Wanduo aukštyn linkay stowėjo* (BJ I 134). Todėl kartais galėjo nuskambėti frazė *Baisi Uppe* (BJ II 180) ar *Samplatta eit Wanduo / Lugmale Uppe* (BJ II 155). Viena laivybai svarbių vandenių savybių yra tekėjimas ir dėl to susidaranti srovė: *Įtekkėti, Įbėgti, Įtekkėjimas* (BJ I 702), *Tekkėti, Srowe* (BJ I 894), *Srowe iżtekkejo* (BJ I 165). Upės, upeliai, srovės laikytos tapačiomis: *Eimena, Eymena, Eumenas* (VZ 181), *Uppe, Srowe, Tekme Eymenas* (BJ I 894), *Uppe, Uppelis, Paupys, Tekme, Eumėna* (BJ I 282). *Didde Uppe, Wyrausa Uppe, Wyrausi Uppe* (BJ II 264, 267) laikyta svarbiausia, t. y. transportui tinkama. Malūnininkai ir kanalų kasėjai stengėsi pažaboti sroves. Siekė, kad *Užlaikyta Uppės Srowe* (BJ I 132) taptų kuriančia galia. Buvo tuo abejojančiųjų ir tariančių *Kadda Uppei Szapai pakako* (BJ I 894). Kitas pastebimas didžiųjų vandenių bruožas – bangavimas: *Subaine* (VZ 209) ir jį lydinčios bangos – *Banga* (VZ 178), *Juru Banga, Juru Wilnis* (BJ II 784). Šį reiškinį lydi ošimas: *Užimas jūry, Marų* (BJ I 493). Tad pasigirdę žodžiai *Užti, baisey užti* ar *Wilnų, Užimą pakelti* (BJ I 493) plaukiančiajam reiške išverti bangavimą. Prie jo nepratusiems tekdavo pažinti tokias realijas kaip *Wemti, Sasisukku Duše, Taso wėmt'*,

prawimdau, werudinu, Wemimma apstabdyti / išdrausti (BJ I 497). Vandenis buvo galima apibūdinti pagal gylį: *Gillu bey seklu* (BJ I 673). Po jais slypėjo *Dugnas* (BJ II 196, 199), *Gelmenis, Gelmė* (BJ II 180) arba *Bedugnis* (BJ I 474), *Kiaurra Žemė* (BJ I 474). Kartais buvo įmanoma *į Dugną nueiti, Dugna prisiekti, ištraukti iš dugno gilybes* (BJ II 196, 199). *Dugnas* galėjo turėti duburių *Dumburys* (VZ 181) ar iškilumų *Dauburra, Dauburelis* (BJ II 196). Tačiau už povandeninio pasaulio pažinimą mirtingasis galėjo sumokėti savo sveikata ar gyvybe. XVIII a. žodynuose *grimzdimo* sąvoka siejama su pavojumi: *Grumzdzius* (BJ I 634), *Grumzdimmas, grumsti* (BJ I 653). Čia dar buvo galima stebėti rūsčiojo jūrų dievo *Bangputtis* (BJ II 784) pasireiškimus. Be žuvies ir gintaro, jūra išmesdavo, iškeldavo, išplaudavo ir įvairius augalus: *Jurų Žole* (BJ I 469, BJ II 784), *Juru Lešei* arba *Maurai* (BJ I 741, 890, BJ II 784), *Kakalai maru* (BJ II 784) ar net *Juru Swogunai* (BJ II 784). *Dumblių* žydėjimas vadintas pagal spalvą *Maru Zalas* (BJ II 784).

Vandenys ir oras jungiami nematomų ryšių. Artėjančias oro permainas vandenys išduoda gerokai anksčiau, nei jos tampa pastebimos. Audros pasirodymą pranašauja stiprėjanti srovė, banguotumas ir net vandens spalva. *Oro Ženklas* (BJ II 748) perskaitomas iš debesų, vėjo, ūkanų, saulės ar mėnulio raudonio. Reikėjo sunerimti išgirdus, kad *Antai debbesėlys kėlėsi* (BJ I 134), *Debbesis pastikėle* (BJ I 137). Niekas gera nežadėjo ir *Tamsa, Tamsybe, tamsus Oras, apsimerkus, tamsu nuog Debbesu* (BJ I 658), *Ukana, Ukanas Danguis, Ukana Diena* (BJ I 658), *Dienos tamsi Migla* (BJ I 570), *tirsztą Migla, tamsi Migla* (BJ I 614), *Migla passikkele* (BJ I 134); *miglina Diena, nenusistaisusi Diena, tamsi Diena, nešwiesi Diena, Miglas užtraukti* (BJ I 152), *Dregnus, atdrėkęs, Drėgnummas, drebėti, Drėgnas buti, Šlapiu būti, Drėgnas Oras* (BJ I 857). Maloniau nuteikdavo vertinimas, kad *Imanomas Oras* (BJ I 785), *Lengwintelis Oras* (BJ I 658) ir netrukus *Nussigaidrinti, Nušwiesti, Nussišwaissta, Nussigaidrin issiwalkstos Dėbbėsei* (BJ I 138), *Prašwisti* (BJ I 83). Tačiau štilis – *Juru Tikummas* (BJ II 784) – lauktas ne visada. Tada Dievo, šventųjų ar net senųjų dievybių maldauta tinkamą *Wėją atwesti, duoti pusti Wėjui, Wėja duot ateiti* (BJ II 668). Buvo svarbu neperlenkti lazdos, kad nereikėtų stebėtis – *Tai išėjo Wėjas* (BJ I 161). Nes ne ramybė, o vėjas yra laivuojančiojo viltis ir srovių bei bangų viešpats. Jam kilus stengiamasi burėmis *Nutwėrti Wėja* (BJ I 825), *ant Wejo eiti* (BJ I 605), *Ant wėjo wažoti, wažuoti ant Debbesu* (BJ I 813). Žemrytys *Audinis, Audinnis* (VZ 206), pietų – *Pietys* (VZ 191), *Pietuvys, Pietuwys* (VZ 191) ar rytų *Rytwejis passikel* (BJ I 130), *Sausas rytwejis, sausas Wejas* (BJ I 669) – laivininkai rasdavo

išeitį. Nes plaukti galima ir *Prieš Wėja* (BJ II 55). Kai *Wėjas puczia* (BJ I 453), tai galima *Nueiti kaip Wėjas* (BJ I 565) ar *nuneszti kaip Wejas* (BJ I 565). Dėl šios galios svarbos *Orėle* ir *Wėjėlis* (BJ II 748) sąvokos pateikiamos kaip sinonimai. Vargu ar burlaivio įgulos narys būtų sutikęs su posakiu: *Duona ne per Wėjas ateiti* (BJ I 505). Plaukiančiam laivu apibūdinimai *Wėsus, dausingas, Wėjota* (BJ II 748) reiškė ne vien smagų skrydį su įtemptomis burėmis, bet ir galimą grėsmę. Netikėtai užgriuvę *Guseis* (VZ 183), *Upais* (VZ 199) vėjo šuorai galėjo padaryti laivą nevaldomą ar atnešti kitų bėdų. Ypač tekdavo sunerimti išgirdus *Wėjas užė* (BJ II 1064), *Baisinga Pučia* (BJ II 180), *Osztis* (BJ I 295). Dar blogiau buvo, kai *Diddis Sturmas kėlesi, Diddies Sturmas passikele* (BJ I 749), *didis Wėtra kėlėsi* (BJ II 276), *Umaru bėgti* (BJ I 100), *troškey Umarru* (BJ I 737), *Umaru užbėgti* (BJ I 777). Pavojingas buvo netikėtai užpuolantis viesulas ir sukūrys *Umaras* (VZ 198). Panašiai apibūdindavo stiprų ir nirtų žmogų *Umarus* (BJ I 333). Tada laivininkams tekdavo melstis: *Ak Diewe ben stabdyk Ora* (BJ I 741). Niekas nebuvo linkęs *Atžengti ney Wėtra* (BJ I 706).

UŽBAIGAI

Straipsnyje nagrinėti XVIII a. vokiečių-lietuvių kalbos žodynai, sudaryti nutolusioje nuo didžiųjų upių, ežerų, marių ir jūros miškingoje aplinkoje. Todėl didžiųjų burlaivių, laivų statybos, žvejybos ir laivybos realių atspindžiai juose nėra gausūs. Juose dominuoja žvejybos realijos. Tačiau net tiriamų žodynų medžiaga leidžia teigti Prūsijos lietuvių kalboje buvus jūrinės kultūros klodo. Galima numanyti, kad žodynų sudarytojus pasiekė tik tolimas uostamiesčių (Karaliaučiaus, Piluvos, Klaipėdos), jų priemiesčių, Kuršių marių pakrančių, Nemuno, Priegliaus, Nogato gyventojų lietuviškos kalbos aidas. Lyginimas su vėlesniais Prūsijos lietuvių kalbos faktus iš Kuršių marių, Nemuno upės, pajūrio arealo užfiksavusiais žodynais suteikia galimybių plėtoti lietuvininkų jūrinės kultūros klodo tyrimus¹⁶. Taip praeities realybę atskleidžiantys kalbos faktai istoriką veda dar vienu jos pažinimo takeliu.

REFLECTIONS OF SHIPPING AND FISHING IN PRUSSIAN LITHUANIA IN THE 18TH C. DICTIONARIES

Dainius Elertas

The 18th c. saw the publication of detailed German-Lithuanian dictionaries. Words and phrases are reflections of the daily life of the distant past. The article discusses realia of shipping and fishing of Prussian Lithuania in the manuscript dictionaries by unknown authors and Jacob Brodowski. The 18th c. German-Lithuanian dictionaries under discussion were compiled in a remote forest environment far from the large rivers, lakes, lagoon and the sea. Therefore, the dictionaries do not contain numerous reflections of realia pertaining to large sailing boats, shipbuilding, fishing and shipping. Fishing realia prevail in the dictionaries. Attention is focused on the daily life of the past recorded in words. The linguistic material interpreted by a historian is grouped according to subjects: ships and shipping; fishing; fish; natural environment. The material is employed for revealing a wider cultural, social and historical context. The material of the dictionaries being studied allows one to claim that the Prussian Lithuanian language contained a layer of maritime culture. It can be assumed that what reached the ears of the compilers of the dictionaries was solely a distant echo of the Lithuanian language spoken by the people of the port towns (Königsberg, Piluva, and Klaipėda), their suburbs, and the shores of the Curonian Lagoon, the Nemunas, the Prieglius and the Nogatas. A comparison with later dictionaries which recorded facts of the Prussian Lithuanian language from the Curonian Lagoon, the River Nemunas and the maritime area provided possibilities for further development of research into the layer of maritime culture of the Prussian Lithuanians.

¹⁶ Itin vertinga: nepublikuotas žodynelis E. W. Beerbhomio laiškuose L. Rėzai ir paskelbtas darbas: Gerullis, Jonas; Stang'as, Christianas. *Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje*. Kaunas, 1933.

PRŪSIJOS KULTŪROS PAVELDO PROBLEMA: KURŠIŲ NERIJOS PAVYZDYS

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininkas-istorikas

Pranešimas, skaitytas susitikime su „Deutsch-Polnische Gesellschaft Frankfurt am Main e.V.“ atstovais 2012 m. rugpjūčio 13 d. Thomo Manno kultūros centre Nidoje

XIII–XX a. pr. erdvė tarp Vyslos ir Dauguvos patyrė vienokią ar kitokią vokiškos kultūros įtaką. Joje gyvavo Vokiečių ordino, Prūsijos hercogystės ir karalystės, Livonijos konfederacijos, Kuršo hercogystės, Vokietijos imperijos valstybės. Per visą jos egzistavimą buvo svarbi komunikacijos tarp centro ir periferijos problema. Kuršių nerija tapo Pomeranija, Prūsija, Kuršą, Livoniją jungusia arterija. XIII–XVI a. karo ir prekių kelias XVII–XIX a. pr. virto pašto, o XX–XXI a. tapo turistų keliu.

Prūsija, kuriai priskirtina Kuršių nerija, nebuvo vien tik vokiškos kultūros šalis. Kaip ir kitose valstybėse tarp Vyslos ir Dauguvos čia skleidėsi savitos autochtonų kultūros. Jas praturtindavo vokiški elementai, o autochtonų įtaka tarpei, gyvenamai formavo vietos vokiečių kultūros savitumą. Prūsijoje aptinkame turtingas vakarų slavų tradicijas: sorbų, kašubų, mozūrų, varmių, guralių. Taip pat baltų: prūsų, kuršių ir lietuvių. Pastarųjų kartu su vietos vokiečių tradicijos tapo Kuršių nerijos gyvenamosios, vyravusios iki Antrojo pasaulinio karo, pagrindu. Vietos tradicijų samplaika ir oficialia valdžios simbolika, savitu pasipuikavimu prieš aplinkinius ir kiču atvykėliams turistams galima vadinti vokiškai, lietuviškai, kuršiškai šnekėjusių Kuršių marių žvejų vėtrunges.

Po Antrojo pasaulinio karo ši teritorija buvo padalinta valstybių, kurių požiūris į vokišką paveldą buvo priešiškas. Jų paskirtiems administratoriams, iš kitur atvykusiems naujakuriams teko ieškoti savo santykio su šiuo palikimu. Lenkijoje buvo sureikšminama atmintis apie Lenkijos karalystės valdytą Karališkąją Prūsiją, Dancigo ir Gdynės uostų istorija, Pomeranijos slavų kunigaikščių fenomenas, slaviškos mažumos – sorbai, lužitėnai, mozūrai, kašubai, varmiai. Sovietų Sąjungos Lietuvos Respublikoje – apie

Prūsijos Lietuvos kultūrą, Prūsijos lietuvių, 1923–1939 m. Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvai, baltų palikimą – prūsų, kuršių ir Prūsijos lietuvių. Pokariu oficialiu paveldo integravimo laidininku lietuviškosios Kuršių nerijos gyventojams tapo lietuvių literatūros klasiko Kristijono Donelaičio leidėjo, propaguotojo, tyrėjo, gimusio Karvaičių kaime, Karaliaučiaus profesoriaus Martino Ludvigo Rhesos (Martynas Liudvikas Rėza) asmenybė. Tačiau iki pat 1990 m. buvo vengiama prabilti apie vokiškas jo šeimos šaknis, kunigystę, dalyvavimą masonų veikloje, nuoširdžią meilę Prūsijos monarchijai. Buvusioje RTFSR, o dabartinėje Rusijos Federacijoje linkstama aktualizuoti užkariavimų atmintį: 1757–1763 m. Septynmečio karo, 1914–1915 m. Pirmojo pasaulinio karo, 1944–1945 m. Antrojo pasaulinio karo. Rusijos Federacijoje mėgstama lyginti šią šandieninę padėtį su Rytprūsių atskirtimi 1920–1939 m.

Tikrųjų atminties nešėjų – vietinių šios teritorijos gyventojų – likimai skirtingi: pasitraukė į Vokietiją, patyrė visus karo ir pokario sunkumus tėviškėje, po karo grįžo į tėviškę ir vėl buvo priversti išvykti į Vokietiją, likę tėviškėje. Vieni gavo šokią tokią įsikūrimo kompensaciją Vokietijoje, o kiti – ne. Dėl nuosavybės atkūrimo Lenkijos valstybėje ir Vokietijoje gyvenančios išėivijos santykiai komplikuoti. Lietuvos pilietybę turintiems asmenims suteikta teisė atkurti iki 1940 m. birželio turėtą nuosavybę. Rusijoje žemę leista tik nuomoti, o įgytas kitas turtas visada gali būti nacionalizuotas. Minėtos aplinkybės nulėmė ir šią šandieninę padėtį Kuršių nerijoje. Lietuviškojoje ir rusiškojoje pusiasalio dalyse žemę yra išskirtinė valstybės nuosavybė. Privatūs asmenys, komercinės struktūros turi teisę nuomoti ar pernuomoti suformuotus sklypus, tačiau jų nuosavybė apsiriboja tik statiniais.

Abiem valstybėms pokariu teko po pusę 100 km pusiasalio su jo priklausiniais – gamtos ir kultūros paveldu. Atskirimo į šiaurinę ir pietinę dalis riba sutampa su

1919–1920 m. demarkuota Antantei perduotos šiaurinės Rytprūsių srities – Klaipėdos krašto – siena. Taip pat ji sutampa su administracine vidaus riba, skiriančia Klaipėdos komtūriją (vok. *Komturei Memel*), Klaipėdos valsčių (vok. *Amt Memel*), Klaipėdos apskritį (vok. *Kreis Memel*). Šiai ribai yra daugiau kaip 600 metų. Tačiau kiekvienu laikotarpiu jos reikšmė ir funkcijos buvo skirtingos. Prūsijos kultūrinio kraštovaizdžio pokyčius po Antrojo pasaulinio karo lėmė iš kitur atvykusių naujų gyventojų mentalitetas ir tradicijos. Taip pat ir galimybės perimti buvusį palikimą bei pritaikyti naujomis sąlygomis. Neblogai išlikęs istorinis kultūros kraštovaizdis Lenkijoje paaiškintinas tuo, kad atsikėlėjams leista gauti likusias sodybas, namus, statinius privačion paveldimojon nuosavybėn. Apribotos galimybės daryti rekonstrukcijas, perstatinėti vertė perimti dalį senųjų šeiminių patirties ir išsaugojus perduoti kitai kartai. Paveldėtos tėvų sodybos ėmė reikšti asmeninį ryšį su aplinka. Sovietinėje Lietuvoje iki didžiosios 1958–1960 m. reparačijos į Vokietiją naujakuriai turėjo galimybę susipažinti su autochtonų gyvenamosios ypatumais. Kai kuriuos praktiškus elementus jie pritaikė naujomis socialinėmis sąlygomis. Sovietų valdžia konfiskavo žuklės priemones, valtis ir steigė kolektyvines struktūras. Lietuvos dalyje pradėjo gyvavimą žvejų kolūkis „Pasienietis“. Iš autochtonų buvo perimti žvejybos būdai, šieno iš užliejamų Nemuno deltos pievų ir gyvulių gabenimas ten. Tačiau privačios nuosavybės nebuvimas ir ilgas emocinio santykio su kultūriškai svetima aplinka neužsimezgimas nekėlė noro ją modernizuoti, savaip rekonstruoti, interpretuoti, o likęs paveldas buvo ignoruojamas. Kuršių nerijoje apstu prieštarų pavyzdžių: 1864 m. pastatytas Nerijos fortas (vok. *Nehrungsfort*) sėkmingai paverčiamas Lietuvos jūrų muziejumi ir greta plečiamas delfinariumas su SPA centru, tvarkomos istorinės Nidos kapinės ir – ignoruojant teisės aktus – jų viduryje iškyla Neringos miesto mero Stasio Mikelio antkapis. 1990 m. privatizavimo procesai šias tendencijas tik paryškino. Oro uosto Nidoje, tilto per marias į Kuršių neriją, didžiųjų SPA centrų, kelio platinimo joje projektus galima prilyginti sovietiniams naftos gręžinių eksploatavimo ar pusiasalio perkasimo jūriniais laivais ties Smiltyne užmojams. Dėl 1991 m. suteikto nacionalinio parko statuso, saugant unikalią gamtą, tai nebuvo įgyvendinta. 2000 m. Kuršių nerijos įtraukimas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą turėjo žymėti atsigrėžimą į kultūros paveldą. Tačiau realybėje tik negausus inteligentijos būrelis ir pavieniai piliečiai yra nelinkę nusileisti verslo grupių interesų spaudimui. Buvusioje RTFSR, o dabartinėje Rusijos Federacijoje santykį su kultūros

paveldu lėmė ir lemia visiško privačios nuosavybės nebuvimo ir priešiško ar ignoravimo tendencijos. Daug paveldo objektų sunyko tiesiog dėl naujų šeiminių nepriežiūros, kiti buvo naikinami dėl svetimumo, t. y. vokiškumo. Tai lėmė iki pat XXI a. tvyrojusi pokario naujakurių ir jų palikuonių kasdienybę persmelkusi laikinumo ir neįsivietinimo jausena. Ją įveikiant bandyta į kraštovaizdį diegti savus – „sovietinius“ ar „rusiškus“ elementus. Kuršių nerijoje tai rodo pakęsti vietovardžiai, sparčiai daugėjantys „tradiciniai rusiški rąstiniai namai“ Lesnojuje (rus. *Лесной*, buv. *Šarkuva*, vok. *Sarkau*) bei Morskajė (rus. *Морское*, buv. *Pilkopiai*, vok. *Pillkoppen*) ir pan. Todėl suprantama, kodėl 1987 m. šioje Kuršių nerijos dalyje steigiamame RTFSR nacionaliniame parke buvo akcentuojama tik gamtosauga, o 2000 m. UNESCO pasaulio paveldo statuso ignoravimas, Zelenogradską (rus. *Зеленоградск*, buv. *Krantas*, vok. *Cranz*) verčiant rusišku Las Vegas'u, buvo sustabdytas tik paties prezidento įsikišimu.

Kultūros paveldas Kuršių nerijoje nėra vienalytis. Dalis jo slypi po smėliu ir kaip prieš šimtmetį kelia gyventojų nuostabą ar abejingumą. Tai fiziniams ir atminties kraštovaizdžiui jau įtakos nebeturinčių žmonių palikimas: mezolito, neolito, bronzos, vikingų epochos, Ordino valdymo laikų, Prūsijos kunigaikštystės palikimas. XIX a. tyrinėtojams teko ieškoti prūsų genties sambių (vok. *Samlander*) XIII a. viduryje supilto gynybinio pylimo liekanų, nes vietiniai gyventojai jo nebeskyrė nuo natūralių darinių. Neseniai ties Juodkrante po vandeniui aptiktas 8600–10 000 metų reliktinio miško masyvas patvirtina, kad kraštovaizdis ir aplinka buvo kitokie nei dabar. Sustingęs senojo kraštovaizdžio elementas – sengirėse esančios apžėlusios parabolines kopos. XVI a. 3–4-uoju dešimtmečiais suintensyvė geologiniai Sembos pusiasalio krantų erozijos procesai sudarė galimybę formotis didesniems smėlio nešmenims pajūryje. Pakitusi Priegliaus vaga, atsivėrusi protaka ties Piluva (vok. *Pillau*, dab. rus. *Балтуиск*) ir užsivėrusios protakos ties Balga (rus. *Бечёлое*, buv. vok. *Balga*) Aistmarių nerijoje ir Šarkuva Kuršių nerijoje – to proceso pasekmės. Srovių ir vėjo genamas smėlis iš jūros plūstelėjo į pakrantę, kur tapo didžiųjų pokyčių veiksmu. XV–XVII a. pr. šalia žvejybos vyravęs gyvulių ūkis patyrė milžiniškų nuostolių. Kelių maro bangų nusiaubtų kaimų gyventojai XVII a. prisitaikė prie kraštovaizdžio pokyčių. Smėlio kopos, dykra, dirbamosios žemės ir švaraus gėlo vandens stoka tapo kasdienybė iki pat XIX a. vidurio. XVII–XVIII a. smėlio kopų pustomų kaimų sodybas, turtą, medžiagas gyventojai perkeldavo į saugesnę vietą. Vienai žmonių kartai teko nuo vieno iki dviejų tokių persikraustymų. Todėl

judėjimas buvo gyvenimo būdo dalis. Pastebėta tendencija gyvenvietėms iš pajūrio pamažu keltis pamario link. Taip pat žvejybos dominavimas. Nuo XIX a. 3-iojo dešimtmečio likusios neapželdintos „laukinės“, „gyvos“ kopos virto savotiška Kuršių nerijos vizitine kortele ir pramoga atvykėliams. Dabar Rusijos ir Lietuvos pusėse jos paskelbtos rezervatais. Pustymo ir kovos su keliaujančiu smėliu laikotarpio paveldas – vietovardžiai. Rusijos pusėje jie išnyko su pirmąja atvykusių pokario kolonistų banga. Lietuviškojoje pusėje jie bandyti sulietuvinti. Kartais ignoruojant vokišką vietovardžio kilmę ar nesuprantant teisingos kuršiško vietovardžio prasmės buvo išvedami keisti naujadarai. Visgi net juose liko užkoduota senoji prasmė: Juodkrantės girininko Block'o vardu pavadinta kopa Blocksberg virto Raganų kalnu, t. y. *Hexeberg*. XIX a. kopų apželdintojo Franz'o Epha'os garbei pavadintas kalnas Franz Epha Berg XX a. pr. tapo Evaberg arba Blonde Eva, o pokariu – Ievos kalnu.

Bene didžiausias ir svarbiausias Kuršių nerijos kultūrinio kraštovaizdžio kompleksas yra apsauginis kopagūbris. Pirmuosius kopų tvirtinimo, apželdinimo darbus sietume su dar 1791–1793 m. pradėta primiršto Klaipėdos uosto statybos inspektoriaus Samuel'io Lillienthal'io veikla. Ją paskatino neįprastas pavojus – Süderspitze į marias įgriuvusi kopa užvertė uosto farvaterį. Beveik metus įplaukę laivai negalėjo išplaukti, o uosto veikla buvo paralyžiuota. Tik pavasario ledonešis vėl atvėrė kelią burlaiviams. Todėl suprantamesnis tampa Klaipėdos uosto valdybos ir pirklių korporacijos rūpinimasis Kuršių nerijos apželdinimu. Dabar dažniau prisimenami 1802 m., kai vyriausiojo kopų inspektoriaus Soren'o Bjorn'o praktinė patirtis, įgyta Danijoje ir netoli Dancigo, imta taikyti Kuršių nerijoje. 1810–1904 m. nuolatinio kryptingo darbo ir organizacinių sugebėjimų tokių asmenybių kaip Epha, Hagen'as, Block'as, Kuwert'as, Schiweck'as dėka sustiprinti ruožai virto vientisu 98 km įrenginiu, o smėlio dykros – žaliuojančiu mišku. Apželdinimas ir kopų tvirtinimas tapo grandimi, jungusia prieškario ir pokario miškininkus. 1949–1950 m. pradėti karo veiksmų apniokoto kopagūbrio atkūrimo ir tolesni želdinimo darbai. Ne iki galo supratus pirmtakų siekius, toliau buvo sodinama 1876 m. iš Danijos įvežta kalnapušė (*Pinus Montana Mill*) ir ignoruojamos kitos medžių rūšys. Tai tapo viena didžiųjų XX a. pabaigos nerijos gaisrų priežasčių. Miškininkų solidarumas ir pirmtakų darbo vertinimas neleido nugrimzti Franz'o Epha'os, Georg'o Dawid'o Kuwert'o, Ludvig'o Hagen'o vardams. 1901 m. sausio 1 d. įkurtos Johannes'o Thienemann'o pirmosios paukščių žiedavimo stoties tradicija po Antrojo pasaulinio karo pratęsta net trijo-

se vietose: Vokietijoje 1948 m. Radolfzell'yje prie Bodensee, Rusijoje 1956 m. Kuršių nerijoje Rybačyje (rus. *Рыбачуй*, liet. *Rasytė*, vok. *Rossitten*), Lietuvoje 1962 m. Kuršių nerijoje ties Preila. Dabartinis nerijos kraštovaizdžio karkasas didžia dalimi yra suformuotas kopų želdintojų pastangomis. Už tai, kad pokariu jis išliko mažiau pakeistas iki pat Sovietų imperijos saulėlydžio, turime būti dėkingi šaltajam karui ir geležinei uždangai. Kuršių nerija buvo pasienio zona. Čia veikė griežtos kontrolės režimas: gyvenančius ir atvykstančius asmenis tikrino NKVD, o vėliau – KGB pavaldžios struktūros. Bet kuri statyba ar viešas veiksmas privalėjo būti derinamas su sovietų pasieniečiais. Iki 1960 m. lietuviškojoje nerijos dalyje naujakuriams drausta net laidoti mirusiuosius. Režimas pradėjo švelnėti tik po 1973 m.

Paveldas yra ne tik statiniai, kraštovaizdžiai, bet ir gyvenimo būdas, tradicijos, kalba, vietovardžiai. Dėl ES gamtosauginių reikalavimų, Klaipėdos uosto gilinimo darbų ir Lietuvos Respublikos biurokratų aplaidumo iškilo grėsmė tradiciniam Kuršių marių žūklės verslui, o su juo – turtinamam kulinariniam paveldui. Paradoksalu, kad draudimai, suformavę tradicines kontroliuojamos žvejybos formas, dabar išstumia šį verslą. Jų ištakų aptinkame XIV–XV a. Vokiečių ordino išduotose žvejybos teisėse. 1583 m. Prūsijos hercogo patvirtintos Kuršių marių žūklės taisyklės Europoje pradėjo šį verslą reglamentuoti atsižvelgiant į tvarią gamtonaudą ir gamtosaugą. Pokario metais taisyklių nebuvimas ir grobuoniška žvejyba XX a. 5–6-uoju dešimtmečiais atvedė prie ekologinės katastrofos. Todėl žvejyba vėl pradėta kontroliuoti. Ne visiems su tradicine žūkle susijusiems amatams lemta išnykti. Pasitelkę senuosius burvalčių statytojus, pavieniai entuziastai atkūrė kelias tradicines burvaltes dar XX a. 8–9-uoju dešimtmečiais. XXI a. Lietuvos jūrų muziejaus projekto „Kurėno sugrįžimas“ sėkmė tapo proveržiu – tradicinės burvaltės išplito net už Kuršių marių arealo. 2011 m. kiudelinė valtis nuleista ir Kaliningrade. Vėl, kaip ir XX a. pirmojoje pusėje, populiarūs suvenyrinių vėtrungių gamyba. 1884 m. įvestos burvaltėms ženklinti, jos tapo neatsiejama Kuršių marių žvejų tradicijos dalimi. Tuo tarpu Aistmarėse vėtrungės išliko kuklesnės ir puošnios formos neįgavo. Dabar vėtrungių ženklai įtraukti į Kuršių nerijoje įkurto Neringos miesto bei Nemuno deltoje esančio Rusnės miestelio herbus.

Greičiausiai kraštovaizdį keičiantis žmogaus poreikis – nomadiškumas ir nekasdienių potyrių troškulys. Jį tenkinanti kurortų industrija sukuria ištisis dirbtinius pasaulius, jų infrastruktūrą ir aptarnaujantįjį personalą. XIX a. poilsiautojų antplūdis į Kuršių neriją kreiptas tikslingai.

Su karališkosios šeimos palaiminimu ir Karaliaučiaus entuziastų pastangomis 1816 m. pradėjo veikti Kranto jūrinis kurortas pusiasalio pietiniame krašte, o netrukus, 1835 m., Klaipėdos magistrato pastangomis, – maudyklės Koptalyje. 1840 m. Klaipėdos pirklų dėka kurorto teisės suteiktos Juodkrantei. XX a. pr. poilsiautojų priėmimas tapo tradicine pusiasalio gyventojų ekonomikos dalimi. Dabar mums įprasti fachverkiniai, „tėvyninio“, jugendo, „liaudiškojo“ ir kt. stilių kurhauzai, viešbučiai, vilos, kavinės, paviljonai – jau neatsiejama kultūros paveldo dalis. Sovietmečiu atkurti kurortiniai pastatai virto nomenklatūros vilomis ir privilegijuotųjų poilsiavietėmis. Ypatingas režimas sukeldavo poilsiautojui ir jį aptarnaujančiajam išskirtinumo, išrinktinumo jausmą. XX a. 7–9-uoju dešimtmečiais originali Neringos savivaldybės vyriausiojo architekto Ričardo Krikštopavičiaus tradicinės architektūros interpretacijos stilistika tapo vyraujančia: medžio elementai, raudonos plytos, mėlyna, ruda, balta spalvos, dvišlaičiai stogai su lėkiais, nendrės, aukščio vengimas. Sovietmečiu rusiškojoje pusiasalio dalyje pasukta paprastų sovietinių standartų

statinių tiražavimo link. Neabejotina viena – poilsiautojų priėmimas XX a. antrojoje pusėje tapo pagrindiniu ir XXI a. liks vyraujančiu dabartinių gyventojų verslu.

Dabar tiek rusiškoji, tiek lietuviškoji pusės turi visas galimybes puoselėti Kuršių nerijos kultūros ir gamtos paveldą. Juo domėtis, rūpintis, tirti, pažinti, pristatyti įpareigoja Kuršių nerijos nacionalinio parko statusas. Pusiasalyje ir netoliese veikia nemažai šių sritį kuruojančių institucijų: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, Lietuvos jūrų muziejus, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Thomo Manno kultūros centras, Petro Domšaičio galerija, Nidos muziejus, Zelenogradsko kraštotyros muziejus, RTFSR nacionalinio parko muziejus (*Музей Куршской косы*) ir kiti. Tenka apgailestauti, kad kasdienybėje specialistų poziciją dažniau nusveria ne žinojimas ir visuomeninis interesas, o trumpalaikiai pragmatiniai siekiai, projekcinės galimybės bei vienadieniai vietos politikų ar įtakingų verslo grupių poreikiai. Tai iliustruoja pastaruoju dešimtmečiu vilnijanti su teritoriniu planavimu, vertinimu, statybomis Kuršių nerijoje susijusi korupcijos skandalų virtinė.

THE PROBLEM OF PRUSSIAN CULTURAL HERITAGE: THE EXAMPLE OF THE CURONIAN SPIT

Dainius Elertas

During the period extending from the 13th to the early 20th c., the space between the River Vistula and the River Daugava experienced the influence of German culture of one kind or another. Prussia to which the Curonian Spit should be referred was not a country of solely German culture. After World War II, the space of influence of German culture was divided among countries, the attitude of which towards German heritage was hostile. Each of the post-war countries (the present-day Russian Federation and the Republic of Lithuania) came into possession of half of the peninsula 100 km long. The boundary of division into the northern and southern parts corresponds to the border of the northern part of East Prussia, i.e. Klaipėda region handed over to the Entente; the said border was demarcated in 1919–1920. The border had existed as an internal administrative boundary for more than 600 years. After World War II, the changes in the cultural landscape were predetermined by the mentality and traditions of the new inhabitants who had resettled from somewhere else. The non-existence of private property and the long-time absence of emotional relationship with the culturally hostile environment disinclined the people to change the environment through its modernization, reconstruction in a unique way or interpretation; at the same time, the people ignored the surviving heritage. The privatization processes of 1990 made these trends only more prominent. In the part which belonged to the Russian Republic of the Soviet Union and then the Russian Federation, attempts were made to introduce “Soviet” or “Russian” elements into the landscape. The largest and the most important complex of the cultural landscape of the Curonian Spit is its protective dune ridge. For the fact that throughout the post-war years it remained less changed up to the sunset of the Soviet empire we must be grateful to the Cold War and the Iron Curtain. Part of the natural and cultural heritage of the Curonian Spit is buried under the sand and, just like a hundred years ago, it makes people both excited and indifferent. This is the heritage of the people who no longer predestine the physical and memory landscape. The heritage of the period of sand drift and struggle against the moving sand is the place-names. On the Russian side, they disappeared along with the first wave of newly arrived post-war colonists. On the Lithuanian side, attempts were made to lithuanize them. The cultural heritage is not only buildings and landscapes, but also the lifestyle, traditions, language, and place-names. Due to EU environmental requirements, the dredging works in the port of Klaipėda and the negligence by the bureaucrats of the Republic of Lithuania, the traditional fishing business of the Curonian Lagoon and simultaneously the rich culinary heritage are now under threat. Paradoxically, the prohibitions that have shaped the traditional forms of controlled fishing are now ousting this business. The human impact that changes the landscape most rapidly is nomadicity and thirst for non-routine experiences. In the 19th c., the flow of holiday-makers to the Curonian Spit was directed in a targeted manner. In the early 20th c., the hospitality services to holiday-makers became a traditional part of the economy of the inhabitants of the peninsula. The resort industry created entire artificial worlds, the infrastructure and the personnel that served them. Nowadays, both the Russian and the Lithuanian sides have all and any possibilities to foster the cultural and natural heritage of the Curonian Spit. The status of the Curonian Spit as a national park obliges one to show interest in, take care of, study, get to know and present the area. In daily practice, the stand of the specialists depends not on the knowing or the public interest but rather on short-term pragmatic aspirations, design possibilities and one-day needs by local politicians or influential business groups.

ATĖJĘ IŠ JŪROS: VIENO ISTORINIO MITO PĖDSAKAIS

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininkas-istorikas

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečių savimonėje jūra pradėjo ošti vos patiems ėmus rašyti pirmuosius metraščius. Jos aidą girdime lietuvių diduomenės kildinimo iš Palemono bendražygių legendoje. Lietuvių kilmė siejama su jūra atkeliavusiais ir valstybę įkūrusiais ateiviais. Tokį mitą žinojo ir kitos Europos tautos vėlyvojoje antikoje, viduramžiais ir Renesanso epochoje. Šiame straipsnyje pateikiame kitas lietuvių metraštininkų pasakojimo apie jūrą persikėlusius atvykėlius versijas ir gotų, saksų, prūsų, klaipädžiškių, senovės rusų, lotynų, britų, airių, venecijiečių istorinius padavimus panašiais motyvais. Bandysime apčiuopti Europos kultūrinės tradicijos lauką, kuriame savo vietą rado ir LDK. Straipsnio pagrindu tapo Lietuvos jūrų muziejaus interneto svetainėje paskelbtų straipsnelių serija.

„LIETUVIŠKOS IR ŽEMAITIŠKOS KRONIKOS“ PALEMONAS

XV–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraštininkų, kronikininkų, istorikų pasakojimai apie italus ar romėnus, davusius pradžią lietuvių diduomenei, kūrė atsvarą maskvėniškoje, lenkiškoje ir vokiškoje raštijoje skleidžiamoms lietuvių valdovų kilmės iš laukinių pagonių ar žemakilmių rusų pavaldinių versijoms. Šiems pasakojimams atsirasti įtakos turėjo XV a. lenkų istoriko Jano Dlugošo svarstymai apie romėnų ir lietuvių panašumą bei nuomonė, kad valstybės branduoliu tapo Vilniuje įsikūrę išeiviai romėnai. Legendinis lietuvių diduomenės kilmės aiškinimas iš Apeninų pusiasalio ateivių krito į tinkamą dirvą. Telkdamas lietuvių, lenkų, rusėnų kilties politinį elitą jis atvėrė kelius LDK įtraukti į platų Europos kultūrinės tradicijos lauką. Aušra Baniulytė atskleidė, kaip XVII a. legendinė itališkos-romėniškos kilmės interpretacija leido LDK didikams Pacams megzti ryšius su Medičių dvaru, Florencijos Pazzi gimine.

Vieną iš daugelio aprašymų apie legendinio lietuvių diduomenės protėvio Palemono atplaukimą iš Italijos aptinkame „Lietuviškoje ir žemaitiškoje kronikoje“. XVI–XVII a. sandūros senąja gudų kalba rašytoje kronikoje skaitome:

„Tuo metu vienas romėnų kunigaikštis, Palemonas [Палямон], Nerono pavaldinys, susiruošė su savo žmona ir vaikais bei pavaldiniais, su savo turtu. Su jais buvo apie penki šimtai romėnų šlėktų, taip pat su žmonomis ir vaikais. Su savimi pasiėmė vieną astronomą, plaukė laivais jūra. Ieškojo tinkamos vietos, kur galėtų apsigyventi ir surasti ramybę. O tarp tų šlėktų buvo keturios kilmingiausios giminės: pirmoji Kentauro herbo Dausprungo [Катоврус Доспронгус], kita Koliumnų herbo Prospero Sprimnus [Колюмнов Просперце Спримнус], Korsino [Корсинус] ir Ulijano [Улиянус], ir Rožės herbo Hektoro. Ir taip jie nemažai parų jūra plaukę, atvyko į Viduržemio jūrą [Межиземское море] ir pasiekė upę Kisagą [Кисага], o ta upe iki pačios jūros Okeano [gali būti Baltijos arba Venedų jūra]. O jūra Okeanu nuplaukė upe iki Kurliandijos jūros [Корляньское море – Kuršių marios – vert. past.], kur Nemuno upė į tą jūrą įteka (netoli nuo Klaipėdos [Клойпеды] arba Lanėlos [Ланела] pilių, prūsus ginančių), kuri [Kuršių marios – vert. past.] įteka į Baltijos, arba Venedų, jūrą. O po to įplaukė į Kurliandijos, arba Nemuno, jūrą, kuri taip vadinama, nes Nemunas į tą Kurliandijos jūrą įteka dvylika atšakų, o kiekviena jų vadinama savaip. Tarp šių viena atšaka – Geksija [Гексия – Гилия, Кгиля, Якгилия, Кiлы, t. y. Gilija, – vert. past.] – jie kilo aukštyn prieš srovę, kol nuplaukė iki Nemuno galo ir pasiekė Dubysos upę [Дубасы]. Vykdami Dubysos upe, aptiko prie jos aukštus kalnus ir puikiausius qžuolynus, įvairia gausybe pripildytus ir įvairiausiai žvėrimis: taurais, stumbrais, briedžiais, elniais, stirnomis, lūšimis, kiaunėmis, lapėmis, voverėmis, šermuonėliais ir kitų rūšių gyvūnija. Taip pat ir žuvų didžiule gausa bei nuostabiomis jūrų žuvimis.

Laivai „Būtųjų laikų pasakojime“, Radvilų nuorašas XV a. Autoriaus kopija

Ir apsigyveno prie tų upių, Nemuno ir Dubysos, ir pradėjo daugintis. O ta vieta tarp upių jiems patiko ir praminė tą žemę nuo padaugėjimo – Žemaičių [Жѣмонт].“

Kilmingiausių giminių Kentaurų, Kolonų, Ursinų ir Rosių *herbai* nuosekliau aptariami kituose šaltiniuose, kuriuos tyrė Sergejus Temčinas ir Kęstutis Gudmantas. Išvertę šiuos pavadinimus iš lotynų kalbos, turėsime: Kentaurą (Juodosios Rusios / Jotvos), Stulpų (Lietuvos), Meškos (Žemaitija) ir Rožės (Rusia) herbus. Žemaitiška heraldinės meškos kilmė didesnių abejonių nekelia, o rožė su Rusia sietina panašiu skambesiu. Kentaurų herbas tapatinamas su vytimi arba šią mitinę būtybę fiksuojančiu kunigaikščių Alšėniškių herbu, o Koliumnų, Kolonų arba Stulpų herbas – su Gedimino stulpais. Taip su heraldikos pagalba pristatomos pagrindinės kuriamos LDK valstybės dalys. Cituojame fragmente aptinkame tiesioginių nuorodų į geografiją. Svarbiausi judėjimo žymenys: Italija – Viduržemio jūra – neidentifikuota Kisaga upė, kuria pasiekama jūra Okeanas – Baltijos, arba Venedų, jūra – Kurliandijos jūra – Nemuno delta – Gilijos upė – Nemunas – Nemuno ir Dubysos santaka. Kurliandijos jūra pavadintos Kuršių marios. Šis vardas kildintinas iš lenk. *Kurlandia*, vok. *Kurland* – Kuršas.

Gilija su Rusne yra dvi pagrindinės Nemuno deltos šakos. Tekste akcentuojamas atvykėlių įsikūrimo centras – Žemaičių žemė, vietovės tarp Nemuno ir Dubysos.

Įvertinus geografines aplinkybes aiškėja, kad kronikininkas Palemono atvestuosius italus – romėnus – įkurdino Seredžiaus apylinkėse. Tokia vietovės „priešistorė“ neliko nepastebėta kronikų skaitytojų, ir po kelių šimtmečių jos atspindžių aptinkame vietos tradicijoje. Kaip pa-

žymima kolektyvinėje monografijoje „Seredžius“, ilgainiui šio miestelio gyventojai legendinio Palemono stovyklavietę susiejo su XIII a. piliakalniu prie Pieštės upelio. Lietuvos literatūros ir meno archyve saugomame Jono Mačiulio fonde, esančiame Seredžiaus Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios 1779 m. gegužės 30 d. inventoriuje, nurodoma, kad Palemono kalno apačioje („*na placu pod gorą Pallamońską*“) gyvena batsiuovys Jonas Poplavskis. Nuo 1825 m. Seredžiaus bažnyčios ir dvaro valdų dokumentuose piliakalnis vadinamas Palemono kalnu. Menotyrininkas Povilas Spurgevičius rado Seredžiaus miestelio 1814 m. inventorių, kuriame nurodytos dvi gatvės: Veliuonos ir Palemono.

Tačiau kurių upę reikėtų tapatinti su „Lietuviškos ir žemaitiškos kronikos“ paslaptinąja *Kisaga* [Кисага]? Nors daug archajiškų bruožų išlaikiusioje vedų kalboje žodis *Kisaga* reiškia katę, tai nieko nepaaiškina. O kur stovėjo Prūsijos pilis Lanėla? Tai dar ne visi kylantys klausimai. Todėl mitinio lietuvių diduomenės protėvio Palemono maršrutas, skirtingų šaltinių duomenimis, galėtų kelti įdomių diskusijų. Susidomėjusiems siūlome palyginti Palemono kelius „Lietuviškoje ir žemaitiškoje kronikoje“ ir į lietuvių kalbą išverstoje XVI a. Bychovco kronikoje (*Lietuvos metraštis*. Vilnius, 1971).

LITERATŪRA

Lietuvos metraštis. Vilnius, 1971.

Полное собрание русских летописей. Москва, 1975, t. 32.

Полное собрание русских летописей. Москва, 1980, t. 35.

Seredžius. Vilnius: Versmė, 2003.

Baniulytė, Aušra. *Pacai ar Pazzi? Nauja Palemono legendos versija LDK raštijoje*. In *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius, 2004, kn. 18, p. 140–166.

Gudmantas, Kęstutis. *Vėlyvųjų Lietuvos metraščių veikėjai ir jų prototipai: „romėnai“*. In *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius, 2004, kn. 18, p. 113–138.

Narbutas, Sigitas. *Lietuvių kilmės iš romėnų legenda kultūrinės integracijos šviesoje*. In *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius, 2004, kn. 17, p. 286–314.

Temčinas, Sergejus. *Palemono mitas ir keturių tautų Lietuva. Prieiga internete*: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-12-17-sergejus-temcinas-palemono-mitas-ir-keturiu-tautu-lietuva/54765/print>

SAKSŲ TEISUMAS IR KLASTA

Lietuviai nebuvo vieninteliai, kildinę savo protėvius iš atplaukusių laivais persikėlėlių. Laivais atvyko germanų kiltis – saksai, įsikūrę Vokietijoje, Viršutinėje ir Žemutinėje žemėse. Jie bičiuliavosi su dabartinės Vokietijos Šlezvigo-Holšteino žemėje gyvenusia germanų kiltimi – anglais. VII a. dalis jų persikėlė į Didžiąją Britaniją, kur sumišo su saksais. Todėl šie persikėlėliai imti vadinti anglosaksais. Atvykėlių iš jūros motyvas skamba 973 m. užbaigtame lotyniškai rašiusio istoriko Widukindo veikle „Saksų darbai“ (*Res Gestae Saxoniarum*). Jame nežinia iš kur atplaukę saksai suranda savo tėvynę buvusiose tiuringų žemėse prie Elbės. *Tiuringai*, lot. *Thuringi*, buvo kita germanų gentis. Vokietijoje ir dabar tebėra Tiuringijos žemė. Saksai iš laivų išsilaiplinę *Hadolau*no vietovėje. Ši lokalizuojama dabartinėje Vokietijoje tarp Elbės upės ir Ritzebüttelio savivaldybės. O dabar grįžkime prie atplaukusiųjų.

Lietuviškojo Palemono mito variacijos išsiskiria taikingumu, o saksiškoji tėvynė įsigyjama teise, klasta ir krauju. Pateikiame vieno „*Res Gestae Saxoniarum*“ epizodo laisvą vertimą:

„3. Kaip mums patikimai žinoma, saksai atvyko į tuos kraštus laivais ir pradžioje sustojo vietoje, kurią iki šiol vadiną *Hadolau*n. 4. Gyventojai [vietiniai], kurie, kaip pasakojama, buvo *tiuringai*, sunkiai priėmė [saksų] atvykimą ir prieš juos kėlė ginklus. Tačiau saksai, nuožmiai puldami, užėmė prieplauką. Kadangi ilgai kovojus žuvo daug vienu ir kitų, tai abi pusės nusprendė derėtis dėl taikos ir sudaryti sąjungos sutartį. Šią sudarė su sąlyga, kad saksai gaus galimybę naudotis prekybos ir mainų pelnu, tačiau turėtų susilaikyti nuo pelno iš laukų, žmonių žudynių ir plėšimo. Daug dienų šios sutarties buvo laikomasi. Tačiau kai saksams baigėsi pinigai ir jie nebeturėjo už ką pirkti bei parduoti, tai jie nusprendė, kad bus nenaudinga laikytis taikos. 5. Tuo metu atsitiko taip, kad vienas jaunuolis išlipo iš laivo. Tada jį puošė daug auksinių daiktų, aukso karoliai ir aukso apyrankės, o vienas iš *tiuringų* pasitikdamas jo paklausė: „Kam toks didelis aukso kiekis ant tavo bado išsekinto kūno?“ – „Aš ieškau pirkėjo, – atsakė, – dėl nieko kito aš šio aukso nenešu: juk aš kenčiu nuo bado, argi galėčiau pasisotinti auksu?“ Tas paklausė, kokios kokybės šis ir kiek jis kainuoja. „Kaina man nesvarbi, – atsakė saksas, – ką beduotum, dėkingai priimsiu.“ Tada

pasityčiodamas iš jaunuolio pasakė: „O jei aš pripildyčiau tau drabužio skverną smėlio?“ Nes toje vietoje buvo didelis žemės poreikis. Tada saksas nedelsdamas atlapojo skvernus ir paėmė žemę, o *tiuringui* tuoj pat atidavė auksą. Ir vienas, ir kitas džiaugdamiesi grįžo pas savus. *Tiuringai* iki dangaus išaukštino savo žmogų, jog taip mikliai apgavo saksą, ir kalbėjo, kad jis laimingiausias iš visų žmonių. Už tokį niekingą dalyką tapo tokio milžiniško aukso lobio šeimininku. Kai kurie jau šventė pergalę prieš saksus. Tuo laiku netekęs aukso saksas su dideliu nešuliu priėjo prie savo laivo. Kai draugai išėjo jo pasitikti, stebėjosi tuo, ką padarė. Vienas iš draugų ėmė juoktis iš jo, kiti – smerkti ir visi kartu pripažino jį bepročiu. Tačiau tas, kai šiam pareikalavus įsivyravo tyla, pasakė: „Sekite manimi, garbingieji saksai, ir jūs įsitikinsite, kad mano beprotystė atneš jums naudos.“ Tie, kurie ir abejojo, pasekė visgi vadu. O jis, paėmęs žemės, kiek tik galėdamas, plonesniu sluoksniu paskleidė ją kaimyniniuose laukuose ir užėmė vietą stovyklai. 6. Kai *tiuringai* pamatė saksų stovyklą, nusprendė, kad su tuo negalima taikstyti, ir per pasiuntinius ėmė skųstis nutraukusia sąjungą bei pažeidusia sutartį saksų puse. Saksai atsakė, kad jie iki šiol nepriekaištingai laikėsi sutarties. Tačiau žemę, įsigytą už nuosavą auksą, jie norėtų valdyti taikiai arba gins ją ginklu. Tai išgirdę gyventojai ėmė keikti saksų auksą. O tą, kurį ką tik laikė laimingiausiu, apkaltino visomis jų ir šalies bėdomis. Pykčio įkaitinti ir apakinti, jie netvarkingai, be jokio karinio plano įsiveržė į saksų stovyklą. Saksai visgi sutiko priešus pasirengę, pergalėjo juos ir sėkmingais veiksmais karo teise užėmė artimiausias išsidėsčiusias apylinkes. Kai abi pusės ilgą laiką nesustodamos kovėsi, ir *tiuringai* pamanė, kad saksai juos nugalės, tai per tarpininkus vėl pareikalavo abiejų pusių beginklių susitikimo paskirtoje vietoje sutartu laiku ir taikos derybų. Saksai atsakė, kad nusilenks šiam reikalavimui. Tais laikais saksai naudojo dideliais peiliais, kuriais iki šiol, sekdami senu genties papročiu, naudojasi anglai. Saksai, apsiginklavę jais, paslėpė juos po savo drabužiais. Išėjo iš stovyklos ir patraukė pas *tiuringus* į nurodytą vietą. Kai pamatė, kad priešai beginkliai, o visi *tiuringų* vadovai jau atėję, išsitraukė peilius ir puolė netikėtai užkluptus beginklius. Ir išmušė visus taip, kad iš jų nė vieno neliko gyvo. Taip saksai išgarsėjo ir ėmė nepaprastai bauginti aplinkines tautas. 7. Buvo tokių, kurie kalbėjo, kad dėl šio įvykio jiems ir buvo suteiktas vardas. Nes mūsų kalba peilis vadinamas „*sahs*“. Nuo to saksai ir gavo pavadinimą, nes peiliais nudėjo tokią didžiulę daugybę.

¹ Skliaustuose – vertėjo pastabos.

Nuo savęs pridursime paaiškinimą: žodžiu *sahs* buvo vadinami ilgi lenkti kovos peiliai. Jie turėjo vieną aštrią briauną ir rankeną be apsauginės gardos.

Viduramžių istoriko užrašytas saksų tėvynės suradimo mitas rodo tautų kraustymosi ir vikingų epochos vertybes. Jame žemė buvo įgyjama perkant, užkariaujant (karo teise) ir paveldint. Tuo metu išmintis buvo suvokiama ir kaip gudrumas. Susitarimais kiekviena pusė siekdavo naudos sau. Todėl svarbiausia buvo laikytis jų raidės. Saksai laikėsi susitarimų raidės keturis kartus: pirkdami žemę; nepradėdami kautynių patys, o laukdami įpykdytų tiuringų užpuolimo stovykloje; atsinešdami paslėptus peilius, t. y. formaliai ne ginklą; sutikdami ateiti, bet neįsipareigodami

Laivai „Būtyjų laikų pasakojime“, Radvilų nuorašas XV a. Autoriaus kopija

neliesti derybininkų. Ateiviai iš jūros apgyvendavo ne tik nuostabias negyvenamas vietas, bet išstumdavo, pavergdavo vietinius gyventojus.

LITERATŪRA

- Widukindi. *Res gestae saxoniarum*. Hannoverae, 1882, S. 3-5.
Gurevičius, Aronas. Viduramžių kultūros kategorijos. Vilnius, 1989.
Modzelewski, Karol. *Barbarų Europa*. Vilnius, 2008.

RUSŲ ŽEMĖS KILMĖ

Mitologinis lietuvių diduomenės protėvis Palemonas atplaukė jūra ir upėmis, susirado negyvenamą kraštą, kuriame įsikūrė. Atplaukę saksai nukariavo tiuringų žemes, davė pradžią Saksonijai. Tačiau vieną slavų valstybę sukūrė jūra atsiyrę ateiviai – variagai – vietos gyventojų kvietimu. *Variagai*, rus. *варяги*, – *vikingo* termino atitikmuo. Kartais taip vadinti samdytos kariuonos kariai. Iš pradžių sąvoka *rusai*, rus. *Русь*, vadinta viena iš skandinavų kilčių. Pavadinimas siejamas su žodžiu *ruosti* – „irkluoti“. Tad taip galėjo būti įvardyti ir irkliniais laivais plaukiojantys variagai. Kurį laiką teisės aktuose buvo atskiriami rusai ir Kijevo Rusios valstybėje gyvenę slavai. Skyrėsi jų vardai ir statusas. *Rusų žemė*, rus. *Русская земля*, pradžioje laikyta Kijevo Rusios valstybė. Slavai mūsų aptariamuoju atveju buvo dabartinės Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos teritorijose apsigyvenusių rytų slavų genčių kuopinis vardas. Greta jo dar ilgai skirtos pavienės kiltys. Viena jų buvo *krivičiai*. Gentis susidarė

slavams skverbiantis į baltų žemes. Manoma, kad jos etnogenezę lėmė baltų substratas. Šį etnonimą išsaugojo latvių kalba žodžiuose lat. *Krievija*, *Krieva* (Rusija, rusai). Prie Baltijos slavai apsigyveno ir tarp finų genčių: dabar *čiidus* mena Čiudo ežeras, o *vepsus*, rus. *Весь* – viena iš estų etninių grupių. Vienuolio Nestoro plunksnai priskiriamame XI–XII a. „Būtyjų laikų pasakojime“ („*Повесть временных лет*“) senąja slavų kalba rašoma apie taikų atplaukusiųjų ir vietinių sambūvį, prasidėjusį „*Metais 6368*“. Kadangi metai šiame metraštyje buvo skaičiuojami nuo biblinio pasaulio sutvėrimo, perskaičiavus mums įprastu laiku tai įvyko 860 m.

O dabar leiskime byloti vienuoliui Nestorui:

„*Metais 6368*. Ir išvijo *variagus* už jūros, ir nedavė jiems duoklės, ir pažadėjo patys save valdyti. Ir nebuvo tarp jų teisybės. Ir giminė ėjo prieš giminę. Ir buvo tarp jų nesantarvė. Ir pradėjo kariauti vienas su kitu. Ir pasakė: „Ieškokime sau kunigaikščio, kuris mus valdytų ir rengtų

pagal eilę ir įstatymą, patys.“ Nuvyko už jūros pas variagus, pas rusus [русь]. Tie variagai vadinasi rusais, o kiti vadinasi švedais, dar kitokie – normanais ir anglais, o dar kiti – gotais – va taip ir šitie. Pasakė rusams čiudai, slavai, krivičiai ir vepsai [весь]: „Žemė mūsų didžiulė ir turtinga, o tvarkos joje nėra. Atvykite kunigaikštai ir mus valdyti.“ Ir išrinko tris brolius su savo giminėmis, ir paėmė su savimi visą rus. Ir nuvyko pradžioje pas slavus. Ir pastatė miestą Ladogą. Ir apsigyveno vyriausiasis Riurikas [Рюрик] Ladogoje, o kitas – Sineus [Синеус] – Beloe ežere [в Белом озере], o trečias Truvoras [Трувор] – Izborske. Ir nuo tų variagų atsirado Rusų žemė [Русская земля].“

Dirstelėjus į žemėlapi, nesunku įsitikinti, kad pakviestųjų variagų valdoma teritorija driekiasi vandens ežerų, upių grandine, jungusia šiaurės vakarus prie Baltijos su pietryčiais prie Juodosios jūros. Joje iškilo vėliau despotiškai Maskvai priešpriešinamas Pskovas ir Novgorodas.

Laikais, kai buvo užrašytas šis pasakojimas, svetimųjų kariaunos remiamo valdovo kvietimas nebuvo naujovė. Etninių ir socialinių konfliktų išvargintame krašte buvo tikimasi, kad nė su viena grupe nesusietas kunigaikštis liks nešališkas. Už tai kviečiantieji turėjo priiimti išlaikyti jo

kariauną ir atvykusius giminaičius. Stipri kariauna užtikrino kraštui apsaugą nuo išorės priešų ir kunigaikščio autoritetą. Kunigaikščio atotrūkis nuo toli už jūrų likusios tėviškės buvo vertinamas kaip privalumas. Manoma, kad toks valdovas negalės pernelyg sustiprėti greitai gaudamas pastiprinimą iš užjūrio, bus priverstas greičiau įsitraukti į vietos gyvenimą ir turės skaitytis su gyventojų dauguma. XIII a. į Pskovą pakviestas lietuvių kunigaikštis Daumantas, rus. Довмонт, Домонт, net tapo stačiatikių šventuoju Timofejumi. Legendiniam kunigaikščiui Riurikui teko laimėti pradėti iki XVII a. išgyvenusią Riurikaičių dinastiją. Jo kurtos Kijevo Rusios valstybės palikimu dabar dalijasi Ukraina, Rusija ir Baltarusija.

„Būtųjų laikų pasakojimas“ plito įvairiais nuorašais ir buvo gerai žinomas LDK. XVI a. kunigaikščių Radvilų giminės užsakymu buvo parengtas gausiomis miniatiūromis papuoštas „Būtųjų laikų pasakojimo“ nuorašas. Manoma, kad miniatiūros buvo nukopijuotos iš neišlikusio XI a. rankraščio. XVII a. rankraštis pateko į Karaliaučių, iš kur kaip Septynmečio karo trofėjus rusų karių išgabentas į Maskvą. Dėl savo kilmės rankraštis vadinamas Radvilų, arba Karaliaučiaus, nuorašu.

LITERATŪRA

- Творогов, Олег Викторович. *Повесть временных лет*. Публикация Института русской литературы (Пушкинский Дом): Rossijskaja akademija nauk, 2006–2011 (skaitmeninė knyga)
- Rowell, Stephen Christopher. Between Lithuania and Rus': Dovmont-Timofey of Pskov, his life and cult. In *Oxford Slavonic papers*, 1992, Vol. 25, p. 1-33.
- Андреев, Александр Радиевич. *Князь Довмонт Псковский*. Документ. Жизнеописание. Москва, 1998.

GOTLANDIEČIŲ GUDRYBĖ

Lietuvių didikų protėvis Palemonas su palyda išplaukė ieškoti naujos tėvynės gelbėdamasis nuo persekiojimų. Variagai rusai naują tėvynę surado ten gyvenusiųjų pakviesti. O Gotlando gyventojai patys privertė net trečdalį savo salos vyrų išplaukti ir ieškoti kitos vietos įsikurti. Apie tai pasakoja viena seniausių Švedijoje kronikų „Gotų saga“ („Gutsagan“).

Gotlandas yra didžiausia Baltijos sala. Aptariamuoju laikotarpiu buvo apgyventa gutų. Jie siejami ir su gotais. „Gotų saga“ teigia, kad išeiviai, nuklydę į Konstantinopolį, „šį tą išsaugojo iš mūsų kalbos“. Žinoma, kad Bizantijos imperatorius turėjo asmens sargybą iš variagų / normanų ir jų

palikuonių. Jie kalbėjo savo kalba. Kiti tyrinėtojai šį teiginį linkę sieti su gotais, įsikūrusiais Krymo pusiasalyje. Krymo gotai buvo veikiami graikiškos Bizantijos kultūros, tačiau iki XVIII a. išsaugojo tapatybę ir kalbą. Pasakojimo apie Gotlando išeivius erdvė aprėpia artimesnes ir tolimesnes vandens kelio iš Baltijos į Juodąją jūrą vietas. Paslapt-ingasis *Torsborgas* sietinas su *Torsburgenu* – rytiniame Gotlando pakraštyje esančiu milžinišku 12 hektarų rąstų, akmenų ir žemės pylimų įtvirtinimu. Pavadinimą galima versti Toro pilis. Toras – perkūniją valdantis skandinavų dievas. Įtvirtinimas buvo pradėtas rengti jau I a. Jis buvo nuolat atnaujinamas iki IV a. Maždaug apie 1100 m. įrenginys apleistas. Sagoje minima *Forė*, šved. *Fårö*, gutų *Faroy*, yra į šiaurę esanti didžiausia sala prie Gotlando. Rytinėje Baltijos

pakrantėje driekiasi *Estlandas* – estų kraštas. *Dageida*, *Dagė*, šved. *Dagö* – tyrinėtojai ją tapatina su Hiiumaa sala (Estija). *Diuna* – tai svarbi prekybos į rytus arterija – Dauguvos upė. Kai kurie tyrinėtojai su *Diuna*, *Duna*, *Dvina* sieja ir lietuvių dainų *Dunojėlį*. Gotlando išeiviai įsikūrė *Greklande* – graikų krašte. Tuo metu tai buvo Rytų Romos imperija, arba Bizantija. Jos valdovas sagoje vadinamas *konungu*. Lietuviškas šio žodžio atitikmuo yra kunigaikštis, karalius. Tačiau šiuo atveju Bizantijos imperatorius.

Pasak „Gotų sagoje“ perduodamos legendos, saloje iškilę gyventojų pertekliaus ir ribotų maisto išteklių klausimai buvo sprendžiami prievartine emigracija. Pateikiame 1220 m. senąją gutų (*gutar*) kalba parašyto šaltinio fragmentą iš S. D. Kovalevskio vertimo:

„2. [...] Per ilgą laiką iš tų trijų žmonių Gotlando gyventojų tiek prisidaugino, kad šalis nebepajėgė visų išmaitinti. Tada jie ištraukė burtus ir taip iš šalies išsiuntė kas trečią vyrą, kurie galėjo išsaugoti ir išsigabenti viską, ką turėjo ant žemės paviršiaus. Jie nenorėjo išvykti, todėl nuplaukė į *Torsborgą* [Torsborg] ir ten įsikūrė. Tačiau tos žemės gyventojai nepanoro jų pakęsti ir išvijo juos. Tada jie plaukė į *Fore salą* ir apsigyveno ten. Tačiau ten negalėdami savęs išmaitinti, nuplaukė į vieną salą greta *Estlando* [Estų žemė, Estija]², kuri vadinama *Dageida* [Hjumo sala]. Ir apsigyveno ten. Ir pastatė pilį [borg], kurios liekanos iki šiol matomos. Tačiau ir ten jie negalėjo savęs išmaitinti

ir nuplaukė upe, vadinama *Diuna* [Dauguva], o šia – per *Ryza land* [Rusų žemę]. Jie plaukė taip ilgai, kad atplaukė į *Greklandą* [Graikiją]. Jie paprašė graikų konungo leidimo ten gyventi „jaunatyje ir delčioje“. Konungas leido ir manė, kad tai tęsis ne ilgiau kaip mėnesį. Prabėgus mėnesiui, jis ketino siūlyti jiems išvykti. Tačiau jie atsakė, kad jaunatis ir delčia yra visada. Ir pridūrė, kad jiems tai žadėta. Ginčas tarp jų pasiekė karalienę. Ji pasakė: „Mano valdove, konungai! Tu leidai jiems gyventi „jaunatyje ir delčioje“. Tai reiškia „amžinai“. Tu negali atsisakyti savo žodžių.“ Taip jie apsigyveno ten ir gyvena iki dabar. Ir dar šį tą išsaugojo iš mūsų kalbos.“

XVI a. kronikininkai šį gotlandiečių vyrų išplaukimą laikė vykus 903 m. po „Didžiojo tvano“. Archeologai dideles migracijos bangas iš Gotlando datuoja V–VI a. po Kr.

Išeivių atvykimą ir ryšius su Gotlando sala patvirtinančių artefaktų randama Kurše, Estijoje ir dabartinėje Šiaurės Rusijoje. Tarpukariu juos tyrė švedų archeologas B. Nermanas, o XX a. pabaigoje lietuvių – V. Žulkus bei latvių – J. Urtanas (Urtans). Užrašytoje legendoje pagrindinis išplaukimo motyvas – prasimaitinimas. Gutų gudravimas išgaunant Bizantijos imperatoriaus leidimą pasilikti šalyje rėmėsi dviprasmišku viešnagės laiko interpretavimu. Taip pat supratimu, kad valdovo duotas žodis – neatšaukiamas. Tikėtina, kad šis kronikos siužetas turėjo įtakos savaip apmąstant legendinę prūsų istoriją. Bet apie tai – vėliau.

LITERATŪRA

Schlyter, Carl Johan. *Samling af Sweriges Gamla Lagar*. Lund, 1852, Bd. 7.

Ковалевский, Станислав Димитриевич. *Сага о гутах. Средние века*. Москва, 1975, вып. 38, с. 307–311.

Žulkus, Vladas. Vakarų baltai gotų gepidų migracijoje (I–IV a.). *Lietuvinių kraštas*. Kaunas, 1995, p. 74–107.

Žulkus, Vladas. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004.

GOTLANDO SKANDAI PRŪSIJOJE

Legendinėje lietuviams artimų prūsų kilmės istorijoje irgi ataidi jūros bangos. Prūsų didžiūnų protėvių ieškota už vandenų, bet gerokai arčiau. Tai esą Gotlande gyvenusių artimų švedams skandų būrys. 1510–1529 m. Prūsijos dominikonas vienuolis Simonas Grunau perteikė

šias žinias, pasinaudojęs vadinamąja „Vyskupo Kristijono kronika“, ir datavo aprašomus įvykius 500–514 m. Iki šiol diskutuojama dėl Simono Grunau naudotų informacijos šaltinių. Pateikiamas pasakojimas siejasi su vienos seniausių Švedijoje kronikų „Gotų saga“ („*Gutsagan*“) žinia apie migracijas iš Gotlando. Priverstinio pasitraukimo iš tėvynės ir ieškojimo už vandenų naujos įsikūrimo vietos motyvas

² Skliaustuose – vertėjo pastabos.

Viduramžių kronikų perrašytojai, XVI a. pr. Autoriaus kopija

primena lietuvišką Palemono mitą. Yra sąsaukų ir su „Būtųjų laikų pasakojimo“ atvykėlių įsigyvenimo tarp vietinių ir tam tikrų naujovių diegimo naujoje tėvynėje motyvais.

Prieš susipažindami su pačiu S. Grunau pasakojimu, aptarkime jo minimus vietovių ir etnosų pavadinimus. Gotlandas kronikoje vadinamas *Kimbrija*, vok. *Cymbria*. Tai gali sukelti tam tikrą painiavą. Šis vietovardis, etnonimas, aptinkamas antikos bei ankstyvųjų viduramžių geografiniuose-istoriniuose veikaluose skirtingose šalyse ir kontekstuose. Dabartiniai tyrinėtojai linkę manyti, kad kimbrais vadinti visi keltai ar jų dalis. Taip apibūdinami Velse gyvenę keltai. Taip pat vadinama ir viena iš skitų valdytų sričių bei etninė grupė Kryme. Tokį vardą nešiojęs etnosas gyveno ir dabartinėje Ispanijoje bei Skandinavijoje. S. Grunau kronikoje užsiminė apie migraciją iš Britanijos į Norvegiją. Baltų ir keltų tarpusavio ryšiai nėra plačiau tyrinėti. Tai, kad vienu metu keltų ir vakarų baltų gyvenvietes skyrė vos šimtas kilometrų, tik patvirtina tokią galimybę. Gotlando – Kimbrijos saloje gyveno *skandai*, vok. *Scandiani*. Kronikoje taip vadinami Danijos karaliui *Teodotui* nepaklusę skandinavai – gotlandiečiai. Kitoje vietoje Simonas Grunau juos laiko iš Britanijos į Norvegiją persikėlusiu genčių, vadinamų *Drusus*, palikuoniais. Taip skandai dar kartą sutapatinami su keltais – kimbrais. Šiuos iš Gotlando – Kimbrijos salos išstūmė *gotai*, vok. *Göthir*. Jie buvo iš dabartinės Švedijos išėjusi tauta. Likę tėvynėje tapo senųjų švedų gautų, gutų grupe. Iš Gotlando persikėlė tarp Vyslos ir Bugo. Vėliau nukeliavo prie Dniestro. Čia pasidalijo į ostgotus ir vestgo-

tus. Dalis gotų apsigyveno Kryme ir ten išliko iki XVIII a., kol susiliejo su vietos graikų bendruomene. Kiti ne kartą kūrė įvairius valstybinius darinius ir dalyvavo Rytų bei Vakarų Romos imperijos įvykiuose Tautų kraustymosi epochoje. Gotai suvaidino svarbų vaidmenį dabartinių ispanų etnogenezeje. Yra tyrinėtojų, pabrėžiančių gotų ir baltų ryšius III–V a. S. Grunau nurodo, kad išstūmę kimbrus-skandus naujakuriai pervadino salą savo tautos vardu *Gotland*, t. y. gotų šalimi, o pagrindiniam miestui Visbiui vardas esą suteiktas kunigaikščio *Wisbua* garbei. Legendinė miestų kilmė iš tiesų dažnai siejama su mitiniais įkūrėjais: Lietuvos metraščių Kernius su Kernave, Kunas su Kaunu; lotynų Romulus su Roma. Dabartiniai tyrinėtojai vietovardžio *Visby* kilmę veda iš senovės gutų „Vis“ – deginimo, aukojimo vieta, „bær“ – sodyba, gyvenvietė ar vakarų slavų „wyspa“ – sala. Išvytieji skandai – kimbrai perplaukė Crono, Hailibo vandenį. Kitoje kronikos vietoje Simonas Grunau paaiškina, kad Cronu vadinama „sūrioji jūra“, t. y. Baltija, arba Gdansko įlankos įplauka. Šis upėvardis pateko iš antikos ir ankstyvųjų viduramžių geografinių bei istorinių veikalų. Plačiausiai naudotoje Klaudijo Ptolemajo „Geografijoje“ taip įvardijama upė tyrinėtojų identifikuojama kaip Vysla arba Nemunas. S. Grunau pažymėjo, kad „*Savo kalba tas dideles, ilgas marias vadina Hailibo*“. Iš pateikiamo konteksto aiškėja, kad kronikininkas šį vandenvardį tapatino su Aistmarėmis. Čia reikėtų prisiminti vieną istorinę detalę – senieji tyrinėtojai Vyslos žiotis kontroliavusio miesto Gdanko, vok. *Danzig*, lenk. *Gdansk*, kašubų *Gdunsk*, lot. *Gedania*, *Gedanum*, *Danliscum*, vardą vedė iš etnonimo danai. Atvykėliai pasiekia Prūsiją, pavadintą *Ulmiganija*, vok. *Ulmiganea*. Kitoje kronikos vietoje patikslinama, kad toks vietovardis kilęs iš lotynų kalbos žodžio *Ulmus*, reiškusio guobą, karklą. Kronikoje *Ulmiganija* suprantama kaip karklynų šalis. Šį pavadinimą su Prūsija susiejo vokiečių mokslininkas humanistas, antikinės literatūros žinovas Erasmus Stella 1498–1510 m. parašytame veikalė „Apie Prūsijos senovę“. Taip iš antikos ir ankstyvųjų viduramžių geografinių bei istorinių veikalų perkelta *Ulmiganea pradėjo naują gyvenimą*. Šioje lotyniškos literatūros tradicijoje bandoma rasti atitikmenį prūsios Kulmo žemės (vok. *Kulmerland*, *Culm*, *Kulm*, lenk. *Chelmo*, lot. *Kulmigeria*, *Hulmigeria*) pavadinimo variantui. Priminsime, kad iš Kulmo žemės prasidėjo prūsų pajungimas ir Ordino valstybės kūrimas. Su panašiu simboliniu legendinės praeities interpretavimu jau susidūrėme aptardami lietuvišką Palemono įsikūrimo geografiją.

Dabar liko žodį suteikti Simonui Grunui, kurio tekstą iš senosios vokiečių kalbos vertė Sigitas Plaušinitis:

„Tuo metu Danijoje [Dannemarck] valdęs kunigaikštis Teodotas [Theudot] bijojo gotų [Göthir] ir, kai šie nusiuntė pas jį pasiuntinius prašydami už išpirką žemės, kur galėtų gyventi, jiems pasakė, kad jo šalyje esanti sala Kimbrija [Cymbria], iš kurios juos išvijo gentys iš Skandinavijos [Scandia], jų pykčiui ten pasilikusios ir nepripažįstančios Teodoto valdovu. Jei jie duotų jam išpirką, tai panorėję galėtų užpulti kimbrus [Cimbri]. Ir gotai su tuo sutiko, tačiau jie norėjo ten vieni gyventi, ir jų kunigaikštis Wisboo susitarė su Teodotu dėl išpirkos [...] Gotų kunigaikštis Wisboo išsiuntė į Kimbriją pas skandus [Scandiani] pasiuntinius ir liepė jiems pasakyti, kad kunigaikštis Teodotas jiems išnuomojo jų apgyventas žemes [...] jeigu jie [t. y. skandai] nenori pripažinti jų savo valdovais, tai Wisboo ir vyriausieji gotai ir atsiuntė juos paklausti, ką jie apie tai mano: ar jie Kimbriją paliksią geruoju, o galbūt panorėsią taikiai su jais sugyventi ir mokėti jiems duoklę, o gal norėsią susikauti. Žmonės Kimbrijoje turėjo du vyriausiuosius, kuriuos laikė karaliais, – Bruttenu ir Widowuto. Pastarieji susirinko su kilmingaisiais pasitarti, ką daryti: būti tarnais, kai jie buvo gimę ponai, – tai jiems per daug įžeidžiantis dalykas, ar kovoti, žinant, kad pralaimėsi? Ir jie nutarė, ir Bruttenu jų galingųjų dievų vardu paskelbė, kad jiems reikią palikti Kimbriją ir kad jie kur nors tapsią galingesni negu čia. [...] Bruttenu ir jo brolis Witowudo su visais savo gentainiais, iš viso keturiasdešimt šeši tūkstančiai žmonių, sėdo ant plaustų ir perplaukė Crono, Hailibo vandenį ir Ulmiganijoje [Ulmiganea] surado dar nežinomą tautą. Čia apsistojo ir saviškai statėsi pilis ir kaimus. Ilgainiui skandai iš Kimbrijos, kartais pasinaudodami jėga, kartais gudrumu, o kartais vietinių Ulmiganijos gyventojų draugiškumu, tapo jų ponais ir naudojosi jų paslaugumu. O gotai atsikėlė į Kimbriją ir ją apgyveno; sostinę jie pavadino pagal savo kunigaikštį Wisbua, o visą Kimbriją – Gotlandu [Gotihrlandt].“

LITERATŪRA

- Grunau, Simonas. *Prūsijos kronika*. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Vilnius, 2001, t. 2, p. 52–53, 90–91.
 Stela, Erazmas. *Apie Prūsijos senybes*. Vilnius, 2004.
 Šimėnas, Valdemaras. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*. Vilnius, 2006.
 Jordanes. *Romana et Getika*. Berolini, 1882, parengė Jordanes Theodor Mommsen.

PLĖŠIKAI KURŠIŲ NERIJOJE

Tai, kas buvo užrašyta, gali virsti savitu tautosakiniu pasakojimu. Taip atsitiko XIX–XX a. sandūroje su XV–XVI a. kronikininko Simono Grunau informacija Kuršių nerijoje

Nesunku atpažinti išplėtotus artimus „Gotų sagai“ motyvus ir net išėities vietą Gotlandą. Sutinka judėjimo kryptis – į rytinę Baltijos pakrantę, bet skiriasi išsilaiplinimo vieta: Vyslos – Nogato žiotys (S. Grunau) ir Dauguvos žiotys („Gotų saga“).

Ateivių įsikūrimo Prūsijoje geografinė aplinka apima: prie Vyslos esančią Kulmo žemę, su Vyslos ištakomis siejamą Gdansko įlankos įplauką ar Aistmares. Tai nuo seno pažįstamas regionas, garsus gintaro apdorojimu ir prekyba. Netoli Elbingo archeologai aptiko Tautų kraustymosi metu čia gyvenus žmones, gotų kultūros paveiktas bendruomenės gyvenvietes ir kapavietes. Erdvės prie Vyslos užvaldymu prasidėjo Vokiečių ordino valstybės kūrimasis Prūsijoje. Torunėje šalia Kulmo žemės ir Vyslos įsikūrė pirmoji Vokiečių ordino pilis. Seniausioje Gdansko istorijoje būta baltų, vakarų slavų ir danų ryšių. Atkreipiame dėmesį į kelias paties Simono Grunau gyvenimo sąsajas su šia geografine aplinka. Jis gimė prie Aistmarių esančiame Tolkemito miestelyje. Būdamas vienuoliu gyveno Elbingo ir Gdansko dominikonų vienuolynuose. Ar ateivių įsikūrimo vieta aptariamoje geografinėje erdvėje nurodoma atsižvelgus į istorinius šaltinius, vėlesnės prūsų istorijos aplinkybes, ar tik kronikininko asmenine nuožiūra – tebėra neišspręstas klausimas. Į akis krenta ir archajiškas skandų persikėlimo būdas: plaukti ant rąstų, t. y. plaustų. Originale vartojamą žodį tiksliau verstume – plukdomi rąstai arba sieliai. Iš tiesų ant į sielius surištų rąstų Vyslos, Nogato upėmis ir mariomis buvo plukdomos prekės, keliavo žmonės. Tačiau medienos ruošiniai (šulai, tašai, lentos) buvo perplukdomi laivais.

Nepaisant kritikų abejonių dėl S. Grunau pateikto pasakojimo autentiškumo, jis lieka vienu ryškiausių padavimų apie atėjusius iš jūros.

ar pamaryje. Kronikininko pasakojimas apie atplaukusią ateivių iš Gotlando įtaką senovės prūsams buvo supaprastintas ir kartojamas mokykliniuose vadovėliuose. Apie Prūsijos istoriją Kuršių nerijos ir pamario kaimų vaikai sužinodavo mokydamiesi liaudies mokyklose. Jų tinklas

Prūsijos valdomoje Lietuvos provincijoje (Prūsijos Lietuva, Mažoji Lietuva) formavosi XVIII a. ir buvo išplėtotas XIX a. Mokytojas, kunigas ir tėvai mokiniams buvo svarbiausi autoritetai. Mokytojo iškalba, apsiskaitymas, nuoširdumas ar griežtumas padėjo įtikinamiau perteikti vadovėlių žinias. Už mokyklos sienų jos buvo persakomos savaip. Galbūt tokio savito ir įtaigaus vadovėlinio XVI a. kronikininko Simono Grunau perpasakojimo atspindžiai žybsi ir viename „gana jauname padavime“. „Lietuviškos pusės“ gyventojų pasakojimą užrašė ir 1889 m. paskelbė Karaliaučiaus universiteto profesorius Adalbertas Bezenbergeris (1851–1922). Žymus vokiečių archeologas, kalbininkas, mokslininkas tyrė Rytų Prūsijos, Klaipėdos krašto archeologijos paminklų, Prūsijos kuršių ir lietuvininkų kalbą bei gyventojų etnogenezę. Mokslininko darbai apie Kuršių nerijos ir Klaipėdos krašto praeitį aktualūs iki šiol. Profesorius Kuršių nerijos gyventojus pažinojo tiesiogiai, nes mėgo su šeima poilsiauti savo vasarnamyje Juodkrantėje. Čia galėjo užrašyti ir šį padavimą:

„Pasakojama, kad Memelyje [liet. Klaipėdoje] kalėjo trys plėšikai, vadinti – pirmasis *Schwarzeris*, antrasis *Preileris*, trečiasis *Nidderis*. Sakoma, kad vietoje nužudymo juos pasodino ant sielių ir įsakė išvyti į jūrą. Vėliau iš trijų sielių išsilaipinę Kuršių nerijoje: *Schwarzeris* įkūrė *Schwarzort* [liet. Juodkrantė], *Preileris* – *Preil* [liet. Preila], *Nidderis* – *Nidden* [liet. Nida].“

Smalsiam skaitytojui priminsime, kad padavime vartojamas žodis *Memel* – senas Nemuno ir Klaipėdos pavadinimas, žinomas nuo XIII a. Ilgai buvo laikomas tik vokišku vietovardžiu, tačiau latviški analogai (pvz., liet. *Nemunėlis*, latv. *Memele*) ir istoriniai šaltiniai leidžia teigti apie vakarų baltų kilmę. Dabar linkstama ieškoti „jungtinės“ kilmės – vakarų baltų (kuršių, skalvių, prūsų) vietovardis ateiviams

priminė panašiai skambančius žodžius vokiškose tarmėse. Plėšikų vardai *Schwarzeris*, *Preileris*, *Nidderis* vokiškai rašytame tekste užrašyti su lietuviškomis galūnėmis ir išvesti iš vokiškai rašomų Kuršių nerijos vietovardžių (*Schwarzort* (Juodkrantė), *Preil* (Preila), *Nidden* (Nida)). Tai neturėtų stebinti, nes dėl istorinių aplinkybių ir etninės įvairovės lietuviški Kuršių nerijos vietovardžių variantai nusistovėjo vėlai. *Schwarzort* buvo vadinama dabartinė Neringos miesto dalis Juodkrantė. Vokiškas vietovardis žinomas XV a. šaltiniuose. Lietuviškas Juodkrantės pavadinimas pradėtas vartoti XX a. pradžioje. Senasis vietovardis kildinamas iš vok. *Schwarz* „juodas arba tamsus“ ir *Ort* „vieta“. Manoma, kad tokį vardą suteikė jūreiviai. Jiems plaukiant palei jūros krantą kopų fone tamsa išsiskirianti Juodkrantės sengirė buvo svarbus orientyras. Rašytiniuose šaltiniuose nuo XIV a. minimas vietovardis *Nidden* – tai atpažįstama Neringos miesto dalis Nida. Vietovardis *Preil*, t. y. dabartinė Preila (Neringos miestas), nėra toks senas. Jis pradėdamas minėti vos XIX a. Kildinamas iš kuršiško žodžio *Preilis* „žentas, užkuryš“.

A. Bezenbergerio užrašytas padavimas padeda suprasti, kaip pakito žodžiu perduodama žinia. Pradžioje ji „apaugo“ atpažįstamu kraštovaizdžiu. Ilgainiui žinia, susieta su pasakotojui žinoma vieta, tapo senolių perduodama tiesa. Pasakojimo užrašymo metu dar gyventa žmonių, prisimenančių įsikūrimą Preiloje, mokačių vokiečių kalbą ir suprantančių vietovardžio *Schwarzort* („juoda vieta“) prasmę. Tačiau XX a. pradžioje toks iš lūpų į lūpas perduodamas padavimas jau pradėjo gyvuoti savarankiškai ir nepriklausomai. 1936 m. jis pateko net į beletrizuotą Vilkyškių mokytojo Frico Tumoso ir Jono Bickos knygelę „Gražiausi Mažosios Lietuvos padavimai“. Ši knyga sulaukė kelių leidimų jau po 1990 m. Todėl tikėtina, kad netrukus sulauksime ir modernesnės Neringos gyvenviečių kilmės padavimo versijos.

ŠALTINIAI:

- Bezenberger, Adalbert. *Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde*. Stuttgart, 1889, Bd. 3–4, S. 118–279.
Tumosas, Fricas; Bicka, Jonas. *Gražiausi Mažosios Lietuvos padavimai*. Tauragė, 1936.

SAKSAI PRŪSIJOJE

Gerokai anksčiau iki Simono Grunau buvo užrašytas senas „protėvių pasakojimas“ apie prūsų kilmę iš laivais

atplaukusių saksų. Jį aptikome pirmojo Lenkijos kronikininko Galo Anonimo (*Gallus Anonymus*) veikale „*Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*“. Trijų dalių kronika baigta rašyti apie 1115 m. Jos autoriaus asmenybę iki

šiol gaubia paslaptis. Manoma, kroniką parašė prancūzų ar flamandų kilmės vienuolis, gyvenęs Vengrijoje ir Lenkijoje. Taip pat nurodomos sąsajos su Bambergo vyskupo Otto (mirė 1139 m.) aplinka ir Lenkijos karaliaus Boleslovo Kreivaburnio (1085–1138) dvaru.

Mus dominantis pasakojimas yra šios kronikos II knygos 42 skyriuje. Jame aprašomas 1108 m. Boleslovo Kreivaburnio žygis prieš prūsus:

„Įsiveržė tada į Prūsus, labiausiai laukinį kraštą, kuriame ieškojęs ir neradęs galimybės kovoti, grįžo su dideliu grobiu, keldamas gaisrus ir išsivarydamas belaisvius. Tačiau jei prireikė užsiminti apie šį pakraštį, prie kalbos pridėkime atsineštus protėvių pasakojimus. Būtent Karolio Didžiojo laikais Frankų karaliaus, kuriam Saksonija priešinosi ir nenorėjo priimti nei jo valdžios jungo, nei krikščionių tikėjimo, tauta laivais atplaukė iš Saksonijos ir priėmė apsigyvenimui tą pakraštį, o nuo krašto perėmė pavadinimą ir iki šiol taip be karaliaus ir be teisių lieka, ir nenusigręžia nuo pirminės pagonybės bei barbarybės. Kraštas, kalbama, yra toks gausus ežerų ir pelkių, kad negalėtų taip būti apsaugotas net pilimis ir miestais; todėl jo niekam nepavyko

užkariauti, nes niekas su kariuomene negali persikelti per tiek ežerų ir pelkių.“

Lenkijos tyrinėtojai T. Tus, L. Okulic-Kazarin yra išsakę nuomonę, kad Galas Anonimas sąmoningai prilygino Karolio Didžiojo vykdytą pagoniškos Saksonijos nukariavimą su lenko Boleslovo III (Kreivaburnio) žygiu prieš pagonis prūsus Sasnos žemėje. Esą tokiai lygiagretei kronikininkų skatino ir panašus vietovardžių Saksonija bei Sasna skambesys. Galo Anonimo paminėtas Frankų karalius ir Šv. Romos imperijos kūrėjas Karolis Didysis (768–814) užėmė Vestfaliją ir pradėjo Saksonijos užkariavimą 779 m. Lydimas permainingų kovų ir saksų sukilimų, nukariavimas truko kelis dešimtmečius. O gal Galas Anonimas tiesiog sumaniai pasinaudojo istoriko Widukindo veikale „Saksų darbai“ perteikiama jūrine saksų kilmės tradicija? Pirmoji Lenkijos kronika buvo gerai žinoma vėlesniems kronikininkams. Todėl motyvus apie atplaukusius laivais svetimšalius XII a. Galo Anonimo ir XVI a. Prūsijos, Lietuvos kronikose gali jungti tiesioginė gija. Tačiau neskubėkime su išvadomis – vėlesnėse Prūsijos, Lietuvos kronikose ryškesnės užuominos į kitus šaltinius.

ŠALTINIAI:

Anonim, tak zwany Gall. *Kronika Polska*. Wrocław, Warszawa, Krakow, Gdansk, 1975.

Галл Аноним. *Хроника, или деяния князей или правителей польских*. Москва, 1961.

ROMĖNŲ LAIVYNAS PLATELIUOSE

Lietuvos didžiojo kanclerio Vilniaus vaivados Alberto Goštauto aplinkoje buvo parengta oficiali „Bychovco kronikos“ versija apie diduomenės kilmę iš Italijos. Joje atšniokščia kelionės jūra motyvas. Tačiau apie 1550 m. buvęs A. Goštauto raštininkas ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijos sekretorius lotyniškiems raštams Venclovas Mikalojaitis (slapyvardis Mykolas Lietuvis, lot. Michalo Litanus, apie 1490–1560) traktate „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ pateikė jos alternatyvą. Čia lietuvių protėviai – tai atklydėliai iš nukariauti Britanijos plaukusio, bet audrų išblaškymo Gajaus Julijaus Cezario karinio laivyno, o ne Palemono vadovaujamo nuo persekiojimo besigelbstinčių kilmingųjų būrys.

Pateikiama Igno Jonyno traktato atkarpėlės vertimą iš lotynų kalbos:

„[...] kaip sako tikresnis padavimas, Gajaus Julijaus Cezario laikais jie buvo šičion atnešti Okeane siautusių audrų. Juk kada Cezaris, kaip rašo Lucijus Floras, nugalėjęs ir sutriuškinęs germanus Galijoje [Gallia] ir užkariavęs artimiausią Germanijos dalį [victis Germanis], išplaukė Reinu [Rhenum] į jūrą, norėdamas nusigauti į Britaniją [Britanniam], tačiau jam tat nepavyko, nes audros išblaškė jo laivyną, ir tada mūsų bočių laivai buvo atnešti prie kranto, kur dabar yra Žemaičių pilis Plateliai [arx Samagitia Ploteli]; manoma, kad čia išlipo į sausumą. Juk ir mūsų laikais prie to paties kranto buvo atvykę kažkokie užjūrio kraštų laivai. Ten mūsų protėviai, nukamuoti jūros vargų ir pavojų, turėdami daug belaisvių, tiek vyrų, tiek moterų, ėmė karių papročiu gyventi palapinėse prie židinių, kurių iki šiol yra užsilikusių Žemaičiuose [Samagitia]. Vėliau patraukę tolyn, užvaldė gretimas jotvingių tautas, o paskui roksolanus [Roxolanos], arba Rutėnus [Ruthenos], kuriuos tuo metu,

kaip ir maskvėnus [Moscis], buvo pavergę Užvolgio totoriai [Tartari Zauolhenses].“

Mykolo Lietuvio „tikresnio padavimo“ išėities tašku tapo II a. romėnų istoriko Lucijaus Floro (*Lucius Annaeus Florus*) parengta Tito Livijaus istorijos santrauka. Romėnų istorikas kompiliatorius rašė pompastišku, panegirišku stiliumi. Manoma, kad draugavo su Romos imperatoriumi Hadrianu. Pažinojo ir poetą Virgilijų. Veikalo „*Epitome de T. Livio Bellorum omnium annorum DCC Libri duo*“ pasakojimą istorikas užbaigė 25 metų įvykiais. Nuorašais ir spausdinta knyga jis plito ir buvo populiarus XVI amžiuje. Čia Mykolas Lietuvis galėjo aptikti žinių apie vieną iš iranėniškų sarmatų genčių *roksolanus* (lot. *Roxolanos*). Renesanso ir baroko epochose XVI–XVII a. su jais imti sieti Raudonosios Rusios gyventojai. XVIII–XIX a. roksolanus bandyta tapa-tinti su visų rusų pirmtakais.

Kitu šaltiniu Lietuvos didžiojo kunigaikščio kanceliarijos sekretoriui galėjo tapti vieno žymiausių romėnų karvedžių ir politikų, Romos imperijos kūrėjo Gajaus Julijaus Cezario (*Gaius Julius Caesar*) (100 m. pr. m. e. liepos 13 – 44 m. pr. m. e. kovo 15) atsiminimų knygos: „Galų karo užrašai“, „Pilietinio karo užrašai“. Iš jų sužinome apie dalies Germanijos (lot. *Germania*) nukariavimą. Taip romėnai vadino teritoriją šiauriau Reino. To meto supratimu, tai veikiau kultūrinė sąvoka, nusakanti kitokios nei romėnų, galų ir skitų specifinės gyvenamosios paplitimo erdvę. Iki XX a. pr. buvo manyta, kad Germanija aprėpė tik germanų gentis. XX a. antrojoje pusėje tyrinėtojai nustatė, kad romėnai germanais vadino ir dalį keltų genčių, pvz., bojus. G. J. Cezaris aprašė ekspedicijas į Britaniją 55 ir 54 m. pr. Kr. Romėnai, susidūrę su britų pasipriešinimu, buvo priversti pasitraukti. Tačiau mums svarbesnė kita užrašyto „tikresnio padavimo“ dalis. Laivais buvo iškeliauta iš Reino žiočių, Šiaurės jūra – Okeanu. Iš tiesų jau gerokai vėliau Reino upėje romėnai laikė nedidelę flotilę, o minėtas 55–54 m. pr. Kr. ekspedicijas rengė iš dabartinės Prancūzijos pakrantės. Traktate „Apie totorių,

lietuvų ir maskvėnų papročius“ laivus audros nubloškė iš Šiaurės jūros į Baltiją. Čia atnešė „*prie kranto, kur dabar yra Žemaičių pilis Plateliai*“. Dalis kūrinio tyrinėtojų tokį teiginį laiko veikalą paskelbusio Bazelio spaustuvininko Johanno Jacobo Gesserio klaida ar menku autoriaus Žemaitijos pažinimu. Esą užuomina „*mūsų laikais prie to paties kranto buvo atvykę kažkokie užjūrio kraštų laivai*“ nurodo ne Platelius, o Palangą. Ar Medininkų, Skirsnemunės, Raseinių pavietų kunigaikščio dvarų laikytojas, pats turėjęs žemės valdų Maišiagalos, Medininkų pavietuose, Venclovas Mikalojaitis iš tiesų buvo toks neišmanėlis?

Aprašydamas atvykėlių paprotį gyventi prie židinių, jis nurodė, kad tokių židinių „*iki šiol yra užsilikusių Žemaičiuose*“. Tradicinis žemaičių „noms“ su atviru židiniu ir kartu laikomais gyvuliais minimas daugelio amžininkų. XVI a. istoriniai šaltiniai patvirtina Plateliuose stovėjus pilį. Traktato autorius ją vadina lotynišku žodžiu *arx*. Jis tiesiogiai verčiamas „tvirtovė“. 1585 m. inventoriuje aprašoma ežero saloje įrengta Platelių pilis. Ji buvo medinė, turėjo bokštus. Archeologinių kasinėjimų metu buvo iširta, kad greta medinių pastatų stovėjo ir vienas gyvenamasis mūrinis. Ežero, upelių, pelkių supamame krante prieš Pilies salą – pusiasalyje įsikūrė dvaras, bažnyčia ir miestelis. Todėl prireikus šis kompleksas galėjo virsti sunkiai įveikiama tvirtove. Plateliai turėjo tiesioginių sąsajų su didžiais vandenimis. Iš ežero ištekantis Babrungas įteka į Miniją, o ši – į Kuršių marias. Kita iš ežero ištekanti Bartuva buvo laivuojama iki XIX a. Upė įteka į Liepojos ežerą, kuris jungiasi su jūra. Nuo 1511 m. minimas Platelių valsčius aprėpė didžiulę teritoriją. Jo vakaruose driekėsi lietuviško pajūrio ruožas tarp Prūsijos ir Livonijos: Palangos ir Šventosios apylinkės. 1532 m. Žemaičių seniūnas Stanislovas Kęsgaila testamentu užrašė Platelių valsčių valdovui Žygimantui Augustui. Išėitų, kad Venclovas Mikalojaitis bandė perkelti romėniškuosius lietuvių protėvius į amžininkui pažįstamą aplinką. Tačiau kodėl pagrindine atplaukusią lietuvių protėvių stovyklavietę parinkti Žemaičių seniūnijos viduryje esantys Plateliai – klausimas lieka atviras...

ŠALTINIAI:

- Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. Vilnius, 2001, t. 2, p. 402–403, 405.
- Caesar, Gaius Iulius. *Galų karo užrašai*. Vilnius, 1998.
- Publijus Kornelijus Tacitas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, 1972.
- Elertas, Dainius. Platelių ežero mitologinė erdvė. *Plateliai*. Vilnius, 1999, p. 585–591.
- Jurginis, Juozas; Šidlauskas, Algirdas. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Vilnius, 1988.
- Misius, Kazys. Iš Platelių ir jų apylinkių praeities iki 1940 metų. *Plateliai*. Vilnius, 1999, p. 38–125.
- Ročka, Marcelinas. *Mykolas Lietuvis*. Vilnius, 1988.

ENĖJAS IR PALEMONAS

Lietuviško Palemono atvykimo jūra mito kūrėjai rėmėsi dar antiką siekiančiu prototipu. 59/64 m. pr. Kr. – 17 m. pr. Kr. gyvenęs istorikas Titas Livijus (*Titus Livius*) daugiatomės Romos istorijos „*Ab urbe condita libri*“ pirmos knygos 1 skyrių pradėjo nuo miesto įkūrėjo Enėjo. Su lietuviškos diduomenės pradininku jį suartina prievartinis išvijimas iš tėvynės, kelionės ieškant įsikūrimo vietos. Su prūsiškuoju atvykėliu iš Gotlando – sambūvio su vietiniais gyventojais suradimas.

Susipažinkime su Tito Livijaus pasakojimo aplinka ir herojais. Viskas prasidėjo Homero epuose „Iliada“, „Odiseja“ apdainuotoje Trojoje. Troja, gr. *Τροία* arba *Τροίη*, *Ἴλιον*, *Ἴλιον*, lot. *Troia*, *Ilium*, turk. *Truva*, buvo miestas-valstybė Anatolijoje. Dabar ji valdoma Turkijos. Šiuolaikiniai tyrinėtojai su Trojos karo metafora linkę sieti ilgai trukusios achajų ir hetitų kovos dėl prekybos kelių ar įtakos atgarsius. Karo pretekstu tapo gražiausia Helados moteris Spartos karaliaus Menelajo žmona Elena (lot. *Helena*). Trojiečiui Pariui ją pagrobus, kilo Trojos karas. Po ilgos apgulties senųjų graikų genčiai achajams (lot. *achiuos*) pavyko užimti ir išplėsti Troją. Achajai dovanojo gyvybę tik keliems trojiečiams. Žymiausias iš jų buvo Enėjas (lot. *Aeneas*), trojiečio didvyrio Anchiso ir deivės Afroditės (romėnų mitologijoje – Veneros, lot. *Venus*) sūnus. Minimasis Homero „Iliadoje“. Remiantis knyga „Kassandra“, Enėjas tapo Kasandros mylimuoju, su kuriuo ji prarado skaištybę. Romėnų poetas Publijus Vergilijus Maronas (žinomas kaip Vergilijus, 70 m. pr. m. e. – 19 m. pr. m. e.) jam skyrė poemą „Eneida“. Čia Enėjas laikomas Romos įkūrėju. Šie trojiečiai ėmėsi vadovauti enetams (lot. *Eneti*, *Heneti*, *Enete* – vienas iš Paphlagonijos, lot. *Paphlagonia*, sen. gr. *Παφλαγονία*, sričių pavadinimų, taip pat ir ten gyvenusio etnos pavadinimas). Mini ir graikų istorikas bei geografas Strabonas. Paphlagonija driekėsi Centrinės Anatolijos šiaurėje prie Juodosios jūros. Iš ten trojiečių vadovaujami enėjai sumušė dabartinės Padujos (it. *Padova*) apylinkėse gyvenusius euganėjus (lot. *euganeis*). Įsitvirtinę ten, išsilaipino Makedonijoje ir Sicilijoje, o vėliau, perplaukę jūrą, užpuolė Laurentiumą (lot. *Laurentum*). Tai į pietvakarius nuo Romos buvusi sritis su miestais *Latium*, *Ostia*. Čia kovas užbaigė Enėjo santuoka su vietinio valdovo dukra Lavinija ir miesto Laviniumo įkūrimas. Laviniumą (lot. *Lavinium*) romėnų istorikai laikė senąja lotynų karalystės sostine.

Tačiau laisvu vertimu iš lotynų kalbos leiskime prabilti pačiam Titui Livijui:

„[...] Trojā [Troia] užėmus, su trojėnais buvo žiauriai susi-

dorota, tik dviem – Enėjui [Aeneas] ir Antenorijui [Antenorique] – dėl ankstesnio svetingumo ir dėl jų pasisakymų už taiką bei Elenos [Helenae] išdavimą achajai [Achiuos] netaikė karo teisės. Įvairiai besiklostant aplinkybėms, Antenorai su daugybe enetų [Enetum], maišto išvytų iš Paphlagonijos [Paphlagonia] ir ieškojusių naujos vietos bei vado į žuvusio prie Trojos karaliaus Pylaemeno [Pylaemene] vietą, atvyko tolimon Adrijos jūros įlankon [maris Hadriatici sinum]. Ir išviję euganėjus [Euganeisque], kurie gyveno tarp jūros ir Alpių [Alpesque], enetai su trojiečiais užvaldė tą žemę. Vieta, kur pirma išsilaipino, vadinama Troja [Troia], kaip ir apylinkės vadinamos trojėniškomis, o visa gentis vadinama venetais [Veneti]. Enėjas, išvytas iš namų tokios pat nelaimės, likimo vedamas link didžiųjų žygių, pradžioje atvyko Makedonijon [Macedoniam], iš ten į Siciliją [Sicilian], iš Sicilijos nuplaukė į Laurentiumą [Laurentem] sritį. Šią vietą vadina Troja. Čia išsilaipinę trojiečiai, kuriems po begalinių klajonių, be ginklų ir laivų, nieko neliko, ėmė iš laukų grobti galvijus. Tuomet valdė šias vietas aborigenai ir karalius Latinus su ginklais iš laukų susirinko prie miesto atsikirsti ateiviams. Dvejopai pasakojama toliau. Vieni, kad nugalėtas mūšyje Latinus su Enėju sudarė taiką, vėliau sutvirtintą dukters ištekiniu. Kiti, kad abiem kariuomenėms išsirikiavus, prieš duodant trimitams signalą, Latinus, apsuptas kilmingųjų, iškvietęs kolonistų vadą, klausė, kas verčia mirtinai kautis ir kokia priežastis privertė palikti namus ir ko ieško čia, Laurentiumo sityje. Išgirdęs atsakant, kad prieš juos yra trojiečiai, jų vadas, Anchiso [Anchisae] ir Veneros [Veneris] sūnus, Enėjas, kad iš namų išvijo tėvynės žūtis, kad ieško vietos apsistoti ir miestui įkurti, yra pasiruošęs kariauti ar sudaryti taiką, nusistebėjo sielos stiprybe. Ir būsimos draugystės vardan ištiesė ranką. Paskui vadai sudarė taiką, o kariuomenės pasveikino viena kitą. Enėjas tapo Latinus svečiu. Tada Latinus prieš namų dievybes globėjus [penates deos domesticum] sudarė sąjungą tarp tautų, ištekindamas už Enėjo dukrą. Tai sutvirtino trojiečių viltis, kad jų klajonės baigėsi. Miestą įkūrė. Enėjas jam davė žmonos vardą Lavinijus [Lavinium]. Netrukus sulaukta naujos santuokos vyriško palikuonio, kuriam tėvai suteikė Askaniiaus [Ascanium] vardą.“

Amžinojo miesto įkūrimo mitas, vienijantis lotynų, romėnų, trojiečių ir graikų palikimą, buvo gerai pažįstamas amžininkams. Poetas Vergilijus (*Publius Vergilius Maro*) apie tai prabilo eilėmis. Jo eiliuotas epas „Eneida“ tapo Romos jungtimi su Homero dvasia alsuojančia graikų kultūra. Respublikai tampant Romos imperija, šis epas buvo sektino elgesio ir dorybių pavyzdys. Enėjo jūros žygis prisimenamas ir vėlesnėje literatūroje. Lietuviškąjį Palemono mitą „kūrusiai“ Lietuvos

didžiojo kanclerio Vilniaus vaivados Alberto Goštauto aplinkai buvo prieinamas didžiūno bibliotekoje saugomas „*Historia Troiana*“ 1539 m. leidimas. Jame buvo įrišti du vėlyvosios antikos falsifikatai – Trojos karo dalyvių užrašai: *Dictys Cretensis*

„*De bello Troiano*“ ir *Dares Phrygius* „*De excidio Troiae*“. Atidus skaitytojas pastebės dar vieną romėniškojo ir lietuviškojo mito jungiamąją – venetus. Ji verta išsamesnio aptarimo, tačiau dabar tolesnis mūsų pasakojimo vingis suka į šiaurę.

ŠALTINIAI:

Titus Livius. *Ab Vrbe Condita Libri*. Prieiga internete: <http://www.thelatinlibrary.com/liv.html>

Vergilijus. *Eneida*. Vilnius, 1989.

Diras Kretietis, Daretas Frygas. *Apie Trojos karą. Apie Trojos žlugimą*. Vilnius, 2008.

Gudmantas, Kęstutis. Alberto Goštauto biblioteka ir Lietuvos metraščiai. *Knygotyra*, 2003, t. 41, p. 9–24.

SUDEGINTI LAIVAI

Yra vietų, į kurias galima patekti tik jūra arba oru. Oro kelionės tapo galimos ne taip seniai. Vien vandeniui apribotas susisiekimas su išoriniu pasauliu veikė gyvenseną ir vaizduotę. Keltų oikumenos pakraštyje stūksanti Airija buvo apgyventa iš kontinento ir Didžiosios Britanijos skirtingu laiku atplaukusių žmonių. Prisiminimai apie šiuos persikėlimus atsispindi ankstyvaisiais viduramžiais užrašytuose airių mituose. Juose atvykėliai turi ginklu įrodyti savo valią apsigyventi saloje.

Airiškame legendinių pasakojimų sąvade „Jaučio iš Kualngės pagrobimas“ variante pasakojama apie mūšį prie Maige Tuired, kuriame ateiviai iš jūros susirėmė su vietiniais. Jie atvyko iš Žemės šiaurės salų. Ten airių tradicijoje buvo lokalizuojamas anapusinis pasaulis. Todėl ateiviai iš ten buvo ne paprasti, o Deivės Danu gentys (air. *Tuatha De Danann*). Keltų mitologijoje jas sudarė pagrindinių didžiųjų dievų grupė su Ogmū, Lugu, Nuadu ir palyda. Vėlesnėje tradicijoje taip vadinta priešpaskutinė Airiją užkariavusių persikėlėlių banga. Jų priešininkai buvo ne prastesni. *Fir Bolg* senąja keltų kalba reiškė „pasiutėliai“, „pasipūtėliai“. Ši giminiška Deivės Danu genčiai dievybių ir pusdievių grupė į Airiją buvo atsikėlusios anksčiau. Kadai jie bendrai kovojo su priešais. Todėl Deivės Danu gentys pareikalavo iš *Fir Bolg* žmonių atlygio – pusės užkariautos valdos Airijoje. Šiems atsisakius, ir įvyko Deivės Danu genčių įsiveržimas ir aprašytasis mūšis prie Maige Tuired:

„*Žemės šiaurės salose gyveno Deivės Danu gentys ir ten sėmėsi išminties, magijos, druidų žinių, kerų bei kitų*

paslapčių, kol savo menu aplenkė visus šio pasaulio žmones. [...] Atplaukė Deivės gentys daugybe laivų, kad jėga atimtų Airiją iš Fir Bolg. Jos sudegino savo laivus vos tik šie prilietė žemę prie Kork Belgatan, dabar vadinamo Konnemara, kad savo valia nepasitrauktų į juos. Ugnyje ir dūmuose, kilisiuose iš jų laivų, skendo aplinkinės žemės ir dangus. Nuo to laiko ir buvo manoma, kad Deivės gentys pasirodė dūmų debesimis. Pirmame mūšyje prie Maige Tuired susikovė jos su Fir Bolg ir privertė juos bėgti, ir nukovė šimtą tūkstančių karių kartu su karaliumi Eohayd sūnumi Erk'ū.“

Kovos nuožmumas buvo nulemtas, nes atsitraukti buvo įmanoma tik į jūrą. Deivės Danu gentys tokios galimybės atsisakė savo noru ir sudegino laivus. Beliko tik laimėti arba žūti, nustumtiems į jūros bangas. Besiginantys *Fir Bolg* žmonės buvo atvykėlių giminaičiai, jie neketino užleisti salos. Jiems pralaimėjimas reiškė žūtį arba tremtį. Ankštoje saloje trūko dirbamos žemės, pievų ir jų teikiamų gėrybių. Airijoje, kaip ir Gotlande, galėjo išgyventi tik apibrėžtas gyventojų skaičius. Spaudžiami ateivių iš jūros, vietiniai Prūsijos ar Laurentiumo gyventojai traukėsi tolyn nuo pajūrio. Tiuringai leido saksams gyventi pakrantėje. Sembos bei Apeninų pusiasaliuose, Tiuringijoje atėjūnai ir vietiniai susigyveno. Tik nepriteklių spaudžiami saksai rado būdą įteisinti visų pajūrio tiuringų žemių užvaldymą.

Šiandien Deivės Danu genčių atkaklumą ir ryžtą įsitvirtinti Airijoje rodo kiti ateiviai iš jūros – Palemono palikuonys lietuviai... Tačiau mūsų pasakojimo gija vėl driekiasi prie Adrijos jūros.

ŠALTINIAI:

Похищение быка из Куальнге. Москва, 1985.

Kualngės galvijų pagrobimas. Keltų legendos. Vilnius, 2007 (lietuviškam vertimui buvo pasinaudota šio veikalų XII a. Linsterio knygos redakcija, kurioje cituojamo fragmento nėra).

TROJIEČIAI UŽVALDO BRITANIJĄ

Ne vien romėnai didžiavosi savo trojėniška kilme ir protėviu Enėju. Tito Livijaus parašyta romėnų valstybės ištakų istorija turi savotišką tęsinį. Jame, kaip ir lietuviškoje Palemono, prūsiškoje brolių Brutto ir Witowudo tradicijoje, sušmėžuoja jūros salos.

1129–1151 m. parašytoje „Historia Brittonum“ romėnišką ir keltišką britų istorijos klotą savotiškai sujungė Geoffrey iš Monmoutho. Jis teigė, kad Oksfordo arkidionas Walteris pasiūlė knygą britų kalba, kurioje aprašomi visi jų valdovai nuo pat Bruto. Šio tėvas buvo Enėjo anūkas Silvijus. Silvijus sugundė savo giminaitę iš senelės Lavinijos pusės. Nedoro ryšio vaisiumi tapo Enėjo proanūkis Brutus. Gimdymo metu jis neteko motinos. Sukakus penkiolikai metų, Brutus medžioklėje iš lanko paleista strėle netyčia nušovė savo tėvą Silvijų. Pasipiktinusių giminaičių išvytas iš Italijos, jis patraukė į Graikiją, kur surinko graikų ir išlikusių trojiečių kariauną. Sudarę didžiulį laivyną, su savo artimaisiais jie išplaukė ieškoti laimės. Vienoje iš salų aplankius Dianos šventyklą, deivė atskleidė Brutui lemtį – pradėti naują tautą. Po ilgo žygio laivynas pasiekė Akvitaniją ir išmetė inkarus Luaros upėje. Atvykėlių vadai Brutus ir Korinejus nugalėjo vietinius gyventojus, tačiau suprato – čia įsitvirtinti nepajėgs. Todėl pasikliaudami dieviška pranašyste jie nusprendė išvykti. Geoffrey iš Monmoutho, savaip tęsdamas Enėjo legendinę tradiciją, sumaniai panaudojo vardų sąskambius ir jų lotyniškas reikšmes. Silvijus sietinas su žodžiu *silva*, t. y. miškas. Taigi artimos giminaitės suviliojimas – pasekmė jo vardą atspindinčios laukinės, miškinės, necivilizuotos prigimties. Jo sūnus Brutus paveldėjo šurkštumą, nuožmumą ar laukinę prigimtį. Užtenka prisiminti žodį *brutalumas*. Tėvo ir sūnaus likimą lemia medžioklės ir miško deivės Dianos įtaka (Silvijus nušaunamas per medžioklę deivės atributu – lanku; deivė pranašauja Brutui likimą). Panašiu sąskambiu Brutus siejamas su Britanija ir britais, o jo bendražygis Korinejus su Kornvaliu (Korinia) ir kornvaliečiais (korintiečiais). Kartu parodoma, kodėl greta senojo lotyniško pavadinimo *Albionas* (lot. *Albion*) išnyra Britanija. Panašų vardų prasmių kodą naudojo ir Palemono legendos kūrėjai. Bruto vadovaujami atvykėliai Britanijoje susiduria su gigantais. Keltiškojoje ir airiškojoje mitinėje tradicijoje viena pirmųjų Britanijos salyne apsigyvenusių tautų buvo pusdieviai milžinai *Fómóraig*, *Fomoir*, *Fomorians*. Jie pasižymėjo didžiule jėga, laukiniu būdu ir magijos galiomis. Šiuos įveikė vėlesnės dievų, pusdievių padedamos persikėlių bangos, pvz., Dievės

Danu gentys. Vienas stipriausių milžinų buvo Goemagogas. Manoma, kad šiame varde sulieti biblinę Dievo tautą užpulsiančių Gogo ir Magogo etnosų pavadinimai. (Apreiškimas Jonui XX, 7; Izekiejo knyga, XXXVIII eil.). Tačiau pačioje išskirtinio milžino figūroje dar galima įžvelgti keltiškų bruožų.

Grįžkime prie šaltinio. A. S. Bobovičiaus vertimas. Geoffrey iš Monmoutho pasakoja:

„[...] pakrovė į laivus turtingą grobį, kurį spėjo užgrobti, ir sulipo į juos su visais savo žmonėmis. Plaukė palankiais vėjais į pažadėtąją salą, kol pagaliau sustojo Totono pakrantėje. Saloje, kuri tada vadinosi Albionu, niekas negyveno, be negausių milžinų. Tačiau jo žmogiškas akis užkerėjo nuostabios žemės, žuvų pilnų upių gausa, nepaliesti miškai, įkvėpę pačiam Brutui ir jo palydovams karštą norą čia apsigyventi. Apėję keletą sričių, trojėnai išvijo jų aptiktus milžinus, kurie slėpėsi kalnų olose, ir pasidaliję tarp savęs visą šalį kiekvienoje dalyje paskyrė valdytoją. Jie pradėjo įdirbti arimus ir statyti namus, ir netrukus šių salų buvo galima laikyti nuo amžių gyvenamu kraštu. Pagaliau Brutus pagal savo vardą ją pavadino Britanija, o savo bendražygis – britais, nes šiais pavadinimais jam rūpėjo įamžinti savo vardą. Iš čia tautos kalba, kuri pradžioje vadinosi trojėnų arba iškraipyta graikų, ėmė vadintis britų kalba. O dėl Korinejaus, tai tą karalystės dalį, kuri teko metus burtą, jis, pagal vadą, pavadino savo vardu – Korineia, o savo tautą – koriniečiais. Jį labiausiai malonino tai, kad čia jis galės kovoti su milžiniais, kurių ten buvo daugiau nei kitose su bendražygiais išsidalintose srityse. Tarp tų milžinų vienas buvo ypač atstumiantis, vadintas Goemagogu. Buvo dvylikos uolekčių ūgio, apdovanotas tokia jėga, kad vienu akimirksniu su šaknimis iš žemės išraudavo stiprų qžuolą, lyg tai būtų tik lazdyno krūmelis. Kartą, kai Brutus prieplaukoje, kurioje pirmą kartą išsilaipino į Britaniją, surengė šventę, Goemagogas su dvylika milžinų, atkakliai kaudamiesi, išnaikino daugybę britų. Tačiau pagaliau iš visur subėgę britai pergalejo milžinus ir išmušė visus, išskyrus Goemagogą.“

Romėniškų ir britiškų sąsajų ieškojimą Geoffrey iš Monmoutho palengvino aplinkybė, kad senasis Britanijos pavadinimas *Albion* priminė seno romėnų Lacijaus miesto Alba (Longa) vardą. Šis siejamas su *alba* reikšme „baltas, šviesus“. Britų protėvis Brutus kartoja savo prosenelio Enėjo žygį. Tokią mitinių herojų elgseną taikliai apibūdina posakis „Obuolys nuo obels netoli rieda.“

Po keturių šimtų metų Geoffrey iš Monmoutho

idėjos ataidi kitoje vietoje ir kitomis aplinkybėmis parašyta me kūrinyje. Trumpai apie mus dominančius panašumus į lietuviškąjį Palemono mitą. Ten ir čia aptinkame gėrybių gausa sužavintį naujai atrastos tėvynės provaizdį. Taip pat

herojų simbolinių vardų prasmių kodo taikymą. Nežinomo metraštininko užrašytas Palemono mito siužetas savotiškai atkartoja, interpretuoja pažįstamus motyvus ir taip įtraukia Lietuvos praeitį į Europos istorijos bei kultūros erdvę.

ŠALTINIAI:

Гальфрид Монмутский. *История бриттов. Жизнь Мерлина*. Москва, 1984.

PALEMONO PĖDOS VENECIJOJE

Kartais, įsiveržus priešams, vandenu apsuotos salos tapdavo vieninteliu prieglobsčiu pajūrio gyventojams. Jūra nubrėždavo ribą tarp prarastos įtakos ir naujų galimybių. Tapę saliečiais, pakrantės žmonės nukreipdavo savo žvilgsnį į bekraščius vandenis. Silpnojo išsigelbėjimas virsdavo jo galia. Tai liudija iki 1797 m. spalio 17 d. gyvavusios Venecijos valstybės istorija. 995–1018 m. aktyviai dalyvavęs diplomatinėje veikloje Venecijos dožo Petro Orseolo kapelionas Jonas Diakonas (*Iohannis Diaconi*) paliko veikalą „*Istoria Veneticorum*“, kuriame pasakojo apie įvykius iki 1008 m. kaip šio miesto-valstybės pilietis. Jame Venecijos miesto įkūrimas siejamas su Venetios gyventojų išsigelbėjimu nuo išorės priešų. Kalbėdamas apie langobardų įsiveržimą, kapelionas kiek suklydo. Jis įvyko truputį vėliau – 568 m. po Kr. Germanų tauta langobardai atsikėlė iš Baltijos pakrantės. Savo etnonimą gavo nuo pravardės „ilgabarzdžiai“. Šiaurės Italijoje jie sukūrė karalystę, kurios palikimas – dabartinis Lombardijos regionas. Jono Diakono pasakojimo erdvė dar atpažįstama: Vikentia – dabartinė Vicenza, Patava – Paduja, Opiterigijus – Oderzo. Per šimtmečius pakito regiono vietovių reikšmingumas. Vienas didžiausių Romos imperijos miestų Aquileia virto nedideliu miesteliu Šiaurės Italijoje.

Dabar leiskime prabilti pačiam „*Istoria Veneticorum*“ autoriui:

„[...] Taigi, kada nuo Viešpaties įsikūnijimo prabėgo 540 metų, langobardai įsiveržė į laikomą pirmąją Italijos provinciją – Venetiją [Venetia]. Jie kaudamiesi užėmė Vikentiją, Veroną bei likusius miestus be Patavos ir Monte Kaliko. Taip pat Opiterigijų, Mantują ir Altiną. Nenorinčios langobardų viešpatavimui nusilenkti tautos veržėsi į artimiausias salas. Atitinkamai salas jie praminė Venetia vardu, iš kur buvo kilę. Be to, jie patys iki dabar čia gyvendami vadina save „venetici“. Nors lotyniškai viena raidė keičiasi, graikiškai jie save vadina

garbingiau – „Heneti“. Iš tiesų po to, kai jie nusprendė savo apsigyvenimo vietą užvaldyti statydami gana įtvirtintas tvirtoves bei miestus, jie sau sukūrė naują Venetiją ir nuostabią provinciją.“

Romėnų istorikas Titas Livijus venetus laikė persikėlusiu trojiečių, sumišusių su vietiniais lotynais, palikuonimis. Šiaurės vakarų Italijoje jie valdė didelę sritį – Venetiją. Jonas Diakonas pažymi:

„Iš tiesų yra dvi Venetijos. Pirmoji – tai ta, kuri minima dar antikoje [antiquitatum], kuri driekiasi nuo Pannonijos sienos iki Ados upės. Jos svarbiausias miestas – Aquileia [...] Antroji Venetija – tai ta, kurią mes žinome salose nuostabiai įsikūrusią tarp bangų Adrijos jūros įlankoje ir sėkmingai apgyvendintą daugybe liaudies.“

Čia prisiminkime lietuviškojo Palemono žygio pradžią. Pasak platesniojo Lietuvos metraščio, Palemonas, gelbėdamasis nuo 54–68 m. valdžiusio Romos imperatoriaus Nerono (*Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus*) persekiojimų, su palyda sėdo į laivus Venetijoje. „Bychovco kronikoje“ pasakojama, kad buvo bėgama nuo Atilos vedamų hunų ordos, kuri 452 m.:

„Apgulė Akvilėją. O šis miestas buvo labai įtvirtintas ir turėjo gerą romėnų įgulą. [...] Atila [...], nebenorėdamas daugiau gaišti, traukė gilyn į Italiją, Romos linkui. O kunigaikščiai ir senatoriai, kurie [...] buvo tame mieste, regėdami tokią jo kariautojų galybę, išsibėgiojo iš miesto, apimti didžiausios baimės. Kai kurie bėgo slėptis į savo žūklavietes ir ten, saloje, ėmė kurtis. Ir toji vieta vėliau buvo praminta Venecija.“

Kroniką tyrusio ir į lietuvių kalbą išvertusio istoriko R. Jaso manymu, jos autorius naudojo Forestos „Pasaulio

istorija“. Taigi ratas užsiveria – Lietuvos metraščiuose sa- iš regiono, į kurį gerokai prieš tai buvo atplaukęs mitinis
vaip interpretuojama romėnų, italų ar venecijiečių istorinė romėnų protėvis Enėjas.
tradicija. Lietuvos didikų pradininkas Palemonas išplaukia

ŠALTINIAI:

*Istoria Veneticorum Iohanni Diaconi. Fonti per la storia dell' Italia medievale: Storici italiani dal Cinquecento al Millecinquecento ad uso delle
suole.* Bologna, 1999, t. 2.

Lietuvos metraštis. Vilnius, 1971.

ARRIVALS FROM THE SEA: IN THE FOOTSTEPS OF A HISTORICAL MYTH

Dainius Elertas

Since the 16th c., the origin of the Lithuanian political nation has been related to strangers who arrived by sea from Italy. Different varieties of this narration influenced the self-awareness, historical tradition and memory of the citizens of the Grand Duchy of Lithuania. Similar myths were known to other European nations, too, in the Late Antiquity, the Middle Ages and the Renaissance. This article presents other versions of the story by Lithuanian chroniclers about newcomers who had arrived here by sea, as well as historical legends by the Goths, the Saxons, the Prussians, the Klaipedians, the ancient Russians, the Latins, the British, the Irish and the Venetians based on a similar motif Attempts are made to trace the field of European cultural tradition, in which the Grand Duchy of Lithuania found its place, too.

PIETRYČIŲ BALTIJOS JŪRINĖ KULTŪRA XX A. PRADŽIOJE

Romualdas ADOMAVIČIUS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininkas-istorikas

Kokiais kriterijais remdamiesi galėtume apibūdinti jūrinės valstybės kategoriją (standartą)? Kokia jūrinė aplinka supo XX a. pradžioje besiformavusius Lietuvos valstybės pamatus? Kaip vertintume regione tautiniu pagrindu susidariusių valstybių patirtį – bendrumus ir skirtumus? Kokias jūrinės kultūros (jūriškumo) reikšmes išskirtume Europos ir Baltijos jūros aplinkos kontekste? Į tokius klausimus straipsnyje bandoma atsakyti nagrinėjant Pietryčių Baltijos regiono tautų ir valstybių (Latvijos, Estijos, Lenkijos ir Lietuvos) santykius su jūra XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje*.

KAS YRA JŪRŲ VALSTYBĖ?

Atkreiptinas dėmesys, kad *jūrinės* ir *nepriklausomos valstybės* terminai neišvengiamai siejasi. Šalyse, kurios prie jūros prieina nedideliu savo teritorijos ruožu, centralizuotas ir veiksnus valdymas iškyla kaip privalomas jūrinės politikos laiduotojas. Dinamiškas verslumas ir stipri politinė valia visais laikais sprendė jūrinius reikalus. *Jūrinę politiką* galėtume apibrėžti kaip valstybinės valdžios veiklos, planavimo ir strategijos visumą, orientuojantis į su jūrine veikla (pvz., uosto, laivyno valdymo, jūrininkų rengimo, jūrų prekybos ir jūrų ūkio, rekreacijos, jūrinio švietimo bei kitais klausimais) susijusių institucijų, objektų ar organizacijų plėtrą, skatinimą ir rėmimą.

Diskutavimas apie jūriškumą (jūrinę kultūrą) šalies, valdančios jūros pakrante besidriekiančią teritoriją, atrodytu,

neturi loginio pagrindo. Baltijos jūros erdvėje kaip tradicines jūrinės valstybes nuo XI a. išskirtume Daniją ir Švediją, centralizuoto monarchinio valdymo pionieres regione¹. XII–XV a. Baltijos jūros prekių mainuose šeiminingą Hanzos lygos pirkliai naudojo plačiu miestų (apie 200) ir kontorų tinklu, tačiau valstybinio darinio nesukūrė. Iki XVII a. pagrindiniai jų konkurentai buvo jūrininkai iš kaimyninės Šiaurės jūros – olandai ir anglai. XVII–XVIII a. jūrine galia išsiskyrė Švedijos karalystė ir 1721 m. pastarąją nurungusi Rusijos imperija, kuri išsimušė priėjimą prie Baltijos jūros („langą į pasaulį“) ir tvirtai įsitvirtino pačioje jūroje bei jos pakrantėje². XIX a. viduryje Prūsijos karalystės, Meklenburgo ir Pomeranijos jūros pakrantės žemės įsitraukė į Vokietijos imperiją, kuriai XX a. pradžioje (ne be agresyvios jūrinės politikos indėlio) buvo lemta tapti grėsminga jėga Europoje. Kaip Pirmojo pasaulinio karo rezultatas susikūrusios Suomijos, Estijos ir Latvijos respublikos buvo naujos tautinės valstybės su erdviu priėjimu prie jūros, taigi ir plačiomis galimybėmis plėsti vietos jūreivystės tradicijas. Lietuvos ir Lenkijos valstybės, kamuojaamos didingos „žemyninės“ praeities sentimentų, tarpukariu konkuravo dėl nedidelio Baltijos pajūrio ruožo, siekdamos patenkinti (geo)politiniam ir ekonominiam suverenitetui svarbius poreikius. Lietuvą, kaip jūrinę valstybę, ir jos jūriškumą, išreikštą ryškesniais kontūrais, vertinti įmanoma tik nuo XX a. 3-iojo dešimtmečio. Baltijos jūros regioną sudarančios valstybės konsolidavosi skirtingais laikotarpiais, gravitacijos jūros link lygis dėl įvairių priežasčių nebuvo vienodas. Modernieji laikai (XIX–XX a. pr.) regione

* Chronologinės ribos išskiria tautinių valstybių (respublikų) formavimosi laikotarpį. XX a. pradžia šiame straipsnyje suvokiama kaip laikas prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po jo, beveik neperžengiant į 3-įjį dešimtmetį.

¹ Derry, T. K. *Skandinavijos istorija*. Vilnius, 1995, p. 49–61.

² Brand, H. *Baltic Connections: Changing Patterns in Seaborne Trade (c. 1450–1800)*. *Baltic connections. Archival Guide to the Maritime Relations of the Countries around the Baltic Sea (including The Netherlands) 1450–1800*. Ed. Bes, L., Frankot, E., Brand, H. Volume I. Leiden, Boston, 2007, p. 1–21.

liudijo technologinę komunikacijų pažangą ir tautinių idėjų sklaidą. Ginkluotas imperijų konfliktas padėjo Pietryčių Baltijos pakrantėje gimusioms ir atgimusioms šalims įvertinti savo nepriklausomumo ir jūriškumo galimybes.

Ieškodami *jūriškumo* apraiškų modernios tautos ir valstybės tapatume, pasitelkime europietiškoje socialinėje historiografijoje vartojamus *jūrinės bendruomenės* (*maritime community*), *jūrinės savivokos* (*maritime perception*) ir *jūrinės aplinkos* (*maritime environment*) teorinius konstruktus³. Jie kartu su valstybės politinio vystymosi analize pagrindžia artimumą jūrai, bendrumą su jūra išreiškiantį įvairialypį jūriškumo turinį. Jūriškumas tyrime suprantamas kaip vienas reikšminių elementų* XX–XXI a. Lietuvos istorinėje raidoje ir viešojoje komunikacijoje, dariusių įtaką lietuviško valstybingumo formavimuisi. Sociologijos tyrimams artimas *jūrinės bendruomenės terminas*, plačiąja prasme, apibūdina socialinius darinius, istoriškai besivysčiusius šalia jūrų ar didesnių vandens telkinių ir dėl jų aplinkos įtakos kūrčius politinės bei ekonominės raiškos formas. Gali būti skiriamos dvi jūrinio bendruomeniškumo kategorijos, apibrėžiamos *jūrinės aplinkos* ir *jūrinės savivokos* sąvokomis. *Jūrinė aplinka* nusako tam tikrą žmonių gyvenamą erdvę, kur jūrinis elementas daro pastebimą įtaką susisiekiimo priemonėms, gyvenimo sąlygoms ir ekonominiam klestėjimui. Ji vartotina kalbant apie, pvz., nedidelių salų, žvejų kaimų ir uostamiesčių gyvenamąją aplinką, kai jūra yra būtina žmonių bendruomenės egzistavimo sąlyga. Antroji jūrinės bendruomenės aptarianti sąvoka apima tapatybės ir identiteto sritis. *Jūrinė savivoka* – tam tikros (šiuo atveju tautinės) bendruomenės nario (-ių) sąveikimas su jūra kaip su vienu iš istoriškai ir kultūriškai artimų komponentų bendram tautiniam identitetui. Pabrėžtina, kad jūrinės aplinkos ir jūrinės savivokos bendruomenės gali akivaizdžiai skirtis viena nuo kitos, kaip ir vienoje bendruomenėje įmanoma aptikti abiejų jūrinio bendruomeniškumo apraiškų⁴. Istoriniu jūros ir žmogaus ryšiu besiremiančių koncepcijų taikymas Lietuvos atveju turėtų praplėsti probleminę jūriškumo analizę.

EUROPOS SANTYKIS SU JŪRA

Naivu būtų manyti, kad Lietuvoje pastaruosius du dešimtmečius išskylantys su geopolitine, ekonomine, socialine ir kultūrine jūros įtaka valstybės raidai susiję klausimai yra unikalūs europinėje erdvėje. „Paplūdimio kultūros“ mąstymo ribotumas kaip problema suprantant jūros vaidmenį kultūriniais-istoriniais procesams buvo išvelgtas tyrinėjimuose, aprašančiuose šimtmečius besiklosčiusį Europos santykį su jūra. Jų metu ieškota jūros, „pasislėpusios už burlenčių sporto ir vandenyno kruizų“⁵. Kai kurie vandenyno ir žemyno santykio raidos aspektai mums padės lengviau suprasti Baltijos jūros ir jos kranto šalių ryšius. Europinį kontekstą įvesti privalu gilinantis į Lietuvos, kaip Pietryčių Baltijos pakrantės valstybės modelio, XX a. pradžios raidos bruožus ir istorinius jūrinės kultūros formavimosi ypatumus.

Iki naujausiųjų laikų (XIX a.) jūros, kaip vieno svarbiausių valstybės politinio ir ūkinio vystymosi elemento, iškelimas į strateginius uždavinius ne visada sulaukdavo palaikymo. „Sausumos“ reikalai dažnai nurungdavo neaiškios naudos „jūrinius“ reikalus. Nuo seniausių laikų buvo užsiimama pakrančių žvejyba, prekių ir keleivių gabnimu, vyko jūrų mūšiai vidinėse Europos jūrose – Viduržemio (pietuose) ir Baltijos (šiaurėje). Didžiųjų geografinių atradimų epocha buvo lūžis, įrodęs Europos pirmaujančių valstybių valdytojams nenuginčijamą jūros, kaip pelno ir galios šaltinio, veiksnį, dėl kurio įvaldymo vertėjo rizikuoti. Atradę kelius į naujus žemynus, europiečiai suskubo naudotis jų ištekliais. Jūrų (vandenynų) keliais iš tolimųjų Vakarų ir Rytų buvo gabenamos prabangos prekės, kartu Europos šalys plėtė savo užjūrio teritorijas. XVI–XVII a. religinių karų tarp katalikų ir modernių reformacinių kryptų šalininkų metu jūra pasiekiami tolimi krantai daugeliui „kitaip mąstančiųjų“ tapo laisvo ir saugaus gyvenimo vietomis. Neišsitekusi viename žemyne, Europos kultūra išplito į Ameriką – Naująjį Pasaulį, vėliau ir į likusius kontinentus – Afriką, Australiją, Aziją, galiausiai ir Antarktidą.

³ Hagmark, H. Women in Maritime Communities. *A Socio-Historical Study of Continuity and Change in the Domestic Lives of Seafarers' Wives in the Åland Islands, from 1930 into the New Millennium* (Thesis submitted for the Degree of PhD). The University of Hull, 2003; Keegan, J. The Sea and the English. In *The Sea and History*. Ed. E. E. Rice. Gloucestershire, 1996.

* Jūriškumą Lietuvoje XX–XXI a. vertindami kaip tautos tapatybę formuojantį elementą, nesvarbu, veikiamą politinių (dirbtinių, išorės) ar kultūrinės gyvenamosios aplinkos veiksnių, neturėtume ignoruoti jo vaidmens tiek tarpukariu, tiek sovietiniu laikotarpiu, tiek naujausiais laikais. Lietuva, kaip tautiškai konsoliduota valstybė ar respublika, totalitarinėje sistemoje neabejotinai žengė kontaktų su jūrine kultūra raidos keliu, ir su jais susiję procesai konstravo ypatingą (kartu ir naują) (geo)politinį, ekonominį ir kultūrinį žemėlapi.

⁴ Hagmark, H. Op. cit., p. 43–45.

⁵ Mollat du Jourdin, M. *Europe and the Sea*. Oxford, 1993, p. ix.

Portugalija ir Ispanija buvo pirmosios krikščioniškosios Europos valstybės, vykdžiusios planingą ir plataus masto jūrinę politiką. Palanki geopolitinė padėtis ir aukščiausio lygio jūreivystės žinios padėjo XV–XVI a. pajusti tiesiogines įplaukas iš intensyvių tarpžemyninių kontaktų. Savo aukso amžių XVII šimtmečiu išgyveno Nyderlandų provincijos, kurios, išsikovojusios nepriklausomybę, pasaulio vandenyne, kartu ir Baltijos jūroje, įtvirtino savo prekybos laivyno pozicijas. Olandų teisininkas Hugo Grotiusas (1604 m.) įvedė į tarptautinę teisę *laisvosios jūros (Mare liberum)* sąvoką, kuriai prieštaravo anglo Johno Seldeno *uždaros jūros (Mare clausum)* apibrėžimas (1635 m.). Kiekvienas jų atstovavo savo tautos interesams. Ginčas baigėsi 1702 m., kai buvo pripažinta tarptautinė laisvos jūrų prekybos teisė, ir tik jūros atkarpa per patrankos šūvio atstumą (apie 3 jūrmylės) tapo valstybės teritorine nuosavybe. Įteisinta pamatinė samprata, kad atviroje jūroje vykdoma veikla niekieno negali būti varžoma. Tarptautinės jūrų teisės pradininkai olandai kurį laiką jūroje sugebėjo konkuruoti su didžiosiomis Europos galybėmis – Anglija ir Prancūzija. Pastarosios XVIII–XIX a., geografinių tyrinėjimų ir kolonializmo epochos metu, išvystė galingiausias karo ir prekybos laivynus. Garsus istorikas Fernandas Braudelis, pabrėždamas valstybės grynai jūrinį raidos pobūdį, teigė: „Anglija tapo prekybos laivynu, išmetusi inkarą Europoje“⁶. Anglija nuo XVII a. iki XX a. išsiskyrė iš kitų valstybių nuosaikiu jūrinių reikalų tvarkymu ir nepaliaujamu savo pozicijų jūrose stiprinimu. Prancūzija, sugebėjusi nuo XVII a. pirmosios pusės iki XVIII a. pabaigos sudaryti rimtą konkurenciją Karališkajam laivynui (angl. *Royal Navy*), vėlesniu periodu pasitraukė į antrą planą.

Ispanija, Portugalija, Olandija, Anglija ir Prancūzija buvo tos šalys, kurios geopolitinį prestižą įgijo su jūros pagalba ir gynė „priėjimą“ prie jūros. Kitoms šalims, tarp kurių XX a. pradžioje atsidūrė ir Lietuva, „priėjimas“ prie jūros buvo politinė ambicija – valstybinio gyvybingumo ir ekonominės plėtros garantija⁷. Prancūzų istorikas Michelis Mollat du Jourdin, nagrinėdamas Europos ir jūros santykius moderniais laikais, Baltijos jūros šalis priskiria antrosios pakopos (kartos) regionui, kuriame susiklostė kitokios nei valstybių, įsikūrusių prie atviro vandens, politinės ir jūrinės kultūros vystymosi sąlygos. Pripažintos regiono lyderės Švedija, Prūsija (Vokietija), Danija ir Rusija patenka į šią kategoriją. Suomiją, Estiją, Latviją, Lenkiją ir

Baltijos jūros geografinė ir geopolitinė aplinka tarpukariu
Žemėlapis iš Šinkūnas, P. Geografijos atlasas. Kaunas, 1938

Lietuvą, atsižvelgiant į jų valstybingumo ir savarankiškų kontaktų su jūra istoriją, priskirtume trečiajai moderniosios Europos jūrinių valstybių kartai.

BALTIJOS JŪROS APLINKA

Baltijos jūrą galime vadinti vienintele Europos vidaus jūra, nes, priešingai nei Viduržemio ir Juodoji, ji nesiriboja su kitu žemynu. Pastaroji savybė ir visiškai uždarumas (iš visų pusių Baltiją supa kranto juosta) lėmė sąlyginai nedidelius pakrantėje įsikūrusių tautų kultūrinius skirtumus. Bendra kultūrinė būtis remiasi geografinės aplinkos motyvu. Geografiniai Baltijos jūros požymiai sudarė palankias sąlygas kontaktams tarp jūra besijungiančių krantų. Kultūrinis jūros pakrantės zonų bendrumas priklausė ne vien nuo prekių judėjimo, nors prekybinis komunikacijos aspektas paprastai yra vyraujantis. Visos žmonių judėjimo formos veda prie kultūrinių jūros ryšių, kurių formuojančius

⁶ Mollat du Jourdin, M. *Europe and the Sea*. Oxford, 1993, p. ix., 113 p.

⁷ *Ibid.*, p. 118.

elementus sudaro: karas, užkariavimai, kolonizacija, prekyba, migracija, keliavimas ir net piligrimystė⁸. Kiek intensyviai kultūrinis-ekonominis „artumas“ buvo išnaudojamas Baltijos jūroje, priklausė ir nuo politinių bei geopolitinių sąlygų. Prekyba regione įgavo prasmę tik tarp diferencijuotų, skirtingų ūkinės specializacijos sričių (apsikeitimas žaliava ir gatavais produktais)⁹. Prekių srautų judėjimas jūra tenkino valstybės ūkio poreikius, jį aptarnaujantys uostai nemažą dalį pajamų gaudavo iš tranzitinių krovinių. Šiauras priėjimas prie jūros maitino milžiniškus sausumos plotus. Vyravimas jūros pakrantėje nuolatos atsidurdavo tarp politinių kovų strateginių tikslų. Visa tai buvo būdinga ankštai Baltijos jūros erdvei.

Nuo Hanzos lygos laikų prekyba Baltijos jūra buvo paremta žaliavos (ypač miško medžiagos), maisto prekių, grūdų ir mineralų eksportu į Vakarų Europą. Baltijos jūros rytinė pakrantė ir jos užnugaris išnaudoti vidinių ir išorinių (olandų ir anglų jūrininkų) prekybinių struktūrų kaip grūdų aruodas ir pigus pramonės žaliavų šaltinis. Į Baltiją iš Šiaurės jūros keliaudavo prabangos prekės, druska, kolonijinės ir namų apyvokos prekės¹⁰. XVI–XVII a. regione vyraujančią geopolitinę poziciją išsikovojusiai Švedijos karalystei „vidinės“ jūros vandenyse sunkiai sekėsi konkuruoti su olandų jūrininkų-prekybininkų ekonominės laivininkystės srautu, aptarnavusiu didžiąją dalį Baltijos jūros miško medžiagos, grūdų, kanapių, dervos ir deguto eksporto. Gamtinė aplinka lėmė prekių pasiūlos įvairovę, pavyzdžiui, Danija dažniausiai eksportuodavo silkę (vėliau maisto produktus), Švedija – geležies ir vario produkciją, Suomija – dervą. Abiejų Tautų Respublikos bajorija, ypač XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje, pelnėsi parduodama grūdus, nors tai dėl politinio šalies nestabilumo irgi buvo nepastovu. Lenkijos ir Lietuvos užnugarį aptarnavo Dancigo, Karaliaučiaus ir Rygos jūrų uostai¹¹. Vertinant Europos jūrų prekybą ankstyvojo modernizmo laikais (XV–XVIII a.), istoriografijoje pastebimas Šiaurės

ir Baltijos (pietų, pietryčių dalies) jūrų kultūrinis bendrumas, nulemtas tiesioginių kontaktų jūra. Šiuos kontaktus palaikė jūrininkai (olandai ir anglai) ir Šiaurės jūros uostai – Antverpenas, Amsterdamas, Londonas, vėliau Hamburgas, tarpininkavę Atlanto vandenyno – Šiaurės jūros – Baltijos jūros prekybinėje aprūpinimo sistemoje¹². Iki XIX a. Baltijos jūros šalims iš prekybinių tarpininkų su Šiaurės, Viduržemio jūromis ir Atlanto vandenynu verslo pavyko išstumti olandus ir anglus. Protekcionistinėmis priemonėmis buvo bandoma išvengti užsienio plėtojantis vietos industrijai, tautinei jūrų prekybai ir laivininkystei¹³. Zundo sąsiaurio vartuose Helsingiore (Danija) nuo vėlyvųjų viduramžių iki XIX a. vidurio rinkti mokesčiai ir statistika¹⁴ apie įplaukusius į Baltijos jūrą ir išplaukusius iš jos laivus šiais laikais tapo nuostabiu apie Baltijos jūreivystės ir jūrinės kultūros tradicijas liudijančiu dokumentų rinkiniu.

BALTIJOS JŪRA TAUTŲ GIMIMO AMŽIUJE

XIX a. jūrų prekyba smarkiai viršijo ankstesnius mastus, tai skatino spartesnę laivybos ir uostų technikos progresą, uostamiesčių ir susijusių profesijų darbo rinkos augimą. Istoriografijoje pažymima, kad garo varomajai jėgai pakeitęs bures didžiuosiuose jūrų keliuose, laivybos industrija plačiau integrovosi į tautines struktūras¹⁵. Kitaip sakant, dėl techninės pažangos virto iš agrariniam šalies centrui tolimos ir nepažintos kultūros į labiau visuotinį reikalą.

XIX a. pirmojoje pusėje Baltijos jūros pasaulis išoriškai atrodė pasiskirstęs į dvi per paskutinį šimtmetį susiformavusias zonas. Palei vakarinę pakrantę driekėsi Švedijos karalystė, palei rytinę – Rusijos imperija. Pirmoji išgyveno valstybinės galios nuosmukį ir, netekusi Suomijos provincijos 1809 m., bemaž visiškai atsiribojo nuo geopolitinių įtakos zonų regione dalybę. Antroji savo ruožtu pasiekė centralizuotos monarchijos galybės apogėjų. Rusija įsitvirtino

⁸ Blockmans, W.; Heerma van Voss, L. Urban networks and emerging states in the North Sea and Baltic Areas: a maritime culture? In *The North Sea and Culture (1550–1800)*, proceedings of the international conference held at Leiden 21–22 April 1995. Ed. Roding, J., Heerma van Voss, L. Amsterdam, 1996, p. 12.

⁹ Ibid., p. 13.

¹⁰ Brand, H. *Baltic Connections...*, p. 1.

¹¹ Ibid., p. 15–16.

¹² Blockmans, W.; Heerma van Voss, L. *Urban networks...*, p. 16.

¹³ Ibid., p. 19.

¹⁴ Plačiau žr. Degn, O. *Tariff rates, revenues and form of accounts of the Sound toll, 1497–1857*. In *Guide and Concordance to THE SOUND TOLL REGISTERS, 1497–1857 on microfilm*. Amsterdam, 2006.

¹⁵ Kirby, D.; Hinkkanen, M.-L. *The Baltic and the North Seas*. London, 2000, p. 162–163.

pakrantėje nuo Botnijos įlankos iki Klaipėdos (Memelio) uosto pietryčių Baltijoje, įskaitant Suomų ir Rygos įlankas. Kontinentinės imperijos jūrinės pakrantės kraštuose absoliučią daugumą gyventojų sudarė nedominuojančių tautinių grupių atstovai. Išimtimi galėtume vadinti tuo metu labiausiai į rytus nutolusios Baltijos jūros sostinės – Sankt Peterburgo – apylinkes. XIX a. kultūriniame regione lygmenyje pamažu sklido naujojo humanizmo ir romantizmo idėjos, skatinusios liaudies kultūros pažinimą ir tautų savimonės darybą. Mokslininkai humanistai, rinkę etnografinę ir istorinę medžiagą apie vokiečių, švedų, danų, suomių, latvių ir estų etninių grupių išskirtinumą, prisidėjo prie ankstyvojo nacionalizmo Baltijos jūros pakrantėje formavimosi¹⁶. XIX a. antrojoje pusėje išplitusi industrializacija stipriai keitė žmogaus ir jūros santykius: burlaivius pakeitė nuo gamtos sąlygų mažiau priklausomi garlaiviai, uostus su jų užnugariais (*hinterlandu*) sujungė geležinkelio linijos. Civilizacinė pažanga įgalino platesnius sausumos plotus „pritraukti“ arčiau jūros. Demografinės tendencijos skatino miestų prie jūros augimą, įvairių socialinių sluoksnių atstovai platesniu mastu (ypač šiltuoju vasaros laikotarpiu) susipažino su Baltijos jūra.

Tautinėse ideologijose jūros pakrantė tapo nekludomo tautiškumo plėtros ir valstybingumo galimybių simboliu. Amžiaus viduryje rytinėje Baltijos pakrantėje gimstantys estų ir latvių tautiniai judėjimai, kurių nariai aktyviai rėmė jūreivystės mokyklų ir laivybos kompanijų kūrimą, įžvelgė jūroje savarankiškos valstybinės raidos perspektyvas¹⁷. Centralizuotoms ir tautiškai susivokusioms šalims jūra buvo ekonominių, socialinių ir karinių poreikių tenkinimo šaltinis. Iki XIX a. pakrantėse gyvenusios nedidelės žvejų, jūreivių ir prekyvių bendruomenės artimų kultūrinių kontaktų su „giliau“ sausumoje egzistavusiu pasauliu nepalaikė, tačiau šios nedidelės socialinės grupelės ir jų veikla tapo svarbiais šalimais gimstančių tautinių identitetų dalimi¹⁸. Stiprėjant globaliai valstybių konkurencijai, geopolitinė jūros nauda buvo vis aiškiau suprantama. Jūrą regione XIX a. „atrado“ tautiniu pagrindu suvienytos šalys. 8-ajame dešimtmetyje

iškilo Vokietijos jūrinės politikos ambicijos. Po Vokietijos suvienijimo stublinamais tempais stiprėjančios imperijos ekspansiniai planai buvo derinami su Kaizerio Vilhelmo II tikslu sutelkti antrą pagal pajėgumą pasaulyje (po anglų) jūrinę galią. Nuo 1898 m. iki Pirmojo pasaulinio karo admiralas Alfredas von Tirpitzas įgyvendino karinio laivyno plėtros strategiją, įkūnijusią naują jūrų imperializmą¹⁹. Baltijos jūros Kylio uoste Vokietija įkūrė karinio laivyno bazę, 1887–1895 m. iškasė kanalą, sujungusį Šiaurės ir Baltijos jūras. XIX a. antrojoje pusėje Baltijos jūroje dominavo dvi didžiosios jėgos – Rusijos ir Vokietijos imperijos. XX a. pradžioje, po Rusijos imperijos karo laivyno sunaikinimo Cušimos mūšyje (1905 m.), Baltijos jūros pakrantės tautos pasinaudojo palankiu momentu, kad galėtų drąsiai prabilti apie nepriklausomybės idėjas.

JŪRIŠKUMO SAŠAJOS SU ESTŲ, LATVIŲ IR LENKŲ TAUTIŠKUMU

Estų ir latvių nacionalizmai, XIX a. antrojoje pusėje išsiplėtoję Rusijos imperijos vakariniame pakraštyje – Baltijos jūros rytinėje pakrantėje (Kuršo, Liflandijos ir Estlandijos gubernijose), pasižymėjo tautinės kultūros su svarbiausiais atributais (kalba ir tautos mitas) priešpriešinimu svetimai ir ilgą laiką regione dominavusiai vokiečių dvarininkų ir valdininkų kultūrai. Pirmoji nacionalistų kartai atstovavusi iš valstiečių socialinio sluoksnio kilusi inteligentija valstybinės nepriklausomybės idėjų nekėlė, tačiau siekė išsikvoti geresnes etninės raidos sąlygas. Oponuodami nuosaikiesiems, tikėjusiems sugyvenimu su Baltijos vokiečiais, radikalesni suartėjo su slavofilais, kovojusiais prieš vokiečių įtaką Rusijos imperijoje. Tarp pastarųjų XIX a. 7-ajame dešimtmetyje išsiskyrė St. Peterburgo mokslinėje ir idėjinėje aplinkoje iškilęs Krišjānis Valdemāras (1825–1891), kuris kaip latvių tautinio susivienijimo sąlygą įžvelgė ekonominės veiklos veiksnį, todėl aktyviai propagavo jūreivystę²⁰. Baltijos provincijų pakrantės buvo nusėtos žvejų ir jūreivių kaimų. XIX a. – XX a. pr. Estijos šiaurės vakarų gubernijos valstiečiai

¹⁶ Klinge, M. *Baltijos pasaulis*. Vilnius, 1996, p. 93–95, 118, 120.

¹⁷ Kirby, D.; Hinkkanen, M.-L. *The Baltic and the North...*, p. 2–3, 56.

¹⁸ Holm, P. Coastal Life, „Nordic Culture“ and Nation State: Reflections on the Formation of the Nation State and Maritime History. In *People of the Northern Seas* (ed. L. R. Fischer and W. Minchinton). *Research in Maritime History*, No 3, p. 192–193.

¹⁹ Mollat du Jourdin, M. *Europe and the...*, p. ix., 124–128

²⁰ Kirby, D. *The Baltic World, 1772–1993: Europe's northern periphery in an age of change*. London, New York, 1995, p. 126–129.

prekiavo su Švedijos, Suomijos kunigaikštystės uostais, pasiekdavo Liepoją, Memelį (Klaipėdą) ir Karaliaučių²¹. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Baltijos provincijos Rusijos imperijoje buvo vienas labiausiai industrializuotų regionų, kuriame Baltijos vokiečiai laikė komercinę iniciatyvą savo rankose. Geležinkelio tiesimas ar Rygos garlaivių kompanijos pateko į jų veiklos sferą. 1900 m. iš 37 stambių Rygos įmonių 31 priklausė vokiečių kapitalui.

Latvijos prekybos laivyno garlaivis „Latvis“, XX a. 3–4-uoju dešimtm.
Iš Enciklopedija, Latvijas jūrniecības vēsture 1850–1950
Rīga, 1998

K. Valdemāras sukūrė ir išplėtojo Rusijos jūreivystės išvystymo programą. Jūrą šalia krašto gyventojų ūkinių pozicijų sutvirtinimo galimybių jis suvokė ir kaip neatskiriamą visuomenės dalį. Įtakingas ir energingas Finansų ministerijos pareigūnas matė jūrinės (žvejų) bendruomenės ir

agrarinio imperijos ūkio bendradarbiavimo būtinybę norint sėkmingai vystyti valstybinę jūrų politiką. Ankstyvuosiuose savo straipsniuose (XIX a. 6-ajame dešimtmetyje) K. Valdemāras išvelgė „estų ir latvių jūreivystės galimybių“. Jis dėstė, kad pakrantės tautos turi pasinaudoti jūrinio verslo laisve nuo vokiečių dvarininkų, pakrantėje statyti jūrinius laivus, geležinkelių nutiesimas iki Baltijos jūros uostų vietos laivininkystės kompanijoms turėjo garantuoti pelningą žemės ūkio produkcijos tiekimo į Vakarų Europą funkciją, jūreivių profesinis rengimas – įgalinti žemesniuosius (etninės kultūros) visuomenės sluoksnius prisidėti prie regiono ekonomikos augimo, ūkinis veiklumas turėjo sumažinti kaimo ir miesto (uosto) atskirtį²². 1864 m. Ainaži pajūrio miestelyje įkurtoje jūreivystės mokykloje pakrantės gyventojams estams ir latviams, kurie vertėsi žvejyba ir priekrantės laivyba, buvo sudarytos sąlygos nemokamai įgyti tolimojo plaukiojimo jūrininko išsilavinimą. Per daugiau nei 50 veiklos metų mokykloje buvo parengta per tūkstantis Rusijos imperijos ir Latvijos Respublikos (nuo 1918 m.) prekybos laivyno jūrininkų. 1867 m. K. Valdemāro prekybos laivyno kadrų rengimo programa tapo jūreivystės mokyklų įstatymo pagrindu. Jis numatė galimybę steigti naujo tipo jūreivystės mokyklas, į kurias buvo priimami mokiniai be amžiaus ar išsilavinimo cenzos. Jose mokyta gimtosiomis – estų ir latvių – kalbomis. Egzaminus tekdavo laikyti vokiečių, o nuo 1886 m. – rusų kalba. Jūreivystės programos kūrėjas stengėsi išlaviruoti vietinės kalbos naudai prieš rusifikacijos planus, nors ir buvo latvių integravimosi į imperines ekonomines struktūras rėmėjas. Iš viso Rusijoje buvo atidaryta 41 jūreivystės mokykla, iš kurių 10 – Latvijoje. Mirus moderniosios Latvijos jūreivystės „tėvui“, Baltijos rytinės pakrantės jūrinės bendruomenės švietimas prislopo, mokyklos XIX a. pabaigoje buvo reorganizuotos, prisitaikant prie naujų garlaivininkystės reikalavimų, dalis jų sunyko. 1874 m. mokykla atidaryta Palangoje, tačiau dėl ekonominių sunkumų 9-ojo dešimtmečio pradžioje buvo priversta užsidaryti²³. Prie mokyklų kūrėsi ir laivų statybos aikštelės. Vidžemės pajūrio centru tapusiame Ainaži po 1869 m. pastatyti burlaiviai pasiekdavo vakarinį Atlanto vandenyno krantą. Nuo 1857 m. iki 1913 m. Ainaži iš viso pastatyta per 50 jūrinių burlaivių. Pasak K. Valdemāro,

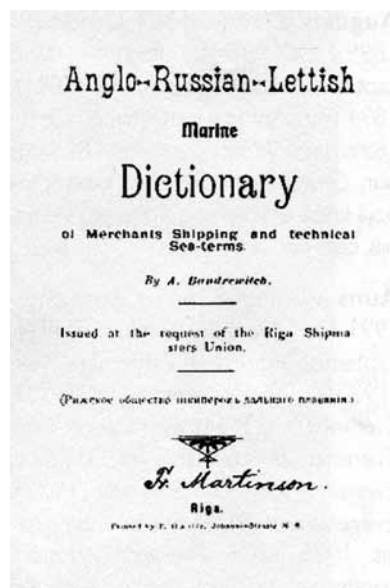
²¹ Plačiau apie estų pakrantės jūrinės bendruomenės žr. Papp, D. Reisen nach Finnland und Schweden – Dörfliche Frachtsegelschiffahrt von Kurks im nordwestlichen Estland. In *Auf See und an Land: Beiträge zur maritimen Kultur im Ostsee- und Nordseeraum*. Red. W. Steusloff, P. Danker-Carstensen. Rostock, 1997, S. 69–86; Luts, A. Die traditionelle Arbeitsteilung auf estnischen Strandhöfen. *Ibid.*, S. 87–99.

²² Lūšis, K.; Šimanis, G. Krišjanas Valdemāras ir jo nacionalinės jūreivystės išvystymo programa. In *Mūsų jūra*, 1996 01 05, Nr. 1, p. 22.

²³ Lūšis, K.; Šimanis, G. Steigiamos naujo tipo jūreivystės mokyklos, organizuojami laivų statyba ir jūrų prekybos laivynas. In *Mūsų jūra*, 1996 01 12, Nr. 2, p. 22.

XIX a. viduryje latviams ir estams priklausė tik du iš 107 tolimojo plaukiojimo laivų Rusijoje, o 1881 m. turėjo jau 100 laivų. Burlaivių statybos tradicija Latvijoje neišnyko ir tarpukariu. Baltijos provincijose kūrėsi jūrų laivininkystės kompanijos²⁴. 1879 m. Taline buvo įkurta akcinė laivybos bendrovė „Linda“, tačiau sėkmingos veiklos neišvystė. 1881–1885 m. veikė valstiečių laivų savininkų kompanija „Kurzeme“. Ir 1881(2) m. Rygoje įkurta laivininkystės kompanijos „Austra“ veikloje nepavyko suvienyti liaudies (jūreivių ir žvejų) ir miestiečių verslininkų jėgų, tačiau laivybos verslas klestėjo. 1914 m. Latvijos uostuose buvo registruoti 333 laivai (59 garlaiviai ir 274 burlaiviai ar motoriniai burlaiviai), kurių talpa sudarė pusę Rusijai priklausiusio Baltijos jūros prekybos laivyno. Juose plaukiojo latviai jūreiviai ir kapitonai. Iki Pirmojo pasaulinio karo jūreivystės mokslus Valdemāro tipo mokyklose baigė apie 10 000 latvių, iš jų 3 000 diplomuotų kapitonų, šturmanų ir laivų mechanikų. XX a. pr. Rusijos imperijos jūrų transporto kvalifikuoto personalo 3/4 sudarė latviai ir estai²⁵. Simboliška, kad 1919 m. liepą garlaiviu „Saratow“ iš Liepojos į Rygą buvo atplukdyta laikinoji Latvijos vyriausybė²⁶. Netekus Rusijos rinkos, latvių ir estų jūrų laivininkystės tradicija turėjo prisitaikyti prie pakitusių „natūralaus“ užnugario sąlygų. XX a. pradžioje (iki Pirmojo pasaulinio karo) stiprėjantis latviškasis ir estiškasis nacionalizmai turėjo galimybę remtis jūriškumo tradicijomis. XIX a. antroje pusėje buvo padėti jūrinės savivokos pagrindai, įsisąmoninti gyvenant jūrinio švietimo, praktinės jūreivystės ir jūrinio verslumo aplinkoje.

Kiek jūriškumas atsispindėjo Rusijos imperijos Baltijos provincijų nacionalizmuose iki suverenių Latvijos ir Estijos valstybių susidarymo, atsakyti nėra paprasta. Tautinių jausmų

A. Bandrevičs 1905 m. išleisto anglų-rusų-latvių kalbų jūrinio žodyno, skirto prekybos laivininkystei ir techniniams terminams, antraštinis puslapis. Iš Enciklopedija, Latvijas jūrniecības vēsture 1850–1950 Red. I. Bernsone. Rīga, 1998

ugdymas tiesiogiai siejosi su lingvistinių, kaimo kultūros elementų akcentavimu ir per tai sužadintu kolektyviniu tautos identitetu. 1905 m. pralaimėjusi karą su Japonija Rusijos imperija buvo priversta atsižvelgti į kylančius Pietryčių Baltijos krantų tautų interesus²⁷. Pasaulinis ekonominis augimas ir aukštas imperijos provincijų industrializacijos lygis skatino miestų plėtrą, gyventojų mobilumą ir apibrėžė ūkio sandaros kontūrus. Krišjānio Valdemāro idėjos „išvaduoti“ latvių valstiečius nuo ribotų agrarinių pajamų ir kartu išvystyti jūrinį sektorių Rusijos imperijos ekonomikos ribose rėmėsi bendrų latvių ir imperijos interesų jūrų prekybos srityje suvokimu. Skatinamas tautos ūkinį potencialą, jis neišskyrė kitų latvių tautinės kultūros prioritetų ir vertino ją platesnės valstybinės struktūros kontekste²⁸.

Lygindami latvių, estų ir lenkų tautinės kultūros apraiškas ir jų santykį su jūrine kultūra XX a. pradžioje, susiduriame su skirtingomis istorinėmis ir geopolitinėmis aplinkybėmis. Priešingai Baltijos provincijų tautų patirčiai ir palyginti kukliems jų siekiams, lenkų nacionalizmas rėmėsi buvusios valstybinės galybės, kad ir menamos, nuo „jūros iki jūros“ atsiminimu, kuris buvo plačiai naudojamas Lenkijos istorinių-teritorinių teisių atstatymo reikalavimų persunktoje politinėje retorikoje po Pirmojo pasaulinio karo. Vokiečių istorikas Stefanus Troebstas, nagrinėdamas Lenkijos atvejį Rytų Vidurio Europos istorijos politikos ir mentalinio žemėlapių raidos kontekste, vartoja jūriškumo terminą kaip pastarosios santykį su jūra moderniais laikais apibūdinantį matmenį²⁹. Ambicinga „tarpjūrio“ („intermarium“, „międzymorze“) geopolitinė koncepcija, paremta Lenkijos dominavimu Rytų Vidurio Europos regione tarp

²⁴ Lūšis, K.; Šimanis, G. Krišjānis Valdemāras ir jo... 1996 01 19, Nr. 3, p. 22.

²⁵ Enciklopedija, Latvijas jūrniecības vēsture 1850–1950. Red. I. Bernsone. Rīga, l. 13–17.

²⁶ Ibid., l. 15.

²⁷ Apie estų modernaus nacionalizmo plėtrą žr.: Jansen, E. The National Awakening of the Estonia Nation. In *Estonia: Identity and Independence*. Ed. J. J. Subrenat, Amsterdam–New York, 2004, p. 83–105.

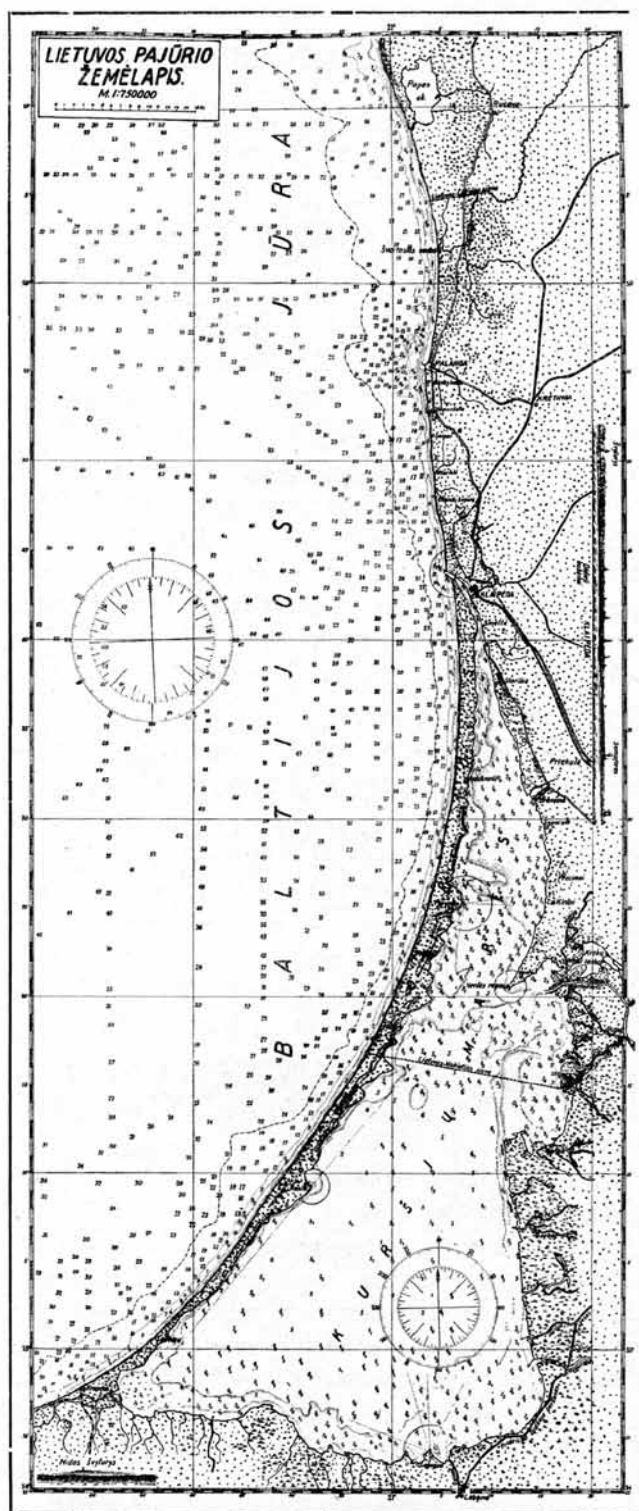
²⁸ Plakans, A. Peasants, Intellectuals and Nationalism in the Russian Baltic Provinces, 1820–1890. In *The Journal of Modern History*, Vol. 46, No 3, 1974, p. 460–461.

²⁹ Troebst, S. „Intermarium“ and „Wedding to the Sea“: Politics of History and Mental Mapping in East Central Europe. *European Review of History – Revue européenne d’Histoire*, Vol. 10, No 2, 2003, p. 298.

Baltijos ir Juodosios jūrų, tarpukariu tapo šalies strateginiu siekiu. Lenkų nacionalizmas grąžino jūros elementą į lenkų inteligentijos mentalinį žemėlapi. XIX a. pabaigoje „tarpjūris“ vaidino vienijančio vardiklio vaidmenį plataus spektro Lenkijos visuomenėje ir politikoje: nuo J. Pilsudskio kairiųjų socialistų iki R. Dmowskio dešiniųjų nacionalistų³⁰. Lenkijos jūriškumas XX a. pradžioje rėmėsi į geopolitinį poreikį valdyti jūros pakrantę ir išsikrovoti ekonomiškai nepriklausomą „priėjimą prie jūros“.

Proga užsitikrinti priėjimą prie jūros kaip valstybingumo prielaidą ir būtinybę Lenkijai atsirado po Vokietijos ir Rusijos imperijų pralaimėjimo Pirmajame pasauliniame kare. 1918 m. spalio 7 d. paskelbta nepriklausoma Lenkijos Respublika. Paryžiaus Taikos konferencijoje (1919 m.) ji tikėjosi užsitikrinti 1918 m. sausio 8 d. W. Wilsono 14 punktų programoje deklaruotą nepriklausomos Lenkijos laisvą ir saugų priėjimą prie jūros. Toje pačioje programoje buvo pabrėžta, kad Lenkijos teritorija turi aprėpti „neginčytinai“ lenkų apgyventas žemes, tačiau Pietryčių Baltijos pakrantėje nebuvo uosto, apgyvento bent jau stiprios lenkų tautinės mažumos bendruomenės³¹. 1919 m. pavasarį karą laimėjusių Antantės šalių (Didžiosios Britanijos, JAV ir Prancūzijos) vadovai, vengdami tenkinti plačias Lenkijos ambicijas, nusprendė įkurti Tautų Sąjungos prižiūrimą Laisvąjį Dancigo (Gdanskio) uostą ir šalia privilegijų uoste skirti Lenkijai prieinančią prie jūros „koridorių“ pro vokiečių gyvenamą teritoriją Vakarų Prūsijoje. Tokias Lenkijos „priėjimo prie jūros“ sąlygas platesniame Rytų Europos geopolitinio stabilumo kontekste nustatę sąjungininkai pasirinko, kaip patys vertino, „mažesnę blogį“³². Lenkijos jūriškumo sklaida buvo pažymėta didelių vilčių siekiais ir ribota geopolitine realybe, todėl tarpukariu įgavo ryškų politinės ideologijos atspalvį. Jūrinė politika atsispindėjo ryškiomis ekonomikos ir istorijos politikos (tautos mentaliteto konstravimo) kryptimis. Lenkų jūrinėje ideologijoje XX a. pradžioje lūžio data galėtume išskirti 1920 m. vasario 10 d., kai Lenkija oficialiai priėmė iš Vokietijos „koridorių“ ir generolas Jozefas Halleris Pucko pajūryje, įmesdamas platininį žiedą į vandenį, simboliškai „sutuokė“ Lenkiją su jūra³³. Panašiu metu buvo pradėtas vystyti Gdynės jūrų uosto projektas. Nepavykus gauti Dancigo uosto, Lenkijos jūrinė politika neapsiribojo

Lietuvos pajūris 1923–1939 m.
Žemėlapis iš MERKYS, V. Vandens keliai
Kaunas: Plentų ir vandens kelių valdyba, 1934

³⁰ Troebst, S. „Intermarium“ and „Wedding...“, p. 310.

³¹ Oberdörfer, L. The Danzig Question in British Foreign Policy, 1918–1920. In *Diplomacy and Statecraft*, Vol. 15, No 3, 2004, p. 576–577.

³² Ibid., p. 585–586.

³³ Troebst, S. „Intermarium“ and „Wedding...“, p. 314–315.

suteiktu priėjimu prie jūros. Iki 1924 m. Klaipėdos krašto konvencijos pasirašymo Lenkija aktyviai (su Prancūzijos pagalba) dalyvavo sprendžiant Klaipėdos uosto statuso klausimą, tikėdamasi čia įtvirtinti savo ūkinį potencialą.

LIETUVIŠKASIS JŪRIŠKUMAS XX A. PRADŽIOJE

Jūriškumas – jūrinės kultūros atgarsiai – Lietuvos istorinėje raidoje sunkiai aprėpiamas kompleksišku žvilgsniu. Keli epizodai*, kuriais priartėta prie jūrinių reikalų Lietuvos valstybingumo istorijoje, yra veikiau atsitiktinumas „kontinentinėje“ valstybės struktūroje ir valdymo sistemoje. Lūžio momentu Lietuvos jūriškumo sklaidoje, panašiai kaip ir Lenkijos atveju, išskirtume geopolitinę situaciją Vidurio Rytų Europoje tarpukariu, suteikusių šansą Lietuvos Respublikai įsitvirtinti Baltijos jūros pakrantėje. Iki XX a. pradžios jūrinė savivoka egzistavo jūrinėse bendruomenėse Palangos–Šventosios pajūrio ruože ar Kuršių marių pamyje. Bendruomenėse, kurių nesiejo glaudūs kultūriniai ryšiai su žemynine kultūra ir politika.

XVIII a. pabaigoje Šventosios uosto įrengimo projekto svarstymų kontekste, Abiejų Tautų Respublikos išdo komisijos pareigūnas Mykolas Oginskis aprašo vietos gyventojus: „Žvejai, kurie tame Šventosios kaime, nors ir skurdžiose ir menkose trobose gyvena, yra pakankamai turtingi, duoda pavyzdį, kaip naudotis prekybai gera vietovės padėtimi. Nes jie, neturėdami žemės, gyvena ne tiek iš žvejybos, nes žuvį tik pavasarį ir rudenį gaudo, kiek iš prekių gabenimo. Gabena net į Liepoją artimų apylinkių gyventojų grūdus ir kitas prekes. Dalį jų nuperka krante ir kaip savo prekes gabena, kitą dalį apsiima gabenti už atlyginimą ir į Liepoją ar Klaipėdą plukdo“ [...] „...su pasitenkinimu stebėdamas šiuos drąsius žmones, kurie veiklios dvasios ir pelno paieškos siekimų skatinami leidžiasi į jūrą valtimis. Labai nagingai jų pasidirbdintomis ir su dideliu sugebėjimu, nepaisant didžiausių bangų, valdomomis...“³⁴. Palangoje 1874–1881 m. ir paskutiniame amžiaus dešimtmetyje Šventojoje veikė jūreivystės mokykla, kuriose buvo rengiami jūrininkai iš kaimo bendruomenės. Jūreivių rengimas galėjo padėti Palangos dvarininko Felikso Tiškevičiaus sumanymui vystyti

Lietuvos pajūrio žvejų valtys netoli Klaipėdos uosto šiaurinio molo Melnragėje, XX a. 3–4-asis dešimtmetis. Iš Nevardauskas, A. Pajūriais, pamariais: atsiminimai apie prieškarį Klaipėdos kraštą. Chicago, 1963

ti prekybinių ir keleivinių garlaivių laivininkystę tarp Palangos ir Liepojos (1893–1895 m.)³⁵. Manytina, kad Šventosios jūreivystės mokykla, kaip ir Palangos – porą dešimtmečių anksčiau, buvo dalis Rusijos imperijoje vykdytos kvalifikuotos K. Valdemaro pakrantės žvejų ir valstiečių „jūrinimo“ programos dalis, tik reorganizuota garlaivių laivybos poreikiams.

Jūrinėse bendruomenėse (žvejų kaimuose) Baltijos pajūryje ir Kuršių mariose nerandame tautine savivoka ar didžiavimusi praeitimi paremto nacionalizmo. Jūrinė savivoka per šimtmečius formavosi gamtinės gyvenamo-

* Keli pavyzdžiai: Livonijos ir Rygos valdymas 1561–1629 m., Salaspilio mūšis 1605 m. ar 1624 m. Kristupo Radvilos ATR Seime išsakytas raginimas kovai su švedais kurti karo laivyną ir steigti LDK jūreivystės mokyklą bei 1635 m. paliaubose su švedais Lietuvos didikų išreikštas noras prisijungti Klaipėdą. Taip pat Šventosios uosto vystymo projektai XVII–XVIII amžiais. Žr. Dundulis, B. *Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros*. Vilnius, 1985, p. 101–106, 113.

³⁴ Kiaupa, Z. Šventosios uostas Palangos seniūnijoje. In *Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Sud. D. Elertas. Vilnius, 2009, p. 43.

³⁵ Balčius, M. Šventosios jūreivystės mokykla. *Ibid.*, p. 172–173.

sios aplinkos kurtų kultūrinių tradicijų pagrindu³⁶. Jūrinė kultūra XX a. pr. lietuvių inteligentų buvo politizuojama, siekiant valstybės ūkinei sandarai reikalingo jūrų uosto. Latvijoje ir Estijoje tautinė kultūra turėjo daugiau sąlyčio taškų su jūrine kultūra, nes plati jūros pakrantė buvo nusėta gyvybingų uostų, į kuriuos skverbėsi latvių ir estų jūrininkų sluoksnis. 1909 m. Vilniuje išleistoje brošiūroje apie Palangą gana išsamiai pristatomos „lenkų-lietuvių marių maudyklos atvirame Jurių rytų krašte“ ir kita kurortinio miestelio infrastruktūra, tačiau apie vietos jūrinę bendruomenę nieko neužsimenama³⁷. 1921 m. kovo 31 d. Palangos–Šventosios pajūrio ruožas po derybų su Latvija buvo perduotas Lietuvos Respublikai. Šis istorinis diplomatų „laimėjimas“ sudarė sąlygas Lietuvos jūrinei politikai vystyti³⁸. Neaiškumas dėl Klaipėdos krašto vertė svarstyti Palangos ir Šventosios jūrų uostų (at)statymo galimybes, žvejybos ūkio ir laivų statybos klausimus³⁹. Pradžioje buvo tiriami abiejų – Palangos įlankos ir Šventosios upės žiočių – uostų statybos projektai kartu, nustatomos gamtinės sąlygos ir darbų apimtys⁴⁰. Neprarandant vilties, kad Klaipėdos uostas atiteks Lietuvai, buvo nuspręsta vystyti nedidelio žvejų uosto, kurį būtų galima praplėsti į prekybinį-komercinį, projektą. 1922 m. pavasarį statybos inžinierių pasiūlytas kaip patogiausio Šventosios uosto įrengimo projektas Ministrų kabineto buvo patvirtintas 1923 m. pradžioje⁴¹. Lietuvos valdžia tarpukariu, iki prisijungė Klaipėdos uostą, ieškojo būdų jūrinę kultūrą plėtoti šalies ūkinės veiklos pagrindu.

IŠVADOS

Jūrinės kultūros Baltijos jūros regione XX a. pradžioje (iki Antrojo pasaulinio karo) negalėtume apibūdinti bendromis ir visų pakrančių raidą iliustruojančiomis kategorijomis. Būtent todėl šiame straipsnyje dėmesys koncentruotas į Pietryčių Baltijos regioną, tiksliau – tautines Estijos, Latvijos, Lenkijos ir Lietuvos valstybes. Tautinės ir jūrinės kultūrų kategorijos atliko jungiantįjį vaidmenį analizuojant minėtų valstybių santykių su jūra ypatybes. Pasitelk-

Žvejai prie kilinės burvaltės Lietuvos pajūryje, XX a. 3–4-asis dešimtmetis. Iš Nevardauskas, A. Pajūriais, pamariais: atsiminimai apie prieškarį Klaipėdos kraštą. Chicago, 1963

tas *jūriškumo* terminas iš socialinės istorijos istoriografijos padeda įvertinti jūrinių bendruomenių ir jūrinės politikos ryšį tautinėse valstybėse: jūrinės aplinkos svarbą šalies geopolitinei ir ekonominei raidai, jūrinės savivokos vaidmenį tautinėje kultūroje.

Europoje žengimo į jūrą tendencijos įsivyravo XVI amžiuje, Atlanto vandenyno pakrantės tautoms jūrinius laivus nukreipus Naujojo Pasaulio (Amerikos) turtų link. Viduržemio ir Baltijos jūros liko nuošalyje. Iki XX a. pradžios į

³⁶ Plačiau apie lietuvininkų Prūsijos Lietuvoje ir pajūrio „žemaičių“, kuršininkų jūrinę kultūrą mitologiniu, etnografiniu ir lingvistiniu požiūriu žr.: *Jūrės marės lietuvininkų gyvenime* (tarptautinės mokslinės konferencijos, įvykusios 1997 m. gruodžio 5 d., medžiaga). Klaipėda, 1998.

³⁷ Basanavičius, J. *Iš Palangos istorijos*. Vilnius, 1922, p. 30.

³⁸ Treigys, D. Palangos atvadavimas. *Laisvė*, 1921 04 07, Nr. 74, p. 3.

³⁹ Marininkas. Dėl Klaipėdos srities. *Lietuva*, 1921 03 22, Nr. 63, p. 1; Menkė. Laiškai iš Palangos. *Lietuva*, 1921 03 25, Nr. 66, p. 2–3; *Ibid.*, 1921 04 02, p. 2.

⁴⁰ Žinios iš Lietuvos. *Lietuva*, 1921 08 07, Nr. 174, p. 3–4.

⁴¹ Šimoliūnas, J. *Šventosios uostas*. Kaunas, 1933, p. 28–29, 61.

Europos jūrinę kultūrą svariausia indėlių įnešė Atlanto šalys su Anglija priešakyje. Baltijos šalys priskirtinos antros kategorijos jūrų valstybėms. Tautinės valstybės, susikūrusios po Pirmojo pasaulinio karo rytinėje Baltijos jūros pakrantėje, tapo senųjų Baltijos jūros šalių (Vokietijos, Danijos, Švedijos ir Rusijos) sekėjomis.

Baltijos jūros geopolitinę aplinką iki XX a. pradžios lėmė kelių valstybių „šeimininkų“ interesai. Po Hanzos laikotarpio (XIII–XV a.) Baltijoje vyravo olandų pirkliai, Danija, Švedija ir Rusija. Vyravimas pasižymėjo prekybos – žaliavų eksporto ir gaminių importo – kontrole. XIX amžius Baltijos pasaulyje išsiskyrė dviejų geopolitinių ir imperialistinių regiono jėgų (Vokietijos ir Rusijos) galios pusiausvyros ir technologinės pažangos bei nacionalizmo idėjų sklaidos nulemtu tautinių judėjimų pietrytinėje Baltijos jūros pakrantėje susiformavimu. Kilęs karas tarp Europos imperialistinių šalių padėjo Baltijos jūros regiono tautiniams judėjimams įgyvendinti savo tikslus.

Rusijos imperijos vakarinių gubernijų (latvių ir estų etninės žemės) geografinė padėtis natūraliai priskyrė joms jūrinę funkciją. XIX a. užsimezgę artimesni prekybiniai kontaktai tarp Rusijos ir Vakarų Europos suteikė progą Baltijos rytinei pakrantei pasinaudoti milžiniško užnugario (*hinterlando*) išteklių transportavimo privalumais. Į šią pelningą veiklą įtraukti didesni valstiečių, prieš tai užsiiminėjusių

pakrančių laivyba ir žvejyba, skaičių paskatino „iš kaimo“ kilusi inteligentija. Pajūryje susikūrė profesionalių jūrevystės mokyklų tinklas, Rygos įlankoje nedideliuose uostuose buvo statomi jūriniai laivai, įsteigtos pirmosios estų ir latvių laivininkystės kompanijos. XX a. pradžioje smarkiai augančiuose miestuose – Taline, Rygoje – įsitvirtino besiformuojančių tautų atstovai. Kartu įsitraukė į Baltijos vokiečių šimtmečius kontroliuotą „plačiųjų vandenų“ verslą. Jūriškumas (jūrinė kultūra) XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje Baltijos provincijose kilo iš jūrinių pakrantės bendruomenių, gyvenusių intymios jūrinės aplinkos sąlygomis, stadijos į valstybės politikai įtaką darantį veiksnį.

Ryškus, ypač Lenkijoje, istorijos politikos konstruojamasis vaidmuo tautinėje valstybėje atsispindi ir 1918–1924 m. geopolitinių kovų dėl „priėjimo“ prie Baltijos jūros kontekste. Lenkijai ir Lietuvai teko kovoti dėl to, ko anksčiau negalėjo arba „nenorėjo“ turėti. Lietuvos jūrinei politikai Palangos–Šventosios pajūrio ruožo jūrinė bendruomenė ir lietuvininkų vidaus laivyba Kuršių mariose iš dalies teikė kultūrinio įsitvirtinimo prie jūros argumentą. Lenkijos padėtis skyrėsi tuo, kad teko „tuščioje vietoje“ (t. y. kultūriškai su politine lenkų tauta menkai susijusiame krašte – „koridoriuje“) statyti Gdynės uostą. Simbolinė santuoka su jūra žymėjo pasiryžimą įsitvirtinti prie Baltijos jūros ir kurti naują politinį ir tautinį jūriškumą.

THE MARITIME CULTURE OF THE SOUTH-EASTERN BALTIC REGION IN THE EARLY 20TH C.

Romualdas Adomavičius

What meanings of maritime culture could we single out in the context of European and Baltic Sea environment? In this article, attempts are made to answer these questions by analyzing the relations of the nations and countries of the South-eastern Baltic region (Latvia, Estonia, Poland and Lithuania) with the sea in the second half of the 19th c. – the early 20th c.

In our search for manifestations of maritime culture in the identity of a modern nation or country, we employ the theoretical constructs of maritime community, maritime perception and maritime environment used in European social historiography.

Spain, Portugal, Holland, England and France were the countries which acquired geopolitical prestige thanks to the sea and defended “access” to the sea. For other countries, among which Lithuania found itself in the early 20th c., too, “access” to the sea was a political ambition, a guarantee of state vitality and economic development.

When analyzing European sea trade in the Early Modernism times (15th–18th c.), cultural community of the North Sea and the Baltic Sea (the southern and south-eastern parts) determined by direct contacts with the sea can be seen in historiography. They were maintained by seamen (Dutch and English) and North Sea ports, Antwerp, Amsterdam and London, and then Hamburg which acted as mediators in the trade provision system of the Atlantic Ocean – the North Sea – the Baltic Sea.

In national ideologies, the sea coast became a symbol of the development of unhindered nationality and possibilities of statehood. The national movements of Estonians and Latvians which were emerging on the eastern Baltic coast in the middle of the 19th c. and the members of which actively promoted the establishment of nautical schools and shipping companies perceived the sea as the source of prospects for independent state development.

Contrary to the experience of the nations of the Baltic provinces and their rather modest aspirations, Polish nationalism was based on the memory of the former state power (albeit alleged) “from sea to sea”.

In the maritime communities (fishing villages) situated on the Baltic Sea coast and on the Curonian Lagoon, we do not find national perception or nationalism based on pride in the past. Throughout centuries, maritime perception got shaped on the basis of cultural traditions created by natural dwelling environment. In the early 20th c., maritime culture was politicized by Lithuanian intellectuals with the aim of obtaining a sea port needed for the economic structure of the country.

TRADICINIAI LAIVAI – DALIS TAUTINIO IDENTITETO

Romualdas ADOMAVIČIUS

Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos skyriaus muziejininkas-istorikas

Pranešimas, skaitytas 1-ajame Baltijos jūros regiono jūrų muziejų seminare „Future of the Baltic Museum Ships“ 2012 m. rugsėjo 4–5 d. Gdanske (Lenkija)

LIETUVA IR JŪRA

Istorijoje Lietuvos ir jūros kultūriniai ryšiai (kontaktai) nėra lengvai nusakomi ir apibrėžiami. Ne vienoje studijoje atsiskleidžia diskusinės temos, nagrinėjančios Baltijos jūros krantų kultūrinę raidą: jūrinių bendruomenių gyvenimą, vietos politinius ir ekonominius procesus, tautų jūrinėje aplinkoje formavimąsi¹. Šiame kontekste Lietuvos atvejis buvo ypatingas. Manytume, šiandien būtų mažai besiginčijančių dėl Lietuvos priskyrimo Baltijos jūros ir kultūros šalims. Prieš kelis šimtmečius Baltijos jūros ir Lietuvos siejimas galėjo atrodyti nenatūralus. Šiais laikais lietuviai mėgsta išdidžiai konstatuoti faktą, kad Lietuvos teritorija kunigaikščių laikais (XV a.) siekusi nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Drįsčiau teigti, kad didžiosios valstybės statusas labiau priminė efemeršką būseną, o kontaktai su jūriniu pasauliu buvo reliatyvūs ir menki.

Galime įvardyti kelias priežastis, kodėl viena didžiausių vėlyvųjų viduramžių Europos valstybių neišnaudojo jūros savo struktūrai stiprinti. Pirma kliūtis – šalies valdančiosios

dinastijos ir kilmingų giminių polinkis plėsti politinę įtaką į rytus, į žemyno gilumą. Didžiuliai išteklių buvo skiriami žemėms, esančioms į rytus nuo Didžiojo kunigaikščio domeno Vilniaus apylinkėse, nukariauti. Antra, kelias į vakarus buvo gerokai sunkesnis. Vokiečių riterių ordinas, XIII a. pradžioje įsikūręs giminingų prūsų genčių žemėse, nuolatos puldinėjo ir stūmė lietuvius nuo jūros. Kaip iliustruojantį pavyzdį galime pateikti Klaipėdos pilies pastatymą 1252 metais. Kariauti dviem kryptimis – rytuose ir vakaruose – buvo neįmanoma. Trečia priežastis – ekonominiai valstybės, įsikūrusios Rytų ir Vakarų prekybos kelių kryžkelėje, sandaros trūkumai. Netvirtas Lietuvos pirklių socialinis statusas ir menkas ekonominis aktyvumas lėmė žemą tarptautinės prekybos supratimo lygį². Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei neturint jūrų uosto, užsienio pirkliai, atvykę iš Hanzos miestų sąjungos, Olandijos ir Anglijos, organizuoti jūrinę prekybą vietinė žemės ūkio produkcija ir medienos žaliava galėjo tik per Rygos, Memelio (dab. Klaipėda), Kenigsbergo (dab. Kaliningradas) ir Dancigo (dab. Gdanskas) uostus.

Gana sunku atrasti jūrinės kultūros tradicijų Lietuvoje XIV–XVI amžiais, kai valstybėje nebūta tvirto ekonominio pagrindo ir politinės valios stiprinti ryšius su Vakarų Europa. Ir pasirašius Liublino uniją 1569 m., bendrai Lietuvos-Lenkijos karalystei nesisekė rasti kelio jūros link ir prisijungti

¹ Keletas Baltijos jūros kultūros istoriografinių tyrimų pavyzdžių: Brand, H. *Baltic Connections: Changing Patterns in Seaborne Trade (c. 1450–1800)*. *Baltic connections. Archival Guide to the Maritime Relations of the Countries around the Baltic Sea (including The Netherlands) 1450–1800*. Ed. Bes, L., Frankot, E., Brand, H. Vol. I. Leiden, Boston, 2007, pp. 1–21; Blockmans, W., Heerma van Voss, L. *Urban networks and emerging states in the North Sea and Baltic Areas: a maritime culture?* In *The North Sea and Culture (1550–1800)*, proceedings of the international conference, held at Leiden, 21–22 April 1995. Ed. Roding, J., Heerma van Voss, L. 1996, Amsterdam, pp. 12–19; Kirby, D., Hinkkanen, M-L. *The Baltic and the North Seas*. London, 2000; Kirby, D. *The Baltic World, 1772–1993: Europe's northern periphery in an age of change*. London, New York, 1995; Holm, P. *Coastal Life, „Nordic Culture“ and Nation State: Reflections on the Formation of the Nation State and Maritime History*. In *People of the Northern Seas* (ed. Lewis R. Fischer and W. Minchinton). *Research in Maritime History*, No. 3, pp. 192–193; Hinkkanen, M-L. *Common Sea, Common Culture? On Baltic Maritime Communities in the 19th Century*. In *Baltic Sea Identity. Common Sea – Common Culture? 1st Cultural Heritage Forum. Gdansk 3rd – 6th April 2003*. Ed. Litwin, J. Gdansk, 2003, pp. 17–21; Klinge, M. *Baltijos pasaulis*. Vilnius, 1996; Ehrensverd, U., Kokkonen, P., Nurminen, J. *Mare Balticum. The Baltic – Two Thousand Years*. Helsinki, 1995.

² Žukas, J. *Lietuva ir Klaipėdos problema: istoriko akimis per klasikinės geopolitikos prizmę*. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. Pocyte ir V. Safronovas. Klaipėda, 2008, p. 63–79.

Kurėnų ir venterinių burvalčių plaukimas, Kuršių marios ties Dreverna, 2009. A. Mažūno nuotr.

prie Baltijos jūros erdvėje tuo metu dominavusių Olandijos bei Skandinavijos laivynų³. Mėginimams XVII a. įkurti anglų pirklių koloniją šiauriau Klaipėdos esančiame Heiligen A (dab. Šventoji) žvejų uostelyje pasipriešino Klaipėdos uosto pirkliai. Lietuvos-Lenkijos bandymą įkurti savo uostą prie Baltijos galutinai sužlugdė Švedija, kurios ginkluotosios pajėgos XVIII a. pradžioje išvaikė anglų pirklius ir užvertė akmenimis įplauką į Šventosios uostą. Valstybės padalijimui XVIII a. pabaigoje lėmė, kad Lietuva – Baltijos jūros pakrantės šalis – galimybės išvirtinti jūroje ir jos formuojamoje kultūroje turėjo laukti dar šimtą metų.

TRADICINĖ LAIVYBA

Vis dėlto vidinėje Lietuvos teritorijoje laivai susiekimo, žvejybos ir transportavimo reikmėms naudoti nuo ankstyviausių laikų. Aplinkinės žemės nuo seno buvo

išraižytos upių ir nusėtos ežerų. Žinoma, kad ankstyvieji gyventojai (vėliausiai nuo II a.) naudojo iš medžio kamieno išskobtus luotus persikelti į kitą upės krantą, pasiekti ežero salas. Luotai naudoti ir kroviniams gabenti bei žvejybai. Praėjus keliems šimtmečiams, išmokta statyti valtį išlenkiant ir sujungiant, tačiau luotas, kaip vandens transporto priemonė, išliko iki pat XX a. pradžios⁴. Kiek žinoma iš istorinių šaltinių ir archeologinių radinių, luotas yra pirmą kartą (ankstyviausia) plaukiojimo priemonė dabartinėje Lietuvos teritorijoje.

Vėliau pradėtos statyti valtys ir laivai, kurie atlikdavo vieną aiškiai išreikštą funkciją. Lietuvos atveju (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste) kaip tradicinį laivo tipą galėtume išskirti jau XIV–XV a. egzistavusią burinę upių baržą – vytinę (lenkų k. – *wicina*, vokiečių k. – *witinnen*). Jų atsiradimui ir raidai didelę įtaką turėjo viduramžiais vykęs masinis grūdų gabenimas Nemunu ir jo intakais Baltijos

³ Troebst, S. „Intermarium“ and „Wedding to the Sea“: Politics of History and Mental Mapping in East Central Europe. *European Review of History – Revue européenne d’Histoire*, Vol. 10, No. 2, 2003, pp. 298–315.

⁴ Perminas, K. Platelių ežero luotai – eksperimentinės archeologijos objektas. In *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Archeologija (Lietuvos valsčiai. Plateliai)*. Vilnius, 2008, p. 1–3.

jūros uostų link. Lenkijos jūrų muziejaus direktorius dr. Jerzy Litwinas moksliniuose tyrinėjimuose apie vidaus laivybą buvusiose Lietuvos-Lenkijos valstybės žemėse **vytinę apibūdina kaip tradicinį plokščiadugnį Nemune paplitusį laivo tipą. Jo teigimu, didžiausios vytinės siekė iki 53 m ilgio ir 4–5 m pločio.** Ganėtina žemą korpusą kartais dengdavo dvišlaitis stogas kroviniui nuo lietaus apsaugoti. Vytinei valdyti naudotas vairuojamasis irklas. Laivo varomoji jėga buvo didelė ant laivo priekinėje dalyje įstatyto stiebo keliami tiesioji burė (rėja). Vytinę vilkdavo ir upės krantu einantys vytininkai⁵. Šie laivai gabeno medieną, grūdus, kanapes, lynus, kitą žemdirbystės produkciją ir žaliavas kraštų, kuriuose dabar yra įsikūrusios Ukrainos, Baltarusijos, Lenkijos ir Lietuvos valstybės, į Baltijos jūros uostus – Karaliaučių ir Gdanską⁶. Neretai vytinės būdavo statomos vienam reisui ir jo pabaigoje parduodamos kaip malkos. Galime tvirtinti, kad vytinė reprezentuoja tradicinį Lietuvos vidaus vandenų laivą. Jos konstrukcijoje šalia bendrų Pietryčių Baltijos regiono upių laivų bruožų išryškėja ir savitų detalių.

Tradicinė laivyba šiuo metu Lietuvoje daug kam asocijuojasi su Kuršių mariomis. Vis dėlto šie vandenys Lietuvos teritorijos dalimi tapo tik 1923 metais. Laivybos tradicijų atžvilgiu turėtume įvertinti faktą, kad Kuršių mariose ilgą laiką žvejojo ir laivais plaukiojo „kitokie lietuviai“, kurie gyveno kitoje valstybėje ir buvo smarkiai veikiami joje vyravusios politinės ir kultūrinės santvarkos. Marių regiono raida apie septynis šimtmečius buvo lemiamą Vokiečių ordino, Prūsijos kunigaikštystės, Prūsijos karalystės ir Vokietijos imperijos valstybingumo tradicijų. Nuo XVI a. šis regionas priklausė Rytų Prūsijos teritoriniam vienetui. Kaip minėta, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo nesidominti ir struktūriškai per silpna valstybė, kad plėstų kontaktus su jūra, kuri visuomet buvo šalia. Kuršių marių žvejai, šnekėję savitu lietuvių ir kuršių kalbų dialektu (tarme), buvo pripažįstami lojaliais vokiečių valstybės piliečiais. Kuršininkais vadinti žmonės, gyvenę Kuršių nerijoje. Lietuviai ir kuršiai priklausė baltų etnosui, tačiau rytinėje marių pakrantėje įsikūrę žvejai išlaikė daugiau lietuvių kultūros bruožų⁷. Atokiame gėlo vandens marių regione žmonės nuo seno žvejybai, kroviniams gabenti ir susisiekimui naudojo burines valtis, vadinamas burvaltėmis. Šie laivai

šiek tiek skyrėsi, priklausomai nuo marių regiono, kuriame plaukiojo. Pagrindiniai skirtumai: dydis, rangautas ir burių išdėstymas. Laivų korpuso konstrukcija buvo pritaikyta plaukiojimo vietos aplinkos sąlygomis. Seklūs vandenys (vidutinis gylis apie 2 m) diktavo plokščiadugnio laivo tipą su grimzle, ne didesne kaip 40 centimetrų. Burvaltės pavėjinio borto išorėje į vandenį nuleidžiamas švertas mažino dreifą. Šie žvejų laivai, paprastai vadinami bendriniais kurėnų vardu, turėjo skiriamuosius pavadinimus, atsižvelgiant į tinklų tipą ir žvejybos būdus, kuriuos naudojo jais plaukioję žvejai: korno valtis (kurėnas), kiudelvaltė, bradinė ir venterinė valtis. Spėjama, kad tokio tipo laivais mariose žvejota vėliausiai nuo XV amžiaus. Kurėnai, kaip pagrindinė plaukiojanti ūkio ir susisiekimui priemonė, išliko iki XX a. vidurio.

Kaip dar vieną dabartinės Lietuvos Respublikos regioną, kuriame formavosi savita laivininkystės tradicija, reikėtų išskirti Baltijos jūros pakrantę šiauriau Klaipėdos. Iš šioje erdvėje mažose gyvenvietėse pasiskirsčiusių žvejų šeimų susidarė atskira jūrinė bendruomenė. Jos nariai taip pat burines valtis naudojo kasdieniame gyvenime. Žinoma, kad ir Kuršių nerijos žvejai tinklus mesdavo jūroje, tačiau 20–30 km pakrantės ruože į šiaurę nuo Klaipėdos jūros pakrantėje įsikūrė keli žvejų kaimai. Šios pakrantės bendruomenės nariai labiau priklausė nuo jūros teikiamų pragyvenimo išteklių nei nuo sausumos ūkio. Savo aplinkoje, nulemtoje gamtos, jie kūrė savitą gyvenimą, pasaulio suvokimą ir tradicijas⁸. Žvejybai jie naudojo klinkerinio lentų suleidimo būdo kilines 7–10 metrų ilgio ir 2 metrų pločio burvaltes.

TARPUKARIS

Jau minėta, kad iki 1923 m., kai beveik 100 km ilgio Baltijos pajūris atiteko Lietuvos Respublikai, lietuviai ir jų valstybė mažai ką bendra turėjo su jūreivyste, jūrų laivininkyste ir apskritai su jūrų kultūra. XX a. pradžioje, begimstant moderniai lietuvių tautai, buvo permąstytas jūros vaidmuo nepriklausomoje valstybėje. Buvo įžvelgta, kad jūra – tai geopolitinis ramstis, ekonominės plėtros galimybės, pradėta ieškoti ir rasta bendrų sąlyčio taškų tarp lietuvių tautiškumo ir jūrinės kultūros (jūriškumo). Šiuo laikotarpiu Kuršių marių, kurių šiaurinė dalis priklausė

⁵ Kai Nemunu plaukiojo šimtai vytinių. In *Vėjo*³, Nr. 5, p. 66–68.

⁶ Litwin, J. Die Memel, Wittinen und die Binnenschiffahrt nach Königsberg. In *Deutsche Schifffahrtsarchiv*, 2000, No. 23, S. 373–394.

⁷ Strakauskaitė, N. *Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių*. Klaipėda, 2010.

⁸ Pearson, M. N. Littoral Society: The Concept and the Problems. In *Journal of World History*, 2006, Vol. 17, No 4, p. 353–360.

Kurėnų ir kilinių burvalčių regata, Preila, 1936–1938 m. M. Veličkos archyvo nuotr.

prie Lietuvos prijungtam Klaipėdos kraštui (šiaurinė Rytų Prūsijos dalis), ir jūros pakrančių žvejų laivai buvo integruoti į tautinę simboliką, palaikiusių lietuvių tautinės tapatybės ideologiją⁹. Pradedant Klaipėdos krašto prijungimu prie Lietuvos (1923 m. sausio 15 d.) tarpukariu pastebimi vis intensyvesni bandymai regionines marių ir jūros žvejų kultūras tapatinti su lietuvių nacionaline kultūra ir viešojoje šalies komunikacijoje konstruojamu identitetu.

Tautinio identiteto paieškos jūrinėje kultūroje nėra aiškiai apčiuopiamas ir paprastas procesas, tačiau jūrinių bendruomenių adaptavimą galime iliustruoti politinės propagandos kontekste išryškėjusiais pavyzdžiais. Klaipėdos uosto plėtra ir aplinkinių jūrinių bendruomenių kultūrinių ypatumų siejimas su lietuvių buvo naudojamas kaip argumentas stiprinant politinę ir ekonominę Lietuvos įtaką autonominį statusą išlaikiusiam Klaipėdos krašte. Jūra ir jos kultūros elementai buvo vaizduojami kaip dalis lietuvių identiteto. Žvejų burvalčių regatos, rengtos tarpukariu mariose ir jūroje, bene geriausiai atskleidžia jūrinių bendruomenių panaudą valstybinės propagandos tikslais.

1934 m. vasarą Klaipėdoje buvo surengta Jūros dienos šventė, kurios metu gyventojai iš visos Lietuvos buvo kviečiami atvykti prie jūros ir ją pažinti. Kuršių marių žvejų regata, vykusi uosto akvatorijoje, buvo skelbiama kulminaciniu šventės, į kurią, spėjama, susirinko keliasdešimt tūkstančių žmonių, renginiu. Vėliau organizuotos ir jūros pakrantės žvejų regatos.

Politinis siekis stiprinti ryšius tarp pakrantės regiono, šalies ir jos tautos ženklino posūkį Lietuvos valstybingumo tradicijoje, nutrūkusioje XVIII a. pabaigoje. Stengiantis „pamiršti“, kad Klaipėdos krašto teritorija kelis šimtmečius priklausė kitai valstybei, tarpukariu lietuviai buvo skatinami įsikurti šioje daugiakultūroje erdvėje, praleisti atostogas prie jūros, susipažinti su Lietuvos jūrine kultūra. Tradicinės marių ir jūros priekrantės burvaltės buvo priimtos į nacionalinės kultūros simbolių gretas, nors daugumai Lietuvos piliečių jos buvo „kultūriškai“ svetimos – nepateko į LDK paveldo turinį. Tarpukariu galime įžvelgti dar vieną reiškinį, sietiną su laivybos tradicijomis. Laivybos ir jūriniai simboliai nacionalinės kultūros turiniui buvo parenkami

⁹ Safronovas, V. *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX a. Klaipėdoje*. Vilnius, 2011, p. 122–145.

Tradicinių ir istorinių laivų regata „Burpilis“, Klaipėda, 2013. A. Mažūno nuotr.

kryptingai diversifikuojant ir atsirenkant tinkamus. Upių laivybos paveldui akcentuoti ir galimam atgimimui buvo nepalanki tarpukariu susiklosčiusi geopolitinė padėtis, konkrečiai Lietuvos ir Lenkijos konfliktas dėl Vilniaus krašto. Dėl politinių priežasčių sustojus tradicinei tolimajai laivybai Nemuno baseinu, vytinė – laivas iš bendros Lietuvos ir Lenkijos istorijos – buvo ištrinta iš Lietuvoje propaguotos atminimo kultūros.

JŪRINIO PAVELDO ATGIMIMAS IR NAUJOS IŠSAUGOJIMO KRYPTYS

Po Antrojo pasaulinio karo išnykus nepriklausomai Lietuvos Respublikai, tarpukariu puoselėta tradicinė marių ir jūros pakrantės laivyba nunyko. Žvejų burvaltes pamažu išstūmė motoriniai laivai. Nepriklausomybės atkūrimas XX a. pabaigoje suteikė progą seniesiems laivams vėl atgimti Lietuvos upėse, ežeruose ir kuršių mariose. Tradicinės bur-

valtės, ypač Kuršių marių kurėnai, atgijo kaip kultūrinis pamario krašto paveldas. Per dvidešimt metų nuo nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Lietuvoje buvo pastatytos tikslios ir plaukiojančios laivų replikos: penki kurėnai ir mažesnės venterinės burvaltės. Jie tapo iš naujo atgimusios tautinės kultūros dalimi. Naujausiam Lietuvos Respublikos piliečio pase (nuo 2008 m.) viename lapų fone vaizduojamas kurėnas, reprezentuojantis moderniosios Lietuvos pamario regioną. 2000 m. Lietuvos jūrų muziejus pradėjo projektą „Kurėno sugrįžimas“, siekdamas išsaugoti ir propaguoti savitą etnokultūrinį regiono paveldą¹⁰. Muziejaus replika *Sūd 1* nuo projekto pradžios dalyvavo tarptautinėse kultūrinėse ekspedicijose Lietuvos, Latvijos, Lenkijos, Rusijos, Vokietijos ir Olandijos vidaus vandenyse. Plaukiojimo metu buvo vykdoma edukacinė veikla. Pastaruoju metu atsiranda naujų iniciatyvų tradicinės laivybos išsaugojimo srityje.

Taikant autentiškus metodus, 2006 m. vasarą iš medžio kamienų buvo išskobti du luotai. Platelių ežero dugne

¹⁰ Lankeliene, V. „The Return of the Kurenas“ – A Long Term Financing of a Project. In *The Lagomar Lagoons. Unique Maritime Cultural Landscapes in a Scientific Focus and in Interdisciplinary Comparison*. Ed. Meyer, H., Springmann, M.-J., Wernicke, H. Friedland/Meckl, 2009, pp. 132–138; Vistrup, O. Lithuania in search of its Maritime Heritage. *EMH Newsletter*, 2005, No. 19, p. 1, 10.

(Vakarų Lietuva) archeologai aptiko XVI a. luotą. Remiantis jo, kaip geriausiai išlikusio, pavyzdžiu, forma ir matmenimis, atkurtos replikos. 4,5 ir 5 m ilgio luotai buvo išskobti iš ažuolo kamieno ir sėkmingai išbandyti Platelių ežere¹¹. Nuo 2011 m. senojoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje Trakuose vyksta tradicinio Nemuno upės laivo – vytinės – atstatymo projektas. Nuo 2009 m. klostosi Lietuvos jūrų muziejaus inicijuojama praktika surinkti į vieną vietą visus Lietuvoje esančius tradicinius laivus. Klaipėdos uoste Jūros šventės metu tradicinės burvaltės ir istoriniai laivai yra pristatomi platesnei žmonių auditorijai. 2012 metais Klaipėdoje buvo organizuojamas tradicinių bei istorinių laivų paradas ir buriavimo regata. Taip bandoma atnaujinti prieš daugiau nei 80 metų Jūros dienos metu vykusios regatos tradiciją. Kaip ir anksčiau, ji vyko uosto akvatorijoje. Akivaizdus rezultatas – tokia veikla ne vien surenka laivus į vieną vietą ir garsina jūrinį (marių) paveldą, bet ir stiprina bendradarbiavimą tarp atskirų laivų savininkų, skleidžia laivadirbystės žinias ir patirtį, generuoja idėjas tradicinės laivybos išsaugojimo ir palaikymo srityje.

IŠVADOS

Lietuvos valstybės istorijoje ir tautinėje kultūroje ryšys su jūra ir jūrine kultūra bemaž visuomet buvo labai

silpnas. Gamtinė ir geografinė aplinka upių ir ežerų turtingame krašte vis dėlto teikė pagrindą vidinei laivininkystei. Tautinio vienijimosi laikotarpiu, XX a. pradžioje, ir tarpukariu tradicinė laivyba Lietuvos Respublikos teritorijoje lietuvių inteligentijos buvo suvokta kaip simbolis ar dalis nacionalinės kultūros. Tautinės propagandos poreikiams buvo aktualizuota autonominio Klaipėdos krašto žvejų kultūra ir jų laivininkystės paveldas, jam suteikiant kuo daugiau lietuviškumo bruožų ir legitimuojant pajūrio teritorijos priklausymą Lietuvos Respublikai. Dėl geopolitinių priešasčių Nemuno laivininkystės paveldas tautinėje propagandoje nebuvo išskiriamas. XX a. pabaigoje, po sovietinės okupacijos atsikūrus tautinei valstybei, buvo nemažai nuveikta atgaivinant tradicinę laivybą, ypač replikų laivadirbystę – replikų statybą. Šiuo metu pastebimas naujų tradicinių laivų išsaugojimo ir panaudos būdų poreikis. Paveldo regatos, tradicinių laivų suplaukimai, bendradarbiavimas ir dalijimasis patirtimi tarp laivų savininkų regioniniu, valstybiniu ir tarptautiniu mastu galėtų prisidėti prie išskirtinio laivybos ir jūrinio palikimo pozicijų įtvirtinimo šiandien. Turėtume remtis senas jūrines tradicijas išlaikiusių Europos šalių praktika ir patirtimi kurti uostą-muziejų kaip savanorišką asociaciją, kurios aplinkoje būtų išdiskutuota ilgalaikė strategija ir patvirtintas veiklos planas išsaugoti tautinės ir tarptautinės reikšmės jūrinį ir laivybos paveldą.

TRADITIONAL BOATS: A SHARE OF NATIONAL IDENTITY

Romualdas Adomavičius

In history, the cultural ties (contacts) between Lithuania and the sea are not easily described or defined. We can name a few reasons why one of largest European countries of the Late Middle Ages did not make use of the sea for strengthening its structure. Yet, in the inner territory of Lithuania boats had been used for communication, fishing and transport needs from the earliest times. The coast of the Baltic Sea north of Klaipėda should be singled out as yet another region of the present-day Republic of Lithuania, where a unique tradition of navigation was taking shape. The search for national identity in maritime culture is not a clearly perceivable and simple process; however, we can illustrate the adaptation of maritime communities by examples which became distinct in the context of political propaganda in the Republic of Lithuania during the interwar years. We should rely on the practice and experience of the European countries which have preserved ancient maritime traditions, and establish a port-cum-museum as a voluntary organization, in the environment of which a long-term strategy would be discussed and an action plan would be approved aimed at preserving the maritime and navigational heritage of national and international importance.

---

¹¹ Perminas, K. Op. cit., p. 3–12.

DABARTIES PULSAS

2002-2012 M. LIETUVOS JŪRŲ MUZIEJAUS PROJEKTŲ APŽVALGA

Jurgita EGLINSKIENĖ

Lietuvos jūrų muziejaus Tarptautinių ryšių ir projektų valdymo skyriaus
muziejininkė-projektų koordinatorė

Šiuolaikinės vadybos teorijos pabrėžia išskirtinę veiklos kokybę ir jos vertinimo svarbą, apibūdinamos ją kaip vadybos priemonių sistemą, kuri padeda organizacijai tobulinti veiklą efektyviai išnaudojant vidinius ir pritraukiamus išteklius. Tokiu tikslu atlikta ir Lietuvos jūrų muziejaus 2002–2012 m. įgyvendintų projektų apžvalga.

Projektas teoriškai apibrėžiamas kaip veikla, turinti unikalų tikslą, inicijuota specifiniams rezultatams pasiekti ir apibrėžta laike (Andersen, E. S. *Goal Directed Project Management: Effective Techniques and Strategies*, 2005).

Muziejuje projektai inicijuojami atsižvelgiant į Muziejaus strateginius tikslus:

- didinti Muziejaus ekspozicijų patrauklumą, naudojant modernias technologijas ir inovacinius sprendimus,
- kurti jūrinės kultūros ir paveldo centrą,
- tobulinti Muziejaus lankytojų aptarnavimą,
- plėtoti edukacinę veiklą,
- organizuoti Muziejaus sklaidą,

- tobulinti eksponatų apskaitą ir apsaugą,
- suburti profesionalų Muziejaus kolektyvą.

Atitinkamai skirstomi ir projektai: laikinosios parodos, šventės, renginiai Muziejaus erdvėse ar Klaipėdos mieste, skirti lankytojams aptarnauti; eksponatų priežiūrai, ekspozicijoms kurti skirti projektai; edukaciniai, leidybos projektai.

Siekiant įvertinti projektinės veiklos kokybę, vadovaujama tokiais kriterijais:

- ar projektas naudingas Muziejui: padeda įgyvendinti Muziejaus funkcijas ir misiją, atitinka strateginius tikslus ir planus, didina Muziejaus žinomumą, stiprina įvaizdį;
- kaip efektyviai projektas įgyvendinamas, vertinant pasirinktas veiklos priemones, darbo, laiko, kitas sąnaudas; koks santykis tarp gražos – projekto rezultatų – ir indėlio; ar yra projektų, jų rezultatų tęstinumas;
- ar naujoviška projekto idėja.

Projektinės veiklos apimtį ir pobūdį iliustruoja lentelė.

Eil. Nr.	Projekto pavadinimas	Tikslas	Metai	Pobūdis	Finansavimo šaltinis
1.	Etnokultūrinė ekspedicija „Kurėno sugrįžimas“	Organizuojant istorinės burvaltės kurėno ekspedicijas, pristatyti Kuršių marių etnokultūrinį paveldą, skatinant jį išsaugoti ir pritaikyti kultūros, turizmo plėtros tikslams.	2001–2011	Edukacinis jūrinės kultūros paveldo projektas	KM, KLP, KRF, ES fondai
2.	Etnokultūrinis festivalis „Žuvys išgalvojo giesmes“	Puoselėti ir propaguoti krašto etninę kultūrą, Lietuvos jūrų muziejaus etnografinėje pajūrio žvejo sodyboje organizuojant etnokultūrinius renginius.	2005–2012	Lankytojų aptarnavimas, edukacija	KM, KLP, KRF
3.	„Mažojo žvejybos tralerio restauravimas“	Išsaugoti, propaguoti ir pristatyti Lietuvos jūrinį paveldą.	2006	Muziejinių vertybių apsauga, jūrinės kultūros paveldo projektas	KRF
4.	„Inkarų ekspozicijos renovacija“	Išsaugoti, propaguoti ir pristatyti Lietuvos jūrinį paveldą.	2006	Muziejinių vertybių apsauga, jūrinės kultūros paveldo projektas	KRF

5.	„Mokomosios informacinės sistemos kūrimas Lietuvos jūrų muziejaus ekspozicijoje“	Skleisti jūrų biologijos ir ekologijos žinias pasitelkiant IT.	2006	Lankytojų aptarnavimas, ekspozicijų patrauklumo didinimas	KRF
6.	„XXI a. muziejininkų kompetencijos ir gebėjimų ugdymas“	Lietuvos nacionalinių ir regioninių muziejų darbuotojų pagrindinių įgūdžių ugdymas ir kvalifikacijos kėlimas, siekiant stiprinti muziejų kultūrinę ir edukacinę veiklą visuomenėje ir geriau tenkinti jos poreikius.	2006–2008	Personalo politika	2004–2006 Lietuvos BPD II prioriteto „Žmogiškųjų išteklių plėtra“ 2.2 priemonė „Darbo jėgos kompetencijos ir gebėjimų prisitaikyti prie pokyčių ugdymas“
7.	„Apie jūrą iš pirmų lūpų“	LJM edukacine veikla įtvirtinti novatorišką mokymo-mokymosi metodą „vaikai vaikams“.	2007	Edukacija	KM
8.	„Jūrų vilkai – jauniems jūrininkams“	Organizuoti moksleivių kultūrinę edukaciją, puoselėjant nacionalinį jūrinį identitetą.	2007	Edukacija	Klaipėdos apskrities viršininko administracija
9.	„Pagauk žuvelioką“	Tarptautinės Muziejų nakties renginys.	2007	Lankytojų aptarnavimas	KLP
10.	Paroda „Jūrų kontrabanda – dvi realybės“	Naudojant modernias technologijas bei raiškos priemones parengti patrauklią ir interaktyvią parodą, išryškinančią gyventojų sąsajas su jūros verslais.	2007	Lankytojų aptarnavimas	KLP
11.	„Tarptautinių ryšių ir projektų valdymo skyriaus specialistų stažuotė NAUSICAA, Prancūzija“	Stazuotis, siekiant įgyti patirties įgyvendinant kultūros, aplinkosaugos projektus, plėtojant ryšius su užsienio ir vietos partneriais.	2007	Personalo politika	KM
12.	„Dokumentinės ir ikonografinės medžiagos paieška Slaptajame Prūsijos valstybės archyve Vokietijoje ir Rygos valstybiniame archyve“	Surinkti istorinės medžiagos apie Klaipėdos uosto ir laivyno istoriją.	2007	Jūrinės kultūros paveldo projektas	KM
13.	„Pažink paslaptinę vandenu pasaulį su Gustavu“	Pristatyti Lietuvos marinistinę kultūrą ir jos paveldą pažintiniame-edukaciniame filme vaikams ir suaugusiesiems.	2007	Edukacija	KRF
14.	„Tropinių jūrų stuburiniai gyvūnai“	Tęstinis mokomosios-informacinės sistemos, pagrįstos IT, kūrimo projektas, siekiantis skleisti jūrų biologijos ir ekologijos žinias.	2007	Lankytojų aptarnavimas, ekspozicijų patrauklumo didinimas	KRF
15.	„Laivybos istorijos ekspozicijos atnaujinimas“	Propaguoti Lietuvos marinistinį paveldą, atnaujinant LJM laivybos istorijos ekspoziciją, daugiausia dėmesio skiriant Lietuvos laivyno istorijai.	2007	Ekspozicijų patrauklumo didinimas, jūrinės kultūros ir paveldo centro plėtra	KRF
16.	„Laivybos istorijos ekspozicijos „Klaipėdos burinis laivynas“ rekonstrukcijos projekto paruošimas“	Tęstinis projektas „Laivybos istorijos ekspozicijos atnaujinimas“.	2008	Ekspozicijų patrauklumo didinimas, jūrinės kultūros ir paveldo centro plėtra	KM
17.	Paroda „Kopgalio paukščiai“	Propaguoti gamtos pažinimo ir jos puoselėjimo idėjas, pristatant Kopgalį ir Kuršių neriją aplankančių paukščių įvairovę.	2008	Lankytojų aptarnavimas	KM
18.	Paroda „Kas geldutėje gyvena“	Ugdant aplinką tausojančio elgesio įgūdžius, skleisti jūrų gamtos pažinimo idėją, atkreipti visuomenės dėmesį į jos įvairovę, evoliucijos istoriją ir ekologinę situaciją.	2008	Lankytojų aptarnavimas	KRF
19.	„Pažink paslaptinę vandenu pasaulį“	Tęstinis projektas, plėtojant Lietuvos vaikų ir jaunimo kultūrinę edukaciją, Muziejaus edukaciniame veikloje diegti patrauklias ir efektyvias mokomąsias formas bei priemones.	2008	Edukacija	KRF

Parodoje „Plazdant vėliavoms – į jūros gelmes“. A. Mažūno nuotr.

20.	„Pasidaryk laivę pats“	Puoselėti Kuršių marių arealo kultūros tradicijas ir materialųjį paveldą, skatinant vaikų ir jaunimo veiklas bei kūrybinį iniciatyvumą.	2008	Edukacija, jūrinės kultūros paveldo projektas	KLP
21.	„Lietuvos jūrų muziejaus eksponatų bei priešgaisrinės apsaugos ir žaibosaugos sistemos įdiegimas“	Siekiant užtikrinti Lietuvos jūrų muziejuje saugomų ir eksponuojamų vertybių apsaugą, įdiegti Muziejaus eksponatų bei priešgaisrinės apsaugos ir žaibosaugos sistemas.	2008	Eksponatų apsauga	KM
22.	Lietuvos jūrų muziejaus darbuotojų stažuotė Štralzundo jūrų muziejuje (Vokietija)	Rengiantis LJM akvariumo rekonstrukcijai, įgyti patirties ir informacijos įgyvendinant investicinius projektus kultūros įstaigose.	2008	Ekspozicijų patrauklumo didinimas	KM
23.	Paroda „Žuvies vartojimo kultūra“	Pritaikyti tautos kultūros tradicijas ugdant šiuolaikinės visuomenės elgesį ir formuojant atsakingą požiūrį į elgesio padarinius.	2009	Lankytojų aptarnavimas	KRF
24.	Leidybos projektas „Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje“	Organizuoti leidybą knygos apie mažai pažintą burlaivių epochą Lietuvoje.	2009	Leidyba, jūrinės kultūros ir paveldo sklaida	KM, KRF
25.	„XXI a. muziejininkų kompetencijos ir gebėjimų ugdymas: II etapas“	Tęstinis projektas	2009–2011	Personalo politika	Lietuvos 2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 1 prioriteto „Kokybiškas užimtumas ir socialinė aprėptis“, VP1-1.1-SADM-06-K priemonė „Žmogiškųjų išteklių tobulinimas viešajame sektoriuje“
26.	LJM specialistų dalyvavimas Baltijos muzeologijos mokykloje	Siekiant kurti pridėtinę socialinę muziejaus vertę, tenkinti visuomenės poreikį pažinti, suprasti, tinkamai interpretuoti, tobulinamasi kartu su kitų Baltijos šalių muziejininkais.	2009–2012	Personalo politika	KM
27.	Amatų savaitgaliai „Močia mezga tinklelius, aš vilioju bernelius“	Puoselėti ir skleisti etninės kultūros tradicijas.	2010	Lankytojų aptarnavimas	KRF

Parodos „Kopgalio paukščiai“ autorius vyr. ichtiologas-muziejininkas Saulius Karalius jos atidarymo metu. A. Mažūno nuotr.

28.	Paroda „Plazdant vėliavoms – į jūros gelmes“	Bendradarbiaujant su Estijos jūrų muziejumi, Lietuvos jūrų muziejuje eksponuoti tarptautinę parodą apie Baltijos jūroje nuskenčius laivus, pristatant vertingą istorinę medžiagą.	2010	Lankytojų aptarnavimas, tarptautinis bendradarbiavimas	KRF
29.	Baltijos pilkųjų ruonių jauniklių rehabilitacijos programos vykdymas	Organizuoti Baltijos pilkųjų ruonių jauniklių, rastų pakrantėje, rehabilitaciją, siekiant išsaugoti jų populiaciją Baltijos jūroje.	2009–2012	Aplinkosaugos projektas	AM
30.	Leidybos projektas „Kukuliškiai: žvejų kaimelio kronika“	Puoselėti istorijos pažinimo idėjas ir pateikti žinių apie krašto etninę kultūrą, gamtos ir kultūros vertybes, jų istorinį palikimą.	2010	Leidyba	KLP, KRF
31.	Edukacinė trijų LJM specialistų stažuotė Gamtos istorijos muziejuje Londone	Įgyti patirties edukacinius aplinkosaugos, paveldosaugos projektus realizuoti per kultūros renginių prizmę, lankytojus įtraukiant į aktyvią visuomeninę, bendruomeninę veiklą.	2010	Personalo politika	KM
32.	Išvažiuojamasis projektas „Mano jūra – tolimesnis ir artimas“	Vykdamas Muziejaus švietėjišką misiją visuomenei, plėtoti kultūros sklaidą Vakarų ir Šiaurės Lietuvos regione, siekiant mažinti kultūrinę, socialinę atskirtį ir didinti kultūros prieinamumą.	2011–2012	Edukacija, Muziejaus sklaida	KM
33.	„Nerijos forto istorija chronologinėje laiko juostoje“	Gerinti skaitmeninio turinio prieigą vartotojams ir diegti priemones, aktualizuojančias kultūros paveldą bei integruojančias jį į švietimo ir studijų procesus.	2011	Edukacija, lankytojų aptarnavimas,	KM
34.	„Po muziejaus burėmis. Muziejininkų darbai ir įvykių kronika“ 2011/2“	Publikuoti Lietuvos jūrų muziejaus specialistų straipsnius ir Muziejaus veiklos aprašymą, siekiant koncentruotai pristatyti bei viešinti muziejaus veiklą.	2011	Muziejaus sklaida, leidyba	KRF
35.	Forto gynybinio griovio sutvarkymas	Organizuoti Nerijos forto gynybinio griovio ir prietilčio tvarkymo darbus.	2011	Muziejinių vertybių apsauga	Kultūros paveldo departamentas

Paroda apie žuvis vartojimo kultūrą „Žuvis, visados žuvis“ VŽT „Dubingiai“ ekspozicinėse erdvėse
A. Mažūno nuotr.

36.	„Muziejus–mokykla–moksleivis“	Plėtoti neformaliojo švietimo paslaugas per muziejų ir bendrojo lavinimo mokyklų bendradarbiavimo tinklą.	2011–2013	Edukacija	2007–2013 m. Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ įgyvendinimo, Nr. VP1-2.2-ŠMM-10-V, priemonė „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“
37.	„Lietuvos jūrų muziejaus laivybos istorijos ekspozicijos atnaujinimas interaktyviais elementais“	Stiprinti Lietuvos muziejų įvaizdį ir vaidmenį visuomenėje, diegiant paveikias ekspozicijų turinį perteikiančias priemones.	2012	Ekspozicijų patrauklumo didinimas	KM
38.	„XVI a. luoto konservavimas Lietuvos jūrų muziejaus ekspozicijoje“	Puoselėti nacionalinės laivybos paveldą, didinti muziejų rinkinio prieinamumą visuomenei, išlaikyti ekspozicijų patrauklumą.	2012	Muziejinių vertybių apsauga	KM
39.	Paroda Klaipėdos mieste „Dangės uostas: iš praeities“	Pristatant istorinę dokumentinę medžiagą, propaguoti krašto paveldo pažinimo ir puoselėjimo idėjas.	2012	Lankytojų aptarnavimas, jūrinės kultūros ir paveldo sklaida, Muziejaus sklaida	KLP
40.	Istorinių laivų paradas Klaipėdos mieste „Dangės flotilė“	Pristatyti nacionalines laivybos tradicijas ir plėtoti jūrinės kultūros idėjas.	2012	Jūrinės kultūros ir paveldo sklaida, Muziejaus sklaida	KRF
41.	Leidiny „Jūrinis savarankiškumas. Lietuvos prekybos laivyno kūrimosi istorija (1921–1940 m.)“	Patrauklia forma pristatyti visuomenei Lietuvos jūrų prekybos laivyno vystymosi raidą 1921–1940 m., ugdant supratimą apie Lietuvos jūrinį identitetą, jūrinės kultūros vaidmenį šalies gyvenime.	2012	Leidyba, jūrinės kultūros ir paveldo sklaida	KRF
42.	„Edukaciniai muziejų savaitgaliai Lietuvos jūrų muziejaus etnografinėje pajūrio žvejo sodyboje“	Plėtoti galimybes visuomenės įvairiapusiam pažinimui ir kūrybiškumui ugdyti, organizuojant Lietuvos muziejų edukacines veiklas populiariausias renginius.	2012	Lankytojų aptarnavimas	KRF

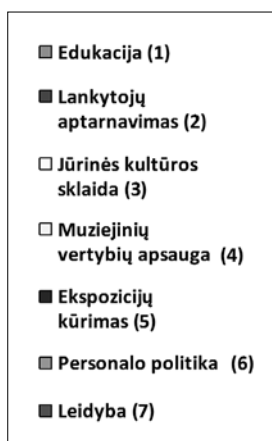
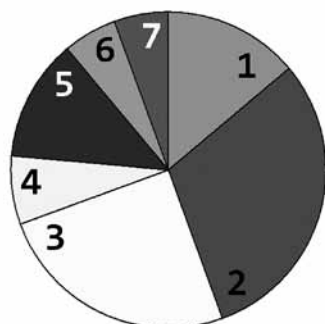
43.	„Muziejinių vertybių, susijusių su jūriniu paveldu, įsigijimas“	Siekiant patenkinti visuomenės domėjimąsi jūrine kultūra ir tradicija, Muziejuje kaupti šalies marinistinių archyvą.	2012	Jūrinės kultūros ir paveldo centro plėtra	KM

(Lentelėje vartojami sutrumpinimai: KM – Kultūros ministerija, KLP – Klaipėdos m. savivaldybė, KRF – Kultūros rėmimo fondas, AM – Aplinkos ministerija)

Tarptautiniai projektai

1.	Oceanics	Sukurti efektyvius visuomenės informavimo aktualiomis aplinkosaugos temomis modelius.	2001–2004	ES organizacijų tinklaveikos kūrimas
2.	WAVES	Organizuoti bendradarbiavimą tarp ES šalių vidurinių mokyklų su el. platformos pagalba, siekiant sukurti virtualius akvariumus, pristatančius 5 skirtingų Europos jūrų bioįvairovę.	2005–2007	ES Socrates/Minerva programa
3.	LAGOMAR	Ištirti bendrąjį Kuršių marių, Aistmarių ir Ščecino marių pakrančių kultūrinį paveldą ir gautus rezultatus pritaikyti regionų plėtrai.	2005–2007	Baltijos jūros regiono programa INTERREG III B
4.	AquaRing	Inovacinėmis informacinėmis technologijomis sukurti plačiam vartotojų būriui prieinamą informacijos šaltinį – skaitmeninę priemonę apie vandens ekosistemas ir racionalų jų naudojimą.	2006–2009	ES eContent Plus programa
5.	SEASIDE	Pritaikyti Pietų Baltijos regiono kultūros paveldą regiono identitetui sukurti, šalia jūros esančių miestų turizmo ir ekonominei plėtrai, paverčiant juos puikiomis, lengvai atpažįstamomis ir tarptautinėje rinkoje identifikuojamomis lankomomis vietovėmis.	2008–2011	Pietų Baltijos bendradarbiavimo per sieną programa
6.	Baltic Museums 2.0	Moderniosiomis technologijomis sukurti novatoriškus, muziejų patrauklumą Baltijos jūros pietinės pakrantės regione didinančius ir lankytojų aptarnavimo kokybę gerinančius produktus.	2008–2012	Pietų Baltijos bendradarbiavimo per sieną programa
7.	Baltic Museums 2.0 Plus	Ištirus modernių technologijų pritaikymo galimybę aptarnauti muziejų lankytojus, muziejuose projekto partneriuose įdiegti eGidą.	2010–2013	Pietų Baltijos bendradarbiavimo per sieną programa
8.	DENOFLIT	Įvertinti dugno buveinių, žuvų ir jūrinių paukščių įvairovę bei pasiskirstymą Baltijos jūros Lietuvos išskirtinės ekonominės zonos (LIEZ) rajonuose, o atlikus teritorijų atranką kriterijus atitinkančiose vietose įsteigti Natura 2000 ekologinio tinklo teritorijas.	2010–2015	ES LIFE+ programa
9.	ILLUMINATE	Ištirti puslaidininkiais grindžiamo kietakūnio apšvietimo technologijos (angl. <i>Solid State Lighting</i> , SSL) pritaikymo galimybes miestų ir ekspozicinėse erdvėse, kur reikia itin aukštos kokybės apšvietimo.	2012–2014	ES konkurencingumo ir inovacijų bendroji programa (CIP)

Grafiškai projektų pasiskirstymas pagal pobūdį atrodo taip:

Vertinant projektų ir veiklos kokybės kriterijų atitikimą, pažymėtina, kad dauguma projektų tikslų atitinka muziejaus funkcijas: visuomenės aprūpinimas informacija, edukacija, tradicijų puoselėjimas, etnokultūros propagavimas, paveldo vertybių saugojimas. Veikla, tiesiogiai atitinkanti muziejaus funkcijas ir misiją – drauge su lankytojais pažinti, džiaugtis ir saugoti žmogaus harmoniją su jūra – vertinama kaip kokybiška veikla.

Nagrinėjant projektų efektyvumą, džiugu konstatuoti, kad kai kurie projektai tapo tradiciniai, pvz., etnokultūrinis festivalis „Žuvys išgalvojo giesmes“, ar plataus masto renginiai, pvz., projektas „Kurėno sugrįžimas“, kurio „biografijoje“: 2001–2004 m. ekspedicija po Kuršių marias, 2003 m. plaukimas Nemunu iš Kauno į Rusnę, 2005 m. dalyvavimas

SAILAmsterdam, 2007 m. ekspedicija po Ščecino marias (Lenkija, Vokietija), o 2008 m. – po Aistmares (Lenkija), 2009 m. bendras visų Lietuvos kurėnų plaukiojimas Kuršių mariomis „Bėki, laivuži, maružėlėmis“, 2010 m. dalyvavimas „Hanse Sail“ Rostoke, o 2011 m. – Kaliningrade.

Remiantis nuostata, kad veiklos prasingumą užtikrina jos tęstinumas, teigiamai vertinama tęstinė projektų veikla. 2007 m. projekte „Apie jūrą – iš pirmų lūpų“ buvo sukurtas Muziejaus edukacinio leidinio maketas, pats leidinys „Pažink paslaptinę vandenų pasaulį“ išleistas 2008 m. vykdant tokio paties pavadinimo projektą. Vėliau leidinys, kaip ir 2008 m. sukurtas praktinis edukacinis užsiėmimas „Pasidaryk laivą pats“, plačiai pritaikyti išvažiuojamojo projekto „Mano jūra – tolina ir artima“ (2011–2012) programoje.

Sėkmingai edukacinėje Muziejaus veikloje pritaikoma ir projektų metu sukurta materialinė bazė (projektai „Mano jūra – tolina ir artima“, „Muziejus–mokykla–moksleivis“): žvejybos laivelių su tinklais maketas, Kuršių marių vėtrungių pavyzdžiai, išrenkami burlaivių modeliai, erdvinė knyga „Perlo istorija“, jūrų kiaulės modelis, tautiniai kostiumai.

Chrestomatinio teiginio – „svarbiausia – projekto idėja“ – pavyzdžiu galėtume laikyti projektą-parodą „Kopgalio paukščiai“. Nors projekto sąnaudos, lyginant su kitais projektais, nebuvo didelės, projekto rezultatas – unikalių migruojančių paukščių fotografijų kilnojamoji paroda – apkeliavo platų regioną ir nuo 2008 m. sėkmingai gyvuoja iki šiol:

- Lietuvos jūrų muziejus
2008 gegužė–spalis
- Kauno T. Ivanausko zoologijos muziejus
2008 lapkritis – 2009 vasaris
- Klaipėdos apskrities viešoji I. Simonaitytės biblioteka
2009 kovas–balandis
- Kauno laisvalaikio ir pramogų centras „Mega“
2009 gegužė–birželis
- Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazija
2009 spalį–gruodis
- Klaipėdos autobusų stotis
2010 kovas – 2011 sausis
- Tarptautinis Palangos oro uostas
2011 vasaris – 2014 vasaris

Paroda yra pasiekiamą ir Muziejaus svetainės (www.muziejus.lt) lankytojams.

Novatoriškais laikytini projektai, kurie leido Muziejui užimti pirmaujančias pozicijas šalyje: „Mokomosios informacinės sistemos kūrimas Lietuvos jūrų muziejaus ekspozicijoje pritaikant IT“, el. gidas, sukurtas projekte

Projekto „Baltic Museums 2.0“ veiklos. A. Mažūno nuotr.

„Baltic Museums 2.0 Plus“, skaitmeninio turinio prieiga Lietuvos jūrų muziejaus svetainėje „Nerijos forto istorija chronologinėje laiko juostoje“ ir kiti panašūs projektai.

Siekiant artimesnio kontakto su visuomene, plėtojami socialiniai, edukaciniai projektai: išvažiuojamieji projektai „Mano jūra – tolina ir artima“, „Muziejus–mokykla–moksleivis“.

Dalyvaujant tarptautiniuose projektuose, išplečiamos Muziejaus ribos – jo veikla tampa reikšminga tarptautinio regiono (Pietų Baltijos regionas ir projektai LAGOMAR, SEASIDE, *Baltic Museums 2.0*, *Baltic Museums 2.0 Plus*, DENOFLIT) ar net europiniu lygiu (projektai OCEANICS, *AquaRing*, ILLUMINATE), susipažįstama su tarptautinės svarbos aktualijomis, technologijomis, įgyjama patirties įsisavinti tarptautinių fondų lėšas, kas Muziejui duoda didesnę finansinę naudą. Dalyvavimas tarptautiniuose projektuose – tai ir Muziejaus sklaida tarptautiniu lygiu, dalyvavimas tarptautinių projektų partnerių bazėse, publikavimas tarptautiniuose leidiniuose, svetainėse ir socialiniuose tinkluose, o kartu ir savo šalies reprezentavimas.

Su projektų valdymo kokybe sietina ir Lietuvos jūrų muziejuje išplėtotą administracinę veiklą: sukurta ir

patvirtinta Projektų rengimo tvarka, įvesta finansinių projektų dokumentų kontrolės sistema, kasmet rengiamas ir tvirtinamas ateinančių metų Teiktinų projektų sąrašas, Parodų rengimo tvarka ir planas, organizuojamas įgyvendintų projektų aptarimas ir vertinimas.

Vertėtų pažymėti ir tai, kad dalyvaujant projektuose Muziejaus darbuotojams atsiranda galimybė įsitraukti į nau-

joviškas, nuo įprastų kasdienių besiskiriančias veiklas, kas verčia tobulėti, domėtis naujovėmis, kurti naujus produktus.

Pritaikant ir išnaudojant sukauptą patirtį, projekcinę veiklą planuojama plėtoti taip, kad ji kuo efektyviau prisidėtų įgyvendinant Lietuvos jūrų muziejaus strateginius tikslus, padėtų įgyvendinti muziejaus funkcijas, užtikrintų kokybišką, reikšmingą ir perspektyvią Muziejaus veiklą.

A REVIEW OF THE PROJECTS OF THE LITHUANIAN SEA MUSEUM OF 2002–2012

Jurgita Eglinskienė

The review of the projects implemented by the Lithuanian Sea Museum in 2002–2012 has been carried out with the aim of analyzing how project activities help the organization to improve its operations. The scope and nature of the project activities are given in a table which describes the projects implemented between 2002 and 2012, their purpose, nature and sources of financing.

The quality of project activities has been assessed on the basis of various criteria: whether the project is beneficial for the museum; whether it helps implement the museum's functions and mission; whether it corresponds to the strategic aims and plans; whether it raises awareness about the museum and strengthens its image; how efficiently is the project implemented in terms of the selected activity tools, labour costs, time costs and other costs; what is the ratio between the rate of return, i.e. the results of the project and contribution; whether there is continuity of the projects and their results; whether the idea of the project is innovative.

Upon assessment of the conformity of the projects and the activity quality criteria it was ascertained that most of the project aims correspond to the functions of the museum: supply of information to the public, education, fostering of traditions, promotion of ethnoculture, preservation of heritage valuables; as well as the mission of the Lithuanian Sea Museum – together with the visitors, to get to know, enjoy and preserve the human's harmony with the sea.

In the course of analysis of the efficiency of the projects it has been ascertained that a large part of the projects have become traditional and continued, and that they successfully apply the accumulated experience and use the material base created during the earlier projects.

The projects which have allowed the museum to take the leading positions in the country have been identified as innovative: enrichment of the exposition with interactive elements, creation of accesses to digital contents, and application of IT for the improvement of quality of the visitor service.

The importance of participation in international projects has been emphasized, too: the limits of the museum's activities expanded to the international level, the possibility to learn of the topical issues and the latest technologies in Europe, and the propagation of the museum at the international level.

The final part of the article contains a statement that the project activities of the Lithuanian Sea Museum should be developed in such a manner that they contribute as efficiently as possible to the implementation of the strategic aims and functions of the museum, and ensure high-quality, significant and future-proof activities of the museum.

BALTIJOS JŪROS ŽINDUOLIŲ PAPLITIMAS IR BŪKLĖ LIETUVOS TERITORINIUOSE VANDENYSE

Arūnas GRUŠAS

Lietuvos jūrų muziejaus Jūrų žinduolių ir paukščių skyriaus vyr. biologas-muziejininkas

Pavel KULIKOV

Lietuvos jūrų muziejaus Jūrų žinduolių ir paukščių skyriaus biologas-muziejininkas

Ingrida BAGDANAČIŪTĖ*

Klaipėdos universitetas

Baltijos jūroje gyvena ir veisiasi trys ruonių rūšys: pilkasis ruonis (*Halichoerus grypus macrorhynchus*), žieduotasis ruonis (*Phoca hispida botnica*) ir Rytų Atlanto paprastasis ruonis (*Phoca vitulina vitulina*). Į Lietuvos faunos sąrašą įtraukta tik viena rūšis – pilkasis ruonis. Ši gyvūnų rūšis įtraukta ir į Lietuvos raudonąją knygą. Pilkasis ruonis priskiriamas gyvūnams, kurie yra ties išnykimo riba. Kitos dvi rūšys Lietuvos gyvūnų sąrašė neminimos, nors jų pasirodymo Lietuvos teritoriniuose vandenyse atvejų yra registruota. Paprastasis ruonis buvo stebimas 2005 m. vasarą. Žieduotųjų ruonių rasta 1997 ir 2003 metais. Be ruonių, Lietuvoje užfiksuota ir kitų jūros žinduolių. 2001 ir 2003 m. žvejų tinkluose rastos dvi jūrų kiaulės (*Phocoena phocoena*). 1998 m. prie Latvijos sienos rasta negyva Atlanto afalina (*Tursiops truncatus*), o 2007 m. Nemirsetoje, 6,5 km nuo kranto, buvo stebėtos dvi afalinos.

Kadangi sistemingi jūrų žinduolių moksliniai tyrimai ir stebėseną Lietuvos jūrinėje teritorijoje nevykdomi, informacijos apie ruonius iki 1987 m. buvo ieškoma monografijoje „Lietuvos fauna“ ir apklausiant pajūrio žvejus. Nuo 1987 m. ruonių stebėjimą ir veisimą visuomeniniais pagrindais atlieka Lietuvos jūrų muziejus. 1990 m. informacijos apie ruonių gausą ir jų sveikatos būklę buvo bandoma gauti atliekant pakrantės gyventojų apklausą anketomis, bet šis būdas nepasiteisino dėl žmonių pasyvumo. Kitais metais žvejų ir pajūrio gyventojų bei lankytojų buvo prašoma apie Baltijos jūroje matytus ruonius pranešti telefonu. Pirmoji tokio pobūdžio informacija apie pastebėtus gyvus ruonius buvo gauta 1991 metais.

Halichoerus grypus macrorhynchus – Baltijos jūros pilkojo ruonio porūšis, kurio pagrindinis skiriamasis bruožas

nuo Atlanto vandenyno porūšio yra jo pagofliškumas. Tai plačiausiai Baltijoje paplitusi ruonių rūšis, didžiausia jos gausa stebima šiaurinėje jūros dalyje. Vasario pabaigoje – kovą patelės atsiveda vieną, rečiau du jauniklius. Nėštumas trunka 11–11,5 mėnesių. Patinai lytiškai subręsta 6 metų, patelės – 3–4 metų, tačiau pirmas nėštumas būna 4–5 metų. Suaugusių ruonių svoris svyruoja nuo 150 iki 320 kg, ilgis – 170–250 cm. Gimęs ruoniukas sveria apie 12–15 kg. Laktacijos periodas trunka dvi, ilgiausiai tris savaites. Per tą laikotarpį jauniklis priauga vidutiniškai po 2 kg per dieną. Maitinimo pabaigoje vidutinė jauniklių kūno masė būna: patelių – apie 37,8 kg, patinų – apie 40,2 kg. Neretai ruoniukų svoris siekia net ir 50 kg. Baltas kailiukas, būdingas jaunikliams, pradeda šertis jau po 10 dienų ir visiškai nusišeria po mėnesio.

Phoca hispida botnica – Baltijos jūroje gyvenančio žieduotojo ruonio rūšis. Didžiausias gausumas registruojamas šiaurinėje Baltijos jūros dalyje. Botnijos įlankoje veisiasi apie 70 % visos populiacijos. Vidutinis suaugusio gyvūno svoris svyruoja nuo 50 iki 110 kg. Žieduotieji ruoniai lytiškai subręsta 5–7 metų. Gyvenimo trukmė – iki 40 metų. Tai yra pagoflinė rūšis. Susidarius ledui patelė tarp ledų kuriasi gulyklą, kurioje vasario–kovo mėnesiais atveda jauniklį ir gali pailsėti. Naujagimiai sveria 3,5–4,5 kg. Būdingas jaunikliams baltas embrioninis kailiukas pradeda šertis jau po 2 savaitžių ir visiškai nusišeria per šešias savaites. Visą tą laikotarpį jauniklis būna slėptuvėje ir nelipa į vandenį. Laktacijos periodo pabaigoje, praėjus 5–6 savaitėms nuo gimimo, jauniklių masė padidėja iki 19–22 kg. Motinos pieno riebumas siekia 45–55 %, dėl to greitai susiformuoja didelė ruoniukų riebalų atsarga. Pusės metų gyvūno svoris būna 34–37 kg.

* Ingrida Bagdaničiūtė sudarė šiame straipsnyje publikuojamus žemėlapius.

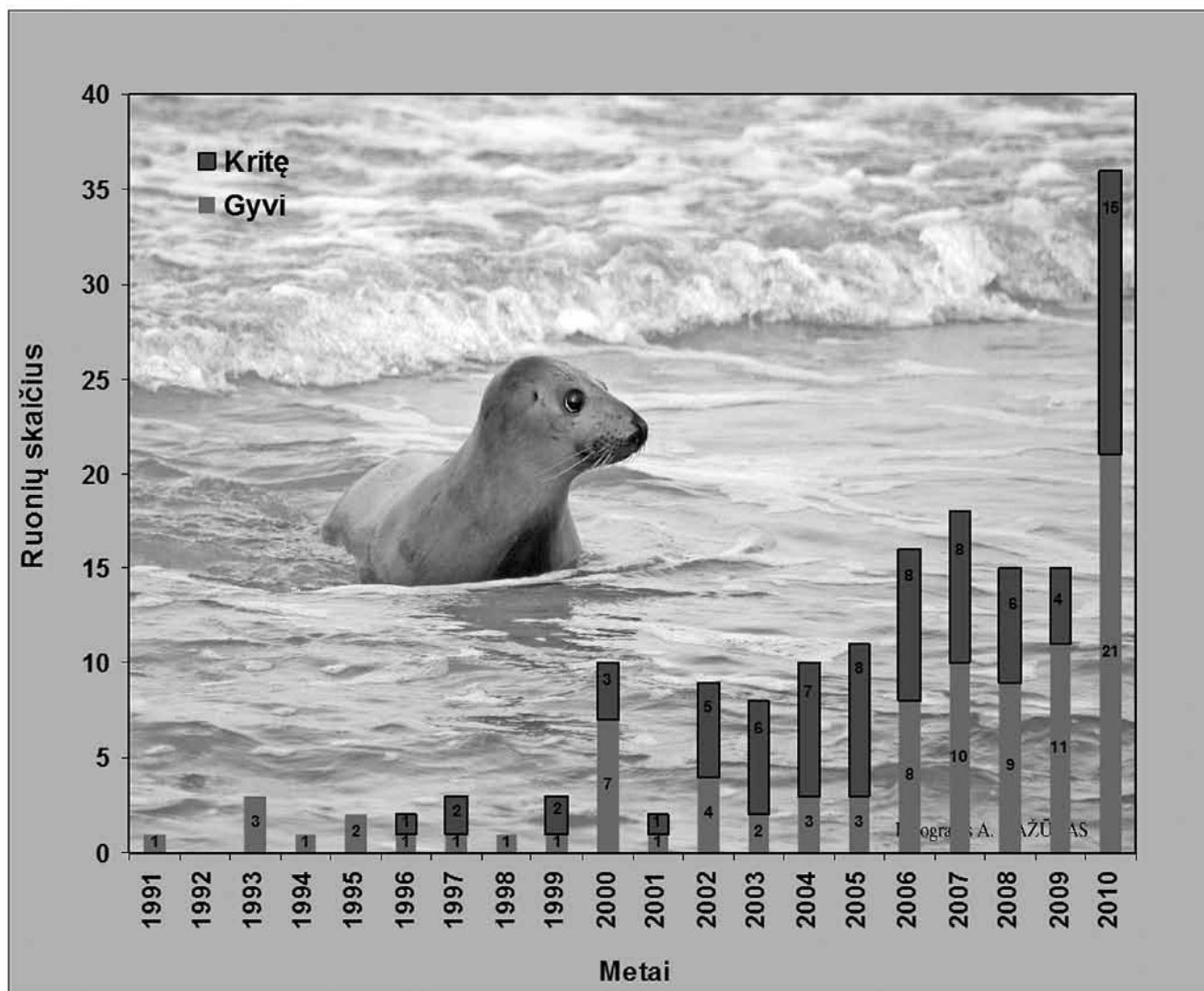

Phoca vitulina vitulina – pietrytinėje Baltijos jūros dalyje gyvenanti paprastųjų ruonių rūšis. Šių ruonių gausu Rytų Atlanto vandenyne ir Šiaurės jūroje; Baltijoje jų nėra daug. Vidutinis suaugusio gyvūno svoris – apie 90–110 kg. Lytiškai subręsta 4–5 metų. Vasarą, birželio pabaigoje – liepos mėnesį, veda jauniklius. Gimusio ruoniuko svoris būna apie 9–11 kg. Ruoniukai, skirtingai nuo kitų Baltijos jūroje gyvenančių ruonių rūšių, gimsta be balto embrioninio kailiuko. Jie nusišeria dar būdami motinos iščiose. Laktacijos periodas trunka 4–6 savaites. Per tą laikotarpį jauniklis vidutiniškai priauga po 0,5 kg per dieną. Motinos pieno riebumas – 45 %.

Lietuvos teritorinėje jūroje ruoniai nuolat negyvena, o tik atplaukia kartu su migruojančiomis žuvimis, todėl tikslus gyvūnų skaičius nėra žinomas. Remiantis gautais pranešimais apie pastebėtus ruonius, ryškėja tendencija,

kad pastarąjį dešimtmetį ruonių (tiek gyvų, tiek kritusių) Lietuvos pakrantėje gausėja (1 pav.). Stebėtų gyvų ruonių skaičius buvo gana stabilus iki 2005 m., kai priekrantėje kasmet buvo registruojama nuo 1 iki 4 individų (išskyrus 8 ruonius 2000 metais); vidutiniškai 2 ruoniai kasmet. Tačiau 2006–2009 m. kasmet stebimų ruonių skaičius augo iki 9–11, o 2010 metais – iki 21.

Dažniausiai ruoniai stebimi ankstyvą pavasarį, t. y. ruonių intensyvių migracijų metu (2 pav.) po 1–2, rečiau 3–5 vnt. grupelėmis. Daugiausia stebėjimų registruota Palangos, Smiltynės, Melnragės, Nidos paplūdimiuose, Karklėje prie Olando Kepurės. Šios pajūrio vietos nebūtinai yra labiausiai ruonių pamėgtos zonos, bet dažniausiai lankomos žmonių, tad tikimybė išvysti ruonį čia yra gerokai didesnė nei kitose pajūrio vietose.

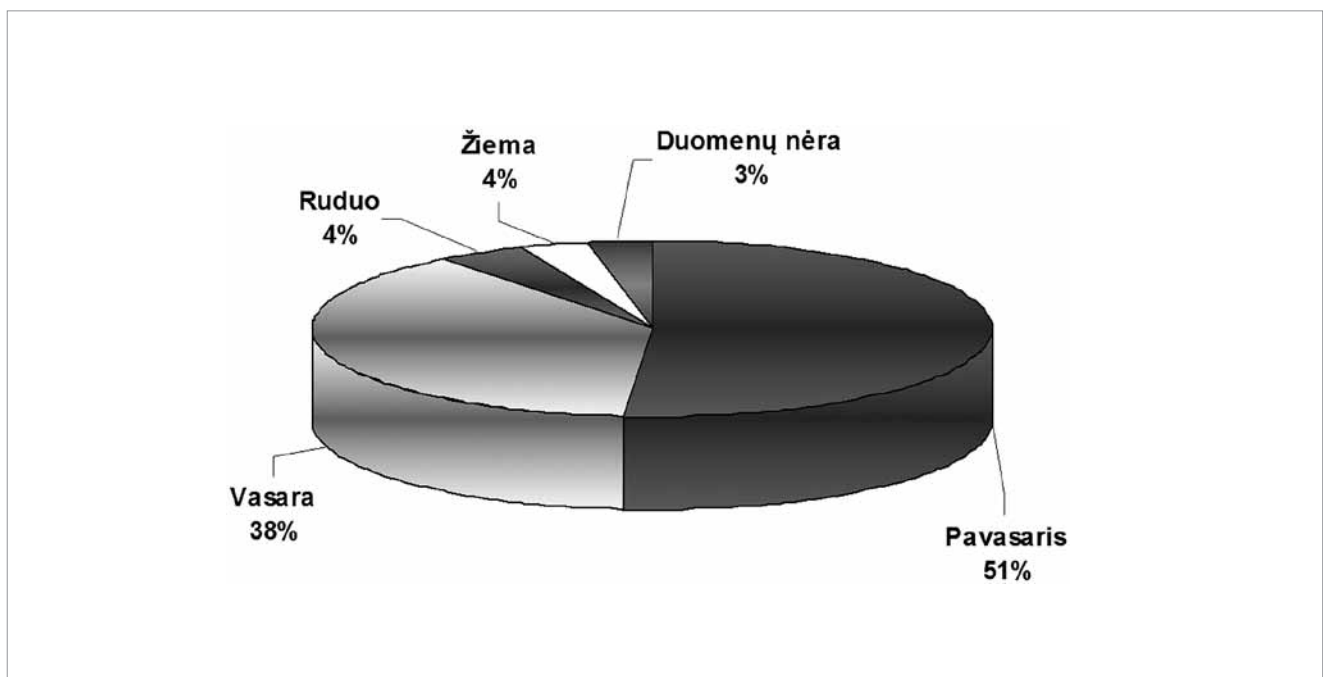
1 pav. Stebėtų gyvų ir kritusių ruonių skaičiaus dinamika Baltijos jūros Lietuvos pakrantėje

Surinkti duomenys patvirtina, kad dažniausiai stebimi lytiškai nesubrendę jaunikliai (iki vienerių metų amžiaus), arba 2–3 metų amžiaus ruoniai (3 pav.). Tai viena iš priežasčių, kodėl mūsų pakrantėse ruoniai vaikų neveda.

Kita priežastis – per daug intensyvi žmogaus veikla priekrantės zonoje. Lietuvos pakrantės gulyklos priklauso ruonių populiacijos pakraščio gulyklų tipui, jos negausios ir nestabilios. Tokiose gulyklose pilkieji ruoniai nesudaro kolonijų, būdingų tipinėms šiaurės Baltijos gulykloms Estijos, Suomijos ir Švedijos pakrantėse. Jauni ruoniai migruoja

į pagrindines Baltijos pilkųjų ruonių gulyklas, kur susiformavus artimiems socialiniams ryšiams jose pasilieka. Tai patvirtina ir Lietuvoje paleistų į laisvę ruonių likimas – jie buvo stebėti arba rasti negyvi prie Danijos, Estijos (Saremo sala) ir Lenkijos pakrančių, tačiau nė vienas nebuvo stebimas arba rastas nugaišęs Lietuvos teritoriniuose vandenyse arba pakrantėje.

Vasarą pakrantėje ruonių taip pat aptinkama neretai, tačiau dažniausiai tai pavasarinės migracijos metu kritę arba išsekę ruoniai (4 pav.).

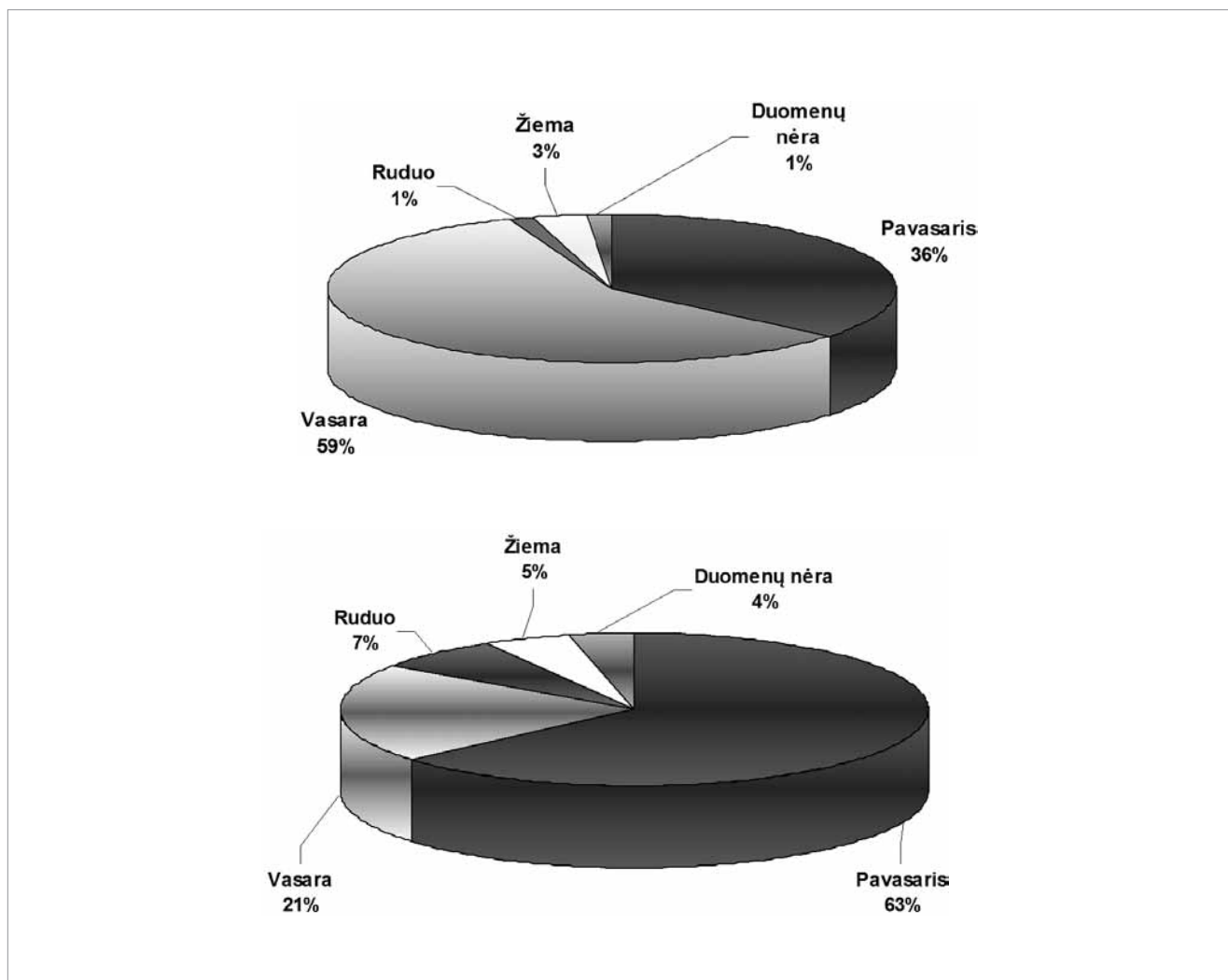
2 pav. Bendras gyvų ir kritusių ruonių skaičius (procentais) Lietuvos pakrantėje skirtingais sezonais

Apie ruonių mitybą Lietuvos priekrantėje sprendžiama tik pagal tinkluose likusias ruonių pažeistas žuvis arba jų likučius: menkes, strimeles, stintas. Lietuvos jūrų muziejuje ruonis per dieną suėda iki 10 kg žuvis, o literatūros duomenimis, ruonis per parą suėda žuvis kiekį, lygų 6–10 % jo kūno masės.

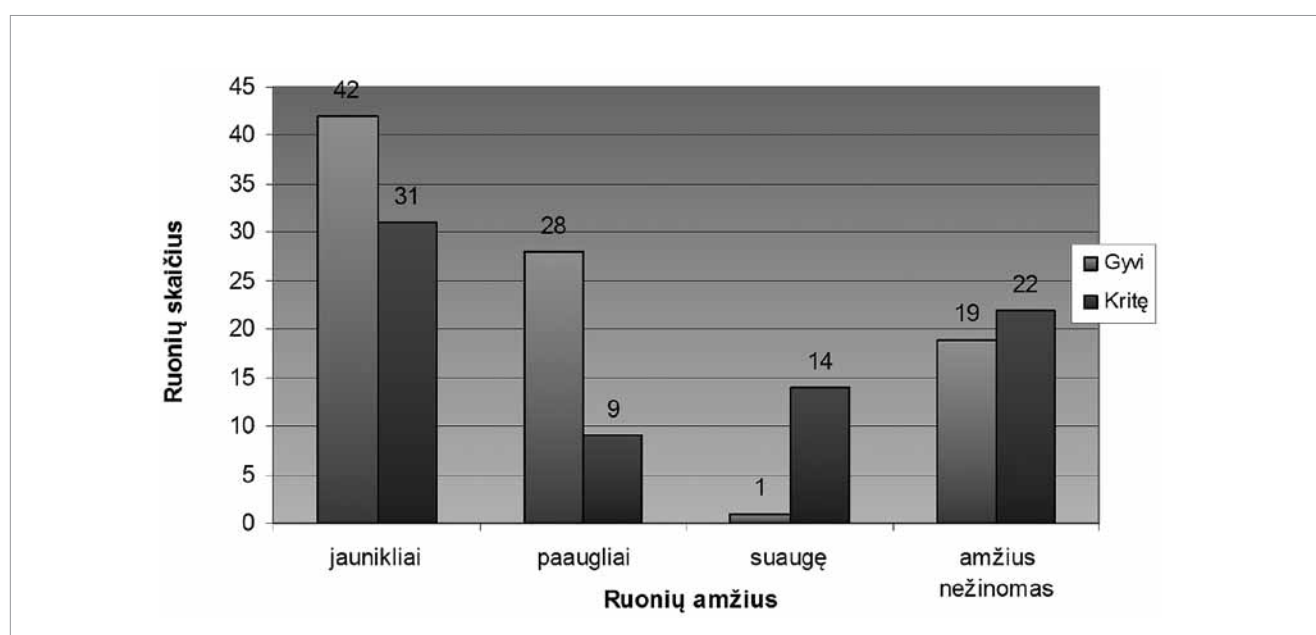
1996–2010 m. Lietuvos pakrantėje rasti 76 kritę ruoniai, iš jų 2 žieduotieji ruoniai ir 74 pilkieji ruoniai (5 pav.). Kritusių ruonių skaičiaus tendencijos skiriasi nuo gyvų ruonių skaičiaus dinamikos: 1996–2001 m. kasmet buvo registruota ne daugiau kaip 3 kritę ruoniai, nuo 2002 iki 2009 m. šis skaičius išaugo iki 4–8 nugaišusių ruonių per metus (vidutiniškai 6), o 2010 m. buvo pasiektas maksimumas – 15 kritusių ruonių. Nors ryšį tarp gyvų ir kritusių

ruonių skaičiaus rasti gan sunku, tačiau 2010 m. registruotas neįprastai aukštas tiek gyvų, tiek ir kritusių individų skaičius, apie du ir daugiau kartų viršijantis jų skaičių ankstesniais metais. Verta pabrėžti, kad 2010 m. viena iš santykinai didelio kritusių suaugusių arba stambių ruonių skaičiaus priežasčių – iš Švedijos srovių atplukdyti ruoniai.

2010 m. pavasarį Švedijoje buvo leista sumedžioti tam tikrą ruonių skaičių, tad nepavykus surinkti visų sumedžiotų individų nemažas jų kiekis liko jūroje ir audrų jie buvo išmesti Lietuvos ir Lenkijos pakrantėse. Kaip ir Lietuvoje, Lenkijoje 2010 m. taip pat užfiksuotas didelis kritusių suaugusių ruonių skaičius (apie 40 vnt.) su šautinėmis žaizdomis.

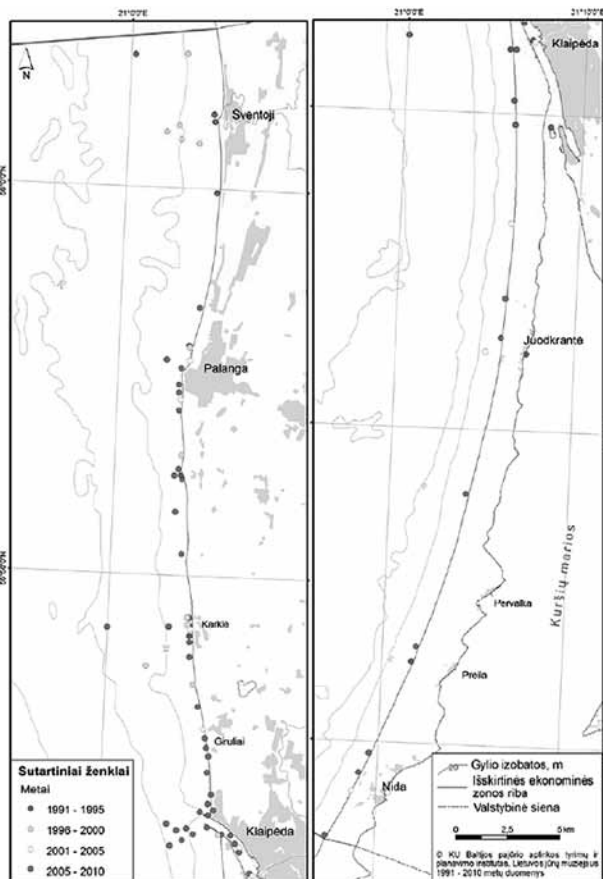
3 pav. Gyvų ir kritusių ruonių skaičius (procentais) Lietuvos pakrantėje skirtingais sezonais

4 pav. Lietuvos pakrantėje stebėtų ruonių amžius (jaunikliai – iki vienerių metų, paaugliai – vienerių metų, suaugę – vyresni nei vienerių metų)

Nuo stebėjimų pradžios registruota didžioji dalis kritusių individų buvo jaunikliai (iki vienerių metų) arba jauni, nesubrendę ruoniai (1–3 metų). Kadangi gyvūnų kritimo priežastys buvo nustatomos vizualiai, iš 76 kritusių individų tiksliai arba spėjama mirties priežastis buvo nustatyta 17 gyvūnų. Mirties priežastis galima suskirstyti į natūralias (bendras išsekimas) ir nenatūralias (įsipainiojo tinkluose, lūpoje įstrigęs žvejybos kabliukas sukėlė sepsį, šūvių žymės,

sulaužytos galūnės arba sudaužytos kaukolės). Spėjame, kad didžiąjai daliai kritusių ruonių, kurių mirties priežastis nebuvo nustatyta, turėjo įtakos žmogiškasis veiksnys, kadangi nugaišę gyvūnai buvo gerai įmitę. Užsikrėtimas helmintais arba ligos mažiau tikėtinos, kadangi jas galima tiksliau nusakyti pagal bendrą kūno išsekimą, kas nebuvo būdinga didžiąjai daliai nugaišusių gyvūnų.

*Į laisvę paleidžiamas Jūrų muziejaus augintinis Baltijos pilkasis ruonis.
A. Mažūno nuotr.*

Since 1987, the monitoring and breeding of seals has been carried out on a pro-bono basis by the Lithuanian Sea Museum. Information on dead seals has been collected since 1996.

Seals do not live regularly in Lithuania's territorial sea; they only come together with migrating fish, and for this reason the exact number of the animals is not known. The number of reports on sighted seals indicates the trend that the number of seals (both living and dead) on the coast of Lithuania has been increasing over the recent decade. In 2010, an unusually high number of both living and dead individuals was registered; the number is two or more times higher than the figure for the previous years.

Seals are usually observed in early spring, i.e. during intensive migrations of the seals. The largest number of sightings has been registered on the beaches of Palanga, Smiltynė, Melnragė and Nida, as well as in Karklė next to Olando kepurė (or Dutchman's cap). These sea coast areas are not necessarily the ones favoured by seals, but they are the areas people visit most often; therefore, the probability of sighting a seal there is by far higher than in other seaside areas.

The collected data confirm the fact that the seals sighted most often are sexually immature young seals (up to one year of age) and seals 2–3 years of age. This is one of the reasons why seals do not give birth to their young on our sea coast. Another reason is too intensive human activities in the littoral zone. We tend to believe that in majority of cases of dead seals where the causes of death were not determined the human factor played a certain role.

TAŠKUOTŲJŲ MEDŪZŲ *PHYLLORHIZA PUNCTATA* VEISIMO IR AUGINIMO METODIKA LIETUVOS JŪRŲ MUZIEJUJE

Saulius KARALIUS

Lietuvos jūrų muziejaus Akvariumo skyriaus vyr. ichtiologas-muziejininkas

2010 m. pabaigoje kilo mintis Lietuvos jūrų muziejaus akvariumo ekspozicijoje eksponuoti medūzas. Pirmieji bandymai buvo atlikti su Baltijos jūros ausytąja medūza (*Aurelia aurita*), kuri beveik kiekvienais metais, pradedant rugpjūčio mėnesiu, pasirodo prie Lietuvos krantų. Nors 2010 m. rudenio ir nebuvo gausus medūzų, tačiau spalio pradžioje jūroje buvo sugauta keliolika ausytųjų medūzų. Jos suleistos į iš anksto paruoštą Muziejaus darbuotojų sukonstruotą ir pasigamintą specialų 250 l talpos rotacinį akvariumą. Šis akvariumas turi dvi zonas – didesnę gyvenamąją zoną ir mažesnę filtracinę. Akvariumo apačia sukonstruota taip, kad sudaro kūgio formą, kurios dugne per skylėtos pertvaros apačią horizontaliai išvestas vamzdelis su dviem eilėm į viršų nukreiptų skylių, per kurias mažo galingumo siurblys nuolat pumpuoja vandenį iš filtravimo zonos į gyvenamąją. Taip susidaro lėta rotacinė vandens tėkmė, palaikanti medūzas pelaginės būsenos, t. y. neleidžia joms nusileisti ant akvariumo dugno. Už skylėtos pertvaros, filtravimo zonoje, sumontuotas siurblys, varantis plūduriuojantį surinktuvą, šalinantį vandenyje ištirpusias organines medžiagas, taip pat vandens paėmimo ir tiekimo vamzdynas, sujungtas su nuolat veikiančiu išoriniu biologiniu filtru. Papildomai filtracinėje zonoje įtvirtintas reguliariai keičiamas aktyviosios anglies maišelis. Nešildomame akvariume visą laiką buvo palaikoma apie 17–18 °C temperatūra, kuri šiai rūšiai yra optimali. Suleistos į akvariumą ausytosios medūzos maitintos artemijų nauplijais, kuriuos reguliariai veisėme specialios konstrukcijos įrenginyje.

Įrenginį sudaro 20 cm skersmens ir 80 cm aukščio akrilo cilindras su kūgio pavidalo dugnu, kurio apačioje įmontuotas vandens nuleidimo vamzdelis su sklende. Cilindras iki pusės užpildomas 30 promilių druskingumo vandeniu, į jį įleidžiamas automatinis strypinis šildytuvas, palaikantis vandenyje 27 °C temperatūrą. Plonu vamzdeliu į cilindro apačią tiekiamas oras, kurio srovė sureguliuojama

sklende taip, kad nuolat maišytų vandenį cilindro viduje ir neleistų artemijų kiaušinėliams nusileisti į dugną. Į cilindrą sudėti artemijų kiaušinėliai išsiritą per 24 val. Bandymai parodė, kad geriausiai, apie 95 proc., išsiritą Sanders firmos artemijų kiaušinėliai. Kitos amerikiečių firmos Silver artemijos ritosi prasčiau, ypač baigiantis 0,5 l talpos sausų kiaušinėlių skardinei. Dar prasčiau ritosi Ocean Nutrition ir JBL firmų artemijos. Taigi galutinai buvo apsisota ties Sanders Premium artemijomis, nors jų kaina ir aukštesnė. Išsiritę artemijų nauplijai iš cilindro buvo surinkti paprastu, bet efektyviu būdu. Iš cilindro su išsiritusiais artemijų nauplijais išimama aeracija bei šildytuvas ir ant cilindro užmaunamas šviesai nelaidus didesnio skersmens plastmasinis vamzdis, kurio apačia nesiekia akrilinio cilindro apačios. Į šią zoną nukreipiama šviesa ir per 5 minutes čia susikoncentruoja teigiamu fototaksium pasižymintys nauplijai. Tada atsukamas vandens nuleidimo ventilis ir grynų nauplijų koncentracija perkošiamas per tankų sietelį. Neišsiritę kiaušinėliai ir jų lukštai yra plūdresni ir susirenka cilindrinio vamzdžio viršutinėje dalyje.

Akvariumo su ausytosiomis medūzomis vandens druskingumas kasdien pamažu buvo keliamas po 1 promilę, kad nuo 7 promilių Baltijos jūros vandens druskingumo reikšmės pakiltų iki okeaninio, t. y. apie 30 promilių. Jau nuo 15 promilių pradėjo efektyviai veikti plūduriuojantysis surinktuvas, tačiau kad ir sočiai maitinamų medūzų apimtis tolydžio mažėjo. Taigi nustatyta, kad prie mūsų krantų pasirodančios medūzos jau natūraliai yra galutinėje savo gyvenimo stadijoje, o druskingumo kėlimas jas dar ir dehidratuoja. Tai buvo pati pirmoji Muziejaus darbuotojų patirtis su medūzomis apskritai, nes panašių bandymų akvariume iki tol nebuvo. Būtent ausytąsias medūzas (*Aurelia aurita*) ar į jas labai panašias, kiek lengviau veisiamas bei laikomas, amerikines medūzas (*Aurelia labiata*) Muziejuje ir planuojama veisti bei eksponuoti antrame akvariumo aukšte po rekonstrukcijos.

Jau ankstesnių apsilankymų Vakarų Europos akvariumuose metu, konkrečiai Berlyno ir Lisabonos akvariumuose, Muziejaus darbuotojai domėjosi medūzų laikymu nelaisvės sąlygomis ir matė eksponuojamas kai kurias okeaninių medūzų rūšis. Ypač didelį įspūdį paliko taškuotoji medūza (*Phyllorhiza punctata*), kurios skėtis yra spalvingas ir labai patrauklus: melsvas ir baltai taškuotas. Skirtingai nuo mūsiškės, ši rūšis yra fotosintezuojanti, t. y. jai būtinas stiprus ir kokybiškas apšvietimas metalo halogeninėmis lempomis, geriausia, kai spalvinė temperatūra yra 12–14 tūkst. kelvinų, o galingumas ne mažesnis kaip 250 W. Toks spektras yra palankiausias zooksantelėms – mikroskopiniams dumbliams, priklausantiems dinoflageliatams, – normaliai funkcionuoti. Zooksantelės yra inkorporuotos taškuotosios medūzos audiniuose ir su pastarąja sudaro glaudžią simbiozę, be kurios, kaip ir daugumos koralų ar aktinijų atveju, neįmanoma gyvūnui egzistuoti. Ši aplinkybė, viena vertus, palengvina medūzų išlaikymą mitybos prasme, tačiau, kita vertus, stipri šviesa akvariume skatina klestėjimą nepageidautinų titnagdumblių ir siūlinių dumblių, kurie tiesiogiai kenkia jautrioms medūzoms, išskirdami toksines medžiagas. Tad laikant šią medūzų rūšį, tenka įdėti daug pastangų švarinant ir apskritai prižiūrint akvariumą.

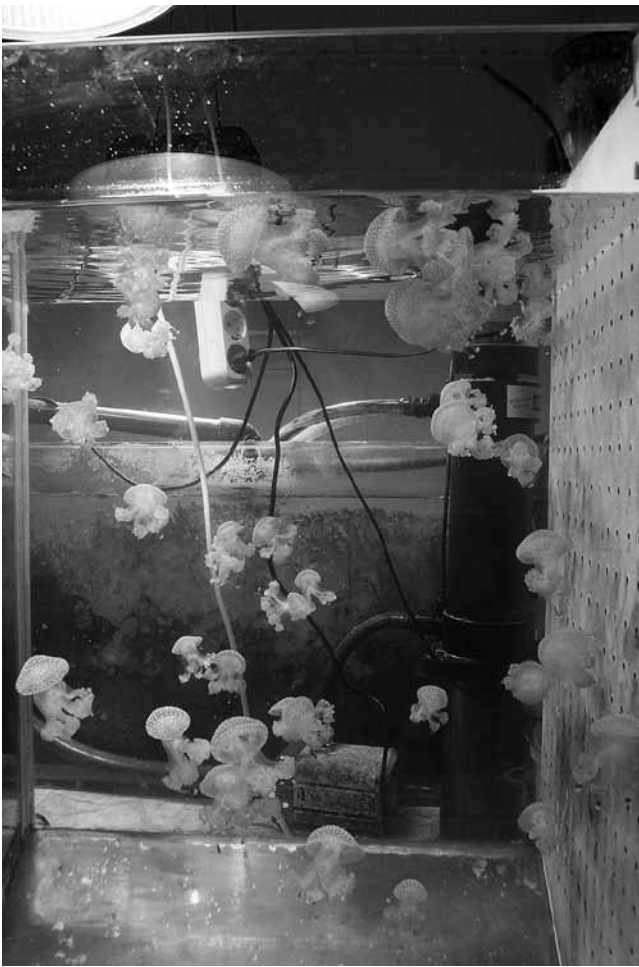
Prieš imdamasis šio iššūkio, straipsnio autorius prevenciškai susipažino su medūzų veisimo ir auginimo metodika. Pagrindinių teorinių žinių sėmėsi iš Monterejaus akvariumo vyresniojo akvariumo specialisto Chad L. Widmer išleistos knygelės „How to keep Jellyfish in Aquariums“, kurią specialiai užsisakė rekomendavus Gdynės akvariumo vadovui Marcin Betlejewski, su kuriuo ne kartą buvo bendrauta Europos akvariumų kuratorių sąjungos (EUAC) konferencijų metu. Nors knygoje nekalbama konkrečiai apie taškuotųjų medūzų veisimo metodiką, tačiau gauta bendro pobūdžio informacija suteikė daugiau drąsos imtis šio gana nelengvo ir daug pastangų reikalaujančio uždavinio. 2010 m. gruodžio mėnesį straipsnio autorius nuvyko į Gdynės akvariumą, iš kur sėkmingai parsivežė 10 paaugintų taškuotųjų medūzų. Jos buvo gabenamos automobiliu dvigubame plastmasiniame maišelyje su jūros vandeniu, be oro tarpo. Kartu atsivežtas ir šios rūšies polipų pavyzdys. Medūzos buvo suleistos į anksčiau minėtą laboratorinį akvariumą su 24 °C temperatūros ir 32 promilių druskingumo vandeniui, o polipai laboratorijoje įleisti į nedidelį 3 l talpos indą su 32 promilių druskingumo vandeniui, įdėtą į ketvirtadaliu užpildytą 100 l talpos akvariumą, kuriame buvo palaikoma 23 °C temperatūra. Taip automatiškai pastovi temperatūra buvo palaikoma ir inde su polipais. Tiek šildomo akvariumo,

tiek polipų talpos vanduo buvo silpnai aeruojamas, siekiant palaikyti vienodą temperatūrą visame vandens tūryje. Vėliau medūzos buvo perkeltos į firminį *Kreisel* sistemos Vokietijos firmos *Shuran* pagamintą 300 l talpos ekspozicinį akvariumą, kuriame prieš tai buvo sumontuota visa reikalinga filtravimo įranga ir 400 W, 14 000 K apšvietimas. Čia medūzos sėkmingai gyveno apie mėnesį, kol panaudojus bakterinę kultūrą *Prodibio*, kuri koralinių rifų akvariumuose pagerindavo bendrą biologinę situaciją, pradėjo degraduoti. 2010 m. balandžio mėnesį iš Nyderlandų firmos *AquaBiosolutions* buvo įsigyta 10 paaugintų dviejų mėnesių amžiaus taškuotųjų medūzų, kurios iš karto buvo įleistos į ekspozicinį akvariumą. Čia jos labai sėkmingai gyveno dar aštuonis mėnesius, kol natūraliai pradėjo degraduoti, nes jų amžius akvariume paprastai neviršija 10 mėnesių. Vienas individas išgyveno 11 mėnesių.

Iš Lenkijoje įsigytų polipų, juos paauginus ir padidinus jų skaičių, buvo gautos pirmosios efyros. Polipų strobiliaciją paskatinome dar pora laipsnių pakeldami vandens temperatūrą. Jas įdėjome į 5 l talpos cilindrinį indą su 34 promilių druskingumo ir 23 °C temperatūros vandeniui. Vanduo buvo judinamas per vamzdelį leidžiamo oro burbuliukais, kurie palaikydavo efyras suspenduotos būklės.

Išveista suaugusi taškuotoji medūza *Phyllorhiza punctata*, 2012. S. Karaliaus nuotr.

Laboratoriniame akvariume auginamos jaunos taškuotosios medūzos *Phyllorhiza punctata*, 2012. S. Karaliaus nuotr.

Efyros kasdien buvo maitinamos tik ką išsiritusiais artemijų nauplijais. Jau po kelių dienų pastebėtas aiškus efyrų augimas. Atrodė, kad viskas vystosi normaliai. Vis dėlto po poros savaičių nustatytas daugumos mažyčių medūzų suplokštėjimas iš šonų, kas neatrodė normalu. Tiesa, kai kurie individai ir toliau vystėsi normaliai, tačiau po mėnesio pasirodė, kad toliau nebedidėja jų skėčio skersmuo, tuo tarpu čiuptuvai nenormaliai augo. Vėlesni stebėjimai parodė, kad augimas apskritai sustojo, ir medūzos nė iš tolo nepasiekė amžiui priklausančių matmenų. Kitai efyrų generacijai gauti polipų talpoje buvo sumažinta temperatūra iki +18 °C, t. y. polipams suteiktos poilsio, arba žiemojimo, sąlygos. Šiomis sąlygomis du tris kartus per savaitę jie buvo maitinami artemijų nauplijais, praturtintais vitaminizuotu koncentratu *Selco DHA*. Koncentratas gautas iš olandų akvariumo specialisto Piet Sondervan, besispecializuojančio medūzų akvakultūros srityje. Pagal metodiką, į ką tik išsiritusių artemijų nauplijų aeruojamą koncentratą įlašinama keletas

lašų šio preparato ir paliekama ventiliuotis 24 val. Vėliau praturtinti *Selco* preparatu nauplijai perkošiami per tankų tinklėlį ir sumaitinami polipams, efyroms ar medūzoms pagal poreikį. Po pirmųjų bandymų nustatėme, kad efyrų palaikymas suspenduotos būklės oro burbuliukais nėra labai geras metodas, nes dalis efyrų kartas nuo karto atsiduria ant talpos dugno. Kitam bandymui naudotas po efyrų talpa besisukantis magnetas, kuris savo ruožtu lėtai suko magnetinį plastiką padengtą strypelį, esantį ant efyros talpos dugno. Tačiau šis metodas taip pat nepateisino lūkesčių, nes besisukantis strypelis kartais pažeisdavo jautrias efyras, ir vėl nebuvo gauta kokybiškų medūzų. Po poros mėnesių polipų žiemojimo talpoje vandens temperatūra pamažu vėl buvo keliama iki +23 °C, talpa buvo stipriau apšviesta, o polipai pradėti maitinti gausiau ir kasdien *Selco DHA* praturtintais artemijų nauplijais. Maždaug po trijų savaičių pastebėta, kad polipų priaugo gerokai daugiau. Vandens temperatūra buvo pakelta iki +25 °C, o vandens druskingumas palaikomas prie 34 promilių druskingumo ribos. 2011 m. spalio 10 d. vėl buvo gautos pirmosios efyros, kurios iš karto buvo perkeltos į 5 l talpos efyrų auginimo cilindrą, kurio vanduo šį kartą buvo judinamas aeraciniu purkštuku. Oras buvo pučiamas elektriniu mikrokompresoriumi, nes kartais pasitaikydavo atvejų, kai stacionari orapūtė sustodavo ir efyros kurį laiką atsidurdavo ant auginimo talpos dugno. Šis metodas pasiteisino geriau, nes buvo matyti, kad efyros gerai palaikomos suspenduotos būklės. Reguliariai dukart per dieną maitinamos efyros greitai augo, tapo mažomis medūzomis. Vanduo talpoje buvo kas porą dienų keičiamas 50 proc. šviežiu tokios pat temperatūros ir druskingumo vandeniu. Ankstesni bandymai parodė, kad efyrų auginimo talpa paaugusioms mažoms medūzoms netinka, nes aeracijos sukelti burbuliukai jas stipriai mechaniškai blaško ir neleidžia normaliai vystytis. Tam iš anksto buvo sukonstruotas apie 10 l talpos rotacinis akvariumas, kuriame srovė lėtai juda ratu, gerai palaikydama mažas medūzas pelaginės būklės. Šis akvariumas buvo įstatytas į kitą, didesnį, įprastos formos akvariumą, iš kurio vanduo mikrosiurbliu buvo tiekiamas į rotacinį akvariumą, o iš jo grįždavo per mechaninį ir biologinį filtrą, įstatytą į tą patį akvariumą. Pagalbinio akvariumo vanduo buvo šildomas ir aeruojamas, taip pat naudojama aktyvioji anglis, siekiant sumažinti organinę taršą. Sistema iš esmės analogiška ekspozicinio akvariumo konstrukcijai, taip pat gerai apšviesta kokybiška šviesa, tačiau gerokai mažesnė. Jau pirmosios dienos parodė, kad šiame akvariume mažos medūzos puikiai auga ir labai gerai palaikomos vandens masėje, nepakliūva per tarpines

skylutes į filtravimo akvariumą. Jau po mėnesio jaunos medūzos pasiekė 1 cm skersmenį ir buvo pradėtos perkelti į didesnę laboratorinį auginimo akvariumą. Parodinių, apie 4 cm, dydį jos pasiekė jau po dviejų mėnesių ir buvo perkeltos į ekspozicinį akvariumą laikyti nuolat. Likusi paaugintų medūzų dalis buvo toliau laikoma laboratoriniame akvariume kaip atsarga. Taigi, galima padaryti išvadą, kad minėti polipų, efyrų ir mažų medūzų laikymo sąlygų pakeitimai bei artemijų nauplijų maistinės vertės pagerinimas *Selco DHA* preparatu, kartu su kruopščia kasdiene priežiūra, ir buvo tas sėkmės garantas, leidęs išauginti medūzas nuo polipo iki visiškai suaugusio individo.

Žemiau pateikiami pagrindiniai taškuotųjų medūzų veisimo etapai, kurie yra iškabinti laboratorijoje ir kurių buvo griežtai laikomasi:

Polipų auginimas ir efyrų gavimas

Nedidelė aeracija, 50 % vandens keitimas du kartus per savaitę, kasdienis polipų maitinimas, reguliarus talpos valymas – t – 24 °C, S (vandens druskingumas) – 34 p/m, pH – 8.1–8.4

Polipų auginimas žiemojimo sąlygomis

Nedidelė aeracija, 50 % vandens keitimas kas 2 savaites, polipai maitinami kas antrą dieną, pailsėję polipai skirti gauti sveikoms efyroms – t – 18 °C, S – 34 p/m, pH – 8.1–8.4

Efyrų auginimas

Atsiskyriosios efyros perkeliama į 5 l konteinerį, nedidelė aeracija, pastovaus druskingumo ir temperatūros režimo griežtas palaikymas, maitinimas 2 kartus per dieną, 50 % vandens keitimas du kartus per savaitę (vandenį keisti lėtai), stipri šviesa, reguliarus talpos valymas. Paaugusios efyros perkeliama į rotacinę sistemą – t – 24 °C, S – 34 p/m, pH – 8.1–8.4

Medūzų auginimas

*Užauga iki 8–12 cm skersmens, gyvena iki 8–10 mėn. Nuolatinis akvariumo valymas, maitinimas 2 kartus per dieną artemijų nauplijais (vieną kartą galima maitinti *Cyclop eazy pašaru*), min. 20 % vandens keitimas per savaitę – t – 24 °C, S – 34 p/m, pH – 8.1–8.4*

METHODS OF BREEDING AND KEEPING THE WHITE-SPOTTED JELLYFISH *PHYLLORHIZA PUNCTATA* AT THE LITHUANIAN SEA MUSEUM

Saulius Karalius

The idea that something unusual should be displayed in the aquarium was considered for a long time. Tropical white-spotted jellyfish (*Phyllorhiza punctata*) were ideal for the purpose. The first jellyfish were acquired from *Gdynia Aquarium* (Poland), and then from the Dutch company *AquaBiosolutions*. The first attempts to breed white-spotted jellyfish were not very successful; however, some time later when we had gained experience and designed a rotating aquarium for keeping small jellyfish, we managed to grow them to a size fit for displaying. Then more than 20 most beautiful jellyfish were transferred to a kreisel-type display aquarium where they were successfully displayed for another eight months. When keeping jellyfish of this species, one needs to check water parameters and filtration quality carefully, and to remove undesirable algae that grow in bright light and make a negative impact on the normal development of the jellyfish. Other things that also require a lot of work and attention are care after jellyfish polyp culture, everyday growing of *Artemia* nauplii, and supplementing the diet with vitamins.

BIOGEOCHEMINIAI PROCESAI IR BENTOPELAGINĖ APYKAITA KURŠIŲ MARIOSE

Mindaugas ŽILIUS

Lietuvos jūrų muziejaus Akvariumo skyriaus muziejininkas-ichtiologas

Straipsnis parengtas mokslinės disertacijos „Dugno nuosėdų ekosisteminių funkcijų praradimas ir atsistatymas oksiniame-anoksiniame-oksiniame gradientė“ pagrindu

Šis tyrimas yra vienas pirmųjų išsamių biogeocheminių procesų Kuršių mariose įvertinimų, pateikiantis apibendrintą sampratą apie deguonies ir maistmedžiagių transportavimą tarp dugno ir pelagialės bei jo ryšį su sezonine fitoplanktono dinamika ir dumblių žydėjimu. Pirmą kartą Kuršių mariose atlikti denitrifikacijos matavimai izotopų poravimo metodu suteikė naujos informacijos apie dugno nuosėdų vaidmenį, pašalinant azotą iš didžiausios borealinės lagūnos Europoje. Gauti rezultatai parodė, kad maistmedžiagės gali kauptis dugno nuosėdose arba gali būti pernešamos į priedugnio vandenį ar negrįžtamai pašalinamos iš ekosistemos. Todėl galima teigti, kad dug-

no ir pelagialės biogeocheminių procesų sąveika yra svarbi Kuršių marių ekosistemos funkcionavimui ir eutrofikacijos procesui.

KODĖL TYRINĖJAMA?

Iš žemyninės dalies į jūrą pernešamos maistmedžiagės estuarijose ir lagūnose patiria nemažai biogeocheminių transformacijų (Wollast, 1983; Seitzinger, 1988; Nixon et al., 1996; Ogilvie et al., 1997). Jos taip pat gali būti asimiliuojamos mikrofitobentoso ar fitoplanktono ir patekti į mitybos grandinę ar tiesiog kauptis dugno nuosėdose organinės medžiagos forma (Howarth, 1988; Conley, Malone, 1992; Kemp et al., 1992; Cowan, Boynton, 1996; Conley et al., 2009). Šie tarpusavyje susiję procesai gali ne tik gerokai sumažinti maistmedžiagių koncentraciją jūrose ir estuarijose,

1 pav. Fitoplanktono dauginimosi sukeltas vandens žydėjimas vasarą Kuršių mariose. R. Žilienės nuotr.

bet dėl dugno nuosėdose vykstančių biogeocheminių reakcijų tam tikromis sąlygomis ją ir padidinti.

Deguonies vertikalusis skverbimasis į nuosėdas yra vienas iš svarbiausių aplinkos veiksnių, turinčių įtakos biogeocheminėms dugno nuosėdų savybėms ir maistmedžiagų transportavimui (Rasmussen, Jørgensen, 1992). Nuo oksinio sluoksnio storio priklauso nitrifikacijos ir denitrifikacijos procesų greitis (Christensen et al., 1990; Jensen et al., 1994), organinės medžiagos akumuliacija ir diagenėzė (Hartnett et al., 1998), P ir S²⁻ transportavimas (Giordani et al., 1996) ir galutinių anaerobinio metabolizmo produktų oksidavimas (De Wit et al., 2001; Bartoli et al., 2009). Tačiau eutrofikuoiose estuarijose ir lagūnose deguonies įsiskverbimo gylis į dugno nuosėdas gali sumažėti dėl fitoplanktono žydėjimo metu dugne padidėjusio organinės medžiagos kiekio, turinčio lemiamą reikšmę azoto ir fosforo biogeocheminėms transformacijoms ir jų balansui nuosėdose bei priedugnio vandenyje (Kemp et al., 1992).

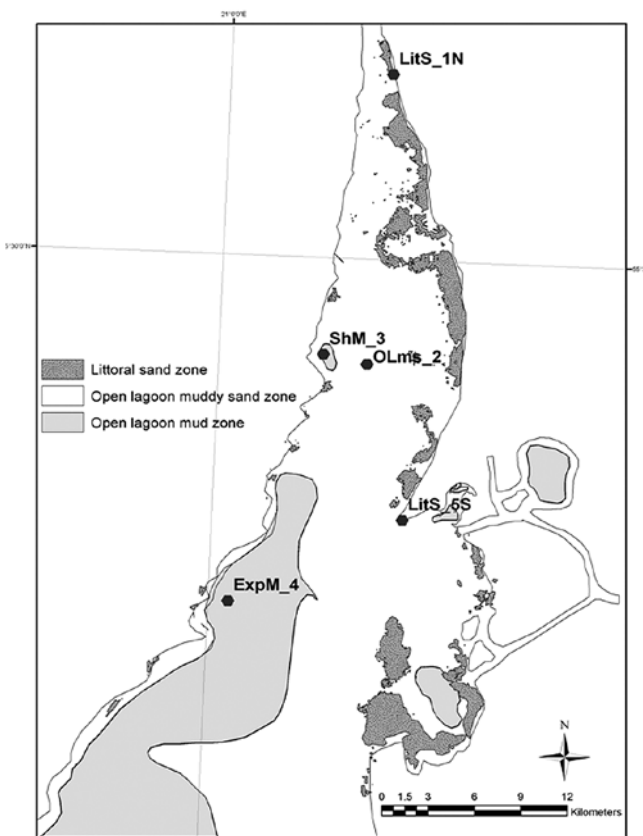
Sumažėjus oksinio sluoksnio storiui nuosėdose, paprastai ištirpęs reaktyvusis fosforas išsiskiria iš nuosėdose esančio geležies komplekso į priedugnio vandenį (Jensen et al., 1995). Tuo pačiu metu dėl nuosėdose sumažėjusio NO₃⁻ difuzinio kelio suaktyvėja azoto šalinimas iš priedugnio vandens (Christensen et al., 1990; Jensen et al., 1994; Rysgaard et al., 1995). Vadinasi, padidėjusi organinės medžiagos sedimentacija dugno nuosėdose keičia azoto ir fosforo apykaitą, didina priedugnio vandens fosforo koncentraciją, o tai yra vienas iš svarbiausių veiksnių, skatinančių azotą fiksuojančių cianobakterijų žydėjimą vandens telkiniuose.

Eutrofikuoiose estuarijose ar lagūnose tokia tarpusavyje susijusių procesų seka kaip padidėjęs organinės medžiagos kaupimasis, sumažėjęs deguonies prasiskverbimas į nuosėdas, padidėjęs fosforo išsiskyrimas į priedugnio vandenį ir suintensyvėjęs cianobakterijų žydėjimas gali sukurti vadinamąją „savarankiškai funkcionuojančią sistemą“ (Vahtera et al., 2007). Šis reiškinys Baltijos jūroje – vienas svarbių veiksnių, lemiančių vandens telkinio ekologinę būklę (Vahtera et al., 2007).

TYRIMAI KURŠIŲ MARIOSE

Deguonies ir maistmedžiagų apykaitos tyrimai buvo atlikti eutrofikuoiose Kuršių mariose, kurioms būdingas intensyvus fitoplanktono žydėjimas ir aktyvus fitodetrioto kaupimasis dugno nuosėdose (Galkus, Jokšas, 1997; Jokšas ir kt., 1998; Olenina, 1998; Pilkaitytė, Razinkovas, 2006, 2007; Mažeika ir kt., 2008; Giardino et al., 2010).

Siekiant supaprastinti tyrimą, atsižvelgus į Kuršių marių kompleksiskumą, pagal hidrodinamiką, gylį ir granulometriją buvo išskirti trys vyraujantys dugno tipai (Pustelnikovas, Gulbinskas, 2002; Ferrarin et al., 2008): litoralės smėlio, atvirų marių dumblėto smėlio ir dumblo aplinkos (2 pav.).

2 pav. Tyrimo stotys Kuršių mariose (Lietuvos teritorijoje)

Litoralės smėlis (angl. *Littoral sand zone*) – viena iš sekiausių ir tinkamiausių aplinkų bentosiniams producentams funkcionuoti (pvz., mikrofitobentosui). Gilesnė atvirų marių dumblėto smėlio aplinka (*open lagoon muddy sand*), apimanti didžiausią marių dalį, išsiskiria greita vandens apykaita (<40 dienų) ir dideliu dugno šlyties koeficientu (Ferrarin et al., 2008; Razinkovo asm. praneš.), ribojančiais organinės medžiagos kaupimąsi dugno nuosėdose. Atvirų marių dumblas (angl. *open lagoon mud zone*) dažniausiai klostomas giliausiose vietose, kur vyksta santykinai intensyvi sedimentacija.

KAIP ATLIEKAMI TYRIMAI?

Kiekvieno tyrimo metu (kovą, liepą ir spalį) nesuardytos struktūros dugno nuosėdų kolonėlės (Ø 8 cm ir 30 cm ilgio) buvo surenkamos rankiniu gruntuotratikiu ir vėliau

3 pav. Dugno nuosėdų kolonėlių ėmimas ir eksperimentinės manipuliacijos su jomis laboratorijoje. R. Žilienės nuotr.

laboratorijoje sudedamos į inkubacines talpas su *in situ* vandeniu. Kiekvienoje kolonėlėje vandens maišymas buvo palaikomas besisukančiu teflonu dengtu magnetu (40 aps./min) (3 pav.).

Deguonies ir maistmedžiagių apykaitos greitis tarp nuosėdų ir priedugnio vandens nustatytas pagal jų koncentracijos inkubacijos pradžioje ir pabaigoje skirtumą kiekvienoje kolonėlėje atskirai. Matavimas truko nuo 3 (gegužės ir liepos mėnesiais) iki 5 (kovo ir spalio mėnesiais) valandų, atsižvelgiant į vandens temperatūrą.

Denitrifikacijos greitis dugno nuosėdose vertintas izotopų poravimo metodu (Nielsen, 1992). Standartinis $15 \mu\text{M } ^{15}\text{NO}_3^-$ tirpalas (98 % $^{15}\text{KNO}_3$, Cambridge Isotope Laboratories) buvo pilamas į tas pačias kolonėles išmatavus maistmedžiagių apykaitą tamsoje. Eksperimento pabaigoje bakterijų aktyvumas blokuotas įpilant 2 ml ZnCl_2 (7 M) į priedugnio vandenį, o paskui laipsniškai suspenduojant nuosėdas vandenyje. Dalis susidariusių suspensijų buvo švirkštu imama ir pilama į stiklinius mėgintuvėlius (Exetainer, Labco), užfiksuojant 250 μl 7 M ZnCl_2 . Mėginių $^{14}\text{N}^{15}\text{N}$ ir $^{15}\text{N}^{15}\text{N}$ analizė buvo atlikta Danijos nacionaliniame aplinkos tyrimų institute.

KAS YRA ORGANINĖS MEDŽIAGOS ŠALTINIS KURŠIŲ MARIŲ DUGNO NUOSĖDOSE?

Kuršių marios dėl dominuojančios fitoplanktono pirminės produkcijos yra viena iš produktyviųjų ekosistemų

(Александров, 2003). Tačiau dėl mažos organinės anglies pernašos į aukštesnį mitybinį lygmenį ir palankių hidrologinių sąlygų didžioji dalis fitoplanktono produkcijos kaupiasi dugno nuosėdose (Galkus, Jokšas, 1997; Jokšas ir kt., 1998; Razinkovas, Gasiūnaitė, 1999; Александров, 2003; Ferrarin et al., 2008). Stabiliųjų izotopų santykis nusėdusioje organinėje medžiagoje tik patvirtina faktą, kad didžiąją jos dalį sudaro sedimentavęsis fitoplanktonas (Lesutienė, 2009).

Paprastai litoralės smėlio ir atvirų marių dumblingo smėlio aplinkose organinės medžiagos kaupimasi (bendros organinės medžiagos kiekis, TOM <1 %) riboja greita vandens apykaita (<40 dienų) ir didelis dugno šlyties koeficientas (Ferrarin et al., 2008), nors palankiomis aplinkos sąlygomis ką tik nusėdęs fitoplanktonas gali sudaryti ploną organinės medžiagos sluoksnį ant dugno nuosėdų paviršiaus, kurį rodo padidėjęs chlorofilo *a* koncentracijos atvirų marių dumblingame smėlyje. Vis dėlto chlorofilo *a* reikšmės vandenyje silpnai atskleidžia nuosėdų paviršiuje vykstančią chlorofilo *a* dinamiką ir iš dalies patvirtina mikrofitobentos egzistavimą.

Atvirų marių dumbblas dažniausiai pasitaiko Kuršių marių įdubose, kuriose būdinga lėta vandens apykaita ir intensyvi sedimentacija (Pustelnikovas, 1998; Ferrarin et al., 2008). Todėl dumble nustatytos chlorofilo *a* koncentracijos gerai atskleidė vykstančius šio pigmento pokyčius vandens stovymėje. Chlorofilo *a* koncentracijos šiose nuosėdose didėjo lygiagrečiai koncentracijoms vandenyje pavasario–rudens laikotarpiu. Ryšys tarp chlorofilo *a* vandenyje

ir nuosėdose patvirtina, kad fitoplanktono pigmentai yra geresni indikatoriai nusėdusiam fitodetritui vertinti negu bendras organinės medžiagos kiekis nuosėdose (Banta et al., 1995; Cowan & Boynton, 1996).

DEGUONIES SUVARTOJIMAS MARIŲ NUOSĖDOSE, KAS JĮ LEMIA?

Sezoniškumas yra viena iš būdingiausių Kuršių marių charakteristikų (Žaromskis, 1996), todėl tikėtina, kad temperatūros pokyčiai yra svarbūs kontroliuojant deguonies suvartojimą dugno nuosėdose. Nuo kovo iki liepos mėnesio aštuonis kartus padidėjęs deguonies suvartojimas nuosėdose priklausė nuo kylančios vandens temperatūros ir didėjančios organinės medžiagos sedimentacijos po pavasario diatominių dumblių žydėjimo (4 pav.). Tačiau vėlyvą rudenį, nepaisant mažėjančios temperatūros, dėl galimos organinės medžiagos sedimentacijos užsitęsio fitoplanktono žydėjimo metu litoralės smėlio ir atvirų marių dumblo nuosėdose deguonies suvartojimo greičiai išliko mažai pakitę. Remiantis rezultatais, galima teigti, kad ne temperatūros, o viso aplinkos veiksnių komplekso įtaka, reguliuojant biogeocheminius procesus Kuršių marių nuosėdose, yra svarbesnė.

Daugiamatės analizės rezultatai atskleidė, kad deguonies suvartojimas dugno nuosėdose labiausiai priklauso nuo chlorofilo *a* dinamikos vandenyje, todėl ką tik nusėdęs fitoplanktonas yra svarbus veiksnys, skatinantis deguonies suvartojimą nuosėdose, nepriklausomai nuo temperatūros (Rysgaard et al., 1998; Eyre & Ferguson, 2005). Tačiau mikrofitobentosas taip pat gali būti svarbus organinės medžiagos šaltinis heterotrofams (Middelburg et al., 2000) ir svarbus komponentas vartojant deguonį naktį

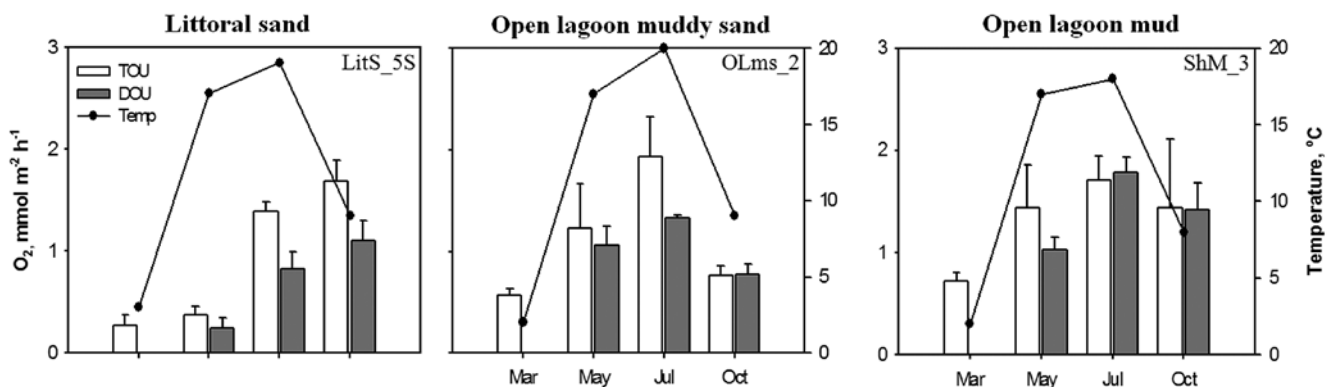
(Christensen et al., 1990). Mikrofloristinė nuosėdų analizė parodė, kad kovą ir liepą nuosėdų paviršiuje buvo pastebimas mikrofitobentosas (Sundbäck, asm. pranešim.). Todėl chlorofilas *a*, reprezentuojantis mikrofitobentosą sekliose smėlio nuosėdose, gali būti svarbi charakteristika analizuojant deguonies suvartojimą sekliose Kuršių marių dugno nuosėdose.

Rezultatai parodė, kad deguonies suvartojimas dugno nuosėdose nepriklauso nuo bendros organinės medžiagos kiekio. Nes deguonies suvartojimo greičiai smėlyje (TOM < 1 %) ir dumble (TOM = 12 - 18 %) buvo panašūs (4 pav.). Akivaizdu, kad suintensyvėjus OM sedimentacijai metabolizmas sekliose smėlio nuosėdose yra aktyvesnis nei giliau esančiuose dumblyuose.

Kuršių marių nuosėdose aptinkama palyginti mažai stambių makrofaunos rūšių, galinčių turėti įtakos deguonies apykaitai (Daunys, 2001; Gasiūnaitė et al., 2008). Tačiau 1,5–2,2 skirtumas tarp TUO ir DOU litoralės smėlio nuosėdose vis dėlto parodo galimą makrofaunos vaidmenį deguonies apykaitoje. Litoralės smėlyje paprastai randamos chironomidų lervos (*Stichochironomus sp.*) yra pagrindinė makrofaunos rūšis, padidinanti deguonies suvartojimą dugno nuosėdose, o atvirų marių dumblyngame smėlyje ir dumble palyginti mažas chironomidų lervų kiekis neturi lemiamos reikšmės deguonies apykaitai.

DENITRIFIKACIJA KURŠIŲ MARIŲ NUOSĖDOSE PAVASARĮ IR VASARĄ

Kuršių mariose sezoninius denitrifikacijos pokyčius labiausiai lėmė NO_x^- koncentracijos svyravimai, susiję su upių prietaka į marias. Kita vertus, neigiamas ryšys ($r = -0,74$,

4 pav. Vidutiniai bendrosios ($\pm$ SN, $n = 5$; balti stulpeliai) ir difuzinės ($\pm$ SN, $n = 3-9$; pilki stulpeliai) deguonies apykaitos greičiai (atitinkamai TUO ir DOU) ir temperatūra (temp.) kovą, gegužę, liepą ir spalį 2009 metais (difuzinė apykaita nebuvo įvertinta kovą dėl neatliktų matavimų mikroelektrodais)

$p < 0,05$) tarp chlorofilo *a* ir NO_x^- koncentracijos vandenyje parodė, kad fitoplanktonas taip pat intensyviai asimiliavo nitratų, taip konkuruodamas dėl jų su denitrifikuojančiomis bakterijomis. Sumažėjus NO_x^- koncentracijai vandenyje (vidutiniškai nuo 92,2 iki 3,8 μM), 87 % sumažėjo ir denitrifikacija, vykusi dėl nitratų difuzijos iš vandens, kuri lėmė ir apie 30 % mažesnius bendrosios denitrifikacijos greičius iš pavasario į vasarą (5 pav.). Eyre ir Ferguson (2002) teigia, kad denitrifikacijos greičiai tiesiogiai priklauso nuo NO_3^- prieinamumo bakterijoms. Paprastai denitrifikuojančias bakterijas NO_3^- pasiekia iš priedugnio vandens arba iš nitrifikacijos proceso nuosėdose. Kuršių mariose denitrifikacija dėl NO_3^- difuzijos iš priedugnio vandens vyko esant 72,4–198,0 μM NO_x^- koncentracijai. Žemesnei NO_x^- koncentracijai nei 5 μM nitrifikacija buvo svarbiausias NO_3^- šaltinis denitrifikacijai.

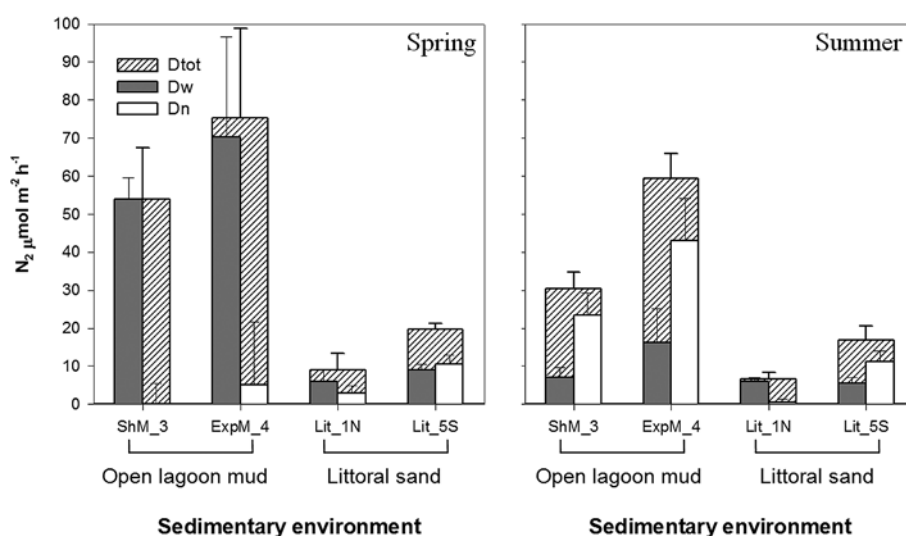
Kuršių mariose oksinio sluoksnio storis neturėjo lemiamos įtakos denitrifikacijos, vykusios dėl NO_3^- difuzijos ar dėl nitrifikacijos, intensyvumui nuosėdose. Pavasarį dėl žemos temperatūros ir mažų respiracijos greičių susiformavo storas oksinis sluoksnis (iki 8 mm). Nepaisant giliai įsiskverbusių deguonies į nuosėdas, denitrifikacija daugiausia vyko dėl NO_3^- difuzijos iš priedugnio vandens. Šiuo atveju esant didelėms NO_x^- koncentracijoms vandenyje ir žemam metabolizmui dugno nuosėdose, NO_x^- giliai prasiskverbė į nuosėdas, stimuliuodamas denitrifikaciją. Tuo tarpu denitrifikacija beveik nevyko dėl nitrifikacijos, kurią galimai limitavo maži amonifikacijos greičiai nuosėdose šaltuoju metų laikotarpiu. Vidurvasarį, ženkliai sumažėjus NO_x^- koncentracijoms ir oksiniam sluoksniui (<1 mm), visose tyrimo

stotyse denitrifikacija vyko daugiausia dėl nitrifikacijos proceso (5 pav.).

Vidurvasarį, nepaisant didesnių (> 80 %) NO_x^- koncentracijų litoralės smėlyje, denitrifikacijos greičiai buvo 80 % mažesni nei dumblo nuosėdose. Neigiama koreliacija ($r = -0,74$, $p < 0,05$) tarp chlorofilo *a* nuosėdose ir bendrosios denitrifikacijos greičio (daugiausia vykusi dėl nitrifikacijos) rodo galimą mikrofitobentosos įtaką. Duomenys iš 18 Europos estuarijų (Risgaard-Petersen, 2003) atskleidė, kad nuosėdose, kuriose funkcionuoja mikrofitobentosos, nitrifikacijos-denitrifikacijos greičiai yra mažesni nei ten, kur jo nėra. Taip yra todėl, kad sekliose priekrantės sistemose mikrofitobentosos sėkmingai konkuruoja su denitrifikuojančiomis bakterijomis dėl NO_3^- (Risgaard et al., 1994; Risgaard-Petersen, 2003; Sundbäck et al., 2000, 2006). Dėl šios priežasties azoto pašalinimas iš ekosistemos denitrifikacijos metu yra ne toks svarbus sekliose nuosėdose, kur funkcionuoja mikrofitobentosos (Sundbäck, Miles, 2000; Risgaard-Petersen, 2003).

MAISTMEDŽIAGIŲ APYKAITOS PROCESŲ SEZONINIAI POKYČIAI

Daugiametė analizė parodė, kad nuo temperatūros ir maistmedžiagų priklausanti sezoninė chlorofilo *a* dinamika vandenyje yra vienas iš svarbiausių aplinkos veiksnių, reguliuojančių maistmedžiagų apykaitos procesus (Chlorofilo *a*, NO_x^- ir SRP dinamika vandenyje paaiškino 64 % maistmedžiagų apykaitos pokyčių sezono metu).

5 pav. Vidutiniai ($\pm$ SN, $n = 5$) bendrosios denitrifikacijos (D_{tot} ; dryžuoti stulpeliai), denitrifikacijos dėl NO_3^- difuzijos iš vandens (D_w ; pilki stulpeliai) ir denitrifikacijos, susijusios su nitrifikacija (D_n ; balti stulpeliai), greičiai keturiose tyrimo stotyse atvirų marių dumblo ir litoralės smėlyje 2009 metų pavasarį ir vasarą

Ankstyvą pavasarį dėl ištirpusio ledo ir upių atneštų maistmedžiagių prasidėjo diatominių dumblių žydėjimas, tuo pat metu ir jų sedimentacija. Didžioji dalis ant nuosėdų paviršiaus susikaupusių ląstelių buvo gyvos ir galimai tęsė maistmedžiagių asimiliaciją iš priedugnio vandens (Sundbäck, asm. praneš.). Išmatuoti maistmedžiagių apykaitos greičiai šviesoje ir tamsoje patvirtina faktą, kad fiziologiškai aktyvios diatomų ląstelės asimiliavo upių atneštas maistmedžiagas iš priedugnio vandens (ypač šviesoje padidėdavo NH_4^+ ir NO_x^- asimiliacija).

Vidurvasarį išskirtinai atvirų marių dumblo aplinkoje didesnė fitoplanktono produkcija lėmė intensyvesnę organinės medžiagos sedimentaciją ir deguonies suvartojimą nuosėdose (chlorofilas *a* vandenyje vs TUO, $r = 0,83$, $p < 0,05$). Padidėjęs deguonies suvartojimas dumblo nuosėdose akivaizdžiai sumažino oksinio sluoksnio storį, tuo pagreitindamas IRP išsiskyrimą iš nuosėdų (TOU vs IRP apykaita, $r = 0,72$, $p < 0,05$; 10 pav.). Žinoma, kad eutrofikatuose vandens telkiniuose tokia tarpusavyje susijusių procesų seka kaip padidėjęs organinės medžiagos kaupimasis → sumažėjęs deguonies įsiskverbimas į nuosėdas → padidėjęs fosforo išsiskyrimas į priedugnio vandenį gali suintensyvinti cianobakterijų žydėjimą (Vahtera et al., 2007). Todėl tikėtina, kad tai galėjo paskatinti cianobakterijų žydėjimą Kuršių mariose.

Atvirų marių dumblo nusėdęs fitodetritas yra greitai mineralizuojamas, o šio proceso metu susidaręs amonis taip pat išsiskiria iš nuosėdų (chlorofilas *a* nuosėdų vs NH_4^+ apykaita, $r = 0,74$, $p < 0,05$) ir kaupiasi priedugnio vandenyje, nulemdamas didesnes NH_4^+ koncentracijas ($r = 0,93$, $p < 0,05$). RDA analizė parodė, kad kuo didesni NH_4^+ kiekiai patenka į priedugnio vandenį, tuo mažesnė jo dalis nuosėdose yra oksiduojama iki nitratų ir nitritų.

Rudenį, nepaisant aktyvaus metabolizmo nuosėdose, vis dėlto maistmedžiagių akumuliacija poriniame vandenyje atvirų marių dumblo sumažėjo. Viena iš galimų priežasčių galėjo būti porinio vandens išplovimas iš nuosėdų resuspenzijos metu arba lėtesnė maistmedžiagių akumuliacija poriniame vandenyje sumažėjus temperatūrai. Kita vertus, didelės chlorofilo *a* koncentracijos nuosėdų paviršiuje ir intensyvi amonio apykaita rodo, kad rudenį nusėdusi organinė medžiaga buvo mineralizuojama paviršiniame nuosėdų sluoksnyje, o giliau nuosėdose metabolizmas ir maistmedžiagių akumuliacija buvo menki dėl galimai žemos temperatūros.

Šiame darbe nebuvo vertinamas hidrodinaminių veiksnių, kurie galėtų būti svarbūs dėl santykinai nedidelio marių gylis, vaidmuo maistmedžiagių apykaitoje. Prieš

tai atlikti *in situ* matavimai atskleidė, kad dėl vėjo sukeltų bangų poveikio nuosėdoms azoto koncentracijos gali ženkliai padidėti (Žilius, nepublikuoti duomenys). Todėl tikėtina, kad rudenį, atvirų marių dalyje resuspenduojant nuosėdoms, dalis porinio vandens gali būti pernešama į vandens storumę.

Duomenų analizė parodė, kad sekliose litoralės smėlio ir atvirų marių dumblingo smėlio aplinkose maistmedžiagių biogeocheminės transformacijos ir apykaitos procesai pirmiausia priklauso nuo organinės anglies šaltinių. Vienintelis ryšys tarp nuosėdų chlorofilo *a* ir NH_4^+ apykaitos ($r = 0,70$, $p < 0,05$) rodo, kad mikrofitobentosos pagaminta organinė medžiaga gali būti transformuojama iki maistmedžiagių ir jos transportuojamos į priedugnio vandenį. Dėl šios priežasties dugno nuosėdose gyvenantis mikrofitobentosas taip pat gali būti svarbus vykstant apykaitos procesams.

Pavasario pabaigoje atvirų marių dumblingo smėlio nuosėdos dėl jose egzistuojančių mikrodumblių ir vykstančios denitrifikacijos galėjo akumuliuoti iki 70 % NO_x^- . Vasaros–rudens laikotarpiu esant mažai NO_x^- koncentracijai, vyraujančios marių nuosėdos jau funkcionavo kaip NO_x^- šaltinis priedugnio vandenyje. Bendro ištirpusio neorganinio azoto (NH_4^+ ir NO_x^- suma) paros balanso skaičiavimas parodė, kad atvirų marių nuosėdos gali padidinti azoto koncentraciją iki 30 % per parą.

Nuosėdų įtaka šalinant / praturtinant maistmedžiagėmis vandens storumę glaudžiai siejasi su vandens apykaitos greičiu (Nixon et al., 1996; Silvennoinen et al., 2008). Todėl atvirų marių dumblo aplinkoje, kurioje vandens apykaitos greitis – 100 dienų, nuosėdos gali būti svarbios kontroliuojant eutrofikacijos procesą. Nors vandens apykaitos greitis didesnis sekliose litoralės smėlio ir atvirų marių dumblingo smėlio aplinkose (Ferrarin et al., 2008), tačiau nedidelis gylis turi lemiamą reikšmę taip pat dugno ir pelagialės apykaitoje.

Kuršių mariose smėlio nuosėdos tyrimo metu funkcionavo kaip akumuliacinė aplinka ištirpusiam reaktyviajam fosforui, akumuliuodamos iki 4 % IRP per parą, o dumblo nuosėdos buvo IRP šaltinis priedugnio vandeniui (išskyrus tik ankstyvą pavasarį). Šiltuoju metų periodu atvirų marių dumblo zonoje IRP koncentracijos vandens storumėje per parą galėdavo padidėti iki 9 %. Tai galėjo turėti lemiamą reikšmę cianobakterijų žydėjimui, turint omenyje glaudų ryšį tarp maistmedžiagių ir chlorofilo *a* vandenyje (Langas et al., 2010). Apibendrinant nuosėdų vaidmenį dugno ir pelagialės apykaitoje akivaizdu, kad seklios Kuršių marių dugno aplinkos funkcionuoja kaip akumuliacinė aplinka maistmedžiagėms, o gilesnės – kaip šaltinis.

LITERATŪRA

- Banta, G. T., A. E. Giblin, J. E. Hobbie & J. Tucker, 1995. Benthic respiration and nitrogen release in Buzzards Bay, Massachusetts. *Journal of Marine Research* 53: 107-135.
- Bartoli, M., L. Vezzulli, D. Nizzoli, R. Azzoni, S. Porrello, M. Moreno, M. Fabiano, & P. Viaroli, 2009. Short-term effect of oxic to anoxic transition on benthic microbial activity and solute fluxes in organic-rich phytotreatment ponds. *Hydrobiologia* 629: 123-136.
- Conley, D. J. & T. C. Malone, 1992. Annual cycle of dissolved silicate in Chesapeake Bay: implications for the production and fate of phytoplankton biomass. *Marine Ecology Progress Series* 81: 121-128.
- Conley, D., J. Carstensen, R. Vaquer-Sunyer & C. M. Duarte, 2009. Ecosystem thresholds with hypoxia. *Hydrobiologia* 629: 21-29.
- Christensen, P. B., L. P. Nielsen, J. Sørensen & N. P. Revsbech, 1990. Denitrification in nitrate-rich streams: diurnal and seasonal variation related to benthic oxygen metabolism. *Limnology and Oceanography* 35: 640-651.
- Cowan, J. L.W. & W. R. Boynton, 1996. Sediment-water oxygen and nutrient exchanges along the longitudinal axis of Chesapeake Bay: seasonal patterns, controlling factors and ecological significance. *Estuaries* 19: 562-580.
- Daunys, D., 2001. *Patterns of the bottom macrofauna variability and its role in the shallow coastal Lagoon*. Summary of PhD dissertation, Klaipėda University, Klaipėda.
- De Wit, R., L. J. Stal, B. Aa. Lomstein, R. A. Herbert, H. Van Gemerden, P. Viaroli, V. U. Ceccherelli, F. Rodriguez-Valera, M. Bartoli, G. Giordani, R. Azzoni, B. Schaub, D. T. Welsh, A. Donnelly, A. Cifuentes, J. Anton, K. Finster, L. B. Nielsen, A.-E. Underlien Pedersen, A. Turi Neubauer, M. Colangelo & S. K. Heijs, 2001. ROBUST: the role of buffering capacities in stabilising coastal lagoon ecosystems. *Continental Shelf Research* 21: 2021-2041.
- Eyre, B. D. & A. J. Ferguson, 2002. Comparison of carbon production and decomposition, benthic nutrient fluxes and denitrification in seagrass, phytoplankton, benthic microalgal and macroalgal dominated warm temperate Australian lagoons. *Marine Ecology Progress Series* 229: 43-59.
- Eyre, B. D. & A. J. P. Ferguson, 2005. Benthic metabolism and nitrogen cycling in a subtropical east Australian estuary (Brunswick): Temporal variability and controlling factors. *Limnology and Oceanography* 50(1): 81-96.
- Ferrarin, C., A. Razinkovas, S. Gulbinskas, G. Umgieser & L. Bliūdžiūtė, 2008. Hydraulic regime-based zonation scheme of the Curonian Lagoon. *Hydrobiologia* 611 (1): 133-146.
- Gasiūnaitė, Z. R. 2000. Coupling of the limnetic and brackishwater plankton crustaceans in the Curonian lagoon (Baltic Sea). *International Review of Hydrobiology* 85: 649-657.
- Gailiūšis, B., M. Kovalenkoviėnė & J. Kriaučiūnienė, 2005. Hidrologinė ir Hidraulinė tyrimai vandens paviršiaus ir dugno sąlygose Kuronijos lagoone tarp salos Kiaulės nugaros ir Alksnynės. *Energetika* 4: 34-41 [in Lithuanian].
- Galkus, A. & K. Jokšas, 1997. Nuosėdinė medžiaga tranzitinėje akvasistemoje. Vilnius. 198 psl. [in Lithuanian].
- Giardino, C., M. Bresciani, R. Pilkaityte, M. Bartoli & A. Razinkovas, 2010. *In situ* measurements and satellite remote sensing of case 2 waters: first results from the Curonian Lagoon. *Oceanologia* 52(2): 197-210.
- Giordani, G., M. Bartoli, M. Cattadori & P. Viaroli, 1996. Sulphide release from anoxic sediments in relation to iron availability and organic matter recalcitrance and its effects on inorganic phosphorus recycling. *Hydrobiologia* 329: 211-222.
- Hartnett, H. E., R. G. Keil, J. I. Hedges & A. H. Devol, 1998. Influence of oxygen exposure time on organic carbon preservation in continental margin sediments. *Nature* 391: 572-574.
- Howarth, R. W. & A. E. Giblin, 1983. Sulfate reduction in the salt marshes at Sapelo Island, Georgia. *Limnology and Oceanography* 28: 70-80.
- Jensen, H. S., P. B. Mortensen, F. Ø. Andersen, E. Rasmussen & A. Jensen, 1995. Phosphorus cycling in a coastal marine sediment, Aarhus Bay, Denmark. *Limnology and Oceanography* 40: 908-917.
- Jensen K., N. P. Sloth, N. Risgaard-Petersen, S. Rysgaard, N. P. Revsbech, 1994. Estimation of nitrification and denitrification from micro profiles of oxygen and nitrate in model sediment systems. *Applied and Environmental Microbiology* 60: 2094-2100.
- Jokšas, K., A. Galkus & R. Stakėnienė, 1998. Geocheminiai Kuršių marių dugno nuosėdų ypatumai ir juos formuojantys veiksniai. *Geografijos metraštis* 31: 123-144 [in Lithuanian].
- Kemp, W. M., P. A. Sampou, J. Garber, J. Tuttle & W. R. Boynton, 1992. Seasonal depletion of oxygen from bottom waters of Chesapeake Bay: relative roles of benthic and planktonic respiration and physical exchange processes. *Marine Ecology Progress Series* 85: 137-152.
- Langas, V., D. Daunys, R. Paškauskas, P. Zemlys, R. Pilkaitytė, A. Razinkovas & S. Gulbinskas, 2010. *Tarpinių ir pakrantės vandenų būklė, jų įtakojantys veiksniai ir būklės gerinimo priemonės*. Vilnius, p. 136.
- Lesutienė, J., 2009. *Food web of the Curonian lagoon: Organic matter sources and Feeding of Mysids*. Summary of PhD dissertation, Klaipėda University, Klaipėda.
- Mažeika, J., R. Paškauskas & J. Taminskas, 2008. 210Pb and 137Cs – indicators for sediment age assessment in the Curonian lagoon. In *Proceedings of "Coastal research"* Klaipėda University. Klaipėda [in Lithuanian].
- Middelburg, J. J., C. Barranguet, H. T. S. Bushker, P. M. J. Herman & T. Moens, 2000. The fate of intertidal microphytobenthos carbon: an *in situ* ¹³C-labelling study. *Limnology and Oceanography* 45: 1224-1234.
- Nielsen, L. P., 1992. Denitrification in sediment determined from nitrogen isotope pairing. *FEMS Microbial Ecology* 86: 357-362.
- Nixon, S. W., J. W. Ammerman, L. P. Atkinson, V. M. Berounsky, G. Billen, W. C. Boicourt, W. R. Boynton, T. M. Church, D. M. DiToro, R. Elmgren, R. H. Garber, A. E. Giblin, R. A. Jahnke, N. J. P. Owens, M. E. Q. Pilson & S. P. Seitzinger, 1996. The fate of nitrogen and phosphorus at the land-sea margin of the North Atlantic Ocean. *Biogeochemistry* 35: 141-180.

- Ogilvie, B., D. B. Nedwell, R. M. Harrison, A. Robinson & A. Sage. 1997. High nitrate, muddy estuaries as nitrogen sinks: the nitrogen budget of the River Colne estuary (United Kingdom). *Marine Ecology Progress Series* 150: 217-228.
- Olenina, I., 1998. Long-term changes in the Kuršių Marios lagoon: eutrophication and phytoplankton response. *Ekologija* 1: 56-65.
- Rasmussen, H. & B. B. Jørgensen, 1992. Microelectrode studies of seasonal oxygen uptake in a coastal sediment: role of molecular diffusion. *Marine Ecology Progress Series* 81: 289-303.
- Razinkovas, A. & Z. R. Gasiūnaitė, 1999. The potential grazing by zooplankton and nektonic species on phytoplankton in an estuarine system: the Kuršiu Marios (Curonian) lagoon. *Finnish Environment* 263: 44-51.
- Risgaard-Petersen, N., 2003. Coupled nitrification-denitrification in autotrophic and heterotrophic estuarine sediments: On the influence of benthic microalgae. *Limnology and Oceanography* 48: 93-105.
- Rysgaard, S., P. B. Christensen & L. P. Nielsen, 1995. Seasonal variation in nitrification and denitrification in estuarine sediment colonized by benthic microalgae and bioturbating infauna. *Marine Ecology Progress Series* 126: 111-121.
- Rysgaard, S., B. Thamdrup, N. Risgaard-Petersen, H. Fossing, L. P. Nielsen, P. B. Christensen & T. Dalsgaard, 1998. Seasonal carbon and nutrient mineralization in a high-Arctic coastal marine sediment, Young Sound. *Northeast Greenland. Marine Ecology progress Series* 175: 261-276.
- Pilkaitytė, R., A. Razinkovas, 2006. Factors controlling phytoplankton blooms in a temperate estuary: nutrient limitation and physical forcing. *Hydrobiologia* 555 (1): 41-48.
- Pilkaitytė, R. & A. Razinkovas, 2007. Seasonal changes in phytoplankton composition and nutrient limitation in a shallow Baltic lagoon. *Boreal Environmental Research*, 12(5): 551-559.
- Pustelnikovas, O., 1998. *Geochemistry of Sediments of the Curonian Lagoon (Baltic Sea)*. Institute of Geography, Vilnius.
- Pustelnikovas, O. & S. Gulbinskas, 2002. Lithology and chemical composition of recent sediments of the Curonian Lagoon. In: Emelyanov, E. (Eds.) *Geology of the Gdansk Basin. Baltic Sea*. Yantarny skaz, Kaliningrad: 316-327.
- Silvennoinen, H., S. Hietanen, A. Liikanen, C. F. Stange, R. F. Russow, J. Kujarinen & P. J. Martikainen, 2007. Denitrification in the River Estuaries of the Northern Baltic Sea. *Ambio* 36(2): 134-140.
- Sundbäck, K., A. Miles & E. Göransson, 2000. Nitrogen fluxes, denitrification and the role of microphytobenthos in microtidal shallow-water sediments: an annual study. *Marine Ecology Progress Series* 200: 59-76.
- Sundbäck, K., A. Miles, 2000. Balance between denitrification and microalgal incorporation of nitrogen in microtidal sediments, NE Kattegat. *Aquatic Microbial Ecology* 22: 291-300.
- Sundbäck, K., A. Miles, F. Linares, 2006. Nitrogen dynamics in non-tidal littoral sediments: role of microphytobenthos and denitrification. *Estuaries and Coasts* 29: 1196-1211.
- Vahtera, E., D. J. Conley, B. G. Gustafsson, H. Kuosa, H. Pitkänen, O. P. Savchuk, T. Tamminen, M. Viitasalo, M. Voss, N. Wasmund, F. Wulff, 2007. Internal ecosystem feedbacks enhance nitrogen-fixing cyanobacteria blooms and complicate management in the Baltic Sea. *Ambio* 36: 186-194.
- Žaromskis, R., 1996. *Oceans, Seas, Estuaries*. Vilnius: Debesija [in Lithuanian].
- Wollast, R., 1983. Interactions in estuaries and coastal waters. In: Bolin, B. & R. B. Cook (Eds.). *The Major Biogeochemical Cycles and their Interactions*. Chichester: John Wiley & Sons, p. 385-407.
- Александров, С. В., 2003. *Первичная продукция планктона в Вислинском и Куршском заливах Балтийского моря и ее связь с рыбопродуктивностью*. Дис. канд. биол. наук: 03.00.18: Санкт-Петербург, 195 с. РГБ ОД, 61:04-3/722.

THE LOSS OF ECOSYSTEMATIC FUNCTIONS OF BOTTOM DEPOSITS AND THEIR RECOVERY IN THE OXIC-ANOXIC-OXIC GRADIENT

Article based on the scientific dissertation

Mindaugas Žilijus

This study is one of the first detailed evaluations of the biogeochemical processes taking place in the Curonian Lagoon, which presents a generalized understanding of the transportation of oxygen and nutrients between the bottom and the pelagic zone, and the connection of this transportation with the seasonal dynamics of phytoplankton and the algal bloom. The denitrification measurements by employing the isotope pairing technique carried out for the first time in the Curonian Lagoon provided new information on the role of bottom deposits in removing nitrogen from the largest boreal lagoon in Europe. The obtained results have indicated that nutrients can accumulate in bottom deposits or they can be transferred to the pre-bottom water or irreversibly removed from the ecosystem. Therefore, it is possible to claim that the interaction of the biogeochemical processes of the bottom and the pelagic zone is important for the functioning of the ecosystem and the eutrophication process of the Curonian Lagoon.

ŠEIMYNIŠKUMAS MUZIEJUOSE

Vaiva LANKELIENĖ

Lietuvos jūrų muziejaus Tarptautinių ryšių ir projektų valdymo skyriaus
vyr. projektų koordinatorė-muziejininkė*

Jeį manote, kad smulkmenos neturi prasmės, užsidarykite tamsiame kambaryje su uodu.

Afrikiečių patarlė

Kuo skiriasi svetingumas ir šeimyniškumas? Ar jų skirtumai yra tokie dideli, kad būtų verta kalbėti apie šeimyniškumą kaip apie atskirą bendravimo su muziejaus lankytojais formą ir būdą? Nėra konkretaus šeimyniškumo sąvokos apibrėžimo, tačiau šeimyniškumą suvokiame kaip gebėjimą ūkiškai tvarkytis, teisingai ir kryptingai skirstyti turimus išteklius, prižiūrėti ir tvarkyti savo būstą ar netgi asmeninį gyvenimą. Apie šeimyniškumą organizacijose kol kas niekas Lietuvoje nekalba, o jei ir kalba, tai tik iškilus ūkio priežiūros klausimams, sugedus prietaisams, ėmus griūti pastatams ar trūkstant išteklių gamybai plėtoti.

Tuo tarpu apie svetingumą ir jo sektorių yra plačiai kalbėta ne viename leidinyje ir ne vienoje laidoje. Daugelis mūsų žino, kas yra svetingumas, kaip jį „parodyti“, kaip jis vertinamas. Svetingumo pramonė tiek Europoje, tiek Lietuvoje yra gana gerai išplėtotą, todėl nieko nebestebina, kad ir muziejai yra priskiriami svetingumo industrijai. Tačiau ar patys muziejai organizuoja savo veiklą, remdamiesi visais svetingumo principais? O gal jiems labiau tiktų vadovautis šeimyniškumo kriterijais, ieškant dialogo su savo lankytojais?

Pagrindinis skirtumas tarp šeimyniškumo ir svetingumo yra jausmas, kuris lieka šeimnininkui, kai svečias išvyksta. Paslaugų sektoriuje esmė yra paslaugos kokybė, ir mes suvokiame, kad tol, kol svečias yra patenkintas, kol nesulaukiame nusiskundimų, savo darbą atliekame gerai.

Šeimyniškumo atveju visas dėmesys skiriamas paslaugos teikėjui, priimančiajai pusei, šeimnininkui. Gera šeimyniškumo patirtis – jausmas, kad jūs, kaip priimančias svečius asmuo ar organizacija, jaučiate ypatingą savo darbo prasmę, kad tas ką tik su svečiu įvykęs susitikimas tampa jums vertingas, įdomus, prasmingas tolesniam gyvenimui. Norėdamas tapti geru šeimnininku, jūs turite puikiai pažinti save, savo vertybes, išankstines nuostatas ir ribas.

ESMINĖS SĄVOKOS:

- *Host* – šeimnininkas (priimančias svečius);
- *...manship* – priesaga, žyminti meistriškumą, mokėjimą ką nors daryti, meistriškumą būti šeimnininku;
- *Hospitality* – svetingumas, vaišingumas;
- *Hospitality* – santykiai tarp svečio ir jį priimančio asmens, labiausiai susiję su lankytojų priėmimu bei pramogų jam organizavimu.

Svetingas žmogus – tai mėgstantis svečius, maloniai juos sutinkantis, vaišingai priimančias. Gebėjimas būti svetingu šeimnininku – tai menas leisti žmonėms pasijusti laukiamais. Tai daugiau nei sąvoka. Tai praktinė filosofija. Praktinė, nes paremta veikla ir realybe, įgyta patirtimi bendraujant su svečiais. Filosofija, nes tai iš dalies mokslas apie bendriausius gamtos, visuomenės ir mąstymo raidos dėsnius. Gebėjimas būti šeimnininku – tai menas bendrauti su žmonėmis. Kai kurie žmonės nuo vaikystės pasižymi puikiais bendravimo įgūdžiais, kitiems bendrauti reikia mokytis nuolat. Bendrauti su žmonėmis – tai turėti bendrų reikalų, santykių, bičiuliautis, draugauti, dalintis esama realybe.

* Šiuo metu LR kultūros ministerijoje Informacinės visuomenės plėtros skyriuje eina vyriausiosios specialistės pareigas.

Meistriškumo būti geru šeimininku, kaip ir gebėjimo bendrauti su žmonėmis, negalima išmokti, jį tik galima savyje atrasti. Jūsų profesiniai įgūdžiai lemia suvokimą, kad bet koku atveju jūs turite susikoncentruoti į savo svečio poreikius. Visų pirma niekada neleisti savo svečiui būti sutrikdytam jūsų asmeninių problemų. Tai vienas būdų paaiškinti, kodėl reikalingos ir kodėl žmonėms patinka uniformos. Unifikuotas drabužis, kad ir koks jis būtų, gal tik aprangos detalė (šalikėlis, ženklelis, švarkelis ir pan.), palengvina jūsų, kaip profesionalo, vaidmenį ir padeda atsiriboti nuo asmeninių potyrių, išgyvenimų. Dėvėdamas uniformą asmuo tampa organizacijos, šiuo atveju muziejaus, atstovu. Tokie darbuotojai jau nėra Marytė, Jonas, Onutė ar Juozukas su savo mintimis, asmeninėmis problemomis, potyriais, jie atstovauja tai organizacijai, kurios uniformą dėvi.

Dar vienas būdas koreguoti savo elgesį yra praktinis Konstantino Stanislavskio metodo „tarytum“ taikymas. Jei jums bloga diena, elkitės taip, „tarytum“ būtų gera diena.

PAGRINDINIAI GERO ŠEIMININKO BRUOŽAI

- kūrybiškumas;
- smalsumas;
- aktyvumas.

Būti geru šeimininku – reiškia nebūti pasyviu, norėti bendrauti su žmonėmis, padėti jiems spręsti problemas, net prieš joms atsirandant.

ŠEIMYNIŠKUMAS – TAI ŽMONĖS

Iš pirmo žvilgsnio visi žmonės yra skirtingi. Skirtingai rengiasi, kalba, reaguoja į aplinką, priklauso skirtingiems socialiniams sluoksniams. Tačiau pažvelgus atidžiau visi mes esame panašūs. Ir mūsų panašumai yra didesni nei skirtumai.

Geras šeimininkas supranta, kad bendrauja su žmogumi, kuris taip pat kaip ir jis myli, neapkenčia, nerimauja, džiaugiasi, liūdi, nervinasi, kurį kažkas paliko, atrado, apvylė, nustebino, kurio neklauso vaikai, kurį nervina ilgos eilės parduotuvėse, kuris mėgsta kavą, neskaito laikraščių, naktimis knarkia, valgo šokoladą, myli kates ir daro tai nepriklausomai nuo to, kokia jo odos spalva, kur jis gyvena, kokią religiją išpažįsta ir kiek uždirba.

Tačiau tas sutiktas žmogus kaip ir kiekvienas nori būti mylimas ir laukiamas. Tai jausmas, kad kažkas tavimi rūpinasi, kad kažkas džiaugiasi tave matydamas, džiaugiasi tavo buvimu, kad tave vertina kaip svečią ir kaip toks tu esi

svarbus. Visi žmonės iš esmės yra svetingi ir draugiški kitų atžvilgiu, tačiau kartais, veikiami įvairių išorinių ir vidinių veiksnių, apsunkina bendravimą su aplinkiniais.

VEIKSNIAI, DARANTYS ĮTAKĄ MŪSŲ GEBĖJIMUI BŪTI GERAIS ŠEIMININKAIS

- stresas (geras šeimininkas visada stengiasi išlikti ramus);
- judėjimo stoka (sveikame kūne – sveika siela);
- miegas (miego stoka paverčia žmones niurgzliais);
- nerimas (žmonės, kurie skiria sau bent po kelias minutes atokvėpio kasdien, yra svetingesni);
- ego (siekiis dominuoti kitų asmenų atžvilgiu);
- baimė (paverčia žmones uždariais ir nekalbiais, mažai bendraujančiais);
- kaltų ieškojimas (angl. *blamegame*) (siekimas visą kaltę dėl nesėkmių ar sunkumų suversti kitiems asmenims arba aplinkybėms).

Bendravimas su svečiu prasideda nuo bendravimo su savimi. Sutarti su savimi – tai būti geru šeimininku sau. Žmogus, nuolat išgyvenantis savo vidinius konfliktus, nepatenkintas tuo, ką mato veidrodyje, neigiantis savo mintis, jausmus, pojūčius, išvalgas, besijaučiantis nevisavertis, alinantis save fiziškai, nesugebės visavertiškai bendrauti ir su aplinkiniais. Todėl būtina suvokti ir ugdyti savivertę, savigarbą, pasitikėjimą, rūpintis ne tik savo fiziniu kūnu, bet ir vidiniu pasauliu. Kaip tai pasiekti? Reikia būti ir bendrauti tik su tais žmonėmis, kurie yra mums palankūs, mokėti atsiriboti nuo negatyvių minčių ir kitų žmonių pastabų, užgauliojimų bei nepelnytų kritikos.

Sutarimas su žmonėmis ir buvimas geru šeimininku susijęs ir su mūsų artimaisiais, su kuriais mes gyvename, kartu dirbame ar artimai bendraujame. Tai gali būti šeima, draugai, kolegos, bet tai gali būti ir žmonės, kurie gyvena tame pačiame name, gatvėje, mieste, šalyje. Jei sugebėsime būti svetingi ir geri šeimininkai mus supantiems žmonėms, tai sugebėsime tinkamai pasirūpinti ir bet kuriuo kitu asmeniu.

Sutarti su kitais žmonėmis, su kuriais mūsų nesieja jokie akivaizdūs ir artimi ryšiai, – nepažįstamaisiais, kuriuos matome pirmą kartą, atsitiktinai sutiktais žmonėmis, lankytojais, klientais, gali būti ganėtinai sunku ir sudėtinga modeliuoti savo elgesį, kadangi dažniausiai rūpinamės tais, kuriuos mylime, kuriuos pažįstame.

Tačiau sutarti su kitais žmonėmis ir būti jų atžvilgiu geranorišku šeimininku nereiškia besąlygiškai pritarti

viskam, ką jie sako ar daro. Geras šeimininkas neleis kilti konfliktui, netoleruos ksenofobijos, priešiško ar prietarų.

Ksenofobija (iš graikų k. ξένος „užsienietis, keistuolis“, φόβος „baimė“) – perdėtas nepalankumas arba priešiškumas svetimšaliams ir tam, kas svetimšališka.

PAGRINDINIAI ŠEIMYNIŠKUMO PRINCIPAI

- Tarnavimas;
- Visumos matymas;
- Atsakomybė;
- Globa;
- Žinios;
- Dialogas.

TARNAVIMAS (TARNYSTĖ)

Tarnauti – būti samdiniu, tarnu, dirbti pasisamdžius kitam; teikti paslaugą, prižiūrėti, padėti; būti savo veikla naudingam kam, darbuotis kieno gerovei; atlikti savo paskirtį, būti tinkamam. Buvimas geru šeimininku – tai tarnavimas savo svečiui – nuoširdus domėjimasis jo gerove.

Pagrindinis klausimas, kurį nuolat sau turi kelti šeimininkas: „Ką aš turiu padaryti, kad mano svečias pasijustų geriau?“

Muziejui tai ne pataikavimas lankytojams, ne siekis įtikinti jiems bet kokiomis priemonėmis, nepaisant savo misijos ir esminių funkcijų, nes už paslaugą svečias atlygina. Tai noras prisidėti kuriant lankytojų gerovę, siekis atlikti savo misiją ir įgyvendinti pavestas funkcijas.

VISUMOS MATYMAS (DIDYSIS PAVEIKSLAS)

Lankytojas ar svečias ateina iš išorės (išorinės aplinkos), todėl viską, ką jis mato, yra išorinė mūsų organizacijos (muziejaus) pusė, ir kiekvienas jo sutiktas žmogus yra šios organizacijos „veidas“.

Ką pasako bet kuris muziejaus darbuotojas, – pasako muziejus, ką padaro bet kuris muziejaus darbuotojas, – padaro muziejus, kaip reaguoja bet kuris muziejaus darbuotojas, – reaguoja muziejus. Tai sietina tiek su pagyrimais, tiek su skundais. Kiekvienas muziejaus „priekinės linijos“ darbuotojo atsakymas į svečio klausimą – muziejaus atsakymas. Todėl reikia siekti, kad nepaisant to, kokias pareigas užima darbuotojas, bendraudamas su svečiais jis turi jaustis atsakingas už visą muziejų. Todėl labai svarbu atrasti ryšį tarp muziejaus, muziejaus paslaugų ir muziejaus darbuotojo. Ši trejybė svečio akyse yra vienybė.

Tačiau visuma yra suprantama ir kaip išoriniai veiksniai, turintys įtakos organizacijos veiklai: fizinė aplinka (automobilių stovėjimo aikštelė, tualetai), publikacijos žiniasklaidoje, papildomos paslaugos (pvz., suvenyrai, kavinė).

Net jei šeimininkas negali būti atsakingas už veiksnius, kuriems jis neturi įtakos, ar aplinkybes, kurių jis negali pakeisti, būtina suprasti, kad tai yra svečio nuomonė, jo požiūris į šeimininką. Kalbėdamas su svečiu, geras šeimininkas turi vengti pasakymų, kad „tai ne mūsų“, „mums nepriklauso“, „mes už tai neatsakingi“, „tai ne mūsų rūpestis“. Svečias apsilankė muziejuje, ir viskas, kas jam nutiko pakelyje į svečius ar keliaujant namo paviešėjus, bus sietina su muziejumi, kuriame jis lankėsi.

ATSAKOMYBĖ

Prisiimti atsakomybę – tai būti drąšiam. Tačiau neracionalu jausti atsakomybę už viską, kas vyksta pasaulyje. Mes turime prisiimti atsakomybę tik dėl savo reakcijos į tą supantį pasaulį. Mes turime galimybę pasirinkti: reaguoti į susidariusią situaciją rimtai ar tiesiog pradėti kaltinti kitus. Mes galime pasirinkti: išmokti ko nors ar abejingai atsiriti boti.

Atsakomybės prisiėmimas nėra tas pats, kas lojalumas. Lojalus lankytojas ar darbuotojas – formaliai neperžengiantis teisėtumo ribų, palankiai neutralus. Prisiminti atsakomybę nereiškia būti lojaliam savo organizacijai. To kiekvienas muziejaus darbuotojas turi būti mokomas, tai turi būti skatinama. Atsakomybė už savo veiksmus, sprendimus reiškia, kad jūs matote savo veiklą tiek muziejaus, tiek svečio akimis. Pažadas jūsų svečiui yra pažadas, ir nesvarbu, kas jį davė. Jis turi būti išpildytas.

Didžiausias iššūkis muziejui yra siekiamybė sužinoti, ką svečiai tikrai galvoja apie muziejų, apsilankymą jame, jo veiklą. Aišku, visiškos tiesos nėra vienas svečias jums nepasakys, nebent tai būtų skundas. Daugelis žmonių mandagiai nutyli savo potyrius. Didžiausia klaida, kurią daro organizacijos, taip pat ir muziejai, – nesirūpinti tais svečiais, kurie nebesilanko muziejuje, ir net nemėginti išanalizuoti jų nesilankymo priežasčių. Todėl labai svarbu mokėti ne tik pozityviai priimti racionalią ir pagrįstą svečio kritiką bei skundus, kadangi jūsų svečio skundas – tai dovana jums, padėsianti geriau vykdyti veiklą, daugiau dėmesio kreipti į kategorijas žmonių, retai arba iš viso nesilankančių muziejuose. Tokių tyrimų rezultatai gali padėti sėkmingai kreipti muziejaus veiklą tinkama kryptimi, atrasti naujų veiklos formų ir padėti išmokti naujų dialogo su lankytojais formų.

GLOBA

Rūpestis kitu, globa – tai kito asmens interesų paisymas, tačiau neperžengiant ir nepaminant savo ir organizacijos vertybių. Tai suvokimas, kad aplinka ir visa organizacijos sistema yra skirta žmogui, kad pati organizacija dirba žmonėms, kad joje taip pat dirba žmonės, kuriais reikia rūpintis, kuriuos reikia globoti, t. y. paisyti jų interesų. Nors bet koks bendravimas turi būti paremtas lygybės principu, tačiau bendraujant su svečiu dominuoja svečio interesai.

Atidumas šalia esančiam reiškia daugiau nei supratimas, kaip kitas žmogus jaučiasi. Tai reiškia dėmesingą kito asmens matymą be jokių išankstinių nuostatų. Kiekvienas sutiktas asmuo yra dovana, kuri turi būti vertinama su pagarba. Išankstines nuostatas galime sėkmingai įveikti, jei suvoksime, kad mūsų svečio kalbos akcentas reiškia ne daugiau kaip tai, kad mūsų kalba jam yra ne gimtoji, ir jis moka dar vieną kalbą, kad aštrus svečio kalbos tonas neturi nieko bendra su jumis kaip asmeniu, nes galbūt jūsų svečiui buvo sunki diena ir jis tiesiog labai pavargęs. Suvokus tai, noras rūpintis ir globoti savo svečius pamažu atsiranda savaime.

ŽINIOS

Muziejuje dirbantys asmenys, kurių veikla tiesiogiai susijusi su svečiais, turi turėti žinių tiek apie savo atliekamą veiklą, tiek apie savo svečius.

Žinios apie svečius – tai dažniausiai lankytojų tyrimų rezultatai, kurie palengvina atsakyti į klausimus: kodėl šie žmonės lankosi muziejuje, kodėl būtent šiame muziejuje, ar jie yra patenkinti apsilankymu. Kita kategorija žinių, privalomų kiekvienam muziejaus darbuotojui, – žinios apie muziejų. Kiekvienas darbuotojas turi žinoti, koks tai muziejus (nacionalinis, respublikinis, savivaldybių, privatus), kokias paslaugas teikia, kokios muziejaus darbo valandos, kaip veikia pagrindiniai muziejaus įrenginiai (kaip įjungti ir išjungti šviesas, kaip veikia liftas ir pan.), kaip funkcionuoja muziejaus struktūra (kas muziejaus vadovas, kuris specialistas už ką atsakingas), kokios yra muziejaus ekspozicijos, kokios muziejuje pristatomos parodos, kodėl egzistuoja toks muziejus. Be šių žinių neįmanoma tikslinga ir prasminga muziejaus veikla.

Trečia žinių kategorija – tai žinios, kurias įgyja ir šeiminkas, bendraudamas su savo svečiu. Naujos žinios, siekis išmokti, sužinoti ką nors nauja, įgyti naujų, gyvenimą praturtinančių įgūdžių turi būti pagrindinis šeiminko siekis. Tai tolygu norui optimizuoti muziejaus veiklą, siekti darnios veiklos. Geras šeiminkas sieks žinių, norėdamas būti atviras visoms kultūroms ir žmonėms, nepaisant jų

kilmės ar socialinio statuso. Žinios – tai ne tik žinojimas, bet ir sugebėjimas pasinaudoti savo žiniomis praktiškai kito žmogaus naudai.

Muziejaus darbuotojas neturi gebėti skaityti svečių minčių, tačiau yra smulkmenų, kurias gali pastebėti net ir pradedantis šeiminkas. Tai išorės informacija, kuri iš esmės suteikia pakankamai pradinės informacijos ir padeda pasirengti priimti svečių muziejuje. Juk nesunku pamatyti, ar svečias vyras, ar moteris, jaunas ar senas, aukštas ar žemas, kaip jis apsirengęs, kokia kalba jis kalba, ar jis apsilankė su vaikais ar vienas. Būtinai reikia prisiminti, kad kiekvienas jūsų svečias turi savo istoriją. Tai, ką jūs matote priešais save, nėra tik asmuo, bet ir gyvenimas, kurį verta pažinti. Klausimas, kurį jis užduos jums artimiausiu metu, yra šios istorijos rezultatas.

Kiekvienas susitikimas yra vis kitoks, o skirtingos situacijos kelia sunkumų. Nėra parengta specialių bendravimo gairių, metodikų ar strategijų. Tai dviejų žmonių susitikimas: vienas yra priimantis šeiminkas, o kitas skiria savo laiką ir lėšas šiam susitikimui.

Jeigu savo svečių labai remiatės žiniomis, vadinasi, savo darbą atliekate rimtai. Šeimyniškumą apibrėžia ir tai, kaip turimos žinios yra taikomos. Šeiminkas, kuris teikia paslaugas, bet nesupranta savo svečio poreikių, gali būti palaikytas arogantišku. Geras šeiminkas išmaniai remiasi savo žiniomis, nuolat mokosi, interpretuoja savo žinias ir galvoja prieš veikdamas. Šeiminko tikslas – turėti pakankamai žinių, kad galėtų patenkinti svečio poreikius – ne tik kaip svečio, bet ir kaip žmogaus.

DIALOGAS

Norint užmegzti dialogą, būtina išmokti KLAUSYTI. O tai yra sudėtingiausia, kai reikia spręsti problemą, kadangi žmonės yra priklausomi nuo savo įpročių ir išankstinių nuostatų. Mes visada linkę manyti, kad žinome atsakymą dar net neišgirdę klausimo.

Todėl veiksmingiausias būdas bendrauti su savo svečiu – dialogas. Nerekomenduojama veltis su svečiu į diskusiją, kadangi tai tiesiog bus paprastas ginčas, kurio metu tiek šeiminkas, tiek svečias stengsis įrodyti, kad pašnekovas klysta. Bendraudami tokiu būdu, nerasite konstruktyvaus sprendimo, ir tai gali tęstis iki begalybės. Organizuoti debatus taip pat nerekomenduojama. Visų pirma todėl, kad tai savitą formą ir taisykles turintis reiškinys, kurį vargu ar muziejuje įmanoma tinkamai organizuoti, o priešingu atveju tai gali virsti tiesiog barniu, šeiminkui ir svečiui bandant įteigti savo teisumą.

Pati efektyviausia bendravimo su svečiu forma – dialogas; tai bendravimas neturint išankstinės nuomonės, nusistatymo; domėjimasis daugiau klausimais nei atsakymais; pašnekovo išklausymas; pasikalbėjimas; pasirengimas priimti kritiką.

Dialogas reikalauja drąsos išeiti iš savo komforto zonos, kalbėtis be išankstinių nuostatų. Dažniausiai klausytojai skirstomi į dvi rūšis: tie, kurie klausosi ir atsako į klausimus, ir tie, kurie klausosi ir sprendžia problemas. Šeimninkas turi klausytis ir spręsti svečio problemas. Dialogo su svečiu metu „teisingas“ klausimas gali būti ir neužduotas, tačiau atidžiai klausydamiesi jūs galite atsakyti į svečio klausimą jam jo net žodžiais neįvardijus.

Kai kada manome, kad svečiai turi telepatinių savybių. Kas mums atrodo savaime suprantama, manome, yra suprantama ir svečiui. Ir tikrai būname nustebę, kai būname neteisingai suprasti. Tačiau gyvenime nėra nieko savaime suprantamo.

Šeimyniškumas – tai vandens ratilai, sklindantys platesnei visuomenei.

ŠEIMYNIŠKUMO ELEMENTAI

- informacija – žinios, pasiekiančios būsimąjį svečių jam dar neapsilankius muziejuje (reklama, stendai, lankstinukai, informaciniai skelbimai ir pan.);
- stilius – orientuotas į vartotoją, draugiškas vartotojui;
- švara / tvarka – muziejaus aplinka, prieigos ir patalpos, kuriose lankosi svečias, turi būti tvarkingos;
- saugumas – svečio atvykimas ir buvimas muziejuje turi būti saugus visais atžvilgiais, pradedant nuo įėjimo ir baigiant pažymėtais avariniais išėjimais;
- pasveikinimas – kiekvienas muziejaus darbuotojas turi pastebėti svečių ir atkreipti į jį dėmesį, su juo turi pasisveikinti;
- dėmesys – svečias neturi blaškytis po muziejaus teritoriją, ieškodamas atsakymo į jam iškilusį klausimą ar savo problemos sprendimo; jis neturi laukti be tikslo;

- draugiškumas – šypsena nieko nekainuoja;
- klausymasis (išklausymas) – svečias turi būti išgirstas, neatsižvelgiant į tai, ar jis nori pagirti, ar pasiskųsti;
- greitis – paslaugos, paslaugos, paslaugos;
- kaina – svečias turi gauti tą paslaugą, už kurią sumokėjo, ir šiek tiek daugiau.

Svarbiausia muziejaus vizitinė kortelė yra asmenys, dirbantys tiesiogiai su lankytojais. Tai darbuotojai, kurie neturi nieko bendra su muziejaus strategijos kūrimu, vizijos, biudžeto formavimu, ūkine veikla. Tačiau jie tiesiogiai lemia lankytojų pirmą įspūdį apie muziejų ir nuo jų priklauso, kokie išliks svečio prisiminimai.

Ar svečias visada yra teisus? Toks klausimas dažniausiai iškyla muziejaus darbuotojams, kurie kasdien susiduria su lankytojais. Svečio teisių „kodeksas“ ir pagrindinė sąlyga, kada svečias netenka visų savo teisių, yra paprastas ir aiškus.

Svečias turi teisę gauti tą paslaugą, už kurią sumokėjo, ir dar šiek tiek, o jei nėra galimybės suteikti pažadėtą paslaugą, – tos paslaugos atitikmenį. Svečias turi teisę pakeisti savo nuomonę, jei nebenori gauti tam tikros paslaugos. Tačiau jis praranda visas teises, jei įžeidžia muziejaus darbuotojus ar kitus lankytojus dėl odos spalvos, lyties, išsilavinimo, kilmės.

Svarbiausia atsiminti, kad kiekvienas sutiktas žmogus turi savo istoriją ir ateina pas mus su savo unikalia patirtimi. Tai tiesiog žmonės – mylintys ir nekenčiantys, svajojantys ir nusiviliantys, verkiantys ir besijuokiantys. Reikia išmokti jų klausytis be išankstinės nuostatos ir bendraujant savo svečiams skirti dalį savęs ir savo laiko.

Bet dar svarbiau suprasti, kad kiekvienas muziejaus darbuotojas yra dalis bendro lankytojų įspūdžio, kad kiekvienas darbuotojas yra muziejaus šeimninkas.

DOMESTICITY IN MUSEUMS

Vaiva Lankelienė

What is the difference between hospitality and domesticity? Are the differences between the two notions so large that it would be worthwhile talking about domesticity as a separate form and technique of communication with museum visitors? There is no exact definition of the notion domesticity; however, we perceive domesticity as an ability to handle things economically, to distribute the available resources in a right and targeted manner, to maintain and take care of one's home and even one's personal life. In Lithuania, no one talks of domesticity inside organizations as yet; even if it is mentioned, it usually happens when issues of property maintenance arise, or devices fail, or buildings begin falling apart, or there is shortage of resources for the development of production.

The main difference between domesticity and hospitality is the feeling the host feels when his guest has left. In the services sector, the essence is the quality of service, and we perceive it so that as long as the guest is happy and we do not receive complaints, we do our job well and we are hospitable. In case of domesticity, the service provider, the receiving party, i.e. the host alone is in the focus of attention. If we want to be become good hosts, we must get to know ourselves and our values very well, know our prejudices and our limits.

A good host understands that he is communicating with a person who wants to be loved and longed for; who wants to know that someone is glad to see him, is happy with his presence, and that he is highly valued and important.

The article presents a brief review of the main principles and elements of domesticity, and the ways they can be applied in a museum.

KAD MUZIEJUS ŠVIESTŲ LIETUVOS JŪRŲ MUZIEJUS ŽENGIA Į MOKYKLINES BENDROJO LAVINIMO PROGRAMAS*

Nika PUTEIKIENĖ

Lietuvos jūrų muziejaus Ryšių su visuomene skyriaus vedėja

ŽINIŲ MONOPOLIO NEBĖRA

Lietuvos jūrų muziejus Muziejų metais nusprendė mesti iššūkį įprastai muziejinės edukacijos sričiai ir iškėlęs bures drąsiai leidosi į kelionę po dar netiksliai jūrlapiuose sužymėtą bendrųjų mokyklinių programų okeaną. Iki šiol mes, kaip ir kiti muziejai, sėkmingai darbuodavomės tradicinės edukacijos srityje – pateikdavome tik programas, parengtas pagal mūsų ekspozicijų medžiagą, o dabar ryžomės parengti tris specialiąsias programas, pritaikytas Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų bendrosioms programoms, t. y. mėginame selektyviai pažvelgti į mūsų išteklius ir pasinaudoti ne tik ekspozicija, fondais, bet ir pritaikyti skirtingos kompetencijos darbuotojų žinias, atitikti besikeičiančios mokyklos poreikius. Šiandien mokyklos, siekiančios būti labai gerai įvertintos, yra spaudžiamos ieškoti naujų mokymo formų ir būdų, išėiti iš tradicinės klasės, integruoti pamokose kitus dalykus, lavinti moksleivių kūrybiškumą, iniciatyvumą, padėti moksleiviams kaupti patirtį ir ją perteikti. Jūrų muziejaus parengtose specialiosiose programose iš pasyvaus žinių vartotojo vaikas tampa aktyvus. Vietoj kontakto su vienu mokytoju atsiranda kontaktas su penkiais muziejaininkais.

Samuelis Papertas (Samuel Papert) – pasaulyje žinomas kompiuterinės intelektikos specialistas, sakė, kad vaikai „...privers mus atsisakyti per šimtmečius nusistovėjusių švietimo formų ir tradicijų. Jie vis labiau bodėsis dabartine mokykla ir iš esmės ugdysis (o gal jau taip ir yra) ne mokykloje. Mokykla monopolio nebeturi, žinių monopolio nebėra, informacijos šaltinių yra daug“¹.

Taigi muziejus yra vienas iš patikimų informacijos šaltinių. Muziejus kaip šaltinis skamba gražiai: jis yra veržlus, jis yra gaivus, jis yra kryptingas ir švarus.

Pagal Didžiojoje Britanijoje labai sėkmingai veikiančias programas „Mokymosi muziejuose ir galerijose kampanija“ bei „Įkvepiantis mokymasis visiems“ („Campaign for Learning through Museums and Galleries“, „Inspiring Learning for All“)², mokymasis yra efektyviausias, kai jis vyksta įsitikinimų bei tapatybės lygmenimis ir susieja pažinimą su mūsų asmenine gyvenimo patirtimi. Tai yra mokymasis patyrimu.

Mokymasis – tai procesas, kai suaktyvinama patirtis, tai, ką žmonės daro, norėdami suprasti pasaulį. Jis gali apimti įgūdžių, žinių, supratimo, sąmoningumo, vertybių, idėjų ir jausmų plėtrą ar gilinimą arba didinti sugebėjimą reflektuoti. Efektyvus mokymasis įneša pokyčių, sukuria plėtrą ir skatina troškimą dar daugiau mokytis.

LIETUVOS JŪRŲ MUZIEJUS PARENGĖ BIOLOGIJOS MODULIO PROGRAMAS

Lietuvos jūrų muziejus kompleksiskai pristato jūrų gamtą ir istoriją. Kompleksiškumas atsiskleidžia ir drauge su mokyklomis parengtose programose.

Dar 2011 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybė buvo parengusi neformaliojo ugdymo programų finansavimo (krepšelio principu) projektą. Bandomajame projekte dalyvavo keturios savivaldybės. Vyriausybė žadėjo šį modelį įgyvendinti Lietuvoje jau nuo 2012 m., tačiau biudžetas buvo deficitinis, todėl projektas tada atidėtas geresniems laikams.

* Pranešimas skaitytas Lietuvos muziejų asociacijos Rinkinių mokslinio tyrimo sekcijos XV konferencijos „Lietuvos muziejai: nuo Dionizo Poškos Baublių iki Valdovų rūmų“ metu, 2012 m. gegužės 18 d.

¹ Morkūnienė, D. Kitoks mokytojas – kitokia pamoka – kitokia mokykla. Prieiga per internetą: <http://ebookbrowse.com> [žiūrėta 2012-09-11].

² <http://www.campaign-for-learning.org.uk>

Bendradarbiaudamas su dviem mokyklomis, nebijančiomis mąstyti ir dirbti kitaip, Muziejus parengė tris biologijos dalyko programas: vieną neformaliojo ugdymo 34 valandų programą 7–8 klasėms „Įmink vandenų pasaulio paslaptis Lietuvos jūrų muziejuje“ ir dvi biologijos modulio programas: „Įmink vandenų pasaulio paslaptis drauge su Lietuvos jūrų muziejumi“ 7–8 klasėms ir „Atrask Baltijos jūrą“ 10–11 klasėms (modulio programos apima 17 valandų). Šios programos – tai bendro Lietuvos jūrų muziejaus, Klaipėdos Vydūno vidurinės mokyklos ir Vilniaus Balsių pagrindinės mokyklos darbo rezultatas. Vieni muziejininkai parengti šias programas neturi reikiamos pedagoginės kompetencijos. Abi bendradarbiauti pasirinktos mokyklos yra netipinės: Vydūno vidurinėje mokykloje mokiniai renkasi sustiprintą muzikos arba dailės mokymąsi. Taip įgyvendinamas visos dienos estetinės pakraipos modelis, čia harmoningai jungiamas bendrasis ir kryptingas meninis ugdymas. Balsių pagrindinė mokykla taip pat yra atvira naujovėms ir entuziastingai priėmė pasiūlymą mokyti vaikus Muziejuje.

AKCENTUOJAMAS HOLISTINIS UGDYMAS

Visos parengtos programos patvirtinamos ir mokykloje, ir Muziejuje, sudarant edukacinę specialistų darbo grupę. Mokykloje programą rengia vienas mokytojas, o prie šių

programų darbavosi visas būrys specialistų. Programas rengė muziejininkė edukologė Renata Treigienė, biologas Remigijus Dailidė, vyr. ichtiologas Saulius Karalius ir Klaipėdos Vydūno vidurinės mokyklos biologijos mokytoja metodininkė Vilija Šatkauskienė. Programos parengtos akcentuojant holistinį ugdymą. Alternatyviosios edukacijos puoselėtojo dr. Rono Milerio (Ron Miller) manymu, holistinis ugdymas yra vaiką gerbiantis ugdymas, nes paiso pasireiškiančių besivystančio vaiko kūrybingumo impulsų, o kartu ir ne mažiau (jeigu ne labiau) kultūrinių įrodymų, kad įprastinis mokyklinis lavinimas siekia užslopinti augančią asmenybę.

Muziejuje moksleivis, pažindamas jūrų pasaulį, kūrybiškai pritaiko jau turimas žinias, suvokia aplinką emociškai ir naudodamasis visais pojūčiais; atsiranda ryšys su kitais mokomaisiais dalykais – muzika, daile, istorija, etnologija, mitologija, kalbomis, chemija, fizika, geografija ir t. t. Ne mažiau svarbūs ir kiti programų uždaviniai: gebėti įgytas žinias pritaikyti kasdienėje veikloje; galėti tiesiogiai susipažinti su retomis profesijomis, ugdyti atsakomybę aplinkai; stiprinti socialinius įgūdžius; formuoti altruistinį požiūrį į gyvenimą įtraukiant į savanorystės programą.

Šios įgyvendinamos biologijos programos formuos įvaizdį, kad muziejus yra ne tik laisvalaikio leidimo vieta, bet kartu ir švietimo centras, turintis unikalių eksponatų, sudarantis puikias sąlygas moksleivių praktinei, mokslinei ir kūrybinei veiklai.

Edukacinė veikla Jūrų muziejuje. A. Mažūno nuotr.

Edukacinė veikla Jūrų muziejuje. A. Mažūno nuotr.

Moksleiviai turės unikalią galimybę netradicinėje aplinkoje nagrinėti ir suvokti gyvūnų įvairovę, jų pasiskirstymą, prisitaikymą prie gyvenamosios aplinkos, elgsenos ypatybes; padės išsiaiškinti gyvūnų nykimo priežastis, sužinos, kaip apsaugoti juos nuo išnykimo pavojaus, tyrinės jūrų fauną, prieš, diskutuos, kurs publicistinius straipsnius.

Ši programa skiriasi ir nuo tradicinių edukacinių muziejaus programų, nes tai yra tęstinis, kryptingas pažinimas ir mokymas.

KŪRYBINĖS PAMOKOS MUZIEJUOSE – KIEKVIENO MOKSLEIVIO SVAJONĖ

Mano nuomone, tokios pamokos yra kiekvieno moksleivio svajonė. Pažintis su vandenų pasauliu ir jo paslaptimis prasidės moksleivių išplaukimu į Kuršių marias. Išvykoje moksleiviai stebės pakrantes, aptars Klaipėdos uosto veiklą, diskutuos apie žmogaus ir uosto veiklos įtaką Baltijos jūros faunai bei florai ir, be abejo, drauge ieškos aplinkosauginių sprendimų. Tokios veiklos metu ir ugdomas komandos jausmas, ir veikiama visos joslės – čia netgi teks lavinti vestibuliarinį aparatą, stengiantis išlaikyti pusiausvyrą. Kartu su gamtos pažinimu pristatomas ir kultūros paveldas, nes šie dalykai susipynę. Tarkim, kalbėdami apie Baltijos pilkuosius ruonius, prisimename, kad senieji pajūrio gyventojai juos meiliai šaukdavo „jūrų mergelėmis“, „jūrų veršiukais“ – tai nusako ir ekologinį santykį su šiais Baltijos šeimininkais.

Dabar žvejai skundžiasi, kad ruoniai sudrasko jų tinklus. Mūsų senoliai niekdarių nebūtų vadinę „jūrų mergelėmis“, jeigu nebūtų taikiai sutarę ir meiliai sugyvenę su šiais gyvūnais, nesigiviešdami visų jūroje plaukiojančių žuvelių.

Edukacinės veiklos tema „Mirtinas medūzos žvilgsnis biologo akimis“ metu papasakojus graikų mitą, bus atskleista biologinė medūzos prigimtis. Iš edukacinės medžiagos, muziejininkų pasakojimų vaikai sužinos apie medūzų ypatumus ir jų veisimo paslaptis, išsiaiškins, ką reiškia posakis *medūzos žvilgsnis* ir kada jis vartojamas, atsižvelgdami į medūzos fizines savybes, kurs analogiškos išvaizdos medūzas kūrybinėse

dirbtuvėse „Medūzų laboratorija“ (piešimas ant klijų), išmėgins oratorystės meną – pasakos mitą. Taigi šios veiklos metu bus integruota istorija, lietuvių kalba, geografija ir dailė.

Edukacinės veiklos tema „Koraliniai rifai – povandeninės džunglės“ metu moksleiviai išbandys koralinio rifo akvariumo vandens filtravimo įrangą, testuos koralinio rifo akvariumo cheminę vandens sudėtį, atliks tokio akvariumo būtiniausias priežiūros darbus. Šios veiklos metu integruojama chemija, fizika, technologijos.

Edukacinės veiklos tema „Moliuskai kasdieniame gyvenime. Kaip atsiranda perlas?“ metu moksleiviai mokysis įvertinti ir atskirti ypatingas moliuskų savybes (kokie moliuskai yra pavojingi žmogui, kurie iš jų geba naudotis atmintimi; supras, koku būdu moliuskai greitai juda vandenyje, išsiaiškins, kas yra pirmasis rašalo šaltinis), sužinos, kaip moliuskus pritaikyti kasdienėje buityje, ir atliks praktinę užduotį „Kaip atsiranda perlai?“ Šios veiklos metu bus ne tik pasakojama, rodoma, stebima, diskutuojama, lankstomi origamiai, bet ir skanaujamas fondu. Moksleiviai, sukdami ant iešmelių užmautus sausainiukus ar džiovintus vaisius, galės išsivaizduoti, kaip moliuskas perlamoto sluoksniais apaugina į jo mantiją patekusį aštrų svetimkūnį, paversdamas jį perlu. Ši veikla tikrai kelia moksleivių emocijas, nes dažnam tai būna pirma pažintis su rafinuotu saldumynų ruošimo būdu. O dar karšto šokolado kvapas!

Edukacinės veiklos tema „Taksonomija“ metu bus supažindinama su kriauklėmis, pavadintomis iškilų Lietuvos asmenybių vardais. Jūrų muziejaus ekspozicijoje yra penkios tokios kriauklės: Adamkaus marginelė (lot. *Marginella adamkusi*), Landsbergio afrikinukė (lot. *Afer lansbergisi*), Každailio verpstė (lot. *Chryseofusus kazdailisi*), Henriko marginelė (lot. *Marginella henrikasi*) ir Danilos mureksas (lot. *Haustellum danilai*). Į šią veiklą teks integruoti, matyt, ne tik lietuvių ir užsienio kalbas, geografiją, istoriją, bet ir... politologiją.

Keletas edukacinės veiklos temų yra skirta net žurnalistikai: moksleiviai ims interviu, darys fotoreportažus ir juos publikuos muziejaus elektroninėje svetainėje.

Net keturios programos valandos yra skiriamos savanorystei Jūrų muziejuje. Jų metu su moksleiviais dirbs muziejininkės – edukologės, dailininkė, garso režisierius, biologai, o moksleiviai kaip savanoriai, be abejo, talkins muziejaus renginiuose. Mokslo metų pabaigoje programos vainikuos kūrybinės dirbtuvės ir konferencija. Patys moksleiviai perteiks įgytas žinias savo bendraamžiams.

EDUKOLOGINEI VEIKLAI MUZIEJUOSE PASITELKIAMOS IR INFORMACINĖS TECHNOLOGIJOS

Čia pristaciau tik keletą edukacinės veiklos temų. Įgyvendinti šias programas su Klaipėdos miesto mokyklomis nėra sudėtinga: moksleiviams tereikia keltu persikelti į Nerijos fortą, kuriame ir atsiveria paslaptingas vandenu pasaulis. Sudėtingiau tokias programas įgyvendinti su kitų

Edukacinė veikla Jūrų muziejuje. A. Mažūno nuotr.

miestų mokyklomis. Balsių pagrindinės mokyklos moksleiviai negalės viso modulio išklausti Muziejuje, todėl dalis temų bus vedama mokykloje pagal Jūrų muziejaus specialistų parengtą medžiagą, taikysime nuotolinio mokyimo formas: bendrausime programa „Skype“, naudosime filmuotą medžiagą iš ekspozicijų, jeigu galėsime, rengsime tiesiogines edukacinės veiklos transliacijas.

Ateinantys mokslo metai virs tikru iššūkiu Lietuvos jūrų muziejui, drąsiai bandančiam peržengti tradicinės muziejininkystės ribas ir besibraunančiam į švietimo sritį. Jau anksčiau cituotas R. Mileris teigia, kad pagarba vaikams ir demokratija eina kartu, o kultūra, kuri yra autoritarinė vaikų atžvilgiu, galiausiai taps (jeigu dar netapo) autoritarine visų atžvilgiu, išskyrus elitinius savo narius. Tikrai tikiu, kad Jūrų muziejus, kurdamas naujas neformaliojo ir formaliojo švietimo paslaugas, siūlydamas kūrybišką mokymąsi pažįstant marinistinę kultūrą, kartu prisideda ir kuria kitokią Lietuvos ateitį.

EKSPONATAI PASAKOJA

MUZIEJAUS LANKYTOJAI GALĖJO STEBĖTI XVI A. LUOTO KONSERVAVIMĄ

Rūta MAŽEIKIENĖ

Lietuvos jūrų muziejaus direktoriaus pavaduotoja-vyr. fondų saugotoja

Lietuvos jūrų muziejus, puoselėdamas nacionalinės laivybos paveldą, 2012 m. ėmėsi iniciatyvos konservuoti XV–XVI a. luotą. Retas ir vertingas eksponatas į muziejų pateko 1987 metais. Luotas išskobtas iš vientiso ąžuolo kamieno, perdalintas pertvaromis, jo ilgis – 4,6 m, plotis – 58 cm, bortų aukštis – 60 ir 70 cm. Išskirtiniai požymiai: iškeltas priekis, gaubtos pertvaros ir gale drožta iškyša, vadinama rankenėle. Tai vienas iš trijų luotų, rastų Platelių ežere tarp Šventorkalnio pusiasalio ir Pilies salos. Unikalus radiniais buvo iškelti iš 10-ies m gylio. Kaip luotai buvo rasti ir iškelti, išsamiai aprašė prof. habil. dr. Vladas Žulkus¹. Dr. Klaidas

Perminas teigia, kad „rastieji Platelių ežero luotai priklausė ne paprastiems valstiečiams, o dvaro ar pilies valdytojams, ir viena pagrindinių jų paskirčių buvo susisiektimas tarp pilies ir pusiasalio“². Mokslininkas tokią išvadą padarė remdamasis luotų radimo vieta ir puošybos elementais.

Muziejui buvo perduotas geriausiai išsilaikęs luotas. Tuomet jį konservavo patys muziejininkai. Labai apmaudu, kad procesas nebuvo dokumentuotas, nes vėliau paaiškėjo, kad tam naudotos netinkamos medžiagos. Siekiant išsaugoti unikalų eksponatą, buvo parengta paraiška Kultūros ministerijos finansuojamai „Muziejinių vertybių restauravimo ir

Platelių ežero luoto kopija Pilies uoste Klaipėdoje, 2012 m. rugpjūčio 3 d. A. Mažūno nuotr.

¹ Žulkus, V. *Žvalgomųjų povandeninių archeologinių tyrinėjimų Platelių ežere (Plungės r.) 1987 m. ataskaita*. Klaipėda, 1987.

² ©www.llt.lt, Lietuvos lokaliniai tyrimai, ISSN 2029-0799, p. 3.

XV–XVI a. luotas, eksponuojamas Lietuvos jūrų muziejaus Laivybos istorijos ekspozicijoje. A. Mažūno nuotr.

prevencinio konservavimo“ programai ir gautos reikalingos lėšos. Vadovaujantis Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centro ekspertų išvadomis, luotą konservavo archeologinių radinių restauravimo ekspertė Laima Vedrickienė ir aukščiausios kategorijos restauratorė Vytautė Lukšėnienė. Darbai vyko Laivybos istorijos ekspozicijoje povandeninės archeologijos tema „Fragmentai iš gelmių“, kurioje luotas yra pagrindinis ir vertingiausias eksponatas. Muziejaus lankytojai galėjo stebėti procesą ir daugiau sužinoti ne tik apie luotą, bet ir apie ypatingą muziejinių vertybių priežiūros metodą – konservavimą.

Luotai – iš vieno medžio kamieno pagamintos primitivios laivybos priemonės, varomos kartimis arba irklais, rečiau burėmis. Nuo akmens amžiaus upėse, ežeruose ir netgi jūrose luotai buvo naudojami susisiekimui, žvejybai ir kroviniams bei žmonėms gabenti. Lietuvoje juos skobdavo arba išdegindavo iš ąžuolo, pušies, drebulės, rečiau – iš liepos ar eglės. Anot etnologės dr. L. Piškinaitės-Kazlauskienės, literatūroje prigijęs terminas *luotas* XX a. antroje pusėje buvo vartojamas tik Alytaus, Kauno, Lazdijų, Prienų, Šalčininkų, Ukmergės, Varėnos ir Vilkaviškio areale. Tuo tarpu Platelių apylinkėje buvo užfiksuoti pavadinimai *lodus* ir vyresnio amžiaus žmonių įvardijimas *gelda*³. Išsamiai luotai tirti klaipe diečio istoriko Klaido Permino daktaro disertacijoje „XVI–XX a. luotai iš dabartinių Lietuvos ir Latvijos teritorijų“, paskelbtoje 2009 metais. Darbe buvo išnagrinėti ir apibendrinti luotų gaminimo, konstrukcijos ir

naudojimo ypatumai, taikant įvairius tyrimo metodus, taip pat ir eksperimentinį. Pastarasis mums įdomus tuo, kad 2006 m. vykusiam eksperimentinės archeologijos projekte „Senieji Platelių luotai“ buvo pagamintos dvių XV–XVI a. luotų, rastų Platelių ežere, kopijos. Viena jų buvo padaryta pagal Lietuvos jūrų muziejuje saugomą ir eksponuojamą luotą. Projekto metu buvo mokliškai fiksuotas luotų gaminimas ir įvertintos plaukiojimo jais savybės. Buvo tiriama luotų plūdrumas, stabilumas, valdymas, manevringumas, talpa. Bandymais buvo nustatyta, kad luotu vienas vyras galėjo plukdyti net iki 300 kg krovinį. Beje, klaipe diečiai ir miesto svečiai galėjo stebėti ir patys paplaukioti Platelių

ežero luoto kopija Pilies uoste šiais metais vykusioje Jūros šventėje, kur buvo pristatomi tradiciniai istoriniai laivai.

Muziejaus ekspozicijoje XV–XVI a. luotą konservuoja Lietuvos dailės muziejaus Restauravimo centro restauratorės Laima Vedrickienė ir Vytautė Lukšėnienė, 2012 m. rugsėjo 5 d. S. Karaliaus nuotr.

³ Piškinaitė-Kazlauskienė, L. *Žvejybos istorijos apybraižos*. Vilnius, 1998, p. 149–150.

DUBINGIAI

PARODOS IR RENGINIAI MUZIEJUJE

LIETUVOS JŪRŲ MUZIEJAUS RENGINIAI 2012 METAIS

Nika PUTEIKIENĖ

Lietuvos jūrų muziejaus Ryšių su visuomene skyriaus vedėja

Švedami Muziejų metus, dovanojome lankytojams ne tik jau tradiciniais tampančius Muziejaus renginius, bet ir naujos, intriguojančios veiklos.

Pajūrį užliejus vasariškos šilumos bangai, vis daugiau lankytojų vyko ir į Jūrų muziejų: turistų grupės iš Lenkijos, Latvijos, Kaliningrado. Ypač laukėme šeimų, nes iki gegužės vidurio šeštadieniais ir sekmadieniais Muziejuje veikė nemokamos kūrybinės dirbtuvėlės, kuriose mažieji galėjo ne tik daugiau sužinoti apie jūrų gyvūnus, bet ir pamiklinti savo rankeles: kiekvienas jų iš Muziejaus išsinešė savo pa-

ties gamybos medūzą, pingviną ar stebuklingą spalvinimo knygėlę, kurioje rado ir jau pažįstamus gyvūnėlius, ir kūrė pasakiškus.

Gegužę tradiciškai Koppalį užplūdo moksleiviai iš visos Lietuvos – juos masino tiek edukacinė veikla, tiek puiki galimybė prasmingai užbaigti mokslo metus aplankant kartu ir Muziejų, ir pajūrį. Gegužės renginiai kaip tik ir buvo skirti Baltijos jūros gyvūnijai pažinti, sužinoti jos istoriją.

Pirmasis pavasario sesijos renginys – Tarptautinės jūrų kiaulės dienos minėjimas – pažymėtas netradiciškai, tuo

„Dangės flotilė“
A. Mažūno nuotr.

atkreipiant visuomenės dėmesį į dar mažai žinomą gyvūną – jūrų kiaulę, mažąjį banginuką, gyvenantį artimojoje Baltijos jūroje. Gegužės 17 dieną Klaipėdos Vydūno vidurinės mokyklos septintokai darbavosi kūrybinėse komiksų dirbtuvėse „IŠSAUGOKIME JŪRŲ KIAULES BALTIOJE!“, o jų darbo rezultatas buvo eksponuojamas Muziejuje surengtoje parodoje. Baltijos jūros kiaulės diena buvo pradėta minėti Lietuvos jūrų muziejui įsitraukus į Tarptautinę ASCOBANS (*Agreement on the Conservation of Small Cetaceans of the Baltic and North Seas*) organizaciją, kurios tikslas – išsaugoti mažuosius banginius Baltijos ir Šiaurės jūrose. ASCOBANS susitarimas pasirašytas 1991 metais. Kiekvienais metais Muziejus ieško būdų, kaip patraukti visuomenės dėmesį ir išradingai pateikti informaciją apie šį Lietuvoje dar mažai žinomą gyvūną. Buvo surengtas seminaras ir ...jūros kiaulyčių nuotraukų paroda, taip per panašių pavadinimų žaismą akcentuojant šių gyvūnų skirtumus. Prieš dvejus metus akcijos „Apkabink jūros kiaulę“ metu 1 700 žmonių gyva grandine vaizdavo pajūryje Baltijos jūros kiaulės figūrą.

Gegužės 18-ąją – Tarptautinę muziejų dieną – Muziejus kvietė švęsti kartu, todėl tą dieną lankytojai buvo įleidžiami

nemokamai. Muziejuje vyko linksmiausia Vardynų šventė. Vardą pirmąją pavasario dieną pasauli išvydusiam Baltijos pilkajam ruoniukui rinko visos Lietuvos vaikai. Tarptautinė muziejų diena prasidėjo iškilmingai – patrankos šūviu ir Kopgalio vėliavos pakėlimu. Visą dieną su lankytojais bendravo ne tik gyvūnų prižiūrėtojai, edukacinio maitinimo metu pristatydami savo augintinius. Nuo 11.00 iki 15.00 valandos Jūrų faunos ekspozicijoje, esančioje konferencijų ir parodų salėje, lankytojai buvo kviečiami pokalbio su pirmaisiais Muziejaus asmenimis – direktore Olga Žaliene, pavaduotojais, biologais, istorikais.

Ruoniuko vardynų šventė vyko Muziejaus amfiteatre. Šventėje, be ruoniuko ir jo draugų – Kalifornijos jūrų liūtų, pasirodė Klaipėdos moksleivių saviraiškos centro šiuolaikinio šokio kolektyvas „Brigantina“, Klaipėdos vaikų laisvalaikio centro klubas „Švyturys“, muzikos studija „Muzika kartu“. Visi besidomintieji Lietuvos laivybos istorija galėjo apsilankyti viešojo ekskursijoje Senųjų žvejybos laivų aikštelėje.

Tą dieną (gegužės 18 d.) Vilniuje, Rotušės aikštėje, vyko Muziejų mugė „MUZIEJAI BE SIENŲ“, kurioje darbavosi piratiškai nusiteikusi Jūrų muziejaus edukatorių komanda.

Kūrybinės komiksų dirbtuvės „Išsaugokime Baltijos jūros kiaules Baltijoje“, skirtos Tarptautinei Baltijos jūros kiaulės dienai
A. Mažūno nuotr.

Čia buvo pristatyta ir trumpa piratavimo istorija, primenant, kad šis užsiėmimas nebuvo svetimas ir Lietuvos pajūrio gyventojams. Buvo atidaryta „Jaunųjų piratų mokykla“, kurioje visi jaunuoliai galėjo išmokti rišti jūrinius mazgus, paslaptingos signalinių vėliavėlių abėcėlės, buvo supažindinama su navigacijos prietaisais ir piratiškais ginklais. Stende veikė ir interaktyvus žaidimas, leidęs pačiam stoti prie šturvalo ir įplukdyti burlaivį į XIX a. Klaipėdos uostą.

Gegužės 19-osios vakarą Jūrų muziejus vėl svetingai nemokamai atvėrė duris, kviesdamas į Tarptautinės muziejų nakties renginį. Jau trečiąkart istorinėje Kopgalio tvirtovėje siautėjo Baltijos jūros piratai. Tradiciškai prie šio muziejininkų renginio prisijungė ir AB „Smiltynės perkėla“ – piratiškai pasipuošusieji ir jūrinėms linksmybėms bei nuotykiams pasirengusieji nemokamai buvo nuplukdyti tiesiai į Jūrų muziejų specialiu piratišku keldo reisu. Kapitonas Petras Bekėža papasakojo apie šiuolaikinius piratus, veikė „Jaunųjų piratų mokykla“, kurioje ir maži, ir dideli piešė vėliavas, gamino piratiškus pinigus, įsiamžinti kvietė piratiška fotoateljė. Kapitonas Flintas visus įtraukė į azartiškas lobio paieškas, kvietė žaisti piratiškus žaidimus, mokė dainų, buvo išrinktas piratiškiausias vakaro dalyvis.

Kita tradicinė, irgi su Baltija susijusi, šventė – tarptautinė Vandenyno diena, pažymima birželio 8-ąją. Šiemet į Jūrų muziejų sugužėjo Seimo nario Dainiaus Budrio inicijuoto ir kelionių organizatoriaus „Novaturas“ remiamo konkurso „SUSITIKIME PRIE BALTIJOS!“ nugalėtojai. Beveik pusę metų Vilniaus ir Kauno moksleiviai, naudodami įvairiausias išraiškos priemones – videofilmus, audio-klipus, fotoreportažus, esė, piešinius, tūrinius objektus – kūrė laiškus jūrininkui. Per tarptautinę Vandenyno dieną klasės nugalėtojos pristatė savo kūrinius ir idėjas, kaip išsaugoti Baltiją, buvo atidaryta jų darbų paroda „LAIŠKAS JŪRININKUI“.

Birželio 20 dienos popietę Lietuvos jūrų muziejuje išsilaipino ypatingas piratų būrys. Vidurdienį penkiolika Lietuvos sutrikusio intelekto globos bendrijos „Klaipėdos viltis“ globotinių ir toks pat skaičius aktyvių jaunų žmonių pasiskirstė komandomis ir ieškojo Muziejuje paslėpto lobio. Jūrų muziejų tokiam renginiui paskatino du aktyvūs klaipėdiečiai – Vilius Jurkus ir Mantas Macikas, kuriems

*Klaipėdos jaunimo teatras Tarptautinės Vandenyno dienos renginyje
A. Mažūno nuotr.*

ir gimė mintis surengti projektą „ATRASTI DRAUGAI“, skirtą neįgaliųjų integracijai.

Jūrų muziejuje jaunuoliai susipažino ir bendravo vieni su kitais ieškodami, be abejo, piratiško lobio. Tikslui pasiekti jiems teko atlikti nemažai įdomių užduočių: vienos buvo lengvesnės, kitos sudėtingesnės. Dirbdami kaip komanda, jaunuoliai turėjo galimybę pažinti vieni kitus ir suprasti, kad atskirtį suformuoja ne negalia, o mūsų pačių požiūris į ją ištikusius žmones.

Jūros šventei, o kartu ir 760-ajam Klaipėdos gimtadieniui, Jūrų muziejus drauge su viešųjų ryšių kompanija „Klaipėdos publika“ parengė išskirtinę dovaną – istorinių laivų parodą „DANGĖS FLOTILĖ“, kuriame dalyvavo tradiciniai žvejų laivai iš Lietuvos, Rusijos ir Vokietijos.

Etnografinėje žvejo sodyboje liepos pabaigoje vėl šurmuliavo tradicinė žvejo kiemo šventė „ŽUVYS IŠGALVOJO GIESMES“, kurios metu buvo demonstruojami žvejiški amatai, ragaujami pajūrio patiekalai, skambėjo žvejiškos dainos, šokiai ir žaidimai. Liepos 28–29 d. šventėje buvo galima ir žuvienės ar rūkytos žuvies paragauti, ir senąsias žvejybos paslaptis perprasti, ir etnografinių ansamblių pasirodymais pasigrožėti.

Šių metų šventės moto – mįslė „Negyvas gyvų tysis“, apibūdinanti žvejybą tinklu. Tačiau per dvi dienas buvo pristatytas ne tik šis žvejybos būdas. Šeštadienį sodelyje atidaryta Akademija po obelį, kurioje mokslingi vyrai ir moterys pristatė tradicinę žvejybą jūroje. Muziejaus Laivybos istorijos skyriaus vedėjas Romaldas Adomavičius šventės metu pamokė, kaip žvejoti kiudeliais, ūdomis ir venteriais. O kasmetė viešnia iš Rusnės – šios salos Etnokultūros ir

informacijos centro direktorė Birutė Servienė kvietė nusipinti iš karklo vytelių bučiukus. Šventėje dalyvavo ir visada daug dėmesio sulaukiantis liaudies meistras Vaidotas Bliūdžius, drožiantis vėtrunges, o gintaro juvelyras Jonas Aliulis atskleidė gintaro gaudymo, šveitimo ir poliravimo subtilybes.

Netrūko sodyboje ir meno: sodelyje vyko Žemaitijos dailininkų sąjungos pleneras „Kai žuvys neršti, žvejui pirštai peršti“, buvo eksponuojama Klaipėdos Adomo Brako dailės mokyklos moksleivių darbų paroda „Žuvys“. Žinoma, buvo pagalvota ir apie veiklą mažiesiems: jie lankstė laivus, piešė kurėnus, gamino žuvytes, mokėsi rišti jūrinius mazgus. Ir didelius, ir mažus linksmino folkloro ansambliai: „Aušrinė“ iš Juodkrantės, „Giedružė“ iš Nidos, „Verdainė“ ir „Ramytė“ iš Šilutės, „Lažupis“ iš Dobilų ir „Dainoriai“ iš Inkaklių. Renginį, kaip ir kiekvienais metais, vedė Vaida Šišioniškė.

Įsibėgėjant vasaros pajūryje sezonui, Jūrų muziejus parengė išskirtines ekskursijas Dangės upe, žvalgantys į praeitį nugrimzdusio istorinio Dangės uosto. Kvietėme pažinti ne tik senąją Klaipėdą, bet pristatėme ir laivybos paveldą. Dange buvo plaukiama Muziejuje atstatyta istorine sovietmečio žvejų motorine valtimi dore. Atstačius dorę, buvo planuojama rengti ekskursijas mariose. Tačiau artėjant

Klaipėdos 760-ajam gimtadieniui buvo pradėta rengti paroda „Dangės uostas. Iš praeities“ ir kartu kilo mintis suteikti klaipėdiečiams ir miesto svečiams galimybę susipažinti su miestu žvelgiant į jį nuo vandens. Paroda „Dangės uostas. Iš praeities“ Jūros šventės metu buvo eksponuojama Turgaus gatvėje, o vėliau persikėlė į dešinįjį Dangės krantą, pasakodama apie tuos laikus, kai Dangė buvo pagrindinė Klaipėdos gyvybės arterija.

Dorė ekskursijai buvo švartuojama dešiniajame Dangės krante (prieš Senąjį ryžių malūną) ir plaukė iki geležinkelio tilto ir atgal. Ekskursijos vyko liepą ir rugpjūtį.

Šią vasarą Jūrų muziejui teko ypatinga garbė ir atsakomybė priimti keturiasdešimt kolegų iš Latvijos, Estijos ir Lietuvos BALTIJOS MUZEOLOGIJOS MOKYKLOJE. Tai muziejų profesionalus ugdanti savaitės programa, kuri šiais metais buvo skirta muziejų rinkinių, kaip bendravimo su visuomene priemonės, temai.

Turtingą Jūrų muziejaus sezoną rugsėjo 15 dieną vainikavo visą Lietuvą apėmusio Muziejų metų nacionalinio projekto „LIETUVOS MUZIEJŲ KELIAS“ uždarymo renginys, kurio metu Etnografinėje žvejo sodyboje buvo pristatoma Mažosios Lietuvos muziejų edukacinių programų pynė.

Žvejo kiemo šventės „Žuvys išgalvojo giesmes“ atidarymas. A. Mažūno nuotr.

PARODOS LIETUVOS JŪRŲ MUZIEJUJE 2012 METAIS

Nika PUTEIKIENĖ

Lietuvos jūrų muziejaus Ryšių su visuomene skyriaus vedėja

Šis sezonas Jūrų muziejuje itin turtingas parodų. Kovo 15 dieną Lietuvos jūrų muziejuje buvo atidaryta fotografo Andriaus Repšio paroda „VIENAS PER BALTIJĄ“, pasakojanti apie Vidmanto Urbono pastangas prieš penkerius metus plikomis rankomis įveikti Baltiją (projektas „Baltija – ateities kartoms“).

Pasaulio ultratriatlono čempionas Vidmantas Urbonas 2007-ųjų vasarą metė iššūkį vandens stichijai, pasiryžęs įrodyti neribotas žmogaus galimybes. Rekordinis plaukimas per Baltijos jūrą vyko su šūkiu „Baltija – ateities kartoms“. Sportininkas norėjo atkreipti visuomenės dėmesį į ekologinę jūros būklę. Imtis drastiško ekologinio žygio triatlonininką paskatino tai, kad, pasak jo, per metus į Baltiją patenka 55 tūkst. tonų fosforo, 556 tūkst. tonų azoto, 20 tūkst. tonų sunkiųjų metalų – vario, švino, cinko.

Parodos atidaryme dalyvavęs sportininkas sakė, kad ryžtantis tokiems žygiams labai svarbu pajusti darną su gamta ir tave supančiu pasauliu.

Net dvi parodos šiais metais muziejuje buvo skirtos prezidentinei tematikai. Birželį buvo minima 85 metų sukaktis, kai į Klaipėdos uostą įplaukė pirmasis Nepriklausomos Lietuvos karo laivas „Prezidentas Smetona“. Vokietijoje nupirkta minų paieškos laivas buvo pavadintas pirmojo Lietuvos prezidento vardu. Šio laivo likimas tragiškas: 1940 m. sovietinės valdžios iniciatyva „Prezidentas Smetona“ buvo pervadintas „Pirmūnu“ ir įtrauktas į NKVD pasienio apsaugos laivyną, o po penkerių metų, plaukdamas iš Helsinkio į Taliną, užplaukė ant minos ir nuskendo. Būtent apie šio laivo likimą ir pasakojama parodoje „SU PIRMOJO PREZIDENTO VARDU“.

Kita su aukščiausiais Lietuvos vadovais susijusi paroda – „LIETUVIŠKAI SKAMBANČIOS KRIAUKLĖS“ – buvo skirta jūrų gamtos temai. Liepos 27 dieną muziejaus Jūrų faunos ekspozicijoje atidaryta paroda pristatė kriaukles, kurios pavadintos iškilių Lietuvos asmenybių vardais. Tokios, išskirtinės Lietuvai, kriauklės yra penkios: Adamkaus marginelė *Marginella adamkusi*, Landsbergio afrikinukė *Afer lansbergisi*, Každailio verpstė *Chryseofusus kazdailisi*, Henriko marginelė *Marginella henrikasi* ir Danilos mureksas *Haustellum danilai*. Visos kriauklės yra nedidelės – nesiekia nė dviejų centimetrų, jų randama egzotinėse pusiaujo jūrose.

Kad turime tokių kriauklių – legendinio kriauklių kolekcininko Henriko Danilos nuopelnas. Henrikas Danila – klaipėdietis konchiologas, bene žymiausias kriauklių kolekcininkas Rytų Europoje, atradęs net keliolika naujų rūšių.

Paroda „Su pirmojo prezidento vardu“
A. Mažūno nuotr.

Paroda „Su pirmojo prezidento vardu“
A. Mažūno nuotr.

Daugiau nei per tris dešimtmečius jis sukaupė vertingą kelių tūkstančių kriauklių iš visų pasaulio kampelių kolekciją.

Naują kriauklių rūšį atradęs, ištyręs ir aprašęs asmuo turi teisę atrastai kriauklei suteikti vardą. Tačiau aprašyti ir įtraukti į sistematiką turi teisę tik mokslininkai. Henrikas Danila yra nustatęs bent dešimtį naujų kriauklių rūšių, tačiau oficialiai pavadinimus joms suteikdavo mokslininkai malakologai. Dvi kriauklės pavadintos ir paties kolekcininko vardu: Danilos mureksas (*Vokesimurex danilai*) ir Henriko marginelė (*Marginella henrikasi*). Každailio verpstė pavadinta Aloyzo Každailio – Lietuvos jūrų muziejaus įkūrėjo ir ilgamečio vadovo – garbei. Každailio verpstė randama prie Pietų Amerikos žemyno, Ramiojo Vandenyno, Čilės ir Peru pakrantėse. Gyvena giliai, beveik 280 m gylyje. Išskirta kaip rūšis tik 2000 metais.

Mokslininkai, užrašydami Henriko Danilos pasiūlytus kriauklių pavadinimus, deja, neišvengė ir klaidų. Nors Landsbergio afrikinukė *Afer lansbergisi* pavadinta žinomo Lietuvos politikos garbei, tačiau lotyniškame pavadinime trūksta raidės „d“. Ši kriauklė buvo išskirta kaip atskira rūšis 1995 metais.

Henrikui Danilai Lietuvos Nepriklausomybė buvo itin svarbi kaip kolekcininkui, žmogui, dėl naujos kriauklės pasiryžusiam nukeliauti į pasaulio kraštą. Sovietmečiu, gyvenant už geležinės uždangos, kelionių galimybės buvo

labai suvaržytos. Henriko Danilos gyvenimo draugė Iri-na Chaltušina pasakojo, kad atsivėrusios sienos suteikė laisvę keliauti ir į tolimas šalis, ir į kriauklių aukcionus Europoje. Todėl kolekcininkas ir skyrė vieną jų Lietuvos Nepriklausomybės architektui prof. Vytautui Landsbergiui. Beje, profesoriaus vardu Lietuvoje yra pavadinta ir nauja kardelių rūšis.

Kolekcininko Henriko Danilos valia į viena susiliejo gamta bei politika ir tada, kai jis dar vieną kriauklę pavadino Prezidento Valdo Adamkaus vardu. Valdą Adamką jis įvertino už jo nuopelnus gelbstint Amerikos Didžiuosius ežerus ir skleidžiant gamtos saugos idėjas dar sovietinėje Lietuvoje.

Paroda „DANGĖS UOSTAS: IŠ PRAEITIES“ išsiveržė iš Muziejaus ribų ir buvo eksponuojama Klaipėdoje, dešinėje Dangės krantinėje, atgaivindama turtingą upės uosto praeitį nuo XIII a. iki XX a. pradžios.

Šios parodos dizainą sukūrė žinomas uostamiesčio dailininkas Anatolijus Klemencovas. Penkiuose originaliuose stenduose, puikiai derančiuose su bendra Klaipėdos 760-ojo gimtadienio puošybos stilistika, atskleidžiama Dangės žiotyse gimusio uosto istorija. Kadangi paroda buvo parengta specialiai miesto šventei, iš pradžių ji eksponuota centrinėje Jūros šventės ašyje – Turgaus gatvėje, vėliau persikėlė į kairiąją Dangės krantinę, kur išbuvo iki

*Parodos „Lietuviškai skambančios kriauklės“ atidarymas
A. Mažūno nuotr.*

pat pirmųjų rudens audrų. Parodos stendai įrengti taip, kad jie skaido istoriją fragmentais, sujungdami priešingus Dangės krantus.

Pažintį su Dangės uostu paroda pradeda nuo upės žiočių – ten, kur dabar švartuojasi pėsčiųjų keltai. Paskutinis stendas, beveik priartėjęs prie „Teo“ pastato, žymi jau pramoninę Dangės uosto dalį: jame pristatomas dar mažai kam žinomas Pelenyno rajonas, buvęs vienas pirmųjų chemijos pramonės dabartinės Lietuvos teritorijoje. Taip aprėpiamas 700 m intervalas, parodantis ir paties miesto plėtrą bei kitimą.

Kasmet ne tik rengiame parodas Lietuvos jūrų muziejuje, bet ir eksponuojame kilnojamąsias parodas, kad jas galėtų išvysti kuo daugiau besidominčiųjų jūros gamta ir istorija.

Vasario mėnesį Vilniuje, Energetikos ir technikos muziejuje, buvo atidaryta kilnojamoji Lietuvos jūrų muziejaus paroda „Klaipėdos burinis laivynas“. Jūrų muziejuje ji buvo eksponuojama kaip sudėtinė kilnojamosios tarptautinės

parodos „1 jūra – 4 istorijos“ dalis. Paroda vainikavo trejus metus vykusį tarptautinį projektą „SeaSide“, kuris plėtojosi remiamas Pietų Baltijos tarpšieninio bendradarbiavimo programos. Šiame projekte Jūrų muziejus darbavosi kartu su trimis prie Baltijos jūros įsikūrusiais Lenkijos, Vokietijos ir Švedijos muziejais.

Paroda „Klaipėdos burinis laivynas“ pasakoja apie romantišką laiką, kai Baltijos bangas raižė grakštūs burlaiviai. Pirmieji burlaiviai Klaipėdoje, vadintoje Memeliu, atsirado dar XIII a. ir tarnavo Livonijos ordinui priklausančiai piliai. Tik XVI a. viduryje, kai Klaipėda priklausė Prūsijos valstybei, turtingi klaipėdiečiai patys ėmė statyti didesnius burlaivius, kuriais pasiekdavo net Ispanijos krantus. Mieste nebuvo reikalingų meistrų ir jūrininkų, čia pagelbėdavo tuo metu geriausi Olandijos laivų statytojai. 1721 m. Klaipėdoje gyveno tik vienas laivadirbys.

Burlaivių epochos aukso amžius, susijęs su masiniu medienos eksportavimu, Klaipėdoje prasidėjo XVIII a. viduryje. Buvo įkurtas laivų dailidžių cechasis, ir klaipėdiečių

laivynas išaugo iki 98 burlaivių. Kartu kūrėsi laivų vinių ir inkarų kalvių, virvių ir linų vijikų, burių siuvėjų cechai. O 1829 m. atidaryta Karališkoji navigacijos mokykla, kurioje buvo rengiami jūrų kapitonai ir šturmanai.

Burlaiviai iš Klaipėdos uosto daugiausia gabeno medieną ir žemės ūkio produkciją, kuri uostą Nemunu pasiekdavo ne tik iš Lietuvos, bet net iš Baltarusijos ar Ukrainos. Jūrininkų kelionės buvo ilgos ir sudėtingos: kroviniai keliaudavo ne tik Baltijos jūra, bet pasiekdavo Angliją, Pietų Ameriką ar net Afriką ir Australiją. Medieną į Australiją plukdydavęs burlaivis užtrukdavo kelionėje keletą metų.

Tačiau technikos pažanga burlaiviams buvo negailestinga – XIX a. pabaigoje juos išstūmė garlaiviai. Klaipėda nebuvo stambus ir galingas uostas. Garlaiviai, galėję plukdyti dešimt kartų sunkesnę krovinį su gerokai mažesne įgula, mažiau priklausomi nuo vėjo krypties, ekonomiškai buvo daug rentablesni. Jau 1901 m. Klaipėda nebeturėjo nė vieno krovininio jūrinio burlaivio. Pasak Romaldo Adomavičiaus, burlaiviai XX a. dažniausiai tarnaudavo tik mokomaisiais ar pramogų tikslais – kaip jachtos.

Parodos rengėjai vilniečiams suteikia puikią galimybę išmėginti jūrininko amatą – lankytojams siūlomas interaktyvus žaidimas, leidžiantis pačiam stoti prie šturvalo ir įplukdyti burlaivį į XIX a. Klaipėdos uostą. O tai padaryti tikrai nelengva, nes Klaipėdos uostas dažnam jūrininkui būdavo negailestingas. Į uostą tenka plaukti prieš marių tėkmę, tuo pat metu bandant suvaldyti nešančią Baltijos jūros srovę. Šios priešingos srovės, kol nebuvo pastatytas molas, užnešdavo įplauką. Todėl kasmet jūra ties Melnrage pasiglemždavo po keletą laivų, kurių liekanos ir dabar dažnai yra išplaunamos.

Štai kaip Prancūzijos vicekonsulas Charles Dahse pasakoja apie prancūzų burlaivio žūtį ties Klaipėda 1855 metais: „...baisus viesulas bloškė į krantą vieną mano laivą – „Nouveau Prosper“ iš Diunkerko, buvusį už kelių šimtų

Paroda „Dangės uostas: iš praeities“
A. Mažūno nuotr.

žingsnių nuo uosto vartų. Įgula, sulipusi į stiebų viršūnes, dvi valandas kovojo su mirtimi. Galiausiai gelbėjimo valtimi po nežmoniškų pastangų ir dviejų nesėkmingų bandymų pavyko juos išgelbėti, išskyrus vieną, kuris su perskelta galva jau anksčiau dingo bangose.“ (*Vėjas rėjose. Burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*. Klaipėda, 2009, p. 151.)

BALTIJOS MUZEOLOGIJOS MOKYKLA 2012

Vaiva LANKELIENĖ

Lietuvos jūrų muziejaus Tarptautinių ryšių ir projektų valdymo skyriaus
vyr. projektų koordinatorė-muziejininkė*

Baltijos muzeologijos mokykla yra tęstinis, nuo 2004 metų kasmet organizuojamas tarptautinio bendradarbiavimo projektas, skirtas Lietuvos, Latvijos ir Estijos muziejininkų profesiniams gebėjimams tobulinti ir jų kultūriniam bendradarbiavimui skatinti.

Baltijos muzeologijos mokyklos tikslas – skatinti muziejinės minties sklaidą, derinant teorijos ir praktikos aspektus, siekiant Baltijos šalių muziejų profesionalėjimo, modernėjimo ir atvirumo visuomenei.

Mokykla kasmet organizuojama vis kitoje Baltijos valstybėje. 2004–2007, 2010 m. ji vyko Latvijoje, 2008, 2011 m. – Estijoje, 2009 m. – Lietuvoje.

Į savaitės trukmės mokymus kasmet susirenka po 10 muziejų specialistų iš kiekvienos Baltijos valstybės.

Baltijos muzeologijos mokykloje jau nagrinėtos šios temos: „Muziejai ir jų vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje“ (2004), „Muziejus–paroda–lankytojai“ (2005), „Paveldas muziejuose“ (2006), „Muziejų vadybos muzeologiniai aspektai“ (2007), „Socialinis muziejaus vaidmuo: šventovė ar forumas?“ (2008), „Pokyčių vadyba muziejuose“ (2009), „Nematerialusis paveldas ir muziejai“ (2010), „Muziejų parodos“ (2011).

2012 m. rugpjūčio 5–11 d. Baltijos muzeologijos mokykla vyko Klaipėdoje. Šių metų tema: „Muziejų rinkiniai kaip bendravimo su visuomene būdas“.

Mokymus vedė dėstytojai Francois Mairesse (Sorbonos universitetas, Prancūzija) ir Susanna Pettersson (Alvar Alto fondas).

Rengiantis Baltijos muzeologijos mokyklai, buvo atlikta dalyvių iš Lietuvos (10 muziejininkų) atranka. Kadangi 2012 m. Baltijos muzeologijos mokykla vyko Lietuvoje, prii-

manti šalis turėjo galimybę pasikviesti į Baltijos muzeologijos mokyklą dar penkis laisvuosius klausytojus.

Suderinta Baltijos muzeologijos mokyklos programa, interneto svetainėje www.bms.edu.lv įdėta lektorių atsiųsta metodinė medžiaga, parengta ir suderinta socialinė-kultūrinė Baltijos muzeologijos mokyklos programa.

Iš viso Klaipėdoje vykusioje Baltijos muzeologijos mokykloje dalyvavo 38 muziejininkai iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos.

Paskaitų metų lektoriai muziejininkus supažindino su kolekcionavimo istorija, pagrindiniais muziejų rinkinių komplektavimo principais, pristatė keletą būdų, kuriuos muziejai gali taikyti, vertindami savo ekspozicijas: SWOT (*Strength, Weaknesses, Opportunities, Threats*) – stipriųjų ir silpnųjų veiklos pusių nustatymas, galimybių ir grėsmių numatymas; LARP (*Live Action Role Play*) – įsijautimo į vaidmenį žaidimas; TA (*Thinking Aloud*) – galvojimas balsu; AEE (*Assessing Excellence in Exhibition*) – parodos/

Baltijos muzeologijos mokyklos dalyviai. A. Mažūno nuotr.

* Šiuo metu LR kultūros ministerijoje Informacinės visuomenės plėtros skyriuje eina vyriausiosios specialistės pareigas.

Baltijos muzeologijos mokyklos atidarymo renginys. A. Mažūno nuotr.

ekspozicijos vertinimo kriterijai: patogumas, patrauklumas, reikšmingumas, stiprumas.

Paskaitų metu muziejų ekspozicijoms vertinti taikomi teoriškai pristatyti metodai buvo įgyvendinami praktiškai, Baltijos muzeologijos mokyklos dalyviams lankantis muziejuose: Žemaitijos dailės muziejuje (www.oginski.lt), Šaltojo karo muziejuje (www.saltjokaromuziejus.lt), Kretingos muziejuje (www.kretingosmuziejus.lt) ir Palangos gintaro muziejuje (www.ldm.lt). Taip pat buvo aplankyta ir keletas Klaipėdos muziejų: Pilies muziejus, Laikrodžių muziejus, Prano Domšaičio galerija.

Baltijos muzeologijos mokyklos atidarymo renginys vyko Lietuvos jūrų muziejuje, uždarymo renginys nuskambėjo tradiciniais motyvais Etnokultūros centre.

2012 m. lapkričio 8 d. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje įvyko seminaras „Baltijos muzeologijos mokyklos pamokos – 2012“, kuriame mokyklos Klaipėdoje dalyviai pasidalijo patirtimi su kolegomis iš kitų Lietuvos muziejų. Seminaro dalyvių skaičius – 56 asmenys. Seminaro „Baltijos muzeologijos mokyklos pa-

Baltijos muzeologijos mokyklos atidarymo renginys. A. Mažūno nuotr.

mokos – 2012“ pranešimai skelbiami interneto svetainėse www.muziejai.lt ir <http://lithuania.icom.museum>.

Taip pat išversti į lietuvių kalbą ir skelbiami interneto svetainėse www.muziejai.lt, <http://lithuania.icom.museum> lektorių F. Mairesse ir S. Pettersson straipsniai.

RECENZIJA

MOKSLO STUDIJA APIE TARPUKARIO LIETUVOS JŪRINIO SAVARANKIŠKUMO SIEKĮ IR LIETUVOS PREKYBOS LAIVYNO ISTORIJĄ

Dr. Hektoras VITKUS

(Romualdas Adomavičius. *Jūrinis savarankiškumas. Lietuvos prekybos laivyno kūrimosi istorija (1921–1940 m.)*. Klaipėda: Lietuvos jūrų muziejus, 2012. 124 p. ISBN 978-9955-9714-6-7)

Pastaraisiais metais sulaukėme didesnio istorikų dėmesio tarpukario Lietuvos jūrinės politikos ir jūrinės kultūros problematikai. Naujausias tokios tendencijos įrodymas – Lietuvos jūrų muziejaus istoriko ir Klaipėdos universiteto doktoranto Romualdo Adomavičiaus mokslo studija „Jūrinis savarankiškumas: Lietuvos prekybos laivyno kūrimosi istorija (1921–1940 m.)“. Tačiau šioje knygoje R. Adomavičius ėmėsi aprašyti ne tik Lietuvos Respublikos prekybos laivyno istoriją, bet ir jūrinės laivybos tradicijos užuomazgas bei jūrinės kultūros vaidmenį tarpukariu lietuvių visuomenės politiniame, ekonominiame, socialiniame ir kultūriniame gyvenime. Tai išties ambicingas užmojis, nes istorikus iki šiol daugiausia domino tik tie Pirmosios Lietuvos Respublikos prekybos laivyno kūrimo (-si) ir veiklos aspektai, kurie tiesiogiai siejosi su valstybės ūkio sistemos plėtra ir ekonominės galios išaugimu. Todėl tinkamo tyrinėtojų dėmesio ilgokai nesulaukė daugelis klausimų, susijusių su tarpukario lietuvių visuomenės sąveikos su jūros veiksniais problemomis. Netenka abejoti, kad minėtoji aplinkybė paskatino R. Adomavičių savo mokslinėje studijoje skirti nemažai dėmesio jūrinio mentaliteto ir jūrinės kultūros sanklodos tarpukario lietuvių visuomenėje ir šio proceso sąsajų su Lietuvos ekonominės politikos kaita aspektams. Tuo labiau R. Adomavičiaus knygoje bene pirmą kartą bandoma apžvelgti tarpukario Lietuvos jūrinės politikos problematiką – ši studijos ypatybė leidžia tvirtinti, kad šioje mokslo studijoje Pirmoji Lietuvos Respublika suvokiama ne tik „jūrinės valstybės“ įvaizdžio, bet ir realiai savarankišką jūrinę politiką formavusios valstybės prasmėmis. Taigi autorius siūlo naują požiūrį, oponuojantį istoriografijoje nusistovėjusiai tradicijai tarpukario Lietuvą vertinti kaip agrarinę Rytų Europos provinciją ir jūrinių aspiracijų neturėjusią šalį.

R. Adomavičiaus mokslo studija yra 124 puslapių apimties, ją sudaro pratarmė, įvadas, šaltinių ir istoriografi-

jos apžvalga, keturi dėstomosios dalies skyriai, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas, priedų skyrius bei santrauka anglų kalba (summary). Knygoje pateikta nemažai taikliai parinktų fotografijų ir dokumentinės medžiagos iš Lietuvos jūrų muziejaus fondų. Studija parašyta lengvu, įtraukiančiu stiliumi, tačiau joje nestokojama daug įdomių, sistemiškai sudėliotų ir net šiandienos požiūriu aktualių faktų. Be to, R. Adomavičiaus knygoje nestokojama savitų Pirmosios Lietuvos Respublikos jūrinės politikos ir laivyno raidos interpretacijų bei vertinimų, kurie neabejotinai bus įdomūs ne tik tarpukario Lietuvos istorijos specialistams, bet ir plačiajai visuomenei.

Nedidelės apimties knygoje R. Adomavičius svarsto ganėtinai komplikuoatą problematiką. Kokie (geo)politiniai, ekonominiai ir kultūriniai veiksniai turėjo įtakos tarpukario Lietuvos jūrinės politikos kaitai? Kokie buvo Lietuvos prekybos laivyno raidos etapai? Kokie raidos bruožai ir tendencijos nulėmė jų kokybinius skirtumus? Kokia vieta prekybos laivynui buvo suteikta tarpukario Lietuvos užsienio prekybos ir bendrame Baltijos šalių kontekstuose? Kokią įtaką Lietuvos prekybos laivyno kūrimui (-si) darė kultūrinis tarpukario lietuvių visuomenės potencialas ir socialinis kontekstas? Ir tai tik dalis klausimų, kuriuos knygoje analizuoja R. Adomavičius. Kita vertus, nors didžiausią dėmesį (II–IV skyriai) mokslo studijos autorius skyrė tarpukario Lietuvos prekybos laivyno istorijos ir ją nulėmusių politinių bei ekonominių veiksmų analizei, džiugina tai, kad knygoje ši analizė pradedama klausimu apie tarpukario Lietuvos ekonominę ir (geo)politinę situaciją, susiejant su jūrinės kultūros idėjų ir jų įtakos Lietuvos politikai aspektais (p. 12–28). Tai viena reikšmingiausių analizuojamos mokslo studijos ypatybių, kurią lemia keletas esminių bruožų. Viena vertus, minėtasis žiūros kampas leido knygos autoriui netradiciškai įvertinti Pirmosios Lietuvos Respublikos geopolitinės ir geoekonominės (užsienio prekybos ir jai

įtakos turėjusių politinių veiksmų) situacijos problematiką, atskleidžiant jūrinio savarankiškumo idėjos ir savo prekybos laivyno atsiradimo prielaidas. Kita vertus, tokia metodologinė prieiga neabejotinai padėjo išryškinti pagrindinę tyrimo idėją – jūrinis Lietuvos savarankiškumas, taip pat ir jos prekybos laivyno kūrimas (-is) nebūtų įmanomas tarpukariu lietuviams neįsisąmoninus jūrinės kultūros prioriteto. Pažymėtina, kad priešingai, nei mano daugelis kitų tyrinėtojų, R. Adomavičius laikosi pozicijos, kad tarpukario lietuvių visuomenė subrandino savarankiškus jūrinio mentaliteto bruožus, kurie leido Pirmajai Lietuvos Respublikai ne tik prisistatyti esant jūrine valstybe, bet ir, paties autoriaus žodžiais, „būti jūroje“. Tai, anot mokslo studijos autoriaus, buvo viena esminių lietuvių tautos tapimo modernia visuomene prielaidų. Vis dėlto aptariamoje knygoje pateikta faktinė medžiaga liudija ir ne tokias optimistines tarpukario Lietuvos prekybos laivyno kūrimo (-si) tendencijas. Pats R. Adomavičius ne kartą pabrėžė, kad Lietuvos intelektualų eskaluotas lietuvių visuomenės tapimo jūrine tauta ambicijas neretais atvejais nustelbdavo tradicinio agrarinio mentaliteto lemtos „žemyniškos“ aspiracijos ir menkas jūrinio savarankiškumo teikiamos naudos suvokimas aukščiausiose valdžios struktūrose. Tad nieko keista, kad prekybos laivų įsigijimo ir išlaikymo, kaip, beje, ir nuosavo prekybos laivyno kūrimo, pastangos dažniausiai būdavo paliekamos tik privačiai iniciatyvai. Pastaroji aplinkybė lėmė sudėtingą Lietuvos prekybos laivyno raidą, iš esmės atspindėjusią tarpukario lietuvių „ėjimo į jūrą“ ambicijų mastą ir jų realias įgyvendinimo prielaidas. Tačiau svarbiausia tai, kad R. Adomavičiui pavyko atskleisti net ir menkiausias įsitvirtinimo jūroje galimybes, kurias bandė išnaudoti tiek

Leidinio viršelis

Pirmosios Lietuvos Respublikos politikai, tiek ir pavieniai lietuvių „ėjimo į jūrą“ entuziastai.

R. Adomavičiaus mokslo studija – vertingas indėlis į Lietuvos laivyno istoriografiją, praturtinęs ją ne tik naujais faktais, bet ir aktualiais svarstymais. Reikia tikėtis, kad šios mokslo studijos autorius tęs tyrimus ir netrukus supažindins skaitytojus su naujais jų rezultatais.

SCIENTIFIC STUDY ON LITHUANIA'S ASPIRATION FOR MARITIME INDEPENDENCE DURING THE INTERWAR PERIOD AND THE HISTORY OF LITHUANIA'S COMMERCIAL FLEET

Dr. Hektoras Vitkus

(Romualdas Adomavičius. *Jūrinis savarankiškumas. Lietuvos prekybos laivyno kūrimosi istorija (1921–1940 m.)*.)

Klaipėda: Lietuvos jūrų muziejus, 2012. 124 p. ISBN 978-9955-9714-6-7)

Over the recent years, the problematics of Lithuania's maritime policy and maritime culture during the interwar period has received more attention from historians. The most recent evidence of such a trend is the scientific study by the historian of the Lithuanian Sea Museum and the doctoral candidate of Klaipėda University Romualdas Adomavičius entitled *Maritime Independence: The History of the Formation of the Lithuanian Commercial Fleet (1921–1940)*. However, in this book R. Adomavičius has covered not only the history of the commercial fleet of the Republic of Lithuania, but also the buds of the marine navigation tradition and the role of the maritime culture in the political, economic, social and cultural life of the Lithuanian society during the interwar period. It is an ambitious scope indeed, because until now historians have been mostly interested in those aspects of the formation/development and operations of the commercial fleet of the First Republic of Lithuania which were directly related to the development of the economic system of the state and the rise of its economic power. Therefore, a number of issues related to the problems of the interaction between the interwar Lithuanian society and the maritime factor did not receive researchers' attention for quite a long time. There is no doubt about the fact that the aforementioned circumstance prompted R. Adomavičius to give quite a lot of

consideration in his scientific study to aspects pertaining to maritime mentality and the structure of maritime culture in the interwar Lithuanian society, as well as to the relationships between this process and the development of Lithuania's economic policy. The more so, in R. Adomavičius' book attempts are made, for the first time perhaps, to review the problematics of the interwar Lithuania's maritime policy; this peculiarity of the study allows one to claim that in this scientific study the First Republic of Lithuania is perceived not only in the sense of the image of "a maritime state", but also in the sense of a state which shaped its independent maritime policy. Consequently, the author offers a new approach which opposes the tradition settled in historiography to assess the interwar Lithuania as an agrarian East European province without any maritime aspirations.

R. Adomavičius' scientific study contains 124 pages and consists of a preface, an introduction, a review of sources and historiography, four sections of the exposition part, conclusions, a list of sources and historiography, an annex section, and a summary in English. The book contains a number of accurately selected photographs and documentary material from the funds of the Lithuanian Sea Museum. Although the study is written in a light and involving style, it nevertheless does not lack in interesting and systematically arranged facts which are relevant in today's society, too. Furthermore, R. Adomavičius' book contains a large number of unique interpretations and assessments of the maritime policy and the development of the fleet of the First Republic of Lithuania, which will undoubtedly be of interest to both specialists of the interwar Lithuania's history and the public at large.

In his rather small book R. Adomavičius discusses quite complicated problematics. What (geo)political, economic and cultural factors influenced the changes in the interwar Lithuania's maritime policy? What were the stages of the development of the Lithuanian commercial fleet? What features and trends of the development predetermined their qualitative differences? What position was the commercial fleet granted in the context of the interwar Lithuania's foreign trade and the general context of the Baltic States? What was the influence of the cultural potential of the interwar Lithuanian society and the social context on the formation/development of Lithuania's commercial fleet? And these are only some of the issues R. Adomavičius analyzes in his book. On the other hand, although the author of the scientific study focused his attention (Sections II–IV) on an analysis of the history of the interwar Lithuania's commercial fleet and its determining political and economic factors, the positive thing is that in the book this analysis starts with the issue of the economic and (geo)political situation of the interwar Lithuania by relating this issue with aspects of maritime culture ideas and their influence on Lithuania's policy (p. 12–28). This is one of the most significant peculiarities of the scientific study analyzed here which is determined by several essential features. On the one hand, the aforementioned angle of vision allowed the author to make a non-traditional assessment of the problematics of the geopolitical and geoeconomic (foreign trade and political factors that influenced it) situation of the First Republic of Lithuania by revealing preconditions for the idea of maritime independence and emergence of the country's own commercial fleet. On the other hand, such a methodological approach undoubtedly helped expose the main idea of the research: Lithuania's maritime independence and the formation/development of its commercial fleet would have been impossible if Lithuanians had not perceived the priority of maritime culture during the interwar period. It should be mentioned that unlike most researchers R. Adomavičius holds to the opinion that the interwar Lithuanian society nurtured independent features of maritime mentality which allows the First Republic of Lithuania not only present itself as a maritime country, but also, in the author's words "to be at sea". According to the author of the scientific study, this was one of the essential preconditions for the Lithuanian nation to become a modern society. Nevertheless, the factual material presented in the book under discussion shows not so optimistic trends in the formation/development of the interwar Lithuania's commercial fleet. R. Adomavičius himself has emphasized more than once that on numerous occasions the ambitions of the Lithuanian society's becoming a maritime nation as escalated by Lithuanian intellectuals were suppressed by "continental" aspirations predetermined by traditional agrarian mentality and poor understanding of the benefits of maritime independence among the high-ranked state power structures. Therefore, there is nothing strange about the fact that the efforts to acquire and maintain ships, and to create the country's own commercial fleet more often than not were left for the private initiative. The latter circumstance predetermined the complicated development of the Lithuanian commercial fleet, which essentially reflected the scope of the ambitions by the interwar Lithuanians of "going to sea" and actual preconditions for their implementation. The most important thing, however, is the fact that R. Adomavičius succeeded in revealing even the slightest possibilities for consolidation of the country's position at sea, which both the politicians of the First Republic of Lithuania and individual enthusiasts of Lithuania's "going to sea" tried to make use of.

The scientific study by R. Adomavičius is a valuable contribution to the historiography of Lithuanian shipping, which has enriched the historiography with both new facts and vital discussions. We hope that the author of this scientific study will continue his research and will present its results to the readers shortly.

LEIDINIO STRAIPSNIŲ AUTORIAI

Olga ŽALIENĖ
Lietuvos jūrų muziejaus
direktorė

Romaldas ADOMAVIČIUS
Lietuvos jūrų muziejaus
Laivybos istorijos skyriaus
vyr. istorikas-muziejininkas

Romualdas ADOMAVIČIUS
Lietuvos jūrų muziejaus
Laivybos istorijos skyriaus
muziejininkas-istorikas

Dainius ELERTAS
Lietuvos jūrų muziejaus
Laivybos istorijos skyriaus
muziejininkas-istorikas

Nika PUTEIKIENĖ
Lietuvos jūrų muziejaus
Ryšių su visuomene
skyriaus vedėja

Rūta MAŽEIKIENĖ
Lietuvos jūrų muziejaus
direktoriaus pavaduotoja-
vyr. fondų saugotoja

Arūnas GRUŠAS
*Lietuvos jūrų muziejaus Jūrų
žinduolių ir paukščių skyriaus
vyr. biologas-muziejininkas*

Pavel KULIKOV
*Lietuvos jūrų muziejaus Jūrų
žinduolių ir paukščių skyriaus
biologas-muziejininkas*

Saulius KARALIUS
*Lietuvos jūrų muziejaus
Akvariumo skyriaus vyr.
ichtiologas-muziejininkas*

Mindaugas ŽILIUS
*Lietuvos jūrų muziejaus
Akvariumo skyriaus
muziejininkas-ichtiologas*

Jurgita EGLINSKIENĖ
*Lietuvos jūrų muziejaus
Tarptautinių ryšių ir projektų
valdymo skyriaus muziejininkė-
projektų koordinatė*

Vaiva LANKELIENĖ
*Lietuvos jūrų muziejaus
Tarptautinių ryšių ir projektų
valdymo skyriaus vyr.
koordinatė-muziejininkė*

Hektoras VITKUS
*KU HMF Istorijos katedros
lektorius, BRIA I mokslo
darbuotojas*

PO MUZIEJAUS BURĖMIS

MUZIEJININKŲ DARBAI IR ĮVYKIŲ KRONIKA

Metraštis. 2014, 3

Leidinio rengėjas

LIETUVOS JŪRŲ MUZIEJUS

Smiltynės g. 3, LT-93100 Klaipėda

Tel. +370 46 490740

El. paštas ljm@muziejus.lt

www.muziejus.lt

Spausdino

UAB „STANDARTŲ SPAUSTUVĖ“

Dariaus ir Girėno g. 39, 02189 Vilnius

Tel. +370 5 2167 527

Faks. +370 5 2167 547

El.paštas: info@standart.lt

www.standart.lt

Maketavo ir spaudai parengė

UAB „AKTIN“

Trakų g. 9/1-106, LT-01132 Vilnius

Tel./faks. +370 5 2609094

El. paštas info@aktin.lt

www.aktin.lt

Klaipėda, 2014. – 152 p. Tiražas 300 egz. Kaina sutartinė.

ISSN 2029-3593, ISBN 9772029359018

© Lietuvos jūrų muziejus